

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ

ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ - ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ

ΣΠΟΥΔΩΝ (Δ.Π.Μ.Σ.)

"ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ"

1^η Κατεύθυνση

**Παιδεία ως μόρφωση, πολιτισμός και κριτική
σκέψη στα Πομακοχώρια της Ξάνθης**

Νεϊλάν Χοτζάρ, Βιολόγος

Επιβλέπων Καθηγητής:

Δημήτρης Ρόκος, Ομότιμος Καθηγητής Ε.Μ.Π.

Μέλη Επιτροπής:

Έφη Δημοπούλου, Καθηγήτρια Ε.Μ.Π.

Δημήτρης Δαμίγος, Καθηγητής Ε.Μ.Π.

Μεταπτυχιακή εργασία η οποία υποβάλλεται για μερική
εκπλήρωση των απαιτήσεων για το Διεπιστημονικό –
Διατμηματικό Δίπλωμα Ειδίκευσης του Δ.Π.Μ.Σ. του
Ε.Μ.Π. «Περιβάλλον και Ανάπτυξη»

**Περιβάλλον
και
Ανάπτυξη**

Αθήνα, 2020

Ευχαριστίες

Η παρούσα διπλωματική διατριβή είναι αποτέλεσμα συνεργασίας και διεπιστημονικής διαβούλευσης μεταξύ αρκετών ανθρώπων, τους οποίους θα ήθελα να ευχαριστήσω.

Πρώτα από όλους θα ήθελα να ευχαριστήσω από καρδιάς τον Ομότιμο Καθηγητή, Δημήτρη Ρόκο, ο οποίος επέβλεψε την παρούσα διπλωματική διατριβή. Οι συμβουλές του πάνω στο θέμα ήταν πολύτιμες και κομβικές. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω την Καθηγήτρια Έφη Δημοπούλου και τον Καθηγητή Δημήτρη Δαμίγο που με εμπιστεύτηκαν για την εκπόνηση της εργασίας και μου έκαναν την τιμή να είναι μέλη της τριμελούς επιτροπής.

Καθοριστικό ρόλο με την καθοδήγηση και τις συμβουλές της διαδραμάτισε η Αγγελική Γεροντέλη, Μέλος ΕΤΕΠ, στην οποία θα ήθελα να εκφράσω τη βαθειά μου ευγνωμοσύνη και αγάπη.

Ένα μεγάλο ευχαριστώ οφείλω και στους κατοίκους της περιοχής, οι οποίοι δέχτηκαν να κουβεντιάσουμε και να με βοηθήσουν να κατανοήσω πώς βιώνουν οι ίδιοι την «πραγματικότητα» της περιοχής.

Τελευταίους, αλλά πρώτους στην καρδιά μου, θα ήθελα να πω ένα μεγάλο ευχαριστώ στον Λευτέρη Σταύρακα, την Ειρήνη Ντόλκα και τον Γιάννη Νέλλα που πίστεψαν σε μένα και δεν σταμάτησαν να με υποστηρίζουν και εμπυχώνουν μέχρι το τέλος.

Περίληψη

Σκοπός της εργασίας είναι η διερεύνηση των υφιστάμενων προβλημάτων, των αναγκών και των περιορισμών στην παιδεία των Πομάκων της Ξάνθης. Γίνεται μια προσπάθεια ανάλυσης των αιτιών οι οποίες οδήγησαν στην, εδώ και δεκαετίες, εκπαιδευτική απομόνωση της περιοχής μελέτης, με άξονα τις διαχρονικά διαμορφωμένες πολιτικές και κοινωνικοοικονομικές συνθήκες.

Ως βασική φιλοσοφία και υπόβαθρο γνώσης για το μεθοδολογικό πλαίσιο της εργασίας λήφθηκε υπόψη η μεθοδολογία της Ολοκληρωμένης Ανάπτυξης, πάνω στην οποία έγιναν κατάλληλες προσαρμογές και παραδοχές, λόγω της ιδιαιτερότητας της περιοχής. Επιπλέον, ως συμπληρωματικό εργαλείο έγινε χρήση της ημιδομημένης συνέντευξης εις βάθος, με σκοπό την περαιτέρω διερεύνηση των ερευνητικών ερωτημάτων.

Στην εργασία αναδεικνύονται ζητήματα όπως η σχολική διαρροή στην περιοχή, η ενίσχυση των μαθητών, η διδασκαλία στην μητρική γλώσσα, οι προκλήσεις της μειονοτικής εκπαίδευσης, η έλλειψη περιβαλλοντικής παιδείας. Παράλληλα, διερευνάται εάν και σε ποιο βαθμό οι δράσεις που πραγματοποιούνται, έχουν οδηγήσει στην άρση των περιορισμών προς την κατεύθυνση μιας παιδείας ως μόρφωσης και πολιτισμού, η οποία αποτελεί το θεμέλιο και την υλική βάση των σχεδιασμών για την ολοκληρωμένη ανάπτυξη των ορεινών και απομονωμένων περιοχών, όπως είναι η συγκεκριμένη περιοχή μελέτης.

Abstract

The aim of the paper is to investigate the existing problems, needs and limitations in the education of the Pomaks of Xanthi. The causes that led, for decades, to the educational isolation of the study area, focusing on the long-established political and socio-economic conditions, are being presented here.

As a basic philosophy and base knowledge for the methodological framework of this thesis was taken into account the methodology of Integrated Development, on which appropriate adjustments and assumptions were made, due to the specificity of the study area. In addition, semi-structured in-depth interviewing was used as a supplementary tool in order to further investigate the research questions.

The paper highlights issues such as the significant decrease of incomplete school education, student empowerment, mother tongue language, minority education challenges, lack of environmental education. Moreover, it is investigated whether and to what extent the actions that took place have raised the observed constraints, towards an education, not only as learning and training but also as culture, which is the fundamental condition of integrated development planning for mountainous and isolated areas, such as the study area.

Πίνακας περιεχομένων

Πίνακας Εικόνων	9
Πίνακας Χαρτών	11
Πίνακας πινάκων.....	11
Κεφάλαιο 1°	13
1. Ερευνητική Προσέγγιση - Εισαγωγή.....	13
1.1 Μεθοδολογικό πλαίσιο εργασίας	15
1.2 Παραδοχές που έγιναν στο πλαίσιο της εργασίας	16
1.3 Δομή κεφαλαίων.....	16
2. Περιοχή Μελέτης	19
Κεφάλαιο 2°	21
2.1. Ιστορική αναδρομή.....	21
2.1.1. Από την αρχαιότητα έως τη Μυκηναϊκή περίοδο.....	21
2.1.2. Ελληνιστικά χρόνια έως τη Βυζαντινή περίοδο	21
2.1.3. Βυζαντινή περίοδος	22
2.1.4. Οθωμανική αυτοκρατορία.....	22
2.1.5. Εξισλαμισμός.....	23
2.1.6. Βαλκανικοί Πόλεμοι.....	24
2.1.7. Διασυμμαχική Θράκη	25
2.1.8. Β' Παγκόσμιος Πόλεμος και βουλγαρική κατοχή.....	26
2.1.9. Οι πομάκικοι οικισμοί και ο Αναγκαστικός Νόμος.....	27
2.2. Καταγωγή των Πομάκων.....	30
Κεφάλαιο 3°	32
3. Ολοκληρωμένες Αποδόσεις της Π.Ε. Μύκης	32
3.1 Παιδεία ως Μόρφωση και Πολιτισμός	32
3.1.1 Το δικαίωμα στην εκπαίδευση	32
3.1.2 Μειονοτική γλώσσα και καθεστώς προστασίας.....	34
3.1.3 Θεσμικό πλαίσιο της μειονοτικής εκπαίδευσης – Ιστορική αναδρομή.....	37
3.1.4 Η μειονοτική εκπαίδευση χτες και σήμερα.....	40
3.1.4.1 Τα σπίτια του Παιδιού.....	42
3.1.5 Πρόγραμμα διδασκαλίας.....	43
3.1.5.1 Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση	43
3.1.5.2 Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση.....	43
3.1.6 Γλωσσικός ενουχισμός των Πομάκων	44
3.1.7 Εκπαιδευτική Απομόνωση	44
3.1.8 Εκπαιδευτικές δράσεις που υλοποιούνται.....	45

3.1.9 Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά.....	50
3.1.9.1 Το Λεξικό του Θεοχαρίδη	50
3.1.9.2 Η καταγραφή της προφορικής λαϊκής παράδοσης των Πομάκων της Θράκης.....	52
3.1.9.3 Τραγούδια.....	52
3.1.9.4 Λαϊκά Παραμύθια	54
3.1.9.5 Τα δημοτικά τραγούδια των Πομάκων.....	54
3.1.9.6 Λαϊκές παραδόσεις, παροιμίες και αινίγματα	56
3.1.9.7 Εορτασμός του ερχομού του καλοκαιριού/χειμώνα.....	57
3.1.9.8. Θρησκευτικές εορτές.....	59
3.1.9.9 Λαογραφικό Μουσείο Πομάκων	60
3.1.9.10 Πομάκικες Συνταγές.....	61
3.1.9.11 Συλλογικότητες.....	63
3.1.10 Πολιτιστική πραγματικότητα	65
3.1.10.1 Αρχαιολογικοί χώροι και μνημεία	65
3.1.10.2 Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική.....	68
3.1.10.3 Τοπικές Παραδοσιακές Ενδυμασίες.....	69
3.1.10.4 Νερόμυλοι.....	72
3.2. Κοινωνική Πραγματικότητα	74
3.2.1. Δημογραφικά στοιχεία	74
3.2.2. Μέγεθος και Διάρθρωση πληθυσμού.....	74
3.2.3. Πληθυσμιακές Πυραμίδες.....	76
3.2.4. Γεννήσεις και Θάνατοι.....	78
3.2.5. Οικογενειακή Κατάσταση.....	82
3.2.6. Μετανάστευση.....	84
3.2.7. Ανεργία και Απασχόληση	87
3.2.8 Επίπεδο εκπαίδευσης	90
3.2.9 Μαθητική Διαρροή.....	93
3.2.10 Εθελοντισμός.....	94
3.3. Οικονομική Πραγματικότητα.....	95
3.3.1 Απασχόληση.....	95
3.3.2 ΑΕΠ.....	96
3.3.3 Τομείς Παραγωγικότητας.....	97
3.3.3.1 Πρωτογενής τομέας παραγωγής	100
3.3.3.1.1 Γεωργία.....	100
3.3.3.1.2 Κτηνοτροφία	104
3.3.3.1.3 Δασοπονία.....	107

3.3.3.2 Δευτερογενής τομέας παραγωγής	109
3.3.3.3. Τριτογενής τομέας παραγωγής	110
3.4 Φυσική Πραγματικότητα	111
3.4.1 Γεωμορφολογία του εδάφους	111
3.4.2 Ρήγματα.....	112
3.4.3 Υδρογραφία - Ποταμοί	113
3.4.4 Κλιματολογικά χαρακτηριστικά	114
3.4.5 Οικοσυστήματα, γλωρίδα και πανίδα, Προστατευόμενες Περιοχές.....	116
3.4.6 Κάλυψη γης – χρήσεις γης – βοσκήσιμες εκτάσεις	120
3.4.7 Ιαματικές πηγές	124
3.4.8 Ορεινά μονοπάτια	126
3.4.9 Ρύπανση περιβάλλοντος.....	126
3.4.10 Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης.....	127
3.5 Τεχνική – Τεχνολογική Πραγματικότητα	128
3.5.1 Υποδομές.....	128
3.5.2. Διαχείριση Στερεών Αποβλήτων - Ανακύκλωση	129
3.5.3 Ύδρευση – Άρδευση - Πρακτικές Άρδευσης.....	130
3.5.4. Δίκτυο Συγκοινωνιών	130
3.5.5. Προγράμματα υλοποίησης έργων.....	130
Κεφάλαιο 4°	134
4. Πρωτογενής Έρευνα.....	134
4.1 Ομάδες - Στόχοι.....	134
4.2 Μεταγραφή και Ανάλυση Πρωτογενούς έρευνας	137
4.3 Κοινές ερωτήσεις.....	159
Κεφάλαιο 5°	161
Ανάλυση των στοιχείων της φυσικής και κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας.....	161
5.1 Η Καταγωγή των Πομάκων	161
5.2 Ανάλυση Παιδείας ως μόρφωση και πολιτισμός.....	162
5.2.1 Το δικαίωμα στην εκπαίδευση	162
5.2.2 Μειονοτική γλώσσα και καθεστώς προστασίας.....	163
5.2.3 Θεσμικό πλαίσιο μειονοτικής εκπαίδευσης	165
5.2.4 Η μειονοτική εκπαίδευση χτες και σήμερα.....	166
5.2.5 Τα Σπίτια του Παιδιού	167
5.2.6 Πρόγραμμα διδασκαλίας.....	168
5.2.6.1 Πρωτοβάθμια εκπαίδευση.....	168
5.2.6.2 Δευτεροβάθμια εκπαίδευση.....	169

5.2.7 Γλωσσικός Ευνουχισμός των Πομάκων	170
5.2.8 Εκπαιδευτική Απομόνωση	171
5.2.9 Εκπαιδευτικές δράσεις που υλοποιούνται προς την κατεύθυνση άρσης της εκπαιδευτικής απομόνωσης	172
5.2.9.1 Κοινωνικά φροντιστήρια.....	172
5.2.9.2 Επιμορφωτικά Κέντρα Ενισχυτικής Διδασκαλίας	172
5.2.9.3 Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας.....	172
5.2.9.4 Υποτροφίες Ιδρύματος Κρατικών Υποτροφιών	172
5.2.9.5 Πρόγραμμα Εκπαίδευσης Μουσουλμανόπαιδων (ΠΕΜ).....	173
5.2.9.6 Δημιουργικά Εργαστήρια Νέων (ΔΕΝ)	173
5.2.10 Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά	174
5.2.10.1 Το λεξικό του Θεοχαρίδη	174
5.2.10.2 Λοιπή Εκδοτική δραστηριότητα	174
5.2.10.3 Εορτασμός Hidrelez και Kasem.....	174
5.2.10.4 Θρησκευτικές εορτές.....	174
5.2.10.5 Λαογραφικό Μουσείο Πομάκων.....	175
5.2.10.6 Πομάκικες συνταγές.....	175
5.2.10.7 Συλλογικότητες.....	175
5.3 Ανάλυση Πολιτισμικής Πραγματικότητας	177
5.3.1 Αρχαιολογικοί χώροι και μνημεία	177
5.3.2 Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική	177
5.3.3 Τοπικές Ενδυμασίες.....	177
5.3.4 Νερόμυλοι	178
5.4 Ανάλυση Κοινωνικής Πραγματικότητας	178
5.4.1 Μέγεθος και διάρθρωση πληθυσμού	178
5.4.2 Πληθυσμιακές πυραμίδες.....	178
5.4.3 Γεννήσεις και Θάνατοι.....	179
5.4.4 Οικογενειακή κατάσταση.....	179
5.4.5 Μετανάστευση.....	180
5.4.6 Ανεργία και Απασχόληση	180
5.4.7 Επίπεδο εκπαίδευσης.....	181
5.4.8 Μαθητική Διαρροή	182
5.4.9 Εθελοντισμός.....	183
5.5 Ανάλυση Οικονομικής Πραγματικότητας	183
5.5.1 Απασχόληση.....	183
5.5.2 Τομείς Παραγωγικότητας.....	183
5.5.3 Πρωτογενής τομέας παραγωγής	184

5.5.3.1 Γεωργία	184
5.5.3.2 Κτηνοτροφία.....	184
5.5.3.3 Δασοπονία	184
5.5.4 Δευτερογενής τομέας παραγωγής.....	185
5.5.5 Τριτογενής τομέας παραγωγής.....	186
5.6 Ανάλυση Φυσικής Πραγματικότητας.....	186
5.6.1 Γεωμορφολογία εδάφους	186
5.6.2 Ρήγματα.....	186
5.6.3 Υδρογραφία – Ποταμοί.....	186
5.6.4 Κλιματολογικά χαρακτηριστικά	186
5.6.5 Οικοσυστήματα, χλωρίδα και πανίδα, Προστατευόμενες Περιοχές.....	187
5.6.6 Κάλυψη γης – χρήσεις γης – βοσκήσιμες περιοχές	187
5.6.7 Ιαματικές πηγές	187
5.6.8 Ορεινά μονοπάτια	188
5.6.9 Ρύπανση περιβάλλοντος.....	188
5.6.10 Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης.....	190
5.7 Ανάλυση Τεχνικής – τεχνολογικής Πραγματικότητας	190
5.7.1 Υποδομές.....	190
5.7.2 Διαχείριση Στερεών Αποβλήτων – Ανακύκλωση.....	191
5.7.3 Ύδρευση – Άρδευση – Πρακτικές άρδευσης	192
5.7.4 Δίκτυο Συγκοινωνιών	193
5.7.5 Προγράμματα υλοποίησης έργων.....	193
Κεφάλαιο 6°	194
Συμπεράσματα - Συζήτηση.....	194
6.1 Εθνική συνείδηση των Πομάκων	194
6.2 Συνθήκη της Λωζάννης και Μητρική Γλώσσα.....	195
6.3 Μαθητική Διαρροή.....	195
6.4 Δράσεις μείωσης της μαθητικής διαρροής και της εκπαιδευτικής απομόνωσης	197
6.5 Η θέση της γυναίκας στην πομάκινη κοινωνία	198
6.6 Πολιτισμική κληρονομιά των Πομάκων.....	199
6.7 Συλλογικότητες	201
6.8 Περιβαλλοντική συνείδηση.....	202
Δυνατότητες και Προοπτικές για τα Πομακοχώρια της Ξάνθης	202
Επίλογος	208
Βιβλιογραφία	209

Πίνακας Εικόνων

Εικόνα 1 Σχηματική απεικόνιση της Παιδείας ως Ολοκληρωμένη Μόρφωση και Πολιτισμό (Ρόκος, 2013).....	14
Εικόνα 2 Απρίλης 1941. Εσωτερική μετανάστευση Πομάκων με τα πιο απαραίτητα υπάρχοντά τους, μετά την κατάληψη του οχυρού του Εχίνου από τα γερμανικά στρατεύματα (προσωπικό αρχείο Τάσου Τεφρονίδη)	26
Εικόνα 3 Ατομικό Δελτίο Κυκλοφορίας για την Επιτηρούμενη Ζώνη της ορεινής Ξάνθης (προσωπικό αρχείο Νεϊλάν Χοτζάρ).....	28
Εικόνα 4 Πινακίδα Επιτηρούμενης Ζώνης από την ορεινή περιοχή της Ξάνθης (πηγή: http://pomakohoria.blogspot.com/2015/08/blog-post_31.html)	28
Εικόνα 5 Ο Γεράσιμος Αρσένης κατά την κατάργηση του καθεστώτος της επιτηρούμενης ζώνης στην ορεινή Ξάνθη (πηγή: https://slpress.gr/ethnika/otan-epaftan-oi-mpares-sti-thraki/)	29
Εικόνα 6 Εχίνος 1962. Επίσκεψη της βασίλισσας Φρειδερίκης και της πριγκίπισσας Ειρήνης, για να εγκαινιάσουν "το σπίτι του παιδιού" και τα κορίτσια κρατώντας πλεκτά πανέρια, ρίχνουν λουλούδια στα πόδια τους (προσωπικό αρχείο Στεργίου Φαϊτατζή)	42
Εικόνα 7 Σχηματική απεικόνιση της εκπαιδευτικής απομόνωσης.....	45
Εικόνα 8 Κοινωνικό Φροντιστήριο του ΙΘΤΠ στη Σμίνθη (προσωπικό αρχείο Νεϊλάν Χοτζάρ)	46
Εικόνα 9 Εκδήλωση για την αγάπη του ΣΔΕ Ξάνθης στις 20/3/2019 (πηγή: xanthi2.gr, 23 Μαρτίου 2019).....	47
Εικόνα 10 Αριστερά: Το Λεξικό του Θεοχαρίδη για την Πομάκιη Γλώσσα, Δεξιά: Βιβλίο του Θεοχαρίδη για του Πομάκους (πηγή: peripomakon.blogspot.com).....	51
Εικόνα 11 Βιβλίο γραμματικής Πομάκιης Γλώσσας του Θεοχαρίδη Π. (πηγή: peripomakon.blogspot.com)	52
Εικόνα 12 Πάνω και κάτω αριστερά: Τα εξώφυλλα των cd με τα πομάκικα τραγούδια, κάτω δεξιά: Η Εμινέ Μπουρουτζή τραγουδά σε πομάκιη βραδιά (πηγή: https://pomakohoria.blogspot.com/2017/02/blog-post_16.html).....	53
Εικόνα 13 Ενδεικτικά μερικά βιβλία για τους Πομάκους (Προσωπικό αρχείο Χοτζάρ Νεϊλάν)	57
Εικόνα 14 Κούνια στο Μέγα Δέρειο (πηγή: https://www.facebook.com/Ροδοπη-Πομακοχωρια-561610724041988/)	58
Εικόνα 15 Εορτασμός του Hidreléz στα Λουτρά Θερμών στις 6 Μαΐου 2004 (πηγή: https://www.facebook.com/Ροδοπη-Πομακοχωρια-561610724041988/).....	59
Εικόνα 16 Εκθέματα και βιβλιοθήκη του εκθεσιακού χώρου ο οποίος αναδεικνύει τον λαϊκό πολιτισμό των Πομάκων (πηγή: https://pomakohoria.blogspot.com/2011/05/blog-post_26.html).....	61
Εικόνα 17 Τα βιβλία με πομάκιες συνταγές από την Ξάνθη, τα οποία έχουν κυκλοφορήσει έως σήμερα (πηγή: pomakohoria.blogspot.gr).....	62
Εικόνα 18 Αριστερά: Πάρενικ ©Κελτσίδου, Δεξιά: Ρυζόπιτα ©Κελτσίδου.....	63
Εικόνα 19 Ανάγλυφο του Μίθρα Ταυρικτόνου (πηγή: http://pomakohoria.blogspot.com/2014/12/blog-post_22.html)	65
Εικόνα 20 Η γέφυρα του Παπά κοντά στον οικισμό Ωραίων (πηγή: https://pomakohoria.blogspot.com/search?q=Γέφυρα)	66
Εικόνα 21. Αριστερά: Πέτρινη γέφυρα στις Σάτρες, δεξιά: Γέφυρα λίγο πριν τις Σάτρες, © Ν.Θ. Κόκκας.....	67

Εικόνα 22. Αριστερά: Ο κυλινδρικός πύργος του Φρουρίου, Δεξιά: Ο τετράπλευρος πύργος του Φρουρίου (πηγή: https://romakohoria.blogspot.com/search?q=Γκράντιστε)	68
Εικόνα 23 Αντρική και γυναικεία ενδυμασία του οικισμού Σάτρες (1959) (προσωπικό αρχείο Ραμαντάν Ογλού Σιαμπάν)	70
Εικόνα 24 Παραδοσιακές ενδυμασίες, Σάτρες (προσωπικό αρχείο Ραμαντάν Ογλού Σιαμπάν)	71
Εικόνα 25 Αριστερά: παραδοσιακή φορεσιά Μύκης-Σμίνθης, Δεξιά: παραδοσιακή φορεσιά Κένταυρου (πηγή: https://www.facebook.com/Ροδοπη-Πομακοχωρια-561610724041988/). 72	
Εικόνα 26. Πάνω αριστερά: Ο νερόμυλος της Πάχνης, πάνω δεξιά: Η σκάφη και η μυλόπετρα στο νερόμυλο του παπά, κάτω: Εξωτερικά ο νερόμυλος της Πάχνης (πηγή επάνω εικόνων: http://romakohoria.blogspot.com/2011/09/blog-post_6578.html , κάτω εικόνα: προσωπικό αρχείο Χοτζάρ Νεϊλάν).	73
Εικόνα 27 Πανό στα Λύκεια του οικισμού Γλαύκη (πηγή: 1 ^ο ΕΠΑΛ Γλαύκης, 2017)	94
Εικόνα 28 Φωτογραφίες από το Φιλανθρωπικό Bazaar το 2014 στον οικισμό Πάχνη (πηγή: sahinligenclerveislam.blogspot.com)	95
Εικόνα 29 Καλλιέργεια πατάτας στην περιοχή, Μάρτιος 1995 (πηγή: https://www.facebook.com/Ροδοπη-Πομακοχωρια-561610724041988/	101
Εικόνα 30 Καλλιέργεια καπνού (προσωπικό αρχείο Χοτζάρ Νεϊλάν).....	103
Εικόνα 31 Αριστερά: Αποξήρανση τσαγιού του βουνού, δεξιά: καλλιέργεια τσαγιού του βουνού (©Σινέμ Χουσεϊν Μπασιά).....	104
Εικόνα 32. Παγολεκάνες για τη συλλογή γάλακτος σε δύο οικισμούς του Δήμου Μύκης (προσωπικό αρχείο Χοτζάρ Νεϊλάν).....	107
Εικόνα 33. Πετρώματα της Ελλάδας (Παπαβασιλείου, 2010)	112
Εικόνα 34. Απλοποιημένος γεωλογικός χάρτης της Ανατολικής Μακεδονίας – Θράκης (επεξεργασία: Katsikatsos, 1992).....	113
Εικόνα 35. Υπόμνημα κάλυψης γης (πηγή: Copernicus.eu)	122
Εικόνα 36. Αριστερά: εκβολή θερμής πηγής στις Θέρμες, δεξιά: λουτρό σε εξωτερικό χώρο στις Θέρμες (προσωπικό αρχείο Νεϊλάν Χοτζάρ).....	125
Εικόνα 37. Ενοικιαζόμενα δωμάτια στον οικισμό Ιαματικά Λουτρά Θερμών (προσωπικό αρχείο Νεϊλάν Χοτζάρ)	126
Εικόνα 38. Απορρίμματα στον Ποταμό Κόσυνθο (προσωπικό αρχείο Νεϊλάν Χοτζάρ).	127
Εικόνα 39 Μονάδα επεξεργασίας λυμάτων οικισμού Εχίνου (© Χαμντή Χαλίλογλου)	132
Εικόνα 40 Εορτασμός 28 ^{ης} Οκτωβρίου, Σμίνθη Ξάνθης (πηγή: xanthinet.gr)	161
Εικόνα 41 Άτλαντας Γλωσσώ που κινδυνεύουν (Πηγή: http://www.unesco.org/languages-atlas/index.php).....	165
Εικόνα 42 Το «Σπίτι του Παιδιού» και το παλιό δημοτικό σχολείο στον οικισμό Πάχνη (προσωπικό αρχείο Νεϊλάν Χοτζάρ).....	168
Εικόνα 43 Ο χώρος του Οικοτεχνικού Αναπτυξιακού Συνεταιρισμού Γυναικών Κοτύλης (προσωπικό αρχείο Χοτζάρ Νεϊλάν).	176
Εικόνα 44 Παραδοσιακός οικισμός στην Κοττάνη (προσωπικό αρχείο Νεϊλάν Χοτζάρ).....	178
Εικόνα 45. Αριστερά: Δάσος Δασικής Πεύκης (<i>Pinus sylvestris</i>), δεξιά: δάσος Οξιάς (<i>Fagus sp.</i>) (προσωπικό αρχείο Χοτζάρ Νεϊλάν).	185
Εικόνα 46. Αριστερά: το Γυμνάσιο Θερμών στο οποίο εφαρμόστηκε θέρμανση με χρήση γεωθερμικής ενέργειας, δεξιά: σχετική πινακίδα δίπλα στο Γυμνάσιο Θερμών (προσωπικό αρχείο Νεϊλάν Χοτζάρ)	188
Εικόνα 47 Απορρίμματα στον οικισμό Πάχνη (προσωπικό αρχείο Νεϊλάν Χοτζάρ).	189

Εικόνα 48 Απορρίμματα στον οικισμό Πάχνη (προσωπικό αρχείο Νεϊλάν Χοτζάρ).	189
Εικόνα 49 Κάδοι απορριμμάτων στην Πάχνη (προσωπικό αρχείο Νεϊλάν Χοτζάρ).	192
Εικόνα 50 Αυτοσχέδιες ομβροδεξαμενές στον οικισμό Αιμόνιο (προσωπικό αρχείο Νεϊλάν Χοτζάρ)	193
Εικόνα 51 Πολύγωνο σκέψεων για περαιτέρω έρευνα και δράσεις στην περιοχή μελέτης (Χοτζάρ & Γεροντέλη, 2019)	204

Πίνακας Χαρτών

Χάρτης 1 Δήμος Μύκης της Π.Ε. Ξάνθης (ιδία επεξεργασία)	20
Χάρτης 2. Χάρτης με τις προστατευόμενες περιοχές οι οποίες εντοπίζονται εντός των ορίων του Δήμου Μύκης (πηγή δεδομένων: geodata.gov.gr, ιδία επεξεργασία).....	116
Χάρτης 3. Χάρτης με τα Καταφύγια Άγριας Ζωής τα οποία εντοπίζονται εντός των ορίων του Δήμου Μύκης (πηγή δεδομένων: geodata.gov.gr, ιδία επεξεργασία)	118
Χάρτης 4. Χάρτης με τα Όρια του Φορέα Διαχείρισης τα οποία εντοπίζονται εντός των ορίων του Δήμου Μύκης (πηγή δεδομένων: geodata.gov.gr, ιδία επεξεργασία).....	118
Χάρτης 5. Χάρτης με τα Όρια των Σημαντικών Περιοχών για τα Πουλιά τα οποία εντοπίζονται εντός των ορίων του Δήμου Μύκης (πηγή δεδομένων: Ελληνική Ορνιθολογική Εταιρεία, 2019, ιδία επεξεργασία)	119
Χάρτης 6. Κάλυψη γης (Corine 2000) (πηγή δεδομένων: Copernicus.eu)	120
Χάρτης 7. Κάλυψη γης (Corine 2006) (πηγή δεδομένων: Copernicus.eu)	121
Χάρτης 8. Κάλυψη γης (Corine 2012) (πηγή δεδομένων: Copernicus.eu)	122
Χάρτης 9. Γεωλογικός χάρτης της Ανατολικής Μακεδονίας – Θράκης με τα θέσεις των θερμών πηγών, σε κόκκινο πλαίσιο φαίνονται οι θερμές πηγές στην περιοχή μελέτης (Mendrinou et. al., 2010).	125

Πίνακας πινάκων

Πίνακας 1 Πραγματικός Πληθυσμός του νομού Ξάνθης και του Δήμου Μύκης (πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ., Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Δήμου Μύκης 2011-2014)	75
Πίνακας 2 Αριθμός γεννήσεων ανά έτος της Π.Ε. Ξάνθης και του Δήμου Μύκης (πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.)	80
Πίνακας 3 Αριθμός Θανάτων ανά έτος στην Π.Ε. Ξάνθης και Δήμο Μύκης (πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.)	82
Πίνακας 4 Οικογενειακή κατάσταση του πληθυσμού της Π.Ε. Ξάνθης και του Δήμου Μύκης (πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.)	84
Πίνακας 5 Εγκατασταθέντες στο Δήμο Μύκης από το εξωτερικό κατά την τελευταία 5ετία, πριν την απογραφή του 2011, κατά υπηκοότητα (πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.)	85
Πίνακας 6 Ποσοστά απασχολούμενων κατά τομέα παραγωγής για την Π.Ε. Ξάνθης και το Δήμο Μύκης (πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.)	98
Πίνακας 7 Καλλιεργούμενες εκτάσεις σε στρέμματα Δήμου Μύκης για το έτος 2016 (πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.)	101
Πίνακας 8 Αρόσιμες εκτάσεις λαχανικών και παραγωγή του Δήμου Μύκης για το έτος 2016 (πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.)	102
Πίνακας 9. Νοικοκυριά στο Δήμο Μύκης με ιδιοκτησία ζώων (πηγή: Καταστάσεις βοσκής Δήμου Μύκης έτους 2011, Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Δήμου Μύκης 2011-2014).	105

Πίνακας 10. Διακύμανση Ζωικού Κεφαλαίου (πηγή: Αρχείο Δήμου Μύκης, Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Δήμου Μύκης 2011-2014).	105
Πίνακας 11. Πληθυσμός Ζωικού Κεφαλαίου (πηγή: Καταστάσεις βοσκής Δήμου Μύκης έτους 2011, Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Δήμου Μύκης 2011-2014).	106
Πίνακας 12. Παραγωγή γάλακτος του έτους 2016 του Δήμου Μύκης (πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.) ..	106
Πίνακας 13. Παραγωγή κρέατος του έτους 2016 του Δήμου Μύκης (πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.)	107
Πίνακας 14. Στοιχεία εκτάσεων Δήμου Μύκης, εκτάσεις σε στρέμματα (πηγή: Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Δήμου Μύκης 2011-2014, ΕΛ.ΣΤΑΤ.).....	108
Πίνακας 15. Στατιστικό Μητρώο Επιχειρήσεων δευτερογενούς τομέα παραγωγής, Δήμος Μύκης 2016 (πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.)	109
Πίνακας 16. Στατιστικό Μητρώο Επιχειρήσεων τριτογενούς τομέα παραγωγής, Δήμος Μύκης 2016 (πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.).....	110
Πίνακας 17. Δομές Διανυκτέρευσης στη Δημοτική Ενότητα Θερμών (πηγή: Γραμματεία πρώην Κοινότητας Θερμών, Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Δήμου Μύκης 2011-2014).....	111
Πίνακας 18. Ιχθυοπανίδα ποταμών Κόσυνθου και Κομψάτου (naturagraeca.com)	114
Πίνακας 19. Είδη που αναφέρονται στο άρθρο 4 της Οδηγίας 2009/147/ΕΕ και είναι στο Παράρτημα II της Οδηγίας 92/43/ΕΕ (Natura 2000 – Standart data form).....	117
Πίνακας 20. Είδη που αναφέρονται στο άρθρο 4 της Οδηγίας 2009/147/ΕΕ και είναι στο Παράρτημα II της Οδηγίας 92/43/ΕΕ (Natura 2000 – Standart data form).....	117
Πίνακας 21. Κατανομή των χρήσεων γης στο Δήμο Μύκης (πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ., Ινστιτούτο Δασικών Ερευνών, 2015)	123
Πίνακας 22. Βοσκήσιμες εκτάσεις κατά CORINE, επιλεξιμότητα (ΟΠΕΚΕΠΕ) και λιβαδικό τύπο στο Δήμο Μύκης (Ινστιτούτο Δασικών Ερευνών, 2015).....	123
Πίνακας 23 Υποδομές στους οικισμούς του Δήμου Μύκης (Επιχειρησιακό πρόγραμμα «Περιβάλλον και Αειφόρος Ανάπτυξη», 2015, Διεύθυνση Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Ξάνθης, 2018, Διεύθυνση Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Ξάνθης, χ.η., dide.xan.sch.gr, χ.η.).	128
Πίνακας 24 Επί τοις % ποσοστά αποφοίτων στις διάφορες σχολικές βαθμίδες (στοιχεία: ΕΛ.ΣΤΑΤ., ίδια επεξεργασία).....	181
Πίνακας 25 Επί τοις % ποσοστά αποφοίτων ανά φύλο (στοιχεία: ΕΛ.ΣΤΑΤ., ίδια επεξεργασία).	182
Πίνακας 26 Επί τοις % ποσοστά αποφοίτων ανά φύλο (στοιχεία: ΕΛ.ΣΤΑΤ., ίδια επεξεργασία).	182

Κεφάλαιο 1^ο

1. Ερευνητική Προσέγγιση - Εισαγωγή

Το **αντικείμενο** της παρούσας μεταπτυχιακής διπλωματικής διατριβής είναι η Παιδεία ως μόρφωση, πολιτισμός και κριτική σκέψη των Πομάκων της Ξάνθης και η σημασία της για τη συγκρότηση αυτής της ιδιαίτερης κοινωνικής ομάδας. Μέσα από τη διερεύνηση του εκπαιδευτικού, πολιτισμικού, κοινωνικοοικονομικού και περιβαλλοντικού πεδίου στην περιοχή μελέτης, τόσο στο επίπεδο των δομών, όσο και σε εκείνο των εκπαιδευτικών πρακτικών, της άυλης πολιτισμικής κληρονομιάς, των παραδοσιακών τεχνικών, της λαϊκής σοφίας και της ιδιαίτερης πολιτισμικής ταυτότητας των Πομάκων, η παρούσα εργασία επιχειρεί να αναλύσει και να συνδέσει με κριτική σκέψη τους κύριους παράγοντες που οδήγησαν στη μακροχρόνια ανεπάρκεια της μειονοτικής εκπαίδευσης, καθώς και να εντοπίσει και αναδείξει όχι μόνο τα προβλήματα, αλλά και τις δυνατότητες και προοπτικές της περιοχής, οι οποίες θα έχουν ως θεμέλιο την ολοκληρωμένη Παιδεία ως μόρφωση και πολιτισμό, με συνδετικό υλικό την κριτική σκέψη.

Ως **περιοχή μελέτης** επιλέχθηκε ο Δήμος Μύκης της Π.Ε. Ξάνθης, στον οποίο εντοπίζονται στη συντριπτική τους πλειοψηφία τα Πομακοχώρια της Ξάνθης. Ο λόγος για τον οποίο επιλέχθηκαν τα Πομακοχώρια της Ξάνθης ως περιοχή μελέτης είναι λόγω καταγωγής της γράφουσας από τη συγκεκριμένη περιοχή. Η βιωματική εμπειρία της γράφουσας από την περιοχή μελέτης και οι παρατηρήσεις της σε κοινωνικά θέματα και σε θέματα Παιδείας και πολιτισμού, της γέννησαν προβληματισμούς και δημιούργησαν μια εσωτερική ανάγκη για περαιτέρω διερεύνηση των παραπάνω πεδίων.

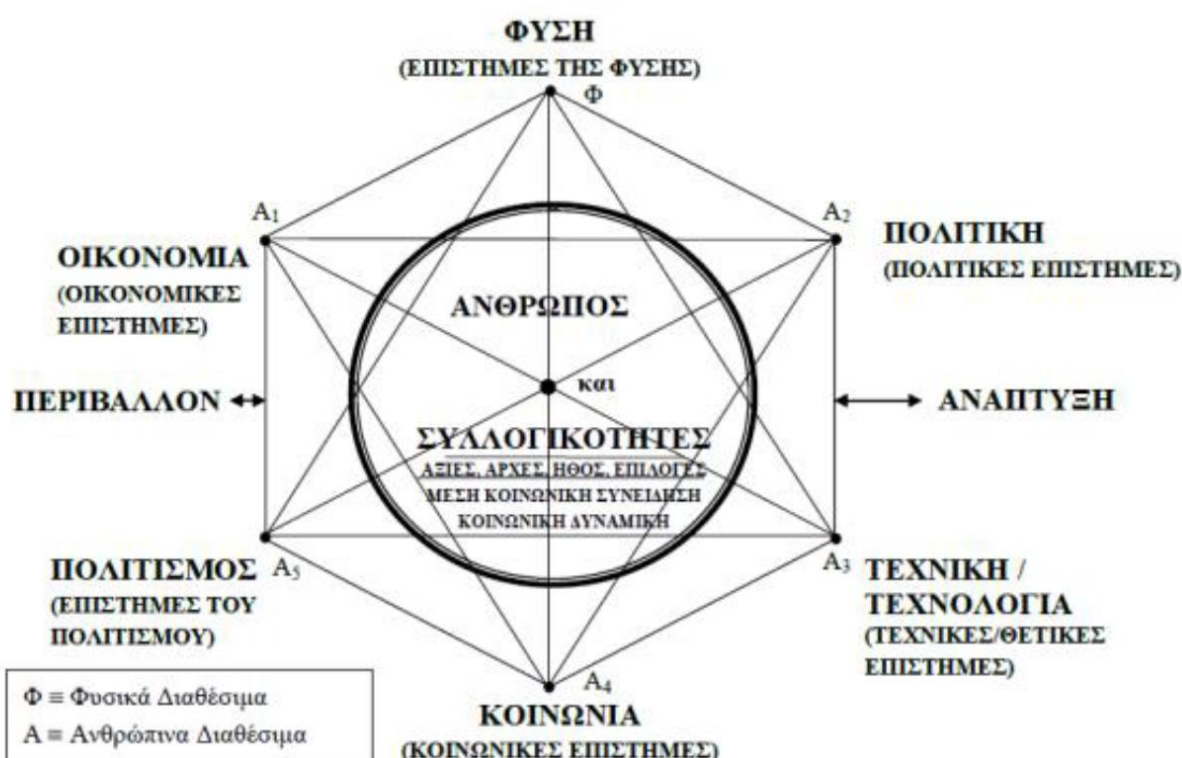
Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης, έγινε μια προσπάθεια εντοπισμού όλων των δημοσιευμένων συγγραμμάτων τα οποία σχετίζονται με την Παιδεία, την εκπαίδευση, τον πολιτισμό και τη γλώσσα των Πομάκων. Στη συνέχεια, τα στοιχεία που συλλέχθηκαν συσχετίστηκαν και συνδέθηκαν με τη βιωματική εμπειρία της μελετήτριας, με σκοπό την πρόταση δράσεων, οι οποίες ανταποκρίνονται και είναι συμβατές στις συγκεκριμένες κοινωνικοοικονομικές και πολιτισμικές συνθήκες της περιοχής μελέτης.

Η **Παιδεία ως Μόρφωση και Πολιτισμός** είναι η Ολοκληρωμένη δυναμική, γνωσιακή και διεπιστημονική διαδικασία συστηματικής διερεύνησης, κατανόησης και αξιοποίησης των σχέσεων, αλληλεπιδράσεων και αλληλεξαρτήσεων της οικονομίας, της κοινωνίας, της πολιτικής, του πολιτισμού και της τεχνικής/τεχνολογίας, τόσο μεταξύ τους όσο και με το ολικό περιβάλλον και την Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη στο χώρο και το χρόνο (Εικόνα 1) (Ρόκος, 2013).

Η πολιτιστική και πολιτισμική πραγματικότητα αποτελεί την αναπόδραστη συνέπεια των πολυδιάστατων αλληλεπιδράσεων των πολιτικών, κοινωνικών, οικονομικών και τεχνολογικών εξελίξεων στην ευρύτερη γεωπολιτική, γεωστρατηγική και γεωοικονομική τους θεωρία και πράξη. Για αυτό το λόγο,

σχετίζεται άμεσα και καταλυτικά με τις συνακόλουθες αντιλήψεις και εξελίξεις της παιδείας, όχι μόνο ως συστημική εκπαίδευση, αλλά και ως μόρφωση και πολιτισμό.

Η συστημική εκπαίδευση είναι πάντα το δυναμικότερο εργαλείο εγχάραξης της κάθε φορά κυρίαρχης ιδεολογίας, ενώ η παιδεία ως ισότιμη δημοκρατική διαδικασία μόρφωσης και πολιτισμού δασκάλων και μαθητών, ανοίγει το παράθυρο στο μέλλον, «δυνάμει» απελευθερώνει -όχι χωρίς προβλήματα- τη γόνιμη και δημιουργική κριτική σκέψη και την με πειστικά επιχειρήματα αμφισβήτηση των κατεστημένων και/ή επιβαλλόμενων αυταρχικά προτύπων ζωής και δράσης και αποτελεί τη μήτρα μιας υπεύθυνης, συνειδητής και ενεργού κοινωνίας πολιτών και των συλλογικοτήτων τους (Καράγιωργας, Παπαθωμόπουλος, Ρόκος (Βήμα 8.6.1977 και Αυγή 17.7.1977), Ρόκος, 2003, Ρόκος, 2016).

Εικόνα 1 Σχηματική απεικόνιση της Παιδείας ως Ολοκληρωμένη Μόρφωση και Πολιτισμό (Ρόκος, 2013).

Η συστημική εκπαίδευση προϋποθέτει, δηλαδή, τις αρχές της διεπιστημονικότητας και της ολοκληρωμένης προσέγγισης, μελέτης, έρευνας, ανάλυσης και αντιμετώπισης των αντικειμενικά πολύπλοκων και πολυδιάστατων προβλημάτων σε όλες τους τις διαστάσεις (Ρόκος, 2013).

Απαιτεί ως μέσο έναν κοινό κώδικα επικοινωνίας, επιστημών, αντιλήψεων, πεποιθήσεων και ιδεών και μια ακηδεμόνευτη και χειραφετημένη διαβούλευση, τεκμηρίωση, αποδοχή, συμφωνία και δέσμευση στο δρόμο για μια Αξιοβίωτη Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη (Ρόκος, 2018).

Υλική βάση ενός αναπτυξιακού σχεδιασμού, ο οποίος έχει ως θεμέλιο την Παιδεία ως ολοκληρωμένη Μόρφωση, Πολιτισμό και απαιτεί και προϋποθέτει την κριτική σκέψη, είναι οι συνειδητοί, ευαίσθητοι, υπεύθυνοι, ενεργοί πολίτες με ομαδική συνείδηση, οι ελεύθερες συλλογικότητες τους και συνεταιρισμοί, οι συλλογικές πρωτοβουλίες, συνεργασίες και δράσεις τους (Ρόκος, 2013).

1.1 Μεθοδολογικό πλαίσιο εργασίας

Τα **ερευνητικά ερωτήματα**, τα οποία οδήγησαν στον σχεδιασμό και την υλοποίηση της παρούσας εργασίας, πηγάζουν από την ιδιαίτερη πολιτισμική ταυτότητα της περιοχής, την ιδιαιτερότητα του εκπαιδευτικού προγράμματος που ακολουθούν τα μειονοτικά σχολεία, τον ορεινό χαρακτήρα της περιοχής, ο οποίος συμβάλλει ακόμα περισσότερο στην εκπαιδευτική απομόνωσή της, τη χαμηλή εισαγωγή των παιδιών της περιοχής στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και τις δυσκολίες τις οποίες αντιμετωπίζουν στην εκπαίδευση. Πιο συγκεκριμένα, τα ερωτήματα αυτά είναι:

- Ποιοι είναι οι παράγοντες οι οποίοι συμβάλλουν στην εκπαιδευτική απομόνωση στην περιοχή;
- Τι δράσεις έχουν υλοποιηθεί ή υλοποιούνται προς την άρση της εκπαιδευτικής απομόνωσης;
- Πώς έχουν συνεισφέρει οι δράσεις αυτές; Έχει βελτιωθεί η κατάσταση;
- Διασφαλίζεται η διατήρηση της ιδιαίτερης πολιτισμικής ταυτότητας και γλώσσας των κατοίκων της περιοχής; Εάν όχι, με ποιον τρόπο μπορούν να διαφυλαχτούν;
- Τι δράσεις θα μπορούσαν να προταθούν ώστε να προβληθεί και να διατηρηθεί το γλωσσικό ιδίωμα της περιοχής;

Ως βασική φιλοσοφία και υπόβαθρο γνώσης για το μεθοδολογικό πλαίσιο της εργασίας λήφθηκε υπόψη η μεθοδολογία της Ολοκληρωμένης Ανάπτυξης (Ρόκος, 2007). Η ολιστική διεπιστημονική μεθοδολογία της Ολοκληρωμένης Ανάπτυξης, οι διαδικασίες της και οι φάσεις των δράσεων για την ανάπτυξη μιας περιοχής/ περιφέρειας ακολουθεί 7 βήματα (βλέπε Ρόκος, 2007). Πάνω σε αυτά τα βήματα έγιναν κατάλληλες προσαρμογές στις ιδιαιτερότητες της περιοχής μελέτης για τις ανάγκες της παρούσας διπλωματικής εργασίας. Οι προσαρμογές αυτές είναι οι εξής:

- Το πρώτο βήμα, η διαβούλευση, στην παρούσα εργασία έγινε μέσω των συνεντεύξεων στην επιτόπια έρευνα που έλαβε χώρα.
- Το δεύτερο βήμα είναι οι Ολοκληρωμένες Αποδόσεις της φυσικής και κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας της περιοχής και υλοποιήθηκε σε 2 στάδια: α) την πρωτογενή έρευνα (συνεντεύξεις) και β) τη δευτερογενή έρευνα (βιβλιογραφική).
- Στο τρίτο βήμα, η ανάλυση των στοιχείων που συγκροτούν τη δυναμική της φυσικής και της κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας της

περιοχής γίνεται σε 3 επίπεδα: α) ανάλυση βιβλιογραφίας, β) ανάλυση συνεντεύξεων και γ) συσχέτιση των δύο προηγούμενων μεταξύ τους.

- Το πέμπτο και έκτο βήμα της ΟΑ, στην παρούσα εργασία, υποκαθιστούνται από το κεφάλαιο «Συμπεράσματα – Συζήτηση».
- Τέλος, αναφέρονται μερικές κατευθύνσεις προτάσεων και δράσεων, οι οποίες εναρμονίζονται με την ιδιαίτερη πολιτισμική ταυτότητα της περιοχής μελέτης.

Οι ερευνητικές συνεντεύξεις στο δεύτερο βήμα χρησιμοποιήθηκαν ως συμπληρωματικό εργαλείο, είτε για να συλλεχθούν πληροφορίες πάνω σε ερωτήματα που προέκυψαν από τις δευτερογενείς πηγές έρευνας, είτε για να επιβεβαιωθούν/ελεγχθούν κάποιες υποθέσεις. Επιπλέον, αξιοποιήθηκαν και ως επεξηγηματικός μηχανισμός προκειμένου να διερευνηθούν και τεκμηριωθούν οι σχέσεις, αλληλεξαρτήσεις και αλληλεπιδράσεις μεταξύ των ομάδων - στόχων και των ερευνητικών ερωτημάτων. Κύριος γνώμονας στη διεξαγωγή της επιτόπιας πρωτογενούς έρευνας ήταν να προκύψει το πώς οι κάτοικοι της περιοχής βιώνουν την πραγματική πραγματικότητα του τόπου τους.

1.2 Παραδοχές που έγιναν στο πλαίσιο της εργασίας

Στο πλαίσιο της εργασίας, εκτός από τις προσαρμογές που αναφέρονται παραπάνω σε σχέση με τα 7 βήματα της ολιστικής διεπιστημονικής μεθοδολογίας της ΟΑ (Ρόκος, 2007), έγιναν και οι εξής παραδοχές:

Α) Παρόλο που τα ερευνητικά ερωτήματα συνδέονται, αλληλεξαρτώνται και αλληλεπιδρούν με πολιτικά ζητήματα, επιλέχθηκε συνειδητά να μην θιγεί εκτενώς η πολιτική διάσταση της περιοχής, ακριβώς λόγω της ιδιαιτερότητας του ζητήματος αυτού. Επιπλέον, κάτι τέτοιο θα ξέφευγε από το πλαίσιο της συγκεκριμένης εργασίας.

Β) Στις Ολοκληρωμένες Αποδόσεις της φυσικής και κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας έγινε καταγραφή όλων των διαστάσεων, αυτές όμως που αναλύθηκαν εκτενέστερα και σε βάθος ήταν η κοινωνία, ο πολιτισμός, ενώ ιδιαίτερη μνεία έγινε στην Παιδεία της περιοχής.

1.3 Δομή κεφαλαίων

Η παρούσα εργασία χωρίζεται σε δύο βασικές ενότητες.

Η **πρώτη ενότητα** περιλαμβάνει τη διεξαγωγή των απαραίτητων ερευνών των Ολοκληρωμένων Αποδόσεων της φυσικής και κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας της περιοχής μελέτης. Οι Ολοκληρωμένες Αποδόσεις αποτελούνται από **δύο επιμέρους στάδια**.

Το **πρώτο στάδιο** αποτελείται από την ανασκόπηση της διαθέσιμης βιβλιογραφίας σχετικά με την ιστορία, τη λαογραφία, την παιδεία, την εκπαίδευση, τα κοινωνικά πρότυπα, τον πολιτισμό, τα ήθη και τα έθιμα της Μουσουλμανικής

Μειονότητας της Θράκης. Στις πηγές, οι οποίες αξιοποιήθηκαν στο στάδιο αυτό, περιλαμβάνονται Διδακτορικές Διατριβές, δημοσιεύσεις σε επιστημονικά περιοδικά και ανακοινώσεις σε συνέδρια, προγράμματα τα οποία έχουν λάβει χώρα στην περιοχή, όπως το Πρόγραμμα Εκπαίδευσης Μουσουλμανόπαιδων, ο τοπικός τύπος, στοιχεία της ΕΛ.ΣΤΑΤ., συγγράμματα κ.α.

Το **δεύτερο στάδιο** αποτελείται από την πρωτογενή έρευνα, δηλαδή την επίσκεψη στην περιοχή μελέτης και τη διεξαγωγή ατομικών συνεντεύξεων - συζητήσεων με κατοίκους και φορείς της περιοχής, ως συμπληρωματικό εργαλείο. Σκοπός των συνεντεύξεων είναι η συλλογή πληροφοριών που έχουν άμεση σχέση με τους στόχους της εργασίας ώστε να δοθούν απαντήσεις στα ερευνητικά ερωτήματα, τα οποία προέκυψαν κατά τη βιβλιογραφική καταγραφή της φυσικής και κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας της περιοχής μελέτης. Μέσω των συγκεκριμένων συνεντεύξεων καλούνται να απαντηθούν και να ερμηνευτούν τα ερωτήματα με βάση το πώς οι άνθρωποι βιώνουν την πραγματική πραγματικότητα του τόπου τους. Τα ερευνητικά ερωτήματα, τα οποία αφορούν την παιδεία, την περιβαλλοντική εκπαίδευση, την κοινωνική θέση των γυναικών στην περιοχή, τα προβλήματα τα οποία αντιμετωπίζουν στην καθημερινότητά τους, τις δράσεις που λαμβάνουν χώρα στην περιοχή κ.α., παρατίθενται στην αντίστοιχη ενότητα της εργασίας ανά ομάδα συνεντευξιαζόμενων.

Οι συνεντεύξεις – συζητήσεις, οι οποίες πραγματοποιήθηκαν, ακολουθούν την επιστημονική μεθοδολογία εκπαιδευτικής, ποιοτικής έρευνας με ορισμένες προσαρμογές. Πιο συγκεκριμένα, επιλέχθηκε η ημιδομημένη συνέντευξη εις βάθος. Κατά τον Robson (2007), η ημιδομημένη συνέντευξη εις βάθος αποτελείται από ένα σύνολο προκαθορισμένων ερωτήσεων ως οδηγός για τα θέματα που θέλει να καλύψει ο ερευνητής στο πλαίσιο της συνέντευξης. Ο συγκεκριμένος τύπος συνέντευξης δίνει τη δυνατότητα τροποποίησης του περιεχομένου των ερωτήσεων ανάλογα με τον ερωτώμενο, εμβάθυνσης σε κάποια θέματα με συμμετέχοντες που κρίνονται κατάλληλοι, αλλαγής της σειράς των ερωτήσεων, προσθήκης ή αφαίρεσης ερωτημάτων ή θεμάτων για συζήτηση. Ο λόγος για τον οποίο επιλέχθηκε η συγκεκριμένη μέθοδος είναι η ύπαρξη σειράς θεμάτων – κλειδιών, τα οποία η συνεντευκτής ήθελε να αναπτύξει σε ελεύθερη συζήτηση με συγκεκριμένη ομάδα ατόμων, αντί να έχει ένα δεδομένο ερωτηματολόγιο, το οποίο τυπικά απαιτεί και μεγάλο αριθμό απαντώντων (Cohen et. al., 2000).

Η **δεύτερη ενότητα** αποτελείται από την κριτική ανάλυση τόσο της πρωτογενούς, όσο και της δευτερογενούς έρευνας, καθώς και της συσχέτισης μεταξύ των δύο. Η ανάλυση πραγματοποιήθηκε σε **τρία επιμέρους επίπεδα** με έμφαση στην αξιοποίηση της κριτικής προσέγγισης και ανάλυσης των στοιχείων της ολικής πραγματικής πραγματικότητας, κάτι το οποίο είναι στοιχείο πρωτοτυπίας για την εργασία.

Το **πρώτο επίπεδο** περιλαμβάνει την ποιοτική ανάλυση της δευτερογενούς έρευνας, με βάση τη φιλοσοφία και την μεθοδολογία της Ολοκληρωμένης Ανάπτυξης (προβλήματα, περιορισμοί, δυνατότητες, προοπτικές) (Ρόκος, 2007). Το **δεύτερο επίπεδο** περιλαμβάνει την μεταγραφή και ανάλυση των αποτελεσμάτων της πρωτογενούς έρευνας. Το **τρίτο επίπεδο** περιλαμβάνει τον συνδυασμό της πρωτογενούς με τη δευτερογενή έρευνα και τη συσχέτιση μεταξύ τους, ώστε να

προκύπτουν τα σημεία στα οποία παρατηρούνται συγκλίσεις, αποκλίσεις, επιβεβαίωση ή μη των αρχικών ερωτημάτων.

Στη συνέχεια, ακολουθεί η **Συζήτηση – Συμπεράσματα** τα οποία προκύπτουν από τη συνολική ερευνητική διαδικασία. Τα βασικά από αυτά είναι:

- Σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση εθνικής συνείδησης στα Πομακόπουλα διαδραματίζει η μειονοτική εκπαίδευση, η εκπαιδευτική απομόνωση και η μη διδασκαλία της μητρικής τους γλώσσας.
- Η μη διδασκαλία και χρήση της πομάκινης γλώσσας εκτός οικογενειακού κύκλου, δίνει την εντύπωση στους Πομάκους ότι η γλώσσα τους δεν είναι σημαντική και απαξιώνεται, οδηγώντας την σε γλωσσική αυτοκτονία (language suicide).
- Ο γλωσσικός ευνουχισμός των Πομάκων είναι πολύ πιθανό να οδηγήσει σταθερά προς τον πολιτιστικό τους αφανισμό, εάν δεν υπάρξουν δράσεις για την εμπόδισή του.
- Τα αίτια της σχολικής διαρροής είναι πολυδιάστατα.
- Οι δράσεις οι οποίες πραγματοποιούνται για την άρση της εκπαιδευτικής απομόνωσης και την εξάλειψη της μαθητικής διαρροής στην περιοχή, συμβάλλουν προς αυτήν την κατεύθυνση.
- Η θέση της γυναίκας στην πομάκινη κοινωνία έχει αρχίσει να βελτιώνεται.
- Τα Πομακοχώρια χαρακτηρίζονται για την πολιτισμική τους ποικιλότητα. Τόσο η γλώσσα τους, όσο και οι παραδοσιακές ενδυμασίες εμφανίζουν παραλλαγές από χωριό σε χωριό.
- Καταγράφηκαν τόσο θεσμοθετημένες όσο και αυθόρμητες συλλογικότητες στην περιοχή, οι οποίες ασχολούνται με την προβολή του πολιτισμού, την παιδεία και τις παραδόσεις της περιοχής.
- Εντοπίστηκε μεγάλη έλλειψη περιβαλλοντικής ευαισθητοποίησης τόσο από την τοπική αυτοδιοίκηση, όσο και από τους κατοίκους της περιοχής.

Τα αποτελέσματα αυτά οδήγησαν στην πρόταση κατευθύνσεων δράσεων, οι οποίες έχουν ως τελικό τους στόχο να οδηγήσουν προς την κατεύθυνση της Ολοκληρωμένης Ανάπτυξης, με άξονα την Παιδεία ως μόρφωση και πολιτισμό. Η Παιδεία αποτελεί τη μόνη αξιόπιστη και ασφαλή υποδομή για κοινωνική (και όχι μόνο) αλλαγή και πυρήνα μιας υπεύθυνης, συνειδητής και ενεργού κοινωνίας πολιτών και των συλλογικοτήτων τους, οι οποίες θα εντάσσονται ειρηνικά και δημιουργικά στο Περιβάλλον τους, Φυσικό και Πολιτισμικό, με σκοπό να κάνουν τον κόσμο μας, με την ευθύνη, το ήθος, τη δουλειά και τις δράσεις τους πειστικά και αποδεικτικά ειρηνικό και καλύτερο (Ρόκος, 2005).

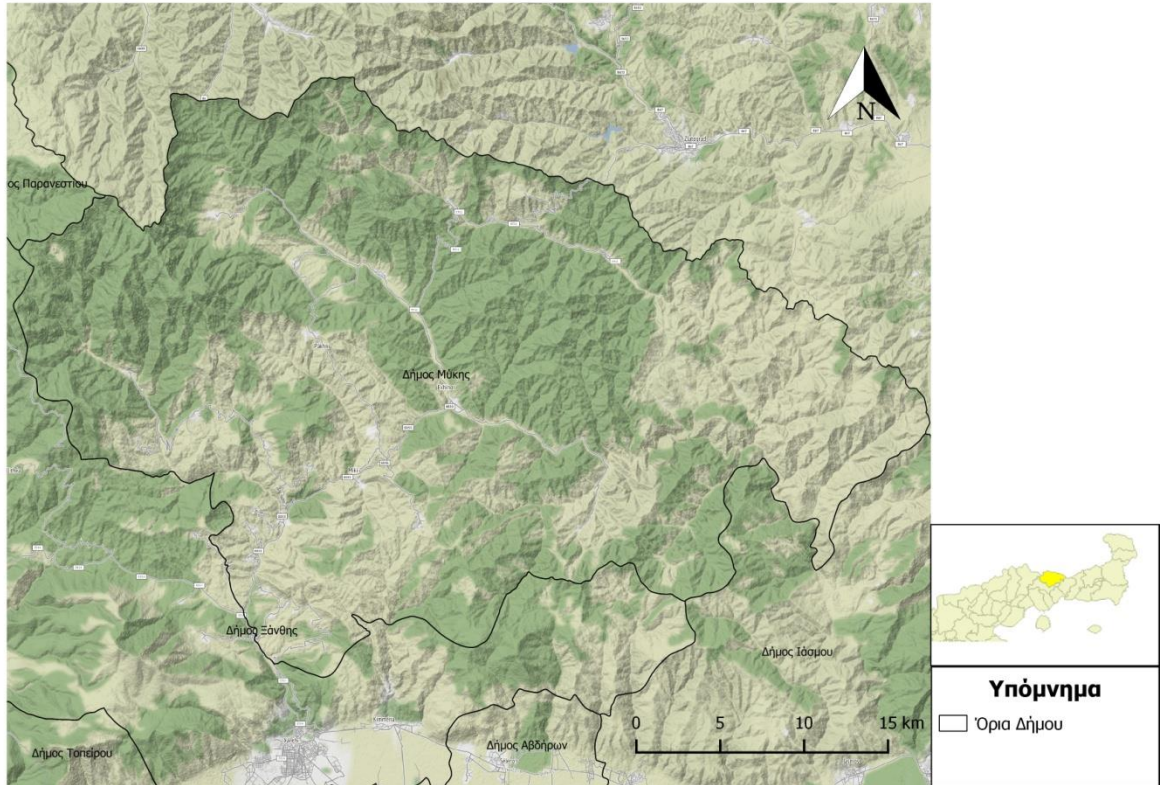
2. Περιοχή Μελέτης

Ως περιοχή μελέτης της διπλωματικής εργασίας επιλέχθηκε ο Δήμος Μύκης, ο οποίος είναι Δήμος της Περιφερειακής Ενότητας Ξάνθης της περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης, ο οποίος συστάθηκε το 2011 με το Πρόγραμμα Καλλικράτης. Ο Δήμος Μύκης προέκυψε από τη συνένωση του προϋπάρχοντος δήμου Μύκης και των Κοινοτήτων Σατρών, Κοτύλης και Θερμών και περιλαμβάνει συνολικά 61 οικισμούς (Ν. 3852/2010, ΦΕΚ 87Α/ 7-6-2010). Συνολικά έχει έκταση 633.334 στρέμματα (ΕΛ.ΣΤΑΤ., χ.η.).

Ο Δήμος αποτελεί γεωγραφικά ένα τμήμα της οροσειράς της Ροδόπης, το οποίο χαρακτηρίζεται από ορεινό ανάγλυφο και δασικά οικοσυστήματα. Στα νότια και στα δυτικά ο Δήμος Μύκης συνορεύει με το Δήμο Ξάνθης, ανατολικά συνορεύει με το Νομό Ροδόπης, ενώ στα βόρεια με τη Βουλγαρία. Στα βορειοδυτικά του Δήμου βρίσκονται οι πηγές του ποταμού Κόσυνθου, ο οποίος διατρέχει όλη την περιοχή (Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Δήμου Μύκης, 2011).

Η έδρα του Δήμου βρίσκεται στον οικισμό Σμίνθη, ενώ ο μόνιμος πληθυσμός του, σύμφωνα με την τελευταία απογραφή του 2011, είναι 15.540 κάτοικοι (ΕΛ.ΣΤΑΤ., χ.η.), οι οποίοι στη συντριπτική τους πλειοψηφία είναι Έλληνες μουσουλμάνοι Πομάκοι.

Το έντονο ανάγλυφο της περιοχής δεν επιτρέπει έντονη πληθυσμιακή πυκνότητα και ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο αντιστοιχούν 25 κάτοικοι, ενώ ο εθνικός μέσος όρος είναι 82 κάτοικοι/ m². Το μέγιστο υψόμετρο παρατηρείται στην κορυφή Γυφτόκαστρο του όρους Χαϊντού, με ύψος 1.828m (Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Δήμου Μύκης 2011) η οποία είναι η δεύτερη ψηλότερη κορυφή της Ροδόπης (hikingexperience.gr). Η περιοχή χαρακτηρίζεται από έντονο πολυσχιδές ανάγλυφο με πυκνό υδρογραφικό δίκτυο, το οποίο αποτελεί τη μεγαλύτερη έκταση της ορεινής μάζας και έχει ως τελικούς αποδέκτες τους ποταμούς Κόσυνθο και Κομψάτο. Το υδρογραφικό δίκτυο των ποταμών αυτών εμφανίζεται με έντονη δενδριτική μορφή, λόγω της επικράτησης σκληρών αδιαπέρατων πετρωμάτων. Τα πετρώματα της περιοχής εμφανίζουν υψηλό βαθμό μεταμόρφωσης, μεταξύ των οποίων υπερτερούν οι γνεύσιοι και οι μαρμαρυγικοί σχιστόλιθοι. Τέλος, ο τεκτονισμός θεωρείται σημαντικός και οφείλεται στις διαταραχές από το περιθωριακό ρήγμα της Ροδόπης (Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Δήμου Μύκης 2011).

Χάρτης 1 Δήμος Μύκης της Π.Ε. Ξάνθης (ιδία επεξεργασία)

Κεφάλαιο 2^ο

2.1. Ιστορική αναδρομή

2.1.1. Από την αρχαιότητα έως τη Μυκηναϊκή περίοδο

Σύμφωνα με ιστορικά στοιχεία, η πρώτη ανθρώπινη παρουσία στην περιοχή, η οποία σήμερα αποτελεί το γεωγραφικό διαμέρισμα της Θράκης, χρονολογείται στην Μέση Παλαιολιθική Περίοδο (200.000 – 35.000 π.Χ.) (Ασλάνης, 2000, Τριαντάφυλλος, 2000, Χατζηδημητρίου, 2005). Ο παλαιότερος οικισμός ο οποίος εντοπίστηκε στην περιοχή των Θερμών ανάγεται στη Νεολιθική Εποχή (7.000 – 3.000 π.Χ.) (Ασλάνης, 1988, Χατζηδημητρίου, 2005). Ενώ, τα θρακικά φύλα κάνουν την εμφάνισή τους στις αρχές της 2ης χιλιετίας π.Χ. (Πελεκίδης, 2000, Χατζηδημητρίου, 2005).

Τα θρακικά φύλα ήταν πολλά (αναφέρονται 99) (Ζαγκλή, 1974). Παραδείγματα αυτών είναι οι Βίστωνες, οι οποίοι κατοικούσαν στην περιοχή της λίμνης Βιστωνίδας, οι Σαπαίοι, οι οποίοι κατοικούσαν στην περιοχή του Νότιου Νέστου και οι Δάρσιοι (Δερσαίοι, Δερραίοι), οι Δίοι, οι Σάτρες και οι Τραυσοί, οποίοι κατοικούσαν στην ευρύτερη περιοχή της οροσειράς της Ροδόπης (Ζαγκλή, 1974, Τριαντάφυλλος, 2000, Χατζηδημητρίου, 2005). Όσον αφορά την περιοχή μελέτης, θρακική παρουσία έχει παρατηρηθεί στην περιφέρεια του Εχίνου, του Λιβαδίου και της Ρύμης, όπου υπάρχουν ερείπια φρουρίων του 10^{ου} – 8^{ου} αι. π.Χ. (Τριαντάφυλλος 1987-1990, Τριαντάφυλλος, 1990, Χατζηδημητρίου, 2005). Κατά την Μυκηναϊκή περίοδο, παρατηρούνται οι πρώτες αλληλεπιδράσεις και επαφές των Μυκηναίων με τα νότια κυρίως θρακικά φύλα, προκηρύσσοντας την απαρχή της αφομοίωσής τους από τους Έλληνες (Παπούλια, 1988 και 2002, Πελεκίδης, 2000, Χατζηδημητρίου, 2005).

2.1.2. Ελληνιστικά χρόνια έως τη Βυζαντινή περίοδο

Αργότερα, κατά την ελληνιστική περίοδο (4^ο αι. π.Χ.) λόγω των εξορμήσεων των Μακεδόνων ανατολικότερα και βορειότερα, συντελείται η υποταγή των θρακικών φύλων και η ένταξή τους στο Μακεδονικό κράτος, κάτι το οποίο επίσης συμβάλλει στον εξελληνισμό των Θρακών. Η πολιτική εξελληνισμού της περιοχής από τους Μακεδόνες αποτελείται από την ίδρυση νέων πόλεων και αφομοίωση των Θρακών (Τριαντάφυλλος, 2000, Πελεκίδης, 2000, Παπούλια, 1988 και 2002, Χατζηδημητρίου, 2005).

Υπήρξαν περίοδοι ανεξαρτησίας του βασιλείου της Θράκης από την υποταγή του στο βασίλειο της Μακεδονίας. Οι βασιλείς του από τον 2ο ως και τον 1ο αι. π.Χ. διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην περιοχή, άλλοτε συμμαχώντας και άλλοτε πολεμώντας με τους Μακεδόνες και τους Ρωμαίους. Μάλιστα, μετά την προσάρτηση του μακεδονικού βασιλείου το 146 π.Χ., οι Ρωμαίοι είχαν αρχίσει να διεισδύουν στην περιοχή και να διαδραματίζουν ρυθμιστικό πολιτικό ρόλο (Τριαντάφυλλος, 2000, Πελεκίδης, 2000, Χατζηδημητρίου, 2005).

Την περίοδο 98 έως 117 μ.Χ. η διοικητική οργάνωση υφίσταται τροποποιήσεις και η επαρχία Θράκης μετατράπηκε σε «Διοίκηση Θράκης» (Αβραμέα, 2000, Αρβανιτίδου, 2000, Κανατσούλης, 1979, Χατζηδημητρίου, 2005). Η ίδρυση νέων πόλεων από τους Ρωμαίους αυτοκράτορες συνέβαλε ακόμη περισσότερο

στον εξελληνισμό της Θράκης. Στα πρώιμα βυζαντινά χρόνια πραγματοποιείται και η τελευταία φάση του εξελληνισμού της περιοχής, ενώ χαρακτηριστικό είναι ότι τα υπολείμματα των θρακικών φύλων των απομονωμένων περιοχών δεν αποκαλούνταν πλέον Θράκες, αλλά Βησσοί, οι οποίοι αποτελούσαν ένα από τα θρακικά φύλα της αρχαιότητας (Αβραμέα, 2000, Αρβανιτίδου, 2000, Παπούλια, 2002, Κανατσούλης, 1979, Χατζηδημητρίου, 2005).

Υπολείμματα οικισμών στις Θέρμες, το Ωραίο και την περιοχή βόρεια των Κιμμερίων και νότια του Εράνου, αλλά και πλήθος άλλων αρχαίων υπολειμμάτων κυρίως φρουριακών εγκαταστάσεων, άγνωστης ακόμη εποχής, στις περιοχές της Γλαύκης, Γοργόνας, Εράνου, Εχίνου, Ρύμης και Πριονίου επιβεβαιώνουν ότι το σύνολο σχεδόν της περιοχής των σημερινών πομάκικων οικισμών κατοικούνταν κατά την ελληνιστική και τη ρωμαϊκή περίοδο (Πάντου, 1975-1976, Χατζηδημητρίου, 2005).

2.1.3. Βυζαντινή περίοδος

Κατά τον 9^ο αι. μ.Χ. οι βυζαντινοί αυτοκράτορες κατά περιόδους, για την ενίσχυση του πληθυσμού της Θράκης έναντι των ξένων επιδρομών, είχαν προβεί στην εγκατάσταση πληθυσμών από τη Μ. Ασία και άλλες περιοχές. Ανάμεσά τους υπήρχαν και πολλοί αιρετικοί χριστιανοί. Ορισμένες φορές οι μετεγκαταστάσεις πληθυσμών στόχευαν στην αποφυγή μελλοντικών αναταραχών στις εστίες τους (Λουγγής, 2000, Γεωργαντζής, 1976, Χατζηδημητρίου, 2005). Κατά τη διάρκεια του 11^{ου} και 12^{ου} αι. μ.Χ., η Θράκη δέχτηκε νέες επιδρομές από τους Κουμάνους, Πατζινάκες (Πετσενέγκους) και τους Νορμανδούς των Σταυροφοριών (Γεωργαντζής, 1976, Χατζηδημητρίου, 2005).

Στα τέλη του 12ου αι. μ.Χ. οι Βούλγαροι κατέλαβαν την περιοχή της Θράκης και προχώρησαν σ' έναν ανεπανάληπτο αγώνα δίωξης και δολοφονιών των Ελλήνων κατοίκων της. Στις αρχές του 13^{ου} αι. μ.Χ. οι Φράγκοι της Δ' Σταυροφορίας υπέταξαν την περιοχή και υπάχθηκε στη λατινική αυτοκρατορία της Κωνσταντινούπολης. Η φραγκική κυριαρχία δεν ήταν όμως συνεχής. Κατά διαστήματα οι Βούλγαροι πραγματοποιούσαν επιδρομές, ενώ κατά το διάστημα 1230-1241 μ.Χ. η περιοχή τελούσε υπό βουλγαρική κατοχή και από το 1241 μ.Χ. επανήλθε στην κυριαρχία των Ελλήνων. Κατά το 1307 - 1308 μ.Χ. η περιοχή της Θράκης έως την Καλλίπολη, δέχθηκε τις λεηλασίες των μισθοφορικών σωμάτων Ισπανών Καταλανών. Ο αυτοκράτορας Ανδρόνικος Β' Παλαιολόγος αρχικά αξιοποίησε τα σώματα εναντίον των Οθωμανών στη Μ. Ασία και κατόπιν τα προώθησε στη Θράκη για την ενίσχυση των βυζαντινών δυνάμεων στον αγώνα τους εναντίον των Βουλγάρων (Κυριακίδου, 1993, Καραγιαννόπουλος, 1990, Χατζηδημητρίου, 2005).

2.1.4. Οθωμανική αυτοκρατορία

Δεν είναι ξεκάθαρα εμφανής η οριστική κατάληψη της Ξάνθειας από τους Οθωμανούς στις ιστορικές πηγές, ωστόσο, θεωρείται πιθανό να έγινε μεταξύ 1373-1375 μ.Χ. από τους Εβρενός Μπέη και Χαϊρεντίν Πασά. Η ορεινή περιοχή βόρεια της Ξάνθειας εξαρτιόταν από τους κατακτητές, αλλά ως το 1383 μ.Χ. δεν ήταν πλήρως υποταγμένη (Vogiatzis, 1993, Γεωργαντζής, 1976, Χατζηδημητρίου, 2005).

Με την οθωμανική κατάληψη της Θράκης άρχισε και ο εποικισμός της από τουρκικά φύλα της Μ. Ασίας, τα οποία ως επί το πλείστον ήταν νομάδες. Βέβαια, η τουρκική παρουσία στον ευρύτερο χώρο της Θράκης είναι εμφανής από το δεύτερο

μισό του 14^{ου} αι. μ.Χ., οπότε και κατακτήθηκε από αυτούς. Παλαιότερα κατά τον 14^ο αι. μ.Χ., τα τουρκικά φύλα τα οποία είχαν εμφανιστεί στην περιοχή της Ροδόπης είναι οι Πατζινάκες και οι Κουμάνοι, οι Τάταροι και οι Τουρκόπουλοι, οι οποίοι κατάγονταν από τους Σελτζούκους. Η παρουσία τους όμως ήταν περιορισμένη και μεμονωμένη εκείνη την περίοδο, ενώ ο εποικισμός από το δεύτερο μισό του 14^{ου} αι. μ.Χ. έλαβε γενικευμένη και σταθερή μορφή (Βογιατζής, 1998, Ζεγκίνης, 1988, Χατζηδημητρίου, 2005).

Με βάση τις πηγές, οι πληροφορίες για εποικισμό της ορεινής περιοχής της Ξάνθης και συγκεκριμένα της περιοχής των πομάκικων οικισμών, από Οθωμανούς είναι περιορισμένες (Χατζηδημητρίου, 2005).

Η Ξάνθεια αναφέρεται πλέον από τους Οθωμανούς ως Iksanta, Eksya, Ksansi, İsketye, Eskice και İskece και από το κέντρο των εξελίξεων πέρασε στο περιθώριο της νέας αυτοκρατορίας. Ο χριστιανικός πληθυσμός της πόλης, ο οποίος από τα τέλη του 14^{ου} αι. μ.Χ. είχε υποστεί σημαντική μείωση, στο πρώτο μισό του 16^{ου} αι. μ.Χ. παρουσίασε σημαντική αύξηση, εξαιτίας της προσέλευσης χριστιανών κατοίκων από τις γύρω περιοχές. Από την άλλη πλευρά, ο μουσουλμανικός πληθυσμός της πόλης παρέμενε χαμηλός (Βογιατζής, 1998, Vogiatzis, 1993, Γεωργαντζής, 1976, Μπαλά, 2000, Χατζηδημητρίου, 2005).

2.1.5. Εξισλαμισμός

Με τον εποικισμό της περιοχής από τούρκικα φύλα, ξεκίνησε και ο εξισλαμισμός μέρους του χριστιανικού πληθυσμού της. Στον εξισλαμισμό ιδιαίτερο ρόλο διαδραμάτισε η παρουσία των Μπεκτασήδων, οι οποίοι δεν ανήκαν στο ορθόδοξο σουννιτικό Ισλάμ και χαρακτηρίζονταν για το θρησκευτικό συγκρητισμό τους. Οι εξισλαμισμοί διακρίνονται σε δύο περιόδους. Η πρώτη περίοδος εξισλαμισμών έλαβε χώρα τον 14^ο έως τον 16^ο αι. και σχετιζόταν με το δέος μπροστά στο αήττητο Ισλάμ, τις βιαιοπραγίες, το φόβο της αιχμαλωσίας, τα δελεαστικά προνόμια τα οποία απολάμβαναν οι Μουσουλμάνοι και στερούνταν οι Χριστιανοί, αλλά και με την σύγχυση η οποία επικρατούσε σε θεολογικό επίπεδο μεταξύ Χριστιανισμού και συγκριτικού ετερόδοξου Ισλάμ. Η δεύτερη περίοδος εξισλαμισμών ξεκινά από τον 16^ο αι. και εξής και σχετιζόταν περισσότερο με τα καταπιεστικά μέτρα τοπικών μπέηδων (Βογιατζής, 1998, Ζεγκίνης, 1988, Χατζηδημητρίου, 2005).

Η πρώτη ξεκάθαρη αναφορά εξισλαμισμού κατοίκων των πομάκικων οικισμών της Ξάνθης εντοπίζεται σε μία ομιλία του λόγιου κληρικού Παχωμίου Ρουσάνου του Ζακύνθιου (ο οποίος επισκέφθηκε την Ξάνθη περίπου το 1550) με τίτλο «Ομιλία πρὸς τοὺς ἀγροίκως τὴν θεϊὰν γραφὴν διασύροντας» όπου μας πληροφορεί πως μεταστροφή προς το Ισλάμ ορισμένων κοντινών ορεινών βουλγαρικών κωμών έλαβε χώρα εκούσια «οικειοθελῶς» και για φορολογικούς λόγους «δια τα τέλη» (Γεωργαντζής, 1976, Σέργης, 2000, 2008, Κωνσταντινίδης, 2013). Δεν είναι γνωστό με βεβαιότητα σε ποιους οικισμούς αναφέρεται ο Παχώμιος, αλλά σύμφωνα με τα στοιχεία τα οποία υπάρχουν για το ταξίδι του, υπάρχει μεγάλη πιθανότητα να αναφέρεται στους σημερινούς πομάκικους οικισμούς του Εράνου, Λιβαδίου, Ανθηρού, Πόρτας, Πλαγιάς και Πριονίου (Χατζηδημητρίου, 2005).

Στα μέσα του 16^{ου} αι. εξισλαμίστηκαν και οι κάτοικοι του οικισμού Εχίνου, το σύνολο ή τμήμα των κατοίκων του οικισμού Κοτύλης και τμήμα των κατοίκων των οικισμών Διάφορο και Ωραίου (Χατζηδημητρίου, 2005). Στο δεύτερο μισό του

16^ο αι. εκτός των χριστιανικών οικογενειών στο Ωραίο και το Διάφορο χριστιανοί υπήρχαν και στον οικισμό του Καλότυχο (Χατζηδημητρίου, 2005). Το 1672 εκτός των Μουσουλμάνων στην Κοτύλη, μαρτυρείται η παρουσία Μουσουλμάνων και στον Κένταυρο, το Αιμόνιο και το Δημάριο, ενώ το 1677 μαρτυρείται ακόμη η παρουσία Χριστιανών στην Πάχνη (Χατζηδημητρίου, 2005). Το γεγονός ότι ο εξισλαμισμός έλαβε χώρα σταδιακά επιβεβαιώνεται και από μαρτυρία των μέσων του 19^{ου} αιώνα: υπήρχαν χωριά τα οποία είχαν ασπασθεί το Ισλάμ γύρω στο 1780, ενώ περίπου το 1850, υπήρχαν αδέρφια τα οποία τα χώριζε η θρησκεία (Nicolaidy, 1859, Κωνσταντινίδης, 2013).

2.1.6. Βαλκανικοί Πόλεμοι

Κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αι. και τις αρχές του 20^{ου} αι. οι πομάκικοι οικισμοί διοικητικά κατανέμονταν στους καζάδες της Γενισέας/Ξάνθης (οι οικισμοί: Ωραίο, Έρανος, Κένταυρος, Κύκνος, Σάτρες), στου Αχή Τσελεμπί με κέντρο το Pašmakli/Smoljan, κοντά στη σημερινή ελληνοβουλγαρική μεθόριο, βόρεια του νομού Ξάνθης (οι οικισμοί: Αιμόνιο, Γλαύκη, Δημάριο, Κοτύλη, Μύκη, Πάχνη) και στου Νταρή Ντερέ με κέντρο το Dari Dere/Zlatograd, επίσης κοντά στην ελληνοβουλγαρική μεθόριο, βόρεια του νομού Ξάνθης (οι οικισμοί: Κίδαρις, Θέρμες, Μέδουσα, Κοττάνη, Καλότυχο, Εχίνος, Σάτρες, Πολύσκιο, Άσκυρα) (Γεωργαντζής, 1976, Παπαδημητρίου, 2003, Χατζηδημητρίου, 2005).

Το Νοέμβριο του 1912, κατά τη διάρκεια του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου, όλη η περιοχή της δυτικής Θράκης καταλήφθηκε από βουλγαρικές στρατιωτικές δυνάμεις. Στο πλαίσιο του προγράμματος εκβουλγαρισμού της περιοχής, τα βουλγαρικά στρατεύματα κατοχής προχώρησαν σε βιαιότητες, δολοφονίες και λεηλασίες αδιακρίτως εναντίον του μη βουλγαρικού, μουσουλμανικού και χριστιανικού πληθυσμού της περιοχής. Την περίοδο αυτή διακόπηκε η λειτουργία των ελληνικών σχολείων, οι χριστιανικοί ναοί υπέστησαν καταστροφές, εκλάπησαν χειρόγραφα από τις βιβλιοθήκες των μονών και μεταφέρθηκαν στη Βουλγαρία, πολλά μουσουλμανικά τεμένη κατεδαφίστηκαν ή μετατράπηκαν σε εκκλησίες, ενώ κατά των Πομάκων εφαρμόστηκε ένα εθνικιστικό πρόγραμμα εκχριστιανισμού με βίαιες μαζικές βαπτίσεις σε ποτάμια, ώστε να επιτευχθεί η ενσωμάτωσή τους στον εθνικό βουλγαρικό κορμό (Γεωργαντζής, 1993, Κυριακίδου, 1997, Παπαδημητρίου, 2003, Χατζηδημητρίου, 2005).

Κατά τη διάρκεια του Β΄ Βαλκανικού Πολέμου, τον Ιούλιο του 1913, εισήλθαν στην Ξάνθη και την υπόλοιπη δυτική Θράκη ελληνικές στρατιωτικές δυνάμεις θέτοντας τέλος στη βουλγαρική κατοχή. Σύμφωνα με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου, ωστόσο (28 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1913), η οποία επισφράγισε το τέλος του πολέμου, η δυτική Θράκη, εκτός της περιφέρειας Σταυρούπολης Ξάνθης, επικραζόταν στη Βουλγαρία. Τον Σεπτέμβριο του 1913 αντάρτικα σώματα μουσουλμάνων της Θράκης, με τη βοήθεια τουρκικών στρατιωτικών δυνάμεων, κήρυξαν την αυτονομία της δυτικής Θράκης, ώστε να αποφευχθεί η υπαγωγή της στη Βουλγαρία. Την κίνηση αυτή υποστήριζε με άμεσο ή έμμεσο τρόπο και η ελληνική πλευρά θέτοντάς την υπό την εγγύηση των ευρωπαϊκών δυνάμεων. Τα αντάρτικα σώματα στην αρχή όρισαν Προσωρινή Κυβέρνηση και στη συνέχεια την Ανεξάρτητη Κυβέρνηση της Δυτικής Θράκης με έδρα την Κομοτηνή (Γκιουμουλτζίνα). Τον ίδιο μήνα υπογράφηκε στην Κωνσταντινούπολη Συνθήκη Ειρήνης μεταξύ της Τουρκίας και Βουλγαρίας, σύμφωνα με την οποία η τουρκική κυβέρνηση αποδεχόταν την

παραχώρηση της Δυτικής Θράκης στη Βουλγαρία αποτρέποντας έτσι την αυτονομία της. Έως τα τέλη του Οκτωβρίου του 1913 επιτεύχθηκε η πλήρης υπαγωγή της Δυτικής Θράκης στη βουλγαρική διοίκηση, οπότε και άρχισε ένας νέος κύκλος βιαιοπραγιών εναντίον των Ελλήνων, ο οποίος θα διαρκούσε καθ' όλη τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, εντεινόμενων μάλιστα ακόμη περισσότερο με την είσοδο της Τουρκίας στον πόλεμο και την εμπλοκή της στην περιοχή (Γεωργαντζής, 1993, Κυριακίδου, 1997, Παπαδημητρίου, 2003, Χατζηδημητρίου, 2005). Η αβεβαιότητα της βουλγαρικής κατοχής οδήγησε την περίοδο 1913-1914 περίπου 70.000 Έλληνες της νοτιοδυτικής Θράκης στην προσφυγιά (Βαμβακίδου, 2009, Κωνσταντινίδης, 2013). Μια σημαντική προφορική μαρτυρία κάνει λόγο για τα δεινά των Μουσουλμάνων της περιοχής, οι οποίοι ήταν αναγκασμένοι να κρύβονται και να μετακινούνται: «*Το 1915, η οικογένεια μου είχε φύγει από τη Γενισέα στην Κομοτηνή. Ο παππούς μου και ο πατέρας μου φορούσανε φερετζέ για να γλιτώσουν απ' τη σφαγή των Βουλγάρων*» (δηλαδή κυκλοφορούσαν μεταμφιεσμένοι ως γυναίκες) (Αρχείο Προφορικής Ιστορίας Ν. Θ. Κωνσταντινίδη Α, Κωνσταντινίδης, 2013). Είναι γεγονός ότι κατά το διάστημα 1912-1918 Έλληνες Χριστιανοί και Μουσουλμάνοι υπέστησαν απάνθρωπες πιέσεις εκβουλγαρισμού (Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, 1975, Κωνσταντινίδης, 2013).

2.1.7. Διασυμμαχική Θράκη

Στις 4/10/1919 η ΙΧ μεραρχία του ελληνικού στρατού με επικεφαλής τον υποστράτηγο Γ. Λεοναρδόπουλο κατέλαβε την περιοχή της Ξάνθης μέχρι τον ποταμό του Ιάσμου, ενώ συμμαχικές δυνάμεις υπό τον Γάλλο στρατηγό C. Charpy κατέλαβαν την υπόλοιπη Δυτική Θράκη ως το Κάραγατς Αδριανούπολης. Τότε, η Δυτική Θράκη στο σύνολό της τέθηκε υπό το καθεστώς διασυμμαχικής διοίκησης με την ονομασία «Διασυμμαχική Θράκη» και με ανώτερο διοικητή της τον Γάλλο στρατηγό (Γεωργαντζής, 1993, Παπαδημητρίου, 2003, Χατζηδημητρίου, 2005).

Η διασυμμαχική διοίκηση της Δυτικής Θράκης διήρκησε ως τον Μάιο του 1920. Στις 28 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1920, ταυτόχρονα με την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών, μεταξύ των Συμμάχων και της Ελλάδας υπογράφηκε και η Συνθήκη Περί Θράκης, σύμφωνα με την οποία η κυριαρχία της Δυτικής Θράκης μεταβιβάστηκε από τους Συμμάχους στην Ελλάδα (Γεωργαντζής, 1993, Παπαδημητρίου, 2003, Χατζηδημητρίου, 2005). Η ελληνική διοίκηση ολοκλήρωσε την εκκένωση της Ανατολικής Θράκης στις 12/25 Νοεμβρίου 1922, ενώ η νοτιοδυτική Θράκη ενσωματώθηκε οριστικά στον ελληνικό κορμό με τη Συνθήκη της Λωζάννης στις 24 Ιουλίου 1923 (ΝΔ. τ. 238/ΦΕΚ Α΄/23/08/1923, Κωνσταντινίδης, 2013).

Έπειτα, ακολούθησαν σαρωτικές αλλαγές για τη χώρα και την περιοχή. Με το δημοψήφισμα στις 3 Νοεμβρίου 1935 επανήλθε η μοναρχία, ενώ στις 4 Αυγούστου 1936, ο Ιωάννης Μεταξάς ενισχυμένος από την πλειοψηφία της Βουλής, επέβαλε δικτατορία (Αρχείο Προφορικής Ιστορίας Ν. Θ. Κωνσταντινίδη Β, Κωνσταντινίδης, 2013). Ένα από τα νομοθετήματα του καθεστώτος αυτού, το οποίο έμελλε να επηρεάσει σημαντικά την περιφέρεια της Ξάνθης, ήταν ο Αναγκαστικός Νόμος «Περί μέτρων ασφαλείας οχυρών θέσεων», ο οποίος καθιέρωσε «*τάς Επιτηρουμένας Ζώνας*» (Αναγκαστικός Νόμος 376, τ. 546 Α 18/12/1936, Κωνσταντινίδης, 2013).

2.1.8. Β' Παγκόσμιος Πόλεμος και βουλγαρική κατοχή

Κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου τα γερμανικά στρατεύματα, τα οποία στάθμευαν στη Βουλγαρία, εισέβαλαν στις 6/4/1941 στην Ξάνθη διασπώντας την αμυντική γραμμή των οχυρών του Μεταξά στον Εχίνο και ως τις 9/4/1941 κατέλαβαν όλη τη Δυτική Θράκη. Στις 20/4/1941 ακολούθησαν και τα βουλγαρικά στρατεύματα εισβολής μέσω των οχυρών του Εχίνου και του Νυμφαίου Κομοτηνής. Η Δυτική Θράκη τελούσε υπό βουλγαρική κατοχή από τον Μάιο του 1941 έως τον Σεπτέμβριο του 1944 (Παπαδημητρίου, 2003, Χατζηδημητρίου, 2005). Η περίοδος Απρίλιος 1941-Μάρτιος 1945 είναι από τις πλέον ελλιπείς από άποψη πηγών, αφού όλα τα αρχεία ελληνικών κρατικών φορέων –με ελάχιστες εξαιρέσεις– καταστράφηκαν (Αρχείο Προφορικής Ιστορίας Ν. Θ. Κωνσταντινίδη Γ, Κωνσταντινίδης, 2013). Οι πηγές είναι ελάχιστες και στη Βουλγαρία, αφού το φασιστικό καθεστώς επέβαλε αυστηρή λογοκρισία στον τύπο της εποχής (Αρχείο Προφορικής Ιστορίας Ν. Θ. Κωνσταντινίδη Δ, Κωνσταντινίδης, 2013).

Εικόνα 2 Απρίλης 1941. Εσωτερική μετανάστευση Πομάκων με τα πιο απαραίτητα υπάρχοντά τους, μετά την κατάληψη του οχυρού του Εχίνου από τα γερμανικά στρατεύματα (προσωπικό αρχείο Τάσου Τεφρωνίδη)

Κατά τη διάρκεια της βουλγαρικής κατοχής τέθηκαν σε εφαρμογή σχέδια εθνοκάθαρσης. Κάθε εθνότητα είχε να αντιμετωπίσει και άλλη συμπεριφορά. Το πλέον σκληρό μέτρο ήταν αυτό της καταναγκαστικής εργασίας. Το μέτρο αυτό έμεινε γνωστό ως «ντουρντοβάκια», μια λέξη η οποία έκτοτε παρέμεινε στην ελληνική ως συνώνυμο της σκληρής εργασίας αλλά και της ομηρείας. Την εικόνα συμπλήρωσαν οι βανασότητες που γνώρισαν Πομάκοι και Τουρκόφωνοι Μουσουλμάνοι, η προσφυγιά 140.000 Ελλήνων, αλλά και ο αφανισμός στα κρεματόρια της Ισραηλιτικής κοινότητας (Καφταντζής, χ.η., Ιωαννίδης, 1998, Εξάρχου, 2001, Κωνσταντινίδης, 2013).

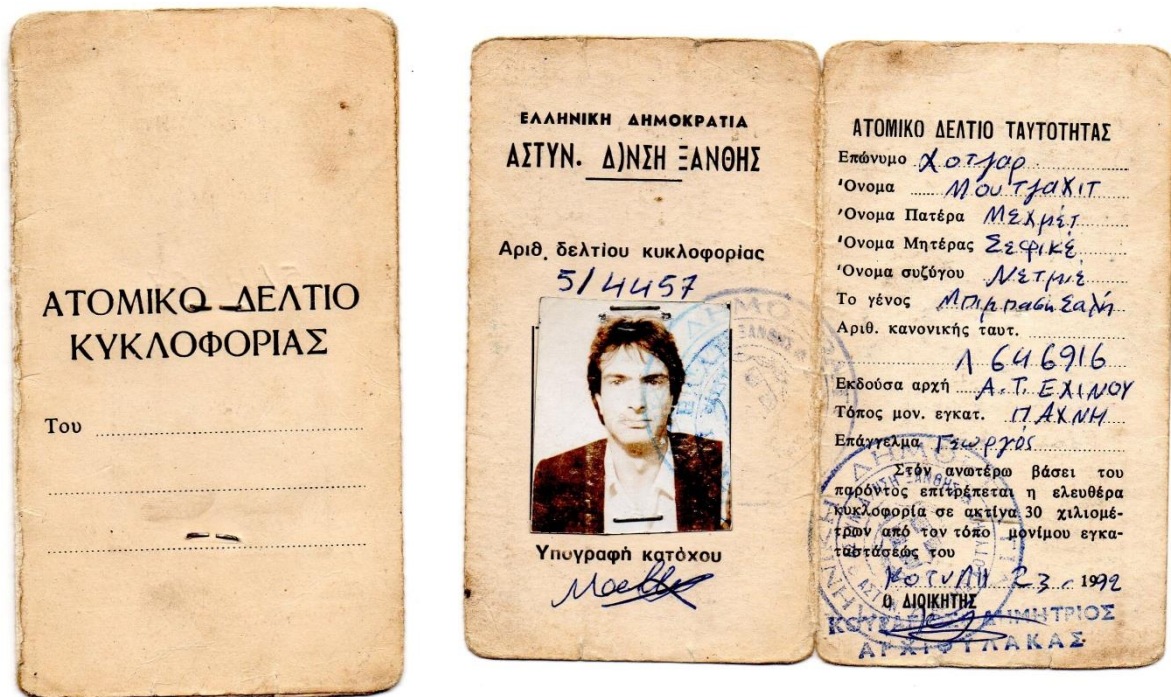
Όσον αφορά την αγροτική παραγωγή, οι έλεγχοι και η φορολόγηση ήταν πολύ αυστηροί. Μια μαρτυρία Μουσουλμάνας των γιακάδων περιγράφει: «*Τα χρόνια της Βουλγαρίας ήταν πολύ δύσκολα. Τότε δεν μας αφήσανε στάρι και κριθάρι ούτε για σπόρο. Βρήκε ο άντρας μου εκεί που είχαν τα μερμήγκια φωλιά, έσκαψε και βρήκε κοντά μισό τενεκέ σπόρο, σε κάθε φωλιά. Μ' αυτό σπείραμε τα χωράφια*» (Αρχείο Προφορικής Ιστορίας Ν. Θ. Κωνσταντινίδη Ε, Κωνσταντινίδης, 2013).

Στις 4 Σεπτεμβρίου του 1944 τα Γερμανικά στρατεύματα εκκένωσαν τον Έβρο, ενώ στις 8 Σεπτεμβρίου 1944 το «*Πατριωτικό Μέτωπο*» (Отечествен Фронт), το οποίο από το 1941 δρούσε αντιστασιακά, ανέλαβε την εξουσία στη Βουλγαρία (Βογιατζόπουλος, 2008, Κωνσταντινίδης, 2013). Στις 9 Σεπτεμβρίου του 1944 έφθασαν σιδηροδρομικώς από την Αλεξανδρούπολη στην Ξάνθη οι δυνάμεις του 81^{ου} Συντάγματος του Ε.Λ.Α.Σ. του Έβρου και μπήκαν στην πόλη θριαμβευτικά ως απελευθερωτές. Μαζί τους ήταν κι άλλες μικρές κομμουνιστών ανταρτών της περιοχής. Είναι αξιοσημείωτο ότι αυτά συνέβησαν υπό το βλέμμα του – «Κόκκινου» πλέον– Βουλγαρικού Στρατού (Ιωαννίδης, 1998, Βογιατζόπουλος, 2008, Κωνσταντινίδης, 2013). Στις 12 Σεπτεμβρίου 1944 οι δυνάμεις του Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ. ανέλαβαν την πολιτική και στρατιωτική διοίκηση. Έτσι, η περιφέρεια της Ξάνθης μπήκε στην ολιγόμηνη περίοδο την οποία ο Στέφανος Ιωαννίδης ονόμασε «*Εαμική Αυτοδιοίκηση*» (Ιωαννίδης, 1998, Κωνσταντινίδης, 2013). Στις 28/10/1944 υπογράφηκε στην Μόσχα η συνθήκη ανακωχής μεταξύ Βουλγαρίας και Συμμάχων, η Βουλγαρία όμως συνέχιζε να υποστηρίζει το αίτημά της για παραχώρηση σ' αυτήν της Δυτικής Θράκης. Η τύχη της περιοχής κρίθηκε στη Διάσκεψη Ειρήνης του Παρισιού (15/10/1946) και στο Συμβούλιο των Υπουργών Εξωτερικών (3/12/1946), όπου η Δυτική Θράκη κατοχυρωνόταν στην ελληνική επικράτεια (Παπαδημητρίου, 2003, Χατζηδημητρίου, 2005).

2.1.9. Οι πομάκικοι οικισμοί και ο Αναγκαστικός Νόμος

Κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου οι πομάκικοι οικισμοί βρέθηκαν στο επίκεντρο των επιχειρήσεων, με αποτέλεσμα να δεχτούν ιδιαίτερα πλήγματα (Τσιούμης, 1997, Χατζηδημητρίου, 2005). Ο Αναγκαστικός νόμος του Ιωάννη Μεταξά διατηρήθηκε επί πολλές δεκαετίες. Η εφαρμογή του νόμου αυτού έθεσε την ορεινή περιφέρεια της Ξάνθης σε καθεστώς απομόνωσης ως στρατιωτική επιτηρούμενη ζώνη με πολλαπλές αρνητικές συνέπειες για τον πληθυσμό. Το διάστημα αυτό παρατηρείται ένα κύμα μετανάστευσης Πομάκων προς την Τουρκία, το οποίο κλιμακώνεται σε περιόδους έντασης των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Η άρση της ελεγχόμενης μπάρας εισόδου στην περιοχή των οικισμών τον Δεκέμβριο του 1995 θα εγκαινιάσει μια νέα περίοδο για την περιοχή (Χατζηδημητρίου, 2005, Κωνσταντινίδης, 2013).

Ο Αναγκαστικός νόμος αφορούσε έντεκα συνολικά παραμεθόριους νομούς στα βόρεια σύνορα της χώρας, οι οποίοι βάσει αυτού χαρακτηρίστηκαν «αμυντικές περιοχές», δεδομένου ότι θα εκτελούνταν έργα οχύρωσης. Κάθε αμυντική περιοχή αποτελούνταν από μια Απαγορευμένη ζώνη και μια Επιτηρούμενη Ζώνη (Κολλάρος, 2018).

Εικόνα 3 Ατομικό Δελτίο Κυκλοφορίας για την Επιτηρούμενη Ζώνη της ορεινής Ξάνθης (προσωπικό αρχείο Νείλάν Χοτζάρ)

Στην Απαγορευμένη ζώνη απαγορευόταν η είσοδος μη στρατιωτικών προσώπων. Στην Επιτηρούμενη ζώνη η είσοδος και η κυκλοφορία προσώπων και οχημάτων γινόταν υπό αυστηρούς όρους και περιορισμούς. Κάθε κάτοικος των περιοχών αυτών είχε εφοδιαστεί με ατομικό δελτίο κυκλοφορίας, ενώ χρειαζόταν ειδική άδεια από τη στρατονομία για όποιον δεν ήταν μόνιμος κάτοικος (Κολλάρος, 2018).

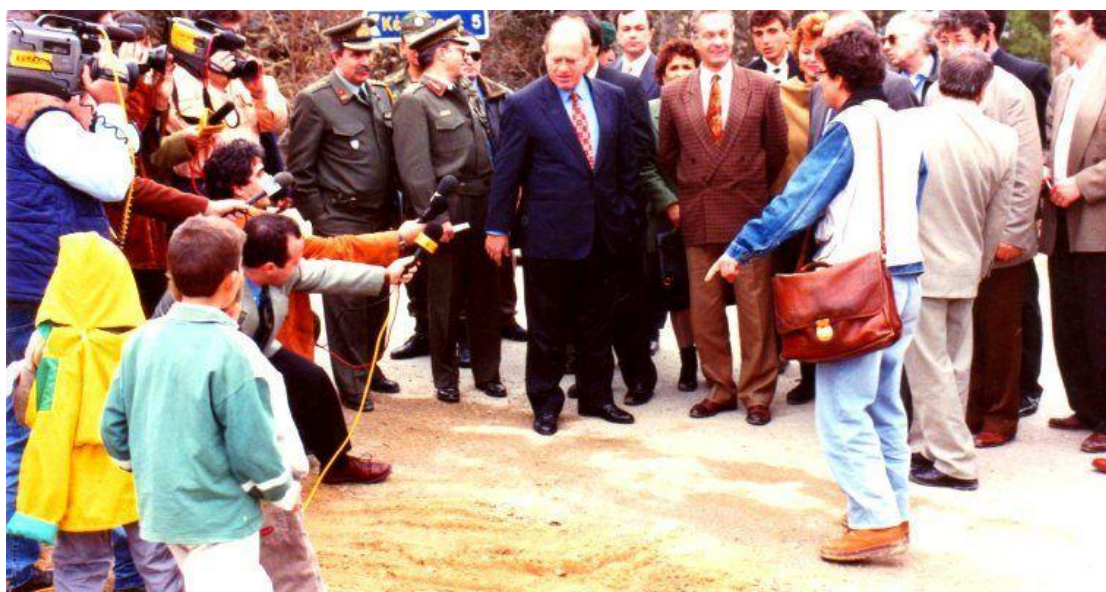

Εικόνα 4 Πινακίδα Επιτηρούμενης Ζώνης από την ορεινή περιοχή της Ξάνθης (πηγή: http://pomakohoria.blogspot.com/2015/08/blog-post_31.html)

Το καθεστώς των επιτηρούμενων ζωνών διατηρήθηκε και μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, εξαιτίας του από βορρά κομμουνιστικού κινδύνου. Τον Δεκέμβριο του 1970, οι επιτηρούμενες ζώνες καταργήθηκαν παντού, εκτός από τη Δυτική Θράκη, όπου διατηρήθηκε μέχρι το Νοέμβριο του 1995 (Κολλάρος, 2018).

Από την Ξάνθη έως τον Εχίνο υπήρχαν τρία σημεία ελέγχου. Το πρώτο βρισκόταν λίγο έξω από την Ξάνθη και καταργήθηκε το 1979. Το δεύτερο βρισκόταν στο 8^ο χιλιόμετρο Ξάνθης-Σταυρούπολης και καταργήθηκε το 1993, ενώ το τελευταίο βρισκόταν στο 21^ο χιλιόμετρο από την Ξάνθη, στην οδό η οποία συνδέει την πόλη με τα ελληνοβουλγαρικά σύνορα. Η συγκεκριμένη μπάρα απομόνωνε 15 Πομακοχώρια, στα οποία κατοικούσαν 20.000 κάτοικοι (Κολλάρος, 2018).

Εν τέλει, ο τότε υπουργός Εθνικής Άμυνας Γεράσιμος Αρσένης, με την συγκατάθεση του Έλληνα πρωθυπουργού, Ανδρέα Παπανδρέου, προχώρησε στην κατάργηση του ιδιότυπου αυτού καθεστώτος εντός της ελληνικής επικράτειας (Κολλάρος, 2018). Στις 17 Νοεμβρίου 1995, ο Αρσένης, περνώντας από το σημείο της μπάρας, διέταξε τον Διοικητή του Δ' Σώματος Στρατού, αντιστράτηγο Μ. Παραγιουδάκη, να ξηλώσει την μπάρα, ενώ δήλωσε ότι «το εμπόδιο αυτό, που χώριζε αυτή την περιοχή από την υπόλοιπη Ξάνθη και απομόνωνε τα χωριά, είναι πια ιστορία. Μέχρι σήμερα χρειαζόταν για τη διέλευση κάποια ειδική άδεια. Όσοι, λοιπόν, έχουν αυτά τα λευκά χαρτιά, ας τα κρατήσουν ως κειμήλια μιας εποχής που πέρασε. Ζούμε σε μια νέα εποχή και η ασφάλεια της χώρας μας στηρίζεται στην κοινωνική συνοχή και στην οικονομική της ανάπτυξη. Η επικοινωνία είναι ελεύθερη», ενώ ζήτησε από όλους, ανεξαρτήτως θρησκείας, να εργαστούν για την ανάπτυξη του τόπου. Παράλληλα, με την κατάργηση της μπάρας έγινε άρση των περιορισμών που υπήρχαν στις μετακινήσεις προς τα χωριά της περιοχής (Κολλάρος, 2018).

Εικόνα 5 Ο Γεράσιμος Αρσένης κατά την κατάργηση του καθεστώτος της επιτηρούμενης ζώνης στην ορεινή Ξάνθη (πηγή: <https://slpress.gr/ethnika/otan-epftan-oi-mpares-sti-thraki/>)

Η συγκεκριμένη πολιτική απόφαση αποτέλεσε αναπόδραστο βήμα προς την κατεύθυνση της αναπτυξιακής ανασυγκρότησης της Θράκης. Αναντίρρητα, οι επιτηρούμενες ζώνες αποτελούσαν εμπόδιο στην ανάπτυξη της περιοχής, δεδομένου ότι δημιουργούσαν συνθήκες κοινωνικοοικονομικού και εκπαιδευτικού αποκλεισμού για ένα μέρος του θρακιώτικου πληθυσμού (Κολλάρος, 2018).

Ο Τύπος της εποχής χαιρέτισε την είδηση της πτώσης της μπάρας. Η *Καθημερινή* έγραφε ότι η μπάρα του Εχίνου αποτελεί παρελθόν. Τα *Νέα* τόνιζαν ότι ο Αρσένης «Ελευθέρωσε τους Πομάκους». Σχετικά με το τελευταίο σχόλιο, η ύπαρξη

της μπάρας είχε χρησιμοποιηθεί κατ' επανάληψη ως επιχείρημα της τουρκικής πλευράς, η οποία υποστήριζε ότι ολόκληρη η περιοχή αποτελούσε ανοικτή φυλακή, λόγω της επιτηρούμενης ζώνης (Κολλάρος, 2018).

2.2. Καταγωγή των Πομάκων

Η χρήση του όρου "Πομάκος" έγινε για πρώτη φορά από τον Fligier στο έργο του "ethnologische entdeckungen in Rhodope gebirge" το 1879 μ.Χ. και από τον Tomaschek στο έργο του "die altieri Thrake" το 1893 μ.Χ., ενώ αμφότεροι δέχονται πως οι Πομάκοι είναι παλαιοί Θράκες (Χαραλαμπίδη, 1985-1986, Παναγιωτίδης, 1993).

Όπως γίνεται αντιληπτό από όσα αναφέρονται παραπάνω, οι Πομάκοι αποτελούν αντικείμενο διαμάχης μεταξύ Ελλάδας, Βουλγαρίας και Τουρκίας (Παυλίδου, 2017). Οι θεωρίες για την καταγωγή των Πομάκων και την προέλευση του όρου "Πομάκος" δίστανται μεταξύ των μελετητών των τριών κρατών. Οι θεωρίες αυτές συχνά στηρίζονται σε ανάλογες παλαιότερες ή ενισχύονται και από σύγχρονες θεωρίες μελετητών ανεξάρτητων των τριών αυτών κρατών (Χατζηδημητρίου, 2005).

Οι Βούλγαροι μελετητές, οι οποίοι στράφηκαν από νωρίς στην έρευνα του χώρου αυτού και παρουσιάζουν μία πληθώρα μελετών, παρουσιάζουν σταθερές θέσεις. Θεωρούν τους Πομάκους στο σύνολό τους Σλάβους ή κατά περίπτωση Βούλγαρους, οι οποίοι εξισλαμίστηκαν κατά την οθωμανική αυτοκρατορία (Rajčevski, 1998, Χατζηδημητρίου, 2005), διατηρώντας όμως το βουλγαρικό γλωσσικό τους ιδίωμα (Χιδίρογλου, 1992, Γκλαβίνας, 2013, Παυλίδου, 2017). Επιπλέον, ένδειξη της άποψης αυτής είναι το ότι στη βιβλιογραφία αναφέρονται συνήθως ως Bǎlgari Mohamedani (= Βούλγαροι Μωαμεθανοί) (Χατζηδημητρίου, 2005) και ο όρος "Πομάκος" θεωρείται ότι προέρχεται από τις λέξεις «romagan» (=βοηθώ), «romagaci» (=βοηθοί) και «romochamedanci» (=εξισλαμισμένοι) (Χιδίρογλου, 1992, Γκλαβίνας, 2013, Παυλίδου, 2017).

Σύμφωνα με την πλειονότητα των Τούρκων μελετητών, οι Πομάκοι κατάγονται από διάφορα τουρκικά φύλα, τα οποία εγκαταστάθηκαν στη Ροδόπη, όπως οι Κουμάνοι, Άβαροι, Πετσενέγκοι, Ούζοι, Ογούζοι, Τσεπνίδες, Γιουρούκοι κ.ά. Υπάρχουν, όμως, και μελετητές οι οποίοι τους θεωρούν ως μία ξένη προς τους Τούρκους εθνότητα ή ειδικότερα Βούλγαρους εξισλαμισμένους (Χιδίρογλου, 1992, Λιάπης, 1995, Χατζηδημητρίου, 2005). Οι σύγχρονοι Τούρκοι ιστορικοί υποστηρίζουν ότι οι Πομάκοι είναι απόγονοι των Κομάνων και των Πετσενέγκων και ότι το όνομα "Πομάκος" προέρχεται από τη λέξη «Πατσινάκ», από το όνομα δηλαδή του τουρκικού φύλου (Τσιούμης, 1994, Τρουμπέτα, 2001, Παυλίδου, 2017). Η άποψη όμως αυτή δεν ευσταθεί, επειδή παρόλο που οι Κουμάνοι και οι Πετσενέγκοι επέδραμαν στη βαλκανική χερσόνησο τον 11^ο και 17^ο αιώνα, αντίστοιχα, αποκρούστηκαν από τους αυτοκράτορες του Βυζαντίου προς βορρά, χωρίς να έχουν πλησιάσει καν την οροσειρά της Ροδόπης, όπου ζούσαν ανέκαθεν οι Πομάκοι (Τσιούμης, 1994, Παναγιωτίδης, 1993, Παυλίδου, 2017).

Όσον αφορά την ελληνική πλευρά, όπου οι μελέτες είναι λίγες, οι σχετικές θεωρίες εστιάζονται κυρίως στην παλαιότητα του πληθυσμού, στην αυτοχθονία του και στην ιστορική αναγωγή του σε αρχαία θρακικά φύλα, μεταξύ των οποίων ξεχωρίζει αυτό των Αγριάνων, το οποίο, ωστόσο, στις αρχαίες πηγές αναφέρεται ως παιονικό φύλο. Σύμφωνα με τον Κουρτίδη, οι Πομάκοι πιθανόν να κατάγονται από

τους Βησσούς ή τους Δίους, οι οποίοι κατοικούσαν στην περιοχή τους (Χιδίρογλου, 1992, Λιάπης, 1995, Χατζηδημητρίου, 2005), ενώ για τους Αχριάνηδες αναφέρει ότι δεν είναι εύκολο να αποδειχθεί ιστορικά η καταγωγή τους από τους αρχαίους Αγριάνες, χωρίς ωστόσο να το αποκλείει (Κουρτίδου, 1955, Χατζηδημητρίου, 2005). Κατά τους Σκορδέλη (1874), Παπαχριστοδούλου (1958), Μοσχοπούλου (1948), Μανάκα (1955), Θεοχαρίδη (1996), Γονατά – Κυδωνιάτη (1985), Μυλωνά (1990) και Παναγιωτίδη (1993) κατάγονται από τους Αγριάνες. Κατά τον Άμαντο (1923) είναι μείγμα Τούρκων, Σλάβων και Ελλήνων και κατά τον Αποστολίδη (1941) κατάγονται από Θρακοέλληνες – Σλαβοβούλγαρους. Σύμφωνα με τον Λιάπη (1995) κατάγονται από Θρακοέλληνες, Σμολένους και ένα μικρό αριθμό αφομοιωμένων Γιουρούκων. Για τον Χαραλαμπίδη (1985) είναι υπολείμματα των αρχαίων Θρακών, ενώ κατά τον Μαγκριώτη (1994) είναι απόγονοι των Αγριάνων, Βησσών και Δίων. Κατά τον Πασχαλινό (1992) είναι απόγονοι των Θρακοελλήνων οι οποίοι στη συνέχεια επιμείχθηκαν με γειτονικά σλαβικά φύλα και σύμφωνα με τον Κυρανούδη (1996) προέρχονται από επιμειξίες Ελλήνων και Σλάβων, με εντονότερη την ελληνική παρουσία προς τα νότια και τη σλαβική εντονότερη προς τα βόρεια (Χατζηδημητρίου, 2005).

Όσοι υποστηρίζουν την άποψη ότι οι Πομάκοι προέρχονται από τους Αγριάνους, αναφέρουν, επίσης, ότι οι Αγριάνοι είχαν βοηθήσει τον Μέγα Αλέξανδρο στην εκστρατεία του στην Ανατολή και μετά το θάνατό του επέστρεψαν πίσω. Οι στρατιώτες αυτοί του Μέγα Αλεξάνδρου ονομάζονταν “Απόμαχοι” από όπου προέρχεται πιθανόν η λέξη “Πομάκος”. Στη συνέχεια, ο πληθυσμός αυτός εκβουλγαρίστηκε γλωσσικά, ενώ ύστερα εξισλαμίστηκε (Τρουμπέτα, 2001, Παυλίδου, 2017).

Σύμφωνα με τους Ιμάμ & Τσακηρίδη (2003), οι Έλληνες μουσουλμάνοι αποτελούνται από 4 διαφορετικές εθνοτικές - πολιτισμικές ομάδες: Πομάκοι, Αθίγγανοι – Τσιγγάνοι, Τουρκογενείς και Αραβομουσουλμάνοι ή εκτουρκισμένοι μουσουλμάνοι. Οι Πομάκοι, σύμφωνα με τους συγγραφείς, είναι γηγενής πληθυσμός της Θράκης και διακρίνονται στους Πομάκους – Χριστιανούς, οι οποίοι κατοικούν στην περιοχή Προσοτσάνης στη Δράμα (μιλούν την ίδια πομάκινη διάλεκτο με τους κατοίκους του Εχίνου στην Ξάνθη), στους άθεους Πομάκους, οι λεγόμενοι «Αχριάνιδες» ή «Γκαγκαούζοι», οι οποίοι κατοικούν στην πλευρά Μαντάντσκι έως Κίρτζελι και στους Πομάκους – Μουσουλμάνοι, οι λεγόμενοι Ροδοπαίοι, οι οποίοι κατοικούν στην οροσειρά της Ροδόπης. Η δεύτερη μεγάλη πολιτισμική ομάδα είναι οι Αθίγγανοι – Τσιγγάνοι οι οποίοι χωρίζονται στους Κόπτες, σε αυτούς που κατοικούν σε σπίτια και σε αυτούς που κατοικούν σε παράγκες. Οι Τουρκογενείς χωρίζονται, σύμφωνα με τους συγγραφείς, και αυτοί σε 4 επιμέρους ομάδες: τους Γκατζέληδες, τους Τσιτάκηδες, οι Τουρκομάνοι και οι Πετσενέγκοι. Τέλος, οι Αραβομουσουλμάνοι χωρίζονται σε 3 κατηγορίες ανάλογα με την καταγωγή ως προς την κοινωνική θέση την οποία κατείχαν οι πρόγονοί τους στον περίγυρο του Αλή Μεχμέτ πασά: φύλακες του παλατιού, στρατιώτες και απόγονοι δούλων.

Τέλος, σύμφωνα με την εκδοχή ενός Πομάκου μελετητή της Βουλγαρίας, τον Dorsunski, συσχετίζοντας το όνομα των Αχριάνων μ’ αυτό των Αγαρηνών, οι Πομάκοι δεν είναι ούτε Βούλγαροι, ούτε Τούρκοι, ούτε Θρακο- Έλληνες, αλλά ένας αραβικός πληθυσμός (Dorsunski, 1998, Χατζηδημητρίου, 2005).

Κεφάλαιο 3^ο

3. Ολοκληρωμένες Αποδόσεις της Π.Ε. Μύκης

3.1 Παιδεία ως Μόρφωση και Πολιτισμός

Στην παρούσα εργασία η έννοια της παιδείας είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την ολοκληρωμένη μόρφωση και τον πολιτισμό.

Ο Πολιτισμός είναι η θεμελιακή αξία της πολιτικής, της κοινωνίας και της οικονομίας, ως ολοκληρωμένη μόρφωση και παιδεία, κοινωνικό αγαθό και δικαίωμα για κάθε πολίτη, οδηγός στη δημιουργική διεπιστημονική κριτική σκέψη, έρευνα, γνώση και πράξη, εργαλείο σεβασμού του "ολικού" φυσικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος κάθε ανθρώπου όπου γης και κατανόησης, σεβασμού και συναδέλφωσής του με τον και το "άλλο" και θα εξασφαλίζει την ισότητα όλων των πολιτών στα κοινωνικά αγαθά και ατομικά και πολιτικά δικαιώματα υψηλής ποιότητας δημόσιων δωρεάν υπηρεσιών παιδείας, υγείας και κοινωνικής πρόνοιας (Ρόκος, 2017).

Η συστημική εκπαίδευση είναι πάντα το δυναμικότερο εργαλείο εγχάραξης της κάθε φορά κυρίαρχης ιδεολογίας, ενώ η παιδεία ως ισότιμη δημοκρατική διαδικασία μόρφωσης και πολιτισμού δασκάλων και μαθητών, ανοίγει το παράθυρο στο μέλλον, «δυνάμει» απελευθερώνει -όχι χωρίς προβλήματα- τη γόνιμη και δημιουργική κριτική σκέψη και την με πειστικά επιχειρήματα αμφισβήτηση των κατεστημένων και/ή επιβαλλόμενων αυταρχικά προτύπων ζωής και δράσης και αποτελεί τη μήτρα μιας υπεύθυνης, συνειδητής και ενεργού κοινωνίας πολιτών και συλλογικοτήτων τους (Καράγιωργας, Παπαθωμόπουλος, Ρόκος (Βήμα 8.6.1977 και Αυγή), Ρόκος, 2003, Ρόκος, 2016)

Όπως έγραψε ο Κορνήλιος Καστοριάδης (2000): *«Ο κεντρικός λόγος της παιδείας σε μια δημοκρατική κοινωνία είναι αναμφισβήτητος. [...] Και δεν μιλώ για την παιδεία που παρέχει το «υπουργείο Παιδείας» ή εν πάση περιπτώσει όχι κυρίως γι' αυτήν, ούτε για μια νιοστή «εκπαιδευτική μεταρρύθμιση», με τη οποία, υποτίθεται, θα προσεγγίζαμε περισσότερο τη δημοκρατία. Η παιδεία αρχίζει με τη γέννηση του ανθρώπου και τελειώνει με τον θάνατό του. Συντελείται παντού και πάντα. Οι τοίχοι της πόλης, τα βιβλία, τα θεάματα, τα γεγονότα εκπαιδεύουν τους πολίτες —σήμερα δε κατά κύριο λόγο «παρεκπαιδεύουν».*

3.1.1 Το δικαίωμα στην εκπαίδευση

Το δικαίωμα για κοινωνική και πολιτιστική ανάπτυξη της προσωπικότητας περιλαμβάνει και το δικαίωμα στην εκπαίδευση. Για την πραγμάτωσή του, προϋπόθεση αποτελεί η παροχή αγαθών και υπηρεσιών στον πολίτη, με τις οποίες εξασφαλίζεται η πολιτιστική ανάπτυξη της προσωπικότητας και ισότιμη συμμετοχή του στην κοινωνική, πολιτική και οικονομική ζωή της χώρας. Το δικαίωμα για κοινωνική και πολιτιστική ανάπτυξη της προσωπικότητας σχετίζεται άμεσα με το θεμελιώδες δικαίωμα του Συντάγματος για ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας (άρθρο 5 παρ. 1 του Σ.) (Λεβέντης, 1976, Γεωργούλα, 2011).

Σύμφωνα με τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, αλλά και τη θεωρία του ελληνικού Δικαίου της Παιδείας, το δικαίωμα στην εκπαίδευση έχει μικτή φύση, δηλαδή αποτελεί ατομικό και κοινωνικό δικαίωμα (Σκουρής, 1995, Γεωργούλα, 2011).

Η διακήρυξη του Συντάγματος: «*Η παιδεία αποτελεί βασική αποστολή του κράτους...*» (άρθρο 16 παρ. 2 του Σ) αναφέρεται στην εκπαίδευση, η οποία αποτελεί την οργανωμένη και θεσμοθετημένη μορφή της, αποτελεί δημόσια υπηρεσία και παρέχεται στο σχολείο (Σκουρής, 1995, Γεωργούλα, 2011).

Η πολιτεία για να εκπληρώσει τη διακηρυγμένη αποστολή της οφείλει:

- ❖ Να λάβει τα απαραίτητα μέτρα
- ❖ Να αξιοποιήσει τα κατάλληλα μέσα
- ❖ Να θέσει σε λειτουργία τους πρόσφορους μηχανισμούς ελέγχου για να εξασφαλίσει την:
 - Εννιαετή υποχρεωτική φοίτηση των μαθητών (άρθρο 16 παρ. 3 του Σ)
 - Προσφορά δωρεάν παιδείας σε όλες τις βαθμίδες στα κρατικά εκπαιδευτήρια (άρθρο 16 παρ. 4 εδαφ. α' του Σ)
 - Ενίσχυση των σπουδαστών οι οποίοι διακρίνονται, καθώς και όσων έχουν ανάγκη από βοήθεια ή ειδική προστασία (άρθρο 16 παρ. 4 εδαφ. β' του Σ)

Για να λειτουργήσει ο κάθε πολίτης ως ενεργό μέλος μέσα στην κοινωνία, θα πρέπει να λάβει τα απαραίτητα εφόδια, τα οποία παρέχονται από την εκπαίδευση. Επομένως, η άσκηση του δικαιώματος στην εκπαίδευση αποτελεί προαπαιτούμενο για την άσκηση των υπόλοιπων δικαιωμάτων, αφού το πρώτο δίνει τις απαραίτητες γνώσεις και δεξιότητες για να μπορέσουμε να τα ασκήσουμε ή να τα διεκδικήσουμε όταν αυτά καταπατούνται (Γεωργούλα, 2011).

Σύμφωνα με το Ν. 1566/1985, άρθρο. 2 παρ. 3 εδάφ. β' και 458 ΠΚ, η εννιαετής άσκηση του δικαιώματος της εκπαίδευσης στην Ελλάδα είναι υποχρεωτική. Επομένως, η εκπαίδευση των παιδιών για τη συγκεκριμένη περίοδο είναι εκτός από δικαίωμα και καθήκον, του οποίου η παράβαση επισύρει ποινές κατά των γονέων ή των ασκούμενων την επιμέλεια του ανηλίκου (Λεβέντης, 1976, Γεωργούλα, 2011).

Σκοπός της παιδείας, σύμφωνα με το Σύνταγμα της Ελλάδας, είναι «*η ηθική, πνευματική, επαγγελματική και φυσική αγωγή των Ελλήνων, όπως και διάπλαση ελευθέρων και υπεύθυνων πολιτών αλλά και η ανάπτυξη της εθνικής και θρησκευτικής τους συνείδησης*» (άρθρο 16 παρ. 2). Όμως, η ανάπτυξη της εθνικής και θρησκευτικής συνείδησης των πολιτών εμπεριέχει τον κίνδυνο άσκησης επέμβασης από την πολιτεία στα εκπαιδευτικά προγράμματα, για να εξασφαλιστεί η διαιώνιση της επίσημης κρατικής ιδεολογίας, η οποία μέχρι το Σύνταγμα του 1952 προσδιοριζόταν ως «*ελληνοχριστιανικός πολιτισμός*». Η συγκεκριμένη παράγραφος θα πρέπει, επομένως, να ερμηνεύεται πάντα σε συνδυασμό με το άρθρο 2 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου ΕΣΔΑ, όπου κατοχυρώνει το δικαίωμα των γονέων για εξασφάλιση της μόρφωσης και εκπαίδευσης των παιδιών τους σύμφωνα με τις θρησκευτικές και φιλοσοφικές τους πεποιθήσεις (Μιχαηλίδης-Νουάρος, 1988, Γεωργούλα, 2011).

3.1.2 Μειονοτική γλώσσα και καθεστώς προστασίας

Η πομάκινη γλώσσα, όπως αναφέρεται και στην εισαγωγή, είναι κράμα γλωσσών (αρχαίας ελληνικής, βουλγαρικής και τουρκικής) όπου κυριαρχεί ένα σλαβοβουλγαρικό ιδίωμα, που σαφώς διαφέρει απ' αυτήν των τουρκόφωνων. Στη γλώσσα των Πομάκων υπάρχουν πολλές ελληνικές λέξεις και μάλιστα αρκετές αρχαιοπρεπείς και μερικές νεότερες και μεταπλασμένες. Λέξεις όπως: Προυστία (πυροστία), σκύβαλ (σκύβαλα), παλαμάρκα (παλαμαριά), πόδαμ (πηγαίνω), πέλκα (πέλεκυς), εγκίστρα (αγκίστρι), αρέσβαμ (αρέσω), μπολιάσβαμ (μπολιάζω), ντιλάβια (λαβίδα), αφορίσβαμ (αφορίζω), κ.ά. δείχνουν, πως δεν είναι απλά δάνεια στην πομάκινη αλλά απομεινάρια της ελληνικής, την οποία μιλούσαν οι Θρακοέλληνες και που μετά τον εκβουλγαρισμό τους οι λέξεις αυτές διατηρήθηκαν, ως γλωσσικά υπολείμματα (Παναγιωτίδης, 1994).

Τη δεκαετία 1925-1935 οι μειονοτικές γλώσσες προστατεύονταν από τη Συνθήκη των Σεβρών σχετικά με την προστασία των μειονοτήτων στην Ελλάδα (Μήτσιου, 2010). Σήμερα, εκτός από το εσωτερικό νομοθετικό πλαίσιο, υπάρχουν και οι ευρωπαϊκές διατάξεις, οι οποίες δεσμεύουν την Ελλάδα για την προστασία της μητρικής γλώσσας των μελών μιας μειονότητας. Από το σύστημα προστασίας μειονοτήτων της Κοινωνίας των Εθνών – όπου κάθε χώρα υποχρεωνόταν να εξασφαλίσει, μεταξύ άλλων, την ελεύθερη χρήση της γλώσσας των μειονοτήτων – και μετά, παντού υπογραμμίζεται το δικαίωμα στη χρήση της μητρικής γλώσσας και της εκπαίδευσης σε αυτήν (Τσιτσελίκης, 1996, Μήτσιου, 2010).

Η ιδρυτική Συνθήκη του Μάαστριχτ, η οποία υπογράφηκε στις 7 Φεβρουαρίου 1992, αναφέρεται στην ανάγκη σεβασμού των δικαιωμάτων τα οποία κατοχυρώνονται με την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών (Ρώμη, 4 Νοεμβρίου 1950), χωρίς ωστόσο να ενσωματώνει τα δικαιώματα στον κορμό του θετικού δικαίου. Τα άρθρα 125, παρ. 1 και 2, και 128 διασφαλίζουν τον σεβασμό της «εθνικής και περιφερειακής πολυμορφίας» των κρατών – μελών και ενθαρρύνουν τη διακρατική συνεργασία για τη διάσωση της κοινής πολιτισμικής κληρονομιάς. Υπό το πρίσμα της αρχής της επικουρικότητας, τα κράτη μέλη διατηρούν τη διακριτική ευχέρεια να αποφασίζουν για το περιεχόμενο και την οργάνωση του εκπαιδευτικού τους συστήματος (Μήτσιου, 2010).

Η Επιτροπή Νεολαίας, Πολιτισμού, Παιδείας, Πληροφόρησης και Αθλητισμού του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου με εισηγητή τον Gaetano Arfe συνέταξε την έκθεση με τίτλο «*Σχετικά με έναν Κοινοτικό Χάρτη των περιφερειακών γλωσσών και πολιτισμών και έναν Χάρτη δικαιωμάτων των εθνοτικών μειονοτήτων*», η οποία και υιοθετήθηκε το 1981. Η έκθεση καλούσε τα κράτη μέλη να εφαρμόσουν μια πολιτική διάσωσης των μειονοτικών γλωσσών και προαγωγής των πολιτιστικών ιδιαιτεροτήτων των μειονοτήτων. Για τον σκοπό αυτό καλούσε την Ευρωπαϊκή Επιτροπή να επανεξετάσει την κοινοτική νομοθεσία και την εφαρμογή της, ώστε να είναι συμβατή με τον στόχο της διάσωσης και προαγωγής των μειονοτικών γλωσσών, καθώς και να εξασφαλίσει τους απαιτούμενους για το σκοπό αυτό πόρους (Μήτσιου, 2010).

Το 1982, με πρωτοβουλία ευρωβουλευτών, δημιουργήθηκε το «*Ευρωπαϊκό Γραφείο των Λιγότερο Διαδεδομένων Γλωσσών*» με έδρα στις Βρυξέλλες. Στόχος του γραφείου είναι η μελέτη, η συλλογή και διάδοση πληροφοριών για τις περιφερειακές

κοινότητες και τις λιγότερο διαδεδομένες γλώσσες της Ευρώπης. Το 1983, με το «Ψήφισμα σχετικά με μέτρα υπέρ των μειονοτικών γλωσσών και πολιτισμών» (11 Φεβρουαρίου 1983), το Κοινοβούλιο διαπιστώνει αδράνεια των κοινοτικών οργάνων στην άσκηση πολιτικής και καλεί εκ νέου την Επιτροπή και το Συμβούλιο να αναλάβουν δράση για την προαγωγή των γλωσσικών και πολιτιστικών χαρακτηριστικών των μειονοτήτων. Το 1987 το Κοινοβούλιο υιοθετεί την έκθεση του εισηγητή W. Kujipers «σχετικά με τις γλώσσες και τους πολιτισμούς των περιφερειακών και εθνοτικών μειονοτήτων στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα» (30 Οκτωβρίου 1987). Το κείμενο αναφέρεται για πρώτη φορά στο ζήτημα της αναγνώρισης, της επίσημης χρήσης μειονοτικής γλώσσας και της διασυνοριακής συνεργασίας μεταξύ των ομιλητών της ίδιας γλώσσας. Το 1990 το Κοινοβούλιο υιοθετεί την έκθεση του εισηγητή Reding «σχετικά με τη θέση των γλωσσών στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες και την κατάσταση της καταλανικής γλώσσας», όπου επισημαίνει την αδυναμία εφαρμογής της αρχής της ισότητας για όλες τις ομιλούμενες γλώσσες στα κράτη μέλη. Το 1994 κατατίθεται η έκθεση του εισηγητή Mark Killilea, η οποία υπήρξε το πληρέστερο και πιο συγκροτημένο ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (Μήτσιου, 2010, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2013).

Η έκθεση διακηρύσσει το καθήκον της Κοινότητας «να δίδει έμφαση στα δικαιώματα των μειονοτήτων» και επισημαίνει ότι «το καθήκον κάθε κυβέρνησης κράτους μέλους να προστατεύει και να προωθεί την επίσημη γλώσσα (του κράτους) δεν μπορεί να ασκείται εις βάρος των λιγότερο διαδεδομένων γλωσσών και των πληθυσμών των οποίων οι εν λόγω γλώσσες αποτελούν τον φυσικό πολιτισμικό φορέα». Καταλήγει σε 15 θέσεις, ζητώντας, μεταξύ άλλων, την πλήρη εφαρμογή των ψηφισμάτων του 1981, του 1983 και του 1987 και καλεί τα κράτη – μέλη να κυρώσουν τον Ευρωπαϊκό Χάρτη των Περιφερειακών ή Μειονοτικών Γλωσσών και να διευκολύνουν το έργο των ανά κράτος επιτροπών του Ευρωπαϊκού Γραφείου των Λιγότερο Χρησιμοποιημένων Γλωσσών. Τα κράτη – μέλη οφείλουν να αναγνωρίσουν τις γλωσσικές τους μειονότητες και να δημιουργήσουν το κατάλληλο νομοθετικό πλαίσιο για την προώθηση των μειονοτικών γλωσσών και πολιτισμών στους τομείς της παιδείας, της δικαιοσύνης, της δημόσιας διοίκησης, των μέσων μαζικής ενημέρωσης, της τοπονομαστικής και εν γένει στη δημόσια και πολιτιστική ζωή. Επίσης, καλεί την Ευρωπαϊκή Επιτροπή να λαμβάνει υπόψη τις λιγότερο χρησιμοποιούμενες γλώσσες στους διάφορους τομείς της κοινοτικής πολιτικής και να ενθαρρύνει τη δημοσίευση κοινοτικών κειμένων σε αυτές τις γλώσσες, το Συμβούλιο και την Επιτροπή να εξασφαλίσουν επαρκή χρηματοδότηση για τα κοινοτικά προγράμματα και τις ευρωπαϊκές οργανώσεις που σχετίζονται με την προώθηση των λιγότερο χρησιμοποιούμενων γλωσσών και να ενθαρρύνουν τη μετάφραση βιβλίων και τη χρήση υποτίτλων από και προς τις γλώσσες αυτές. Τέλος, ζητά την εφαρμογή των συστάσεων του ψηφίσματος και για τις μη εδαφικές αυτόχθονες γλώσσες (π.χ. ρομανί, σίντι, γίντις) (Μήτσιου, 2010, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2013).

Σε χωριστό παράρτημα της έκθεσης παρουσιάζονται οι 40 λιγότερο διαδεδομένες γλώσσες και οι διαλεκτικές παραλλαγές τους στην κοινοτική επικράτεια και αναφέρεται συνοπτικά στην κατάσταση στην οποία βρίσκονται σε κάθε κράτος μέλος. Στην Ελλάδα κανένας αρμόδιος φορέας δεν απάντησε στο σχετικό ερωτηματολόγιο και τα στοιχεία τα οποία παρατίθενται στην έκθεση για την κατάσταση των λιγότερο διαδεδομένων γλωσσών στη χώρα προέρχονται από

βιβλιογραφικές πηγές. Επιπλέον, τα στοιχεία για τον αριθμό των ομιλούντων αντλούνται από την απογραφή του 1951, την τελευταία απογραφή του ελληνικού κράτους στην οποία λαμβανόταν υπόψη το κριτήριο της γλώσσας. Σύμφωνα με την έκθεση, στην Ελλάδα υπάρχουν πέντε λιγότερο διαδεδομένες γλώσσες: τα αρβανίτικα (23.000 ομιλητές), τα Αρουμάνικα – Βλάχικα (40.000 ομιλητές), τα Πομάκικα (περίπου 27.000), η Σλαβομακεδονική (40.000 ομιλητές) και η Τουρκική (πάνω από 90.000 ομιλητές). Σημειώνεται ότι από αυτές μόνο η τουρκική γλώσσα αναγνωρίζεται επίσημα από το ελληνικό κράτος. Οι τουρκόφωνοι διατηρούν θρησκευτικά ιδρύματα, έχουν δικά τους σχολεία χρηματοδοτούμενα από το ελληνικό κράτος, όπου τα μισά μαθήματα διδάσκονται στην τουρκική και ορισμένα τοπικά μέσα ενημέρωσης χρησιμοποιούν την τουρκική γλώσσα. Οι υπόλοιπες τέσσερις λιγότερο διαδεδομένες γλώσσες δεν έχουν νομική αναγνώριση ή δημόσια παρουσία και περιορίζονται σε οικογενειακή και καθημερινή χρήση. Οι περισσότεροι Έλληνες ευρωβουλευτές υπερψήφισαν την έκθεση δείχνοντας, έτσι, την επιλογή της Ελλάδας να συμμορφωθεί με τις διεθνείς τάσεις σε θέματα περιφερειακής πολιτικής (Αγγελίδης, 2005, Μήτσιου, 2010).

Το 1998 τέθηκε σε ισχύ ο Ευρωπαϊκός Χάρτης των Περιφερειακών ή Μειονοτικών Γλωσσών, ο οποίος αποτελεί σημαντικό κείμενο θεμελιωμένο στην αρχή του σεβασμού της γλωσσικής ετερότητας, με στόχο την εξασφάλιση εγγυήσεων για τη χρήση των γλωσσών των μειονοτήτων σε όλους τους δυνατούς τομείς, όπως στην εκπαίδευση. Στον Χάρτη ορίζεται η μειονοτική γλώσσα, ως η γλώσσα η οποία α) παραδοσιακά χρησιμοποιείται εντός ορισμένης περιοχής του κράτους από υπηκόους του κράτους αυτού, οι οποίοι συνιστούν μικρότερη σε αριθμό ομάδα από τον υπόλοιπο πληθυσμό του κράτους, και β) διαφέρει από την επίσημη γλώσσα ή γλώσσες του κράτους. Ο ορισμός αυτός αφορά τις «ιστορικές» γλώσσες, εκείνες δηλαδή οι οποίες χρησιμοποιούνται επί μακρόν σε ένα συγκεκριμένο κράτος, ενώ αποκλείονται οι διάλεκτοι, οι «άστεγες» γηγενείς γλώσσες και οι γλώσσες των μη ευρωπαϊκής προέλευσης μεταναστών (Κωφός, 1993, Μήτσιου, 2010). Στο τρίτο μέρος του Χάρτη διατυπώνονται και μέτρα για την προστασία των περιφερειακών ή μειονοτικών γλωσσών στην εκπαίδευση, βάσει των οποίων τα κράτη υποχρεώνονται να εφαρμόσουν τουλάχιστον 35 διατάξεις από το μέρος αυτό, έχοντας ένα περιθώριο επιλογής (Μήτσιου, 2010).

Η διδασκαλία της μειονοτικής γλώσσας δεν παραλείπεται από κανένα κείμενο προστασίας των μειονοτήτων. Εξάλλου, η εγγύηση αυτή αποτελεί για τη μειονοτική ομάδα βασική προϋπόθεση για την προστασία της και τη μελλοντική διατήρηση της ταυτότητάς της. Όπως αναφέρει και το άρθρο 29, παρ. γ, της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, σκοπός της εκπαίδευσης είναι η ανάπτυξη της ταυτότητας, της γλώσσας και των πολιτιστικών αξιών του παιδιού. Ωστόσο, το ερώτημα το οποίο τίθεται σήμερα είναι το κατά πόσο υπάρχει για τις γλωσσικές μειονότητες οποιαδήποτε δυνατότητα επιβίωσης στην Ευρωπαϊκή Ένωση, αφού ο αριθμός των ομιλούντων των γλωσσών αυτών είναι τόσο μικρός, ώστε να μην είναι πλέον εξασφαλισμένη η αυτόνομη γλωσσική και πολιτισμική ζωή μέσα σε μια ενωμένη Ευρώπη. Επιπρόσθετα, οι προσπάθειες για οικονομική-πολιτισμική ενοποίηση και γλωσσική τυποποίηση, δια μέσου κυρίως των μέσων μαζικής επικοινωνίας, προωθούν την αφομοίωση των μικρών μειονοτήτων. Η καθημερινή γλωσσική επαφή με τις πλειονοτικές γλώσσες των ευρωπαϊκών εθνών, οι εξελίξεις

στον τομέα της ορολογίας και η γλωσσική προσαρμογή στη σύγχρονη «ηλεκτρονική» παγκοσμιοποίηση είχε ως αποτέλεσμα να επικρατήσει σε όλες τις μειονοτικές περιοχές, όπως και σε αυτήν της μουσουλμανικής μειονότητας στην Ελλάδα, μια τάση προς τη διγλωσσία και όχι την πολυγλωσσία, η οποία περιόρισε σημαντικά τη σημασία των μειονοτικών γλωσσών (Μήτσιου, 2010).

Σήμερα, στην Ελλάδα δεν υπάρχει θεσμοθετημένη νομική προστασία καμίας άλλης γλώσσας εκτός από την τουρκική στον χώρο της Θράκης, σύμφωνα με το σχετικό νομοθετικό πλαίσιο των διατάξεων της Συνθήκης της Λωζάννης, οι οποίες κατοχυρώνουν εκπαιδευτικά δικαιώματα για τους μουσουλμάνους στη μητρική τους γλώσσα. Οι Πομακόφωνοι, οι οποίοι αποτελούν το 30% περίπου της μουσουλμανικής μειονότητας, είναι τρίγλωσσοι, καθώς μητρική και ενδοοικογενειακή γλώσσα είναι η πομάκινη, σχολική και για τις συναλλαγές μεταξύ της μειονότητας η τουρκική και γλώσσα της ανωτέρας ή ανώτατης εκπαίδευσης, της διοίκησης και των αρχών η ελληνική (Μήτσιου, 2010).

3.1.3 Θεσμικό πλαίσιο της μειονοτικής εκπαίδευσης – Ιστορική αναδρομή

Η πρώτη ρύθμιση η οποία αναφέρεται σε «μουσουλμανικά ιδιωτικά εκπαιδευτικά ιδρύματα» στην Ελλάδα απαντά το 1913 σε Συνθήκη η οποία συνομολογείται μεταξύ Ελλάδας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (6/29.11.1913 - Ν. 4213/1913). Η συνθήκη αυτή δεν αφορούσε τη μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης, αφού ο όρος υιοθετήθηκε με τη Συνθήκη της Λωζάννης (Μπαλτσιώτης, 2001, Παπάνης, 2008, Σγατζός, 2005, Τσιτάκη, 2015).

Το 1920 λειτούργησαν στη Δυτική Θράκη 86 πρωτοβάθμια ιδιωτικά κοινοτικά εκπαιδευτικά ιδρύματα (μεντρεσέδες), στα οποία φοιτούσαν παιδιά της μουσουλμανικής μειονότητας. Η εκπαίδευση των μουσουλμάνων τέθηκε από την αρχή υπό τον έλεγχο της θρησκευτικής κοινότητας. Οι μαθητές/τριες διδάσκονταν κυρίως τις αρχές της ισλαμικής θρησκείας μέσα από το Κοράνιο από θρησκευτικούς λειτουργούς (Παπάνης, 2008).

Στις 24 Ιουλίου 1923 υπογράφεται η Συνθήκη της Λωζάννης, την οποία το θεσμικό πλαίσιο από τότε και στο εξής, θεωρεί ως αφετηρία και βάση αναφοράς της μειονοτικής εκπαίδευσης (Μπαλτσιώτης, 1997, Σγατζός, 2005). Τα άρθρα 40, 41 και 45 της Συνθήκης προβλέπουν το σεβασμό της θρησκευτικής, γλωσσικής και εκπαιδευτικής ελευθερίας των θρησκευτικών μειονοτήτων, τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Τουρκία (Παπάνης, 2008, Λιάζος, 2007). Στο πλαίσιο της δημόσιας εκπαίδευσης, η συνθήκη αυτή (άρθρο 41 παρ. 1), προβλέπει ότι το κράτος αναλαμβάνει την υποχρέωση παροχής εκπαίδευσης «...εν τη ίδια γλώσση» των μουσουλμάνων στα δημοτικά σχολεία. Προβλέπεται, επίσης, ρητά η δυνατότητα υποχρεωτικής διδασκαλίας και της επίσημης γλώσσας. Συγκεκριμένα, το ελληνικό κράτος αναλαμβάνει την οργάνωση μειονοτικού εκπαιδευτικού συστήματος στις περιοχές όπου «διαμένει σημαντική αναλογία υπηκόων» (άρθρο 41 παρ.1). Επίσης, προβλέπεται το δικαίωμα στον κατ' αναλογία καταμερισμό και συμμετοχή των δημοσίων ή δημοτικών δαπανών στη λειτουργία των μειονοτικών σχολείων (άρθρο 41 παρ.2). Στο πλαίσιο της ιδιωτικής εκπαίδευσης, η Συνθήκη της Λωζάννης προβλέπει το δικαίωμα ίδρυσης και διαχείρισης σχολείων και άλλων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων από μέλη της μειονότητας ή από αντιπροσωπευτικά όργανά της. Η Συνθήκη θεμελιώνει την ιδιαιτερότητα του περιεχομένου της θρησκευτικής εκπαίδευσης της μειονότητας (άρθρο 38) και κατοχυρώνει τη διδασκαλία της

μητρικής ή μειονοτικής γλώσσας, την εκμάθηση της επίσημης γλώσσας, αλλά και τη διδασκαλία ορισμένων μαθημάτων σε αυτή (άρθρο 41 παρ.1 εδ. β') (Μπαλτσιώτης & Τσιτσελίκης, 2001, Σγαζός, 2005, Παπάνης, 2008).

Στη δεκαετία του '30 γίνονται οι πρώτες προσπάθειες θέσπισης ενός νομικού πλαισίου το οποίο θα διέπει τα μουσουλμανικά σχολεία. Αξίζει να σημειωθεί ότι την περίοδο αυτή κατά διαστήματα τα σχολεία αποκαλούνταν "τουρκικά" ακόμα και δια στόματος του τότε πρωθυπουργού Ε. Βενιζέλου (Μπαλτσιώτης, 1997, Σγαζός, 2005, Τσιτάκη, 2015) Το 1936 ο νομοθέτης επαναλαμβάνει στο άρθρο 2 παρ. 7 του Αναγκαστικού Νόμου 132 της 7/25.9.1936 την υποχρεωτική διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στα μουσουλμανικά σχολεία (Τσιτάκη, 2015).

Μεταπολεμικά, μετά από σύσταση της επιτροπής των υπουργών εξωτερικών του Συμβουλίου της Ευρώπης, υπογράφεται στην Άγκυρα στις 20 Απριλίου 1951, Μορφωτική Συμφωνία μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας. Στο κείμενο της συνθήκης αποφεύγεται η οποιαδήποτε σύνδεση με τις μειονότητες της Θράκης και της Κων/πολης - Ίμβρου - Τένεδου και την ανάληψη συγκεκριμένων συμβατικών υποχρεώσεων (Βακαλιός, 1991, Τσιτσελίκης & Χριστόπουλος, 1997, Μπαλτσιώτης, 1997, Σγαζός, 2005, Λιάζος, 2007). Η Μορφωτική Συμφωνία του 1951 αναφέρεται στη συνεργασία «*επί του πνευματικού, καλλιτεχνικού κι επιστημονικού πεδίου*». Η εφαρμογή της επαφίεται στη Μικτή Επιτροπή η οποία θα συσταθεί και η οποία σύμφωνα με το άρθρο 18.1 θα «*προβεί κατά γενικήν τινά συνεδρίασιν εις την εκπόνησιν λεπτομερών προτάσεων, δια την εφαρμογήν της παρούσης Συμφωνίας*» (Μπαλτσιώτης, 1997, Λιάζος, 2007). Το δεύτερο άρθρο της Συμφωνίας αναφέρεται στη δυνατότητα των Συμβαλλομένων Κυβερνήσεων να εγκαταστήσουν μορφωτικά ιδρύματα στο έδαφος της άλλης πλευράς (Λιάζος, 2007).

Το 1952 υπογράφεται το Ν.Δ. 2203/15-8-1952 το οποίο αφορά την επέκταση της μειονοτικής εκπαίδευσης και στη μέση εκπαίδευση με την ίδρυση του μειονοτικού εξατάξιου γυμνασίου Τζελάλ Μπαγιάρ (την ονομασία του την πήρε προς τιμήν του Τούρκου Προέδρου της Δημοκρατίας, ο οποίος παρευρέθηκε στα εγκαίνια του στις 3-2-1952, σήμερα λέγεται Μειονοτικό Γυμνάσιο Κομοτηνής) (Μπαλτσιώτης & Τσιτσελίκης, 2001, Σγαζός, 2005). Η Μορφωτική Συμφωνία του 1951 δεν ρύθμιζε ειδικά θέματα μειονοτικής εκπαίδευσης, είχε στόχο μόνο την ανάπτυξη μορφωτικών σχέσεων μεταξύ των κρατών και δεν απέβλεπε σε μία ευθυγράμμιση συμβατικών υποχρεώσεων, ενώ αποφεύγεται η οποιαδήποτε σύνδεση του κειμένου με τις εκατέρωθεν μειονότητες (Τσιτσελίκης & Χριστόπουλος, 1997, Λιάζος, 2007, Τσιτάκη, 2015).

Το 1954 επιδιώκεται η πρώτη μεταπολεμική νομοθετική ρύθμιση της μειονοτικής εκπαίδευσης. Πρόκειται για το Ν.Δ. 3065/54 (Μπαλτσιώτης & Τσιτσελίκης, 2001), το οποίο αναφέρεται στο αναλυτικό πρόγραμμα των δημοτικών μειονοτικών σχολείων, τον τρόπο ίδρυσής τους, τις διοικητικές τους δομές και το διορισμό των δασκάλων. Επαναλαμβάνεται ο ιδιωτικός χαρακτήρας των σχολείων, αλλά και η υπαγωγή τους στο καθεστώς των δημόσιων σχολείων. Τα σχολεία ιδρύονται με αίτηση των γονέων και έγκριση του Γεν. Διοικητή Θράκης. Το αναλυτικό πρόγραμμα καθορίζεται από το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων ύστερα από γνώμη επιτροπής το οποίο αποτελείται από μουσουλμάνους διευθυντές των σχολείων. Το διορισμό των μουσουλμάνων δασκάλων προτείνει η σχολική εφορεία και εγκρίνει ο επιθεωρητής ξένων και

μειονοτικών σχολείων. Μουσουλμάνοι και χριστιανοί δάσκαλοι υπάγονται σε διαφορετικό καθεστώς, καθώς εποπτεία στη λειτουργία των σχολείων της μειονότητας ασκεί ο Επιθεωρητής Τουρκικών Σχολείων (Μπαλτσιώτης & Τσιτσελίκης, 2001, Σγατζός, 2005).

Το 1968 η ελληνική δικτατορική κυβέρνηση υπογράφει Πρωτόκολλο το οποίο αφορά τις μειονότητες των δύο χωρών. Το Πρωτόκολλο βασίζεται στις συνεδριάσεις της Μικτής Επιτροπής το οποίο προβλεπόταν από το άρθρο 16 της Συμφωνίας του 1951. Στο κείμενο του Πρωτοκόλλου διατυπώνονται συστάσεις και όχι δεσμεύσεις. Καθίσταται εμφανές ότι οι δυο πλευρές αρνούνται να εισάγουν στην έννομη τάξη τους ρυθμιστικές διατάξεις κανονιστικού εκτελεστικού χαρακτήρα (Τσιτσελίκης & Χριστόπουλος, 1997, Τσιτάκη, 2015). Το πρώτο κεφάλαιο αναφέρεται στη μειονοτική γλώσσα και αναφέρει ότι: α) «*Τα μέχρι σήμερα εις την επίσημον γλώσσαν διδασκόμενα μαθήματα θα διδάσκωσι και εν τω μέλλοντι εις την αυτήν γλώσσαν*». β) «*Η διδασκαλία πάντων των άλλων μαθημάτων θα γίνεται εις την μειονοτικήν γλώσσαν εκτός εξαιρέσεως*». Επιπλέον, ρυθμίζονται θέματα όπως το εποπτικό υλικό, οι σχολικές βιβλιοθήκες, τα σχολικά εγχειρίδια και ο σεβασμός της θρησκευτικής, φυλετικής και εθνικής συνείδησης των μαθητών των μειονοτικών σχολείων (Ζεγκίνης, 1999, Λιάζος, 2007, Παπάνης, 2008).

Μεγάλη τομή στα εκπαιδευτικά πράγματα της μειονότητας υπήρξε η ίδρυση της Ειδικής Παιδαγωγικής Ακαδημίας Θεσσαλονίκης (Ε.Π.Α.Θ.) με τα Β.Δ. 31/1968 και 725/1969 (Μπαλτσιώτης, 1997, Μπαλτσιώτης & Τσιτσελίκης, 2001, Σγατζός, 2005), η οποία στόχευε στη σταδιακή αντικατάσταση των διαφόρων τύπων δασκάλων των μειονοτικών πρωτοβάθμιων σχολείων (Μπαλτσιώτης, 1997, Σγατζός, 2005).

Η Ε.Π.Α.Θ. είχε ως σκοπό την προετοιμασία των δασκάλων της μειονότητας. Πρόκειται για μία δημόσια Σχολή, τριτοβάθμιας μη πανεπιστημιακής εκπαίδευσης, όπου όλα τα μαθήματα διδάσκονται στην ελληνική γλώσσα εκτός από δύο, το μάθημα της Τουρκικής Γλώσσας και Λογοτεχνίας και το μάθημα των Θρησκευτικών. Πριν την ίδρυση της Ε.Π.Α.Θ. στα μειονοτικά σχολεία υπηρετούσαν δάσκαλοι, οι οποίοι ήταν απόφοιτοι των τουρκικών Παιδαγωγικών Ακαδημιών και οι «παλαιομουσουλμάνοι», απόφοιτοι των ιεροσπουδαστηρίων (Λιάζος, 2007).

Εκτιμάται ότι, με την ίδρυση της Ε.Π.Α.Θ., το ελληνικό κράτος αποσκοπούσε στον αποκλεισμό δασκάλων οι οποίοι θα έφεραν το ιδεολογικό φορτίο αποφοίτησης από τουρκικά παιδαγωγικά ιδρύματα, ενώ παράλληλα επέφερε πλήγμα στην τουρκική πολιτική, αφού της στερούσε τη δυνατότητα να “ελέγχει” την παραγωγή δασκάλων για τη μειονότητα της Δ. Θράκης (Μπαλτσιώτης, 1977, Σγατζός, 2005).

Έως το 1973, οι αλλαγές οι οποίες αφορούσαν τη μειονοτική εκπαίδευση είχαν τη μορφή εγκυκλίων, δηλαδή ανεπίσημο χαρακτήρα. Σημαντικό νομοθέτημα της περιόδου αυτής είναι το Ν.Δ. 1109 της 25/1/72 το οποίο ρυθμίζει θέματα όπως η ίδρυση και η λειτουργία των σχολείων και των εφορειών. Το 1977, οι Νόμοι 694 και 695 καθόρισαν το καθεστώς και τη νομική φύση των πρωτοβάθμιων μειονοτικών σχολείων και της έδωσαν τη μορφή που έχει και σήμερα. Ο Νόμος 694/77 στο άρθρο 1 ορίζει ότι η μειονοτική εκπαίδευση καθορίζεται από τη Συνθήκη της Λωζάννης (από τον Ν.309/76 και τον Ν. 694/77). Διακρίνεται η αποσύνδεση από τη Συμφωνία του 1951 και από το Πρωτόκολλο του 1968 (Σγατζός, 2005, Τσιτάκη, 2015). Με το νόμο αυτό ορίζεται ο σκοπός του μειονοτικού σχολείου και ρυθμίζονται ζητήματα,

όπως η ίδρυσή του με αίτηση στο Νομόρχη και έγκριση του ΥΠ.Ε.Π.Θ., η λειτουργία των σχολείων, η εκλογή της σχολικής εφορείας η οποία υπάγεται στη δικαιοδοσία του Νομόρχη, το διδακτικό προσωπικό, η διεύθυνση, η διδασκαλία, οι τελετές, οι σχολικές δραστηριότητες, ο ρόλος των γονέων κ.α. Στη συνέχεια, μια σειρά νόμων ρυθμίζουν διοικητικά ζητήματα των μειονοτικών σχολείων, την προνομιακή θέση των αποφοίτων της Ε.Π.Α.Θ., ενώ με το Ν.2009/1992 ιδρύεται Συντονιστικό Γραφείο Α' βάρθμιας και Β' βάρθμιας μειονοτικής εκπαίδευσης με έδρα την Καβάλα (Μπαλτσιώτης & Τσιτσελίκης, 2001, Σγατζός, 2005, Λιάζος, 2007).

Σημαντικότατη νομοθετική παρέμβαση υπήρξε η ψήφιση του Ν.2341/1995, με τον οποίο συστήθηκε το Υπηρεσιακό Συμβούλιο Μειονοτικής Εκπαίδευσης (ΥΣΜΕ) και καθιερώθηκε η εισαγωγή και κατάταξη στα Α.Ε.Ι. και Α.Τ.Ε.Ι. της χώρας μουσουλμάνων αποφοίτων λυκείων ή της Ε.Π.Α.Θ. με ειδική ποσόστωση 0,5% επί των εισακτέων (Μπαλτσιώτης & Τσιτσελίκης, 2001, Σγατζός, 2005, Τσιτάκη, 2015).

Επίσης, με την Υ. Α. Ζ2/361/1999 προβλέπεται η ένταξη στο θεσμό του ολοήμερου σχολείου και των μειονοτικών σχολείων της Δ. Θράκης. Σύμφωνα με την απόφαση, προβλέπονται 2 θέσεις μουσουλμάνων δασκάλων για ολοήμερα σχολεία με επιβάρυνση του κρατικού προϋπολογισμού. Τέλος, για τη διευκόλυνση των μαθητών οι οποίοι κατοικούν μακριά από το σχολείο, προβλέπεται η μεταφορά ή η επιδότηση των μαθητών, σύμφωνα με το άρθρο 1 παρ. 9 του Ν. 2817/2000 (Λιάζος, 2007, Τσιτάκη, 2015).

3.1.4 Η μειονοτική εκπαίδευση χτες και σήμερα

Όπως φαίνεται από τα διαγράμματα κατά φύλο και επίπεδο εκπαίδευσης του μόνιμου πληθυσμού του Δήμου Μύκης, στο κεφάλαιο της οικονομικής πραγματικότητας, έως και το 2001 η σχολική διαρροή στην περιοχή άγγιζε απαγορευτικά νούμερα (65% το 2000, σύμφωνα με την έρευνα που είχε κάνει τότε το Πρόγραμμα Εκπαίδευσης Μουσουλμανόπαιδων museduc.gr).

Ο μόνιμος πληθυσμός της περιοχής ήταν έως πρόσφατα στη συντριπτική του πλειοψηφία αγροτικός, ο οποίος ως κύρια απασχόληση είχε τη γεωργία και την κτηνοτροφία. Ο ορεινός και απομονωμένος χαρακτήρας της περιοχής, σε συνδυασμό με την έλλειψη σχολικών υποδομών δημιουργούσαν, σύμφωνα με τους Ιμάμ & Τσακηρίδη (2003), το σημαντικό φαινόμενο της σχολικής διαρροής από την πρωτοβάθμια στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση κατά τις προηγούμενες δεκαετίες.

Ο Ζεγκίνης (2002) αναφέρει ότι, το 1935 στη Θράκη λειτουργούσαν 300 σχολεία με 12.000 μειονοτικούς μαθητές. Στα σχολεία αυτά δίδασκαν 300 μουσουλμάνοι δάσκαλοι και μόνο στα 60 από αυτά διδασκόταν η ελληνική γλώσσα, ενώ στα υπόλοιπα διδασκόταν μόνο η τουρκική. Αυτό οφειλόταν στο γεγονός ότι δεν υπήρχε η δυνατότητα να διοριστούν περισσότεροι ελληνόφωνοι δάσκαλοι.

Στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση η συντριπτική πλειοψηφία των παιδιών των Πομάκων δεν κατάφερναν να ξεπεράσουν τα εμπόδια της απόστασης από τις σχολικές μονάδες, τις δυσχερείς οικονομικές συνθήκες των οικογενειών τους και τη διαφορά του επιπέδου μάθησης της ελληνικής γλώσσας από τους συνομήλικους ελληνόφωνους συμμαθητές τους και έτσι διέκοπταν τη φοίτησή τους (Ιμάμ & Τσακηρίδου, 2003).

Είναι βασικό να αναφερθεί ότι μέχρι πριν λίγα χρόνια η προσχολική εκπαίδευση αποτελούσε κάτι άγνωστο για τα παιδιά της περιοχής (Ασκούνη, 2006). Τα πρώτα νηπιαγωγεία στην Ελλάδα λειτούργησαν στις πόλεις και απευθύνονταν σε παιδιά αστικών οικογενειών. Από τα τέλη του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, σύμφωνα με τις παιδαγωγικές αρχές του Froebel (1826), στόχος του ελληνικού νηπιαγωγείου ήταν η εξουδετέρωση των μειονεκτημάτων των ξενόφωνων παιδιών (Χαρίτος, 1996, Τσιτάκη, 2015). Μετά τη Συνθήκη της Λωζάννης θεσπίστηκε επίσημα η βαθμίδα του Νηπιαγωγείου και ιδρύθηκαν διδασκαλεία για τους νηπιαγωγούς, ώστε να προωθήσουν την ελληνική γλώσσα σε περιοχές με μειονότητες (Τσιούμης, 2003, Τσιτάκη, 2015).

Η ίδρυση και λειτουργία μειονοτικών νηπιαγωγείων δεν κατοχυρώνεται νομικά, σε αντίθεση με τα όσα ισχύουν νομοθετικά για τα μειονοτικά δημοτικά σχολεία, αν και σύμφωνα με την παρ. 1 και 3 του άρθρου 2 του Ν. 1566/1985, η πρωτοβάθμια εκπαίδευση ορίζεται ως παρεχόμενη «στα νηπιαγωγεία και τα δημοτικά σχολεία» (Τσιτάκη, 2015). Από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 και μέχρι το 2007-08 που θεσπίζεται ο υποχρεωτικός χαρακτήρας της προσχολικής εκπαίδευσης, παρατηρείται μια τάση αύξησης της φοίτησης των παιδιών της μειονότητας στο νηπιαγωγείο, η οποία είναι ιδιαίτερα ορατή στην Π.Ε. Ξάνθης. Την ίδια περίοδο αυξάνεται και ο αριθμός των μαθητών οι οποίοι φοιτούν σε δημόσια δημοτικά σχολεία. Η αύξηση αυτή εντοπίζεται κατά κύριο λόγο στην Π.Ε. Ξάνθης. Παρόλο που τα μειονοτικά δημοτικά σχολεία εξακολουθούν να δέχονται τον κύριο όγκο των μαθητών, το έτος 2009-10 σχεδόν το ένα τρίτο των παιδιών της μειονότητας τα οποία βρίσκονταν στο δημοτικό, φοιτούσαν σε δημόσια σχολεία (Ασκούνη, 2006β).

Η ίδρυση της Ε.Π.Α.Θ. το 1968 έδωσε τη δυνατότητα στα παιδιά της μειονότητας, τα οποία δεν ήθελαν να συνεχίσουν τις σπουδές τους σε ιεροσπουδαστήριο ή σε άλλη χώρα, να φοιτήσουν σε αυτήν. Έως το 1995 η Ε.Π.Α.Θ. αποτελούσε και τη μόνη δυνατότητα πρόσβασης στην ελληνική τριτοβάθμια εκπαίδευση για τα παιδιά αυτά, αφού ελάχιστοι κατόρθωναν να ολοκληρώσουν τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, αλλά και εκείνοι οι οποίοι το κατάφεραν ήταν αδύνατο να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις των εξετάσεων για την εισαγωγή τους στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, λόγω κυρίως της ανεπαρκούς ελληνομάθειας, αλλά και του χαμηλού επιπέδου της μειονοτικής εκπαίδευσης (Σγατζός, 2005, Ασκούνη, 2006).

Ωστόσο, η Ε.Π.Α.Θ. καταργήθηκε το 2011 με το Ν. 3966/2011 (άρθρο 59). Πλέον οι εκπαιδευτικοί του μειονοτικού προγράμματος θα είναι απόφοιτοι του Παιδαγωγικού Τμήματος του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Οι φοιτητές οι οποίοι θα προέρχονται από τη μειονότητα, θα εισέρχονται στο Τμήμα με ποσόστωση και θα ακολουθούν ειδικό πρόγραμμα σπουδών επιλογής, το οποίο θα τους παρέχει ισότιμο με τους υπόλοιπους φοιτητές πτυχίο, αλλά και το δικαίωμα να διδάσκουν στα μειονοτικά σχολεία (Ναϊπλή, 2014).

Όπως αναφέρεται και παραπάνω, η πιο καθοριστική αλλαγή που σηματοδότησε τις εξελίξεις για την εκπαίδευση της μειονότητας ήταν η ψήφιση του Νόμου 2341/2.10.95. Με το άρθρο 2 παρ. 1 του νόμου (Εισαγωγή και κατάταξη σπουδαστών σε Α.Ε.Ι., σε Τ.Ε.Ι. και στην Ειδική Παιδαγωγική Ακαδημία Θεσσαλονίκης), θεσπίστηκε η δυνατότητα να ορίζεται «χωριστό ποσοστό θέσεων για την εισαγωγή σε Α.Ε.Ι. και Τ.Ε.Ι. αποφοίτων λυκείου που προέρχονται από τη μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης». Οι τελειόφοιτοι της δευτεροβάθμιας

εκπαίδευσης, δηλαδή, από τη μειονότητα, συμμετέχουν στις γενικές εξετάσεις, αλλά εισάγονται σε ένα ποσοστό επιπλέον του αριθμού των εισακτέων που έχει ορίσει κάθε σχολή ή τμήμα. Η «ποσόστωση», όπως είναι γνωστό το μέτρο, ορίστηκε με υπουργική απόφαση [Φ.152.11/Β3/790 της 28.2.1996 (ΦΕΚ Β΄ 129,1996)] του επόμενου έτους στο 0,5% (Κουίδης, 2009). Ο Νόμος αυτός είχε ως αποτέλεσμα αρκετοί μαθητές να κατευθυνθούν στο Γυμνάσιο του γειτονικού οικισμού προκειμένου να συνεχίσουν τις σπουδές τους. Επιπρόσθετο αποτέλεσμα του μέτρου αυτού ήταν και ο περιορισμός της μετανάστευσης μουσουλμάνων μαθητών για συνέχιση των σπουδών τους σε άλλες χώρες, όπως είναι η Τουρκία και η Σαουδική Αραβία (Λιάζος, 2007, Τσιτάκη, 2015).

3.1.4.1 Τα σπίτια του Παιδιού

Σπίτι του Παιδιού ονομάστηκαν τα ιδρύματα που δημιούργησε το 1950-1955 το Βασιλικό Ίδρυμα Πρόνοιας υπό την προσωπική φροντίδα της Βασίλισσας Φρειδερίκης για τη φροντίδα των παιδιών σε 260 Ακριτικά χωριά της Βόρειας Ελλάδας. Το 1955 αναφέρονταν ότι λειτουργούσαν 140 Σπίτια του Παιδιού και 20 παραρτήματα στα οποία φοιτούσαν 25.000 άτομα και πλέον ετησίως (Εφημερίδα Εμπρός, 1955) στην Ήπειρο, Μακεδονία και Θράκη, ενώ το 1965 λειτουργούσαν 260 Σπίτια του Παιδιού στα οποία παρακολουθούσαν τα προγράμματά τους 53.857 παιδιά (Ανδρέου και συν., 2008). Σκοπός της ίδρυσής τους ήταν η εξύψωση του επιπέδου ζωής, η τόνωση του πατριωτικού και θρησκευτικού συναισθήματος καθώς και για να δώσει κοινωνική και ηθική αγωγή στους νέους καθώς και μια στοιχειώδη επαγγελματική κατάρτιση στον αγροτικό και τεχνικό τομέα (Εφημερίδα Εμπρός, 1955).

Εικόνα 6 Εχίνος 1962. Επίσκεψη της βασίλισσας Φρειδερίκης και της πριγκίπισσας Ειρήνης, για να εγκαινιάσουν "το σπίτι του παιδιού" και τα κορίτσια κρατώντας πλεκτά πανέρια, ρίχνουν λουλούδια στα πόδια τους (προσωπικό αρχείο Στεργίου Φαίτατζη)

3.1.5 Πρόγραμμα διδασκαλίας

3.1.5.1 Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση

Τα μειονοτικά σχολεία, σύμφωνα με τη σύνθεση του μαθητικού πληθυσμού της περιοχής μελέτης, είναι σχεδόν όλα αμιγώς πομάκικα, ενώ αμιγώς τουρκικά εντοπίζονται στα πεδινά της Π.Ε. Ξάνθης (Ναϊπλή, 2014).

Τα αναλυτικά προγράμματα της μειονοτικής εκπαίδευσης στηρίζονται στη βασική διαπολιτισμική αρχή του σεβασμού της μητρικής γλώσσας και του πολιτισμού της μουσουλμανικής μειονότητας. Το πρώτο επίσημο αναλυτικό πρόγραμμα εκδόθηκε το 1958, συμπληρώθηκε με τα Νομοθετικά Διατάγματα 694 και 695 του 1977, ενώ σήμερα ισχύει το πρόγραμμα το οποίο εκδόθηκε το 1979 (Λιάζος, 2007).

Η μόνη διαφορά του μειονοτικού σχολείου με τα δημόσια σχολεία όλης της ελληνικής επικράτειας είναι ότι, η εφαρμογή των προγραμμάτων διδασκαλίας γίνεται σε δύο γλώσσες, τα ελληνικά και τα τούρκικα. Αναλυτικότερα, στην ελληνική γλώσσα οι μαθητές διδάσκονται: Ελληνική Γλώσσα, Ιστορία, Γεωγραφία, Αγωγή του Πολίτη και Μελέτη Περιβάλλοντος, ενώ στην τουρκική γλώσσα διδάσκονται τα μαθήματα: Τουρκική Γλώσσα, Θρησκευτικά, Μαθηματικά, Εικαστικά, Φυσική και Χημεία. Για τα μαθήματα της Μουσικής και της Γυμναστικής ο χρόνος κατανέμεται περίπου εξίσου και για τις δύο γλώσσες (Λιάζος, 2007, Ναϊπλή, 2014). Το Κοράνι διδάσκεται στην αραβική γλώσσα, σύμφωνα με την μουσουλμανική παράδοση. Επίσης, τα τελευταία χρόνια έχει εισαχθεί και το μάθημα των Αγγλικών από την τρίτη τάξη (Ναϊπλή, 2014).

3.1.5.2 Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση

Η δευτεροβάθμια εκπαίδευση την εποχή κατά την οποία υπογράφηκε η Συνθήκη της Λωζάννης δεν αποτελούσε υποχρεωτική βαθμίδα, επομένως δεν διέπεται από αυτήν. Στη Δ. Θράκη, ωστόσο, το μειονοτικό καθεστώς επεκτάθηκε μερικώς και στο επίπεδο της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, με συγκεκριμένα νομοθετικά διατάγματα. Έτσι, ιδρύθηκαν δύο μειονοτικά γυμνάσια, το «Τζελάλ Μπαγιάρ» (Ν.Δ. 2203/15-8-1952) στην Κομοτηνή το 1952 και το Μειονοτικό Γυμνάσιο Ξάνθης (Υ.Α. 28767/5-4-1965) το 1965. Επιπλέον, τα δύο ιεροσπουδαστήρια, στον Εχίνο της Ξάνθης και στην Κομοτηνή εντάσσονται στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (Λιάζος, 2007, Ναϊπλή, 2014).

Κατά την ίδρυσή τους τα μειονοτικά γυμνάσια ήταν εξατάξια, ενώ το 1979 χωρίστηκαν σε τριτάξια γυμνάσια και λύκεια, σύμφωνα με τα ισχύοντα για τη μέση εκπαίδευση. Τα σχολεία αυτά ορίζονται ως ιδιωτικά, αλλά λειτουργούν με ένα ιδιότυπο πλαίσιο το οποίο εμπεριέχει και βασικές ρυθμίσεις της δημόσιας εκπαίδευσης. Στα σχολεία αυτά ακολουθείται επίσης δίγλωσσο πρόγραμμα. Τα μαθήματα τα οποία διδάσκονται στην ελληνική γλώσσα είναι: Αρχαία και Νέα Ελληνικά, Ιστορία, Γεωγραφία και Αγωγή του Πολίτη, ενώ τα υπόλοιπα μαθήματα μαζί με το μάθημα της Τουρκικής Γλώσσας διδάσκονται στα τουρκικά. Για τα μαθήματα που διδάσκονται στην ελληνική γλώσσα χρησιμοποιούνται τα βιβλία του ΟΕΔΒ, όπως και σε όλα τα άλλα δημόσια σχολεία της Ελλάδας, ενώ για τα μαθήματα στην τουρκική γλώσσα τα βιβλία έρχονται από την Τουρκία, μετά από διαδικασία έγκρισης (Λιάζος, 2007, Μήτσιου, 2010, Ναϊπλή, 2014).

Στην περιοχή μελέτης με μαθητικό δυναμικό καθαρά πομάκικο λειτουργούν, επίσης, 3 Γυμνάσια, ένα Γενικό Λύκειο και ένα ΕΠΑ.Λ, τα οποία υπάγονται στη Γενική εκπαίδευση (Διεύθυνση Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Ξάνθης, χ.η.).

3.1.6 Γλωσσικός ευνουχισμός των Πομάκων

Όπως αναφέρεται και παραπάνω, με βάση τη συνθήκη της Λωζάννης η μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης έχει το δικαίωμα, στα σχολεία της, να διδάσκεται τη μητρική της γλώσσα και τη θρησκεία της. Η καθιέρωση, όμως, της τουρκικής γλώσσας, ως μόνης μειονοτικής, για τη μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης, η οποία αποτελεί μειονότητα, γλωσσικά, ανομοιογενή, έρχεται σε ευθεία αντίθεση με τις διατάξεις της παραπάνω συνθήκης. Το γεγονός αυτό έχει ως αποτέλεσμα οι Πομάκοι να υφίστανται εδώ και χρόνια ένα γλωσσικό και κατ' επέκταση πολιτισμικό ευνουχισμό, το οποίο έχει σοβαρότατες αρνητικές επιπτώσεις σε όλους τους τομείς της αγωγής των παιδιών αυτών, αφού η μητρική γλώσσα είναι κεφαλαιώδους σημασίας για τη ψυχοσωματική και διανοητική ανάπτυξη του παιδιού. Η μη ανάπτυξη της φυσικής επικοινωνιακής δεξιότητας στα παιδιά των Πομάκων έχει ως αποτέλεσμα όχι μόνο να μην καλλιεργείται ο αυθόρμητος προφορικός λόγος των μαθητών, αλλά να παρεμποδίζεται γενικότερα η επίτευξη των μαθησιακών στόχων του σχολείου, λόγω ανεπαρκούς εκφραστικής ικανότητας των παιδιών και διαφορετικής γλωσσικής επικοινωνιακής λειτουργικότητας μεταξύ δασκάλου και μαθητή. Έτσι, το ίδιο το εκπαιδευτικό σύστημα της μειονότητας όχι μόνο αναστέλλει τη διανοητική και πνευματική δημιουργικότητα, αλλά και υπονομεύει τη στοιχειώδη γλωσσική καλλιέργεια και εξέλιξη των παιδιών τους. Υπό αυτές τις συνθήκες, γνώσεις, οι οποίες αναφέρονται στις φυλετικές καταβολές, πολιτιστικές παραδόσεις, ιστορικές μνήμες των Πομάκων κινδυνεύουν με αφανισμό (Παναγιωτίδης, 1994, Βλαχάδη, 2004).

Σήμερα, στη Θράκη η πομάκικη γλώσσα τείνει να εξαφανισθεί. Η καθιέρωση της τουρκικής γλώσσας ως μόνης μειονοτικής και η διδασκαλία σχεδόν όλων των μαθημάτων του δημοτικού σχολείου στην τουρκική, συνετέλεσαν, ώστε η εκπαίδευση, η οποία παρέχεται στην μειονότητα να παρουσιάζει χαρακτήρα έντονα τουρκοκεντρικό (Παναγιωτίδης, 1994). Η κύρια συνέπεια αυτού είναι, η αποτροπή των απόφοιτων της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης από το να συνεχίζουν τη φοίτηση τους σε ελληνικά Α.Τ.Ε.Ι. και Α.Ε.Ι.

Από την άλλη πλευρά, παιδιά φιλομαθή, τα οποία επιζητούν την ανώτατη εκπαίδευση και διαθέτουν τους ανάλογους οικονομικούς πόρους, προσανατολίζονται αναγκαστικά προς το τουρκικό εκπαιδευτικό σύστημα και συνεχίζουν τις σπουδές τους στη γειτονική χώρα (Παναγιωτίδης, 1994, Βλαχάδη, 2004).

3.1.7 Εκπαιδευτική Απομόνωση

Όπως προκύπτει από τα παραπάνω, τα Πομακοχώρια αποτελούν μια ορεινή απομονωμένη περιοχή, με έντονο ανάγλυφο. Η διατήρηση της μπάρας ελέγχου στην περιοχή έως το 1995 συνέβαλλε ακόμα περισσότερο στην απομόνωση αυτή, διότι απέτρεπε την αλληλεπίδραση της περιοχής με το αστικό κέντρο, άλλους ανθρώπους και πολιτισμούς.

Εκτός από τη φυσική, γεωγραφική, κοινωνική απομόνωση, τα Πομακοχώρια βιώνουν και την πρόκληση της εκπαιδευτικής απομόνωσης. (Χοτζάρ & Γεροντέλη, 2019). Σύμφωνα με τις Tanya Ovenden-Hope και Rowena Passy του Πανεπιστημίου του Plymouth, η **εκπαιδευτική απομόνωση** σχετίζεται με την ύπαρξη σχολείου σε μια περιοχή «το οποίο έχει περιορισμένη πρόσβαση σε πόρους για τη βελτίωσή του, ως αποτέλεσμα των προκλήσεων της τοποθεσίας του». Οι κύριες προκλήσεις ενός εκπαιδευτικά απομονωμένου σχολείου είναι η γεωγραφική απομόνωση, οι κοινωνικοοικονομικές συνθήκες και η πολιτισμική αποξένωση, οι οποίες μειώνουν την πρόσβαση σε εξειδικευμένα ανθρώπινα διαθέσιμα και σε παρεμβάσεις, βελτιώσεις και ενίσχυση της σχολικής μονάδας (Ovenden-Hope & Passy, 2019, Χοτζάρ & Γεροντέλη, 2019).

Εικόνα 7 Σχηματική απεικόνιση της εκπαιδευτικής απομόνωσης

Αυτά ακριβώς τα χαρακτηριστικά του ορισμού της εκπαιδευτικής απομόνωσης υπάρχουν και στα Πομακοχώρια. Ο ορεινός χαρακτήρας της περιοχής, οι αγροτική ενασχόληση των κατοίκων της και η μη επικοινωνία με άλλους πολιτισμούς, μειώνουν την πρόσβαση σε ενίσχυση, βελτιώσεις των σχολικών μονάδων, καθώς και σε εξειδικευμένα ανθρώπινα διαθέσιμα.

3.1.8 Εκπαιδευτικές δράσεις που υλοποιούνται

Παρακάτω παρατίθεται διάφορα προγράμματα τα οποία έχουν ως σκοπό την υποστήριξη μελών της μουσουλμανικής μειονότητας της Θράκης στην ελληνομάθεια και στις περαιτέρω σπουδές τους στην τριτοβάθμια εκπαίδευση.

- Κοινωνικά φροντιστήρια

Στο πλαίσιο των δράσεων που υλοποιεί το Ίδρυμα Θρακικής Τέχνης και Παράδοσης (ΙΘΤΠ) για Ρομά και Μουσουλμάνους, από τον Δεκέμβριο του 2015

δημιούργησε παράρτημα του ΙΘΤΠ στο Πομακοχώρι της Σμίνθης με εκπαιδευτικές δράσεις κοινωνικού φροντιστηρίου και με παράλληλες πολιτιστικές και εκπαιδευτικές δράσεις. Στόχοι των δράσεων είναι η καλλιέργεια σεβασμού στις διαφορετικές ταυτότητες, στον πολιτισμικό πλούτο της περιοχής, η προώθηση της κοινωνικής συνοχής και αλληλεγγύης, η ενσωμάτωση στην κοινωνία και κυρίως η ενίσχυση της ελληνομάθειας (ΙΘΤΠ, χ.η.).

Μέσα από τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας, οι μαθητές βοηθούνται στην κατανόηση όλων των μαθημάτων που κάνουν στο σχολείο τους στα ελληνικά. Το Φροντιστήριο δέχεται μαθητές Γυμνασίου και μαθητές Δημοτικού, δεν διακόπτει τη λειτουργία του το καλοκαίρι, αλλά μέσα από διάφορες δράσεις και παιχνίδια, συμβάλλει στην επιμόρφωση των μαθητών του και στην προετοιμασία τους για τη νέα χρονιά (ΙΘΤΠ, χ.η.).

Στόχος του ΙΘΤΠ είναι η επέκταση του προγράμματος αυτού με λειτουργία και νέων παραρτημάτων στους πομάκικους οικισμούς Μύκη και Κένταυρο, καθώς και η υλοποίηση εκπαιδευτικών εκδρομών σ' ολόκληρη την Ελλάδα (ΙΘΤΠ, χ.η.).

Εικόνα 8 Κοινωνικό Φροντιστήριο του ΙΘΤΠ στη Σμίνθη (προσωπικό αρχείο Νεϊλάν Χοτζάρ)

- **Επιμορφωτικά Κέντρα Ενισχυτικής Διδασκαλίας**

Ο εκπαιδευτικός Ορχάν Αζίζ μαζί με τη συνάδελφο και σύζυγό του Μπελκίς Μεχμέταλη, αλλά και άλλους εκπαιδευτικούς έχουν δημιουργήσει από το 2008 ένα επιμορφωτικό κέντρο ενισχυτικής διδασκαλίας που λειτουργεί στη Γλαύκη, στη Μύκη και στην Πάχνη. Στο κέντρο παρακολουθούν μαθήματα περίπου 300 μαθητές δημοτικού, γυμνασίου και λυκείου από τα σχολεία της περιοχής. Χορηγοί του κέντρου είναι η πρώην υφυπουργός Εξωτερικών Βιργινία Τσουδερού, το Ίδρυμα

Θρακικής Τέχνης και Παράδοσης και οι επιχειρηματίες Δημήτρης και Μηνάς Εφραίμογλου (Χεκίμογλου, 2009).

Τα Επιμορφωτικά Κέντρα είναι μια Μη Κυβερνητική και Μη Κερδοσκοπική Οργάνωση που έχει σαν άμεσο στόχο τη δημιουργία τμημάτων ενισχυτικής διδασκαλίας για τους μουσουλμάνους μαθητές της ορεινής περιοχής. Όσον αφορά το Επιμορφωτικό Κέντρο Γλαύκης υλοποιεί και προγράμματα που αφορούν την επιμόρφωση ενηλίκων και την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας, κυρίως γυναικών (globalsustain.org).

- Σχολεία δεύτερης ευκαιρίας

Το Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας Ξάνθης λειτουργεί εδώ και 6 χρόνια. Από τη σχολική χρονιά 2018-2019 λειτουργούν τμήματα στον Κένταυρο και τη Μύκη. Το ΣΔΕ είναι δημόσιο σχολείο και απευθύνεται σε ενήλικες, 18 ετών και άνω, οι οποίοι τελείωσαν το Δημοτικό Σχολείο και δεν φοίτησαν καθόλου στο Γυμνάσιο ή το εγκατέλειψαν. Η διάρκεια της φοίτησης σ' αυτό είναι 2 χρόνια (empros.gr, 2018).

Εικόνα 9 Εκδήλωση για την αγάπη του ΣΔΕ Ξάνθης στις 20/3/2019 (πηγή: xanthi2.gr, 23 Μαρτίου 2019)

- Υποτροφίες Ιδρύματος Κρατικών Υποτροφιών

Το Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών στις υποτροφίες τις οποίες χορηγεί για προπτυχιακές σπουδές σε άτομα τα οποία ανήκουν σε Ευπαθείς Κοινωνικές Ομάδες (ΕΚΟ), συμπεριλαμβάνει και υποψήφιους οι οποίοι είναι μέλη της μουσουλμανικής μειονότητας της Θράκης. Επιπλέον, μέχρι πρόσφατα, το ΙΚΥ χορηγούσε υποτροφίες για μεταπτυχιακές σπουδές εντός της χώρας ειδικά σε μέλη της μουσουλμανικής μειονότητας της Θράκης (iky.gr, χ.η.).

- Πρόγραμμα Εκπαίδευσης Μουσουλμανόπαιδων

Από τον Ιούνιο του 1997 ξεκίνησε το πρόγραμμα «Εκπαίδευση Μουσουλμανόπαιδων», το οποίο ανήκει στα μέτρα καταπολέμησης της ανισότητας ιδίως των ομάδων που απειλούνται από κοινωνικό αποκλεισμό. Την εποπτεία του προγράμματος έχει η Γραμματεία Παιδείας Ομογενών και Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης του Υπουργείου Παιδείας, ενώ φορέας υλοποίησης είναι το Πανεπιστήμιο Αθηνών (Ασκούνη, 2006).

Οι στόχοι του προγράμματος είναι οι εξής (museduc.gr, χ.η.):

- Αρμονική ένταξη των παιδιών της Μειονότητας στο εκπαιδευτικό σύστημα και την ευρύτερη κοινωνία
- Αναβάθμιση της εκπαίδευσής τους, με έμφαση στην καλή γνώση της ελληνικής γλώσσας η οποία θα βοηθήσει τη μελλοντική τους ένταξη στην εργασία με καλύτερους όρους
- Διασφάλιση της αποδοχής των παιδιών αυτών από το εκπαιδευτικό προσωπικό και όλους τους πολίτες της Θράκης
- Παροχή στους εκπαιδευτικούς αφενός ειδικών γνώσεων, αφετέρου κατάλληλου και καινοτόμου εκπαιδευτικού υλικού
- Υποστήριξη των οικογενειών για να ενισχύσουν τη σχολική επίδοση των παιδιών τους

Η εκπαιδευτική παρέμβαση του προγράμματος αφορούσε την πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια υποχρεωτική εκπαίδευση και εστιάζει στο αναλυτικό πρόγραμμα, το οποίο διδάσκεται στην ελληνική γλώσσα. Δύο βασικοί άξονες του προγράμματος ήταν η παραγωγή νέων σχολικών βιβλίων και εκπαιδευτικών υλικών, κατάλληλων για μαθητές με άλλη μητρική γλώσσα από την ελληνική και η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών στα νέα βιβλία και τις παιδαγωγικές μεθόδους τις οποίες αυτά εισηγούνταν. Τα βιβλία του Προγράμματος χρησιμοποιούνται από το 2000-01 ως βιβλία του ΟΕΔΒ στα μειονοτικά σχολεία της Θράκης, αφού προηγουμένως δοκιμάστηκαν πειραματικά από εθελοντές δασκάλους για δύο σχολικές χρονιές (Ασκούνη, 2006).

Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, η πρώτη προσπάθεια για νέα βιβλία έγινε το 1992, όπου το ελληνικό Υπουργείο Παιδείας εξέδωσε και διένειμε στα μειονοτικά σχολεία βιβλία για τις πέντε πρώτες τάξεις του δημοτικού, τα οποία είχαν συγγραφεί από καθηγητές της Ε.Π.Α.Θ. *«Για να καλυφθεί το κενό αυτό, το ελληνικό Υπουργείο Παιδείας ανέλαβε την πρωτοβουλία και μερίμνησε για τη συγγραφή και έκδοση βιβλίων στην τουρκική γλώσσα των πέντε πρώτων τάξεων του δημοτικού, τα οποία κατά γενική ομολογία πληρούσαν από παιδαγωγικής και εκπαιδευτικής πλευράς τις ακαδημαϊκές προδιαγραφές. Δυστυχώς, τα βιβλία αυτά συνάντησαν την οργανωμένη και υποκινούμενη αντίδραση ορισμένων παραγόντων της μειονότητας και δεν χρησιμοποιήθηκαν ποτέ στην πράξη»* αναφέρει σε ανακοίνωσή του το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών (Υπουργείο Εξωτερικών: 1999, Σγατζός, 2005).

Τον Απρίλιο του 2003 ξεκίνησαν τη λειτουργία τους τα Κέντρα Στήριξης του Προγράμματος «Εκπαίδευση Μουσουλμανόπαιδων» (ΚΕΣΠΕΜ). Ο κύριος στόχος των ΚΕΣΠΕΜ είναι η άρση της απομόνωσης του μειονοτικού πληθυσμού,

που αποτελεί και το θεμελιώδες αίτιο της περιθωριακής κοινωνικής του θέσης. Η απομόνωση γεννά την αδυναμία ένταξης των παιδιών της μειονότητας, ως αποτέλεσμα της ελλιπούς έως ανύπαρκτης εκτός σχολείου επαφής με την ελληνική γλώσσα και της απουσίας συγχρωτισμού και επικοινωνίας με το λοιπό τοπικό πληθυσμό. Η αρχή στην οποία βασίζεται η ίδρυση των Κέντρων είναι ότι η άρση της απομόνωσης έχει πολλαπλασιαστικά θετικά αποτελέσματα. Τα Κέντρα στελεχώνονται από μέλη της μειονότητας και της πλειονότητας, λειτουργούν επτά μέρες την εβδομάδα, 11,5 μήνες το χρόνο και οργανώνουν και αναπτύσσουν παράλληλα με το σχολικό θεσμό εκπαιδευτικές και δημιουργικές δράσεις οι οποίες απευθύνονται πρωτίστως σε μαθητές και γονείς της μειονότητας, προωθούν όμως παράλληλα την έμπρακτη συνεργασία και επικοινωνία με τα μέλη της πλειονότητας. Στις παιδαγωγικές δραστηριότητες των Κέντρων δίνεται έμφαση στην αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών, ενώ παράλληλα επιμορφωμένοι εκπαιδευτικοί χρησιμοποιούν τα νέα εκπαιδευτικά υλικά τα οποία παρήγαγε το Πρόγραμμα και εφαρμόζουν καινοτόμες παιδαγωγικές μεθόδους (museduc.gr, χ.η.).

Το 2006 ιδρύθηκαν τα «κινητά» ΚΕΣΠΕΜ, δηλαδή κατάλληλα εξοπλισμένα βαν (με φορητούς υπολογιστές και εκπαιδευτικά υλικά), τα οποία επισκέπτονται καθημερινά απομακρυσμένα χωριά μεταφέροντας εκεί τις εκπαιδευτικές δραστηριότητες του Προγράμματος (museduc.gr, χ.η.).

Στους χώρους του Κέντρου υλοποιούνται μαθήματα ενισχυτικής διδασκαλίας στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, μαθήματα ενισχυτικής στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (μαθήματα γλώσσας, λογοτεχνίας, αρχαίων ελληνικών, μαθηματικών και φυσικών επιστημών), μαθήματα ελληνικών για ενήλικες (τμήμα μητέρων), αλλά και οι συναντήσεις των νέων που συμμετέχουν στα Δημιουργικά Εργαστήρια Νέων. Ο χώρος λειτουργεί επίσης ως τόπος επιμορφωτικών συναντήσεων των εκπαιδευτικών με τους/τις επιστημονικούς/ές υπεύθυνους/ες του Προγράμματος, των νέων με τους εκπαιδευτικούς, των εμπυχωτών-ψυχολόγων με τα παιδιά των Δημιουργικών Εργαστηρίων (museduc.gr, χ.η.).

- Δημιουργικά Εργαστήρια Νέων

Τα Δημιουργικά Εργαστήρια Νέων δημιουργήθηκαν στα Κέντρα Στήριξης του Προγράμματος «Εκπαίδευση Μουσουλμανόπαιδων» Ξάνθης και Κομοτηνής. Είναι χώροι οι οποίοι φιλοξενούν δραστηριότητες που απευθύνονται κυρίως, αν και όχι αποκλειστικά, σε νέους της μειονότητας των γύρω περιοχών.

Σκοπός είναι η ευαισθητοποίηση σε δεξιότητες αναγνώρισης αναγκών και ενδιαφερόντων, αυτενέργειας και δημιουργικής συμμετοχής σε διεργασία ομάδας για την κάλυψη αναγκών, και ευρύτερα εκείνη η βιωματική μάθηση που ενθαρρύνει τη ψυχοκοινωνική ανάπτυξη του νέου στην κρίσιμη φάση της εφηβείας.

Επιθυμητό αποτέλεσμα αυτής της δράσης είναι να παίξει έναν ενισχυτικό ρόλο σε ήδη υπάρχουσες συγγενικές προσπάθειες του κοινωνικού χώρου της Θράκης. Επιδιώκει να δομήσει και να εισάγει έναν νέο τρόπο δουλειάς με νέους μέσω της προσέγγισης της Κοινωνικο-Πολιτισμικής εμπύχωσης και να προσφέρει έναν δομημένο χώρο-πόλο έλξης για τους νέους (museduc.gr).

3.1.9 Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά

Η Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά αφορά παραδόσεις ή ζωντανές εκφράσεις οι οποίες έχουν κληροδοτηθεί από τους προγενέστερους με τον προφορικό λόγο, όπως οι λαϊκές παραδόσεις, οι γιορτές και τελετές, οι χοροί, οι παραστατικές τέχνες, οι κοινωνικές πρακτικές οι οποίες σχετίζονται με τη φύση και το σύμπαν ή γνώσεις και τεχνικές για τη δημιουργία χειροποίητων κατασκευών (unesco.org.cy, 2012). Σύμφωνα με τον Νόμο 3028/2002 “Περί Προστασίας των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς” (ΦΕΚ 153/Α’/28.6.2002) ως άυλα πολιτιστικά αγαθά νοούνται εκφράσεις, δραστηριότητες, γνώσεις και πληροφορίες, όπως μύθοι, έθιμα, προφορικές παραδόσεις, χοροί, δρώμενα, μουσική, τραγούδια, δεξιότητες ή τεχνικές που αποτελούν μαρτυρίες του παραδοσιακού, λαϊκού και λόγιου πολιτισμού (Υπουργείο Πολιτισμού & Αθλητισμού, χ.η.).

Η πολιτισμική διάσταση της ολοκληρωμένης ανάπτυξης είναι αντικειμενικά η ισχυρότερη των διαστάσεων της, στο βαθμό που οι πολιτισμοί του ανθρώπου συγκρότησαν και συνέβαλαν στον χρόνο και το χώρο στην εξέλιξη των αξιών, των αρχών, των μορφών, των δομών, των λειτουργιών, και των τύπων κοινωνικής οργάνωσης, στην «ανάπτυξη», αλλά και τη διαρκή αλληλεπίδραση της οικονομίας, της κοινωνίας, της πολιτικής, της παιδείας, της έρευνας και της τεχνολογίας (Ρόκος, 2005).

Έτσι, με τον ένα ή άλλο τρόπο, εμπεριέχει και θα έπρεπε αυτή να επικαθορίζει την οικονομική, την πολιτική, την κοινωνική και την τεχνική/τεχνολογική διάσταση μιας ειρηνικής, διαλεκτικά αρμονικής και φιλικής για τον άνθρωπο και τη φύση (της οποίας ως διαλεκτικής ενότητας της φυσικής και της κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας αυτός αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο) ανάπτυξης (Ρόκος, 2005).

Στις παρακάτω υποενότητες του κεφαλαίου γίνεται μια προσπάθεια καταγραφής και παρουσίασης των σημαντικών στοιχείων άυλης πολιτισμικής κληρονομιάς της περιοχής μελέτης.

3.1.9.1 Το Λεξικό του Θεοχαρίδη

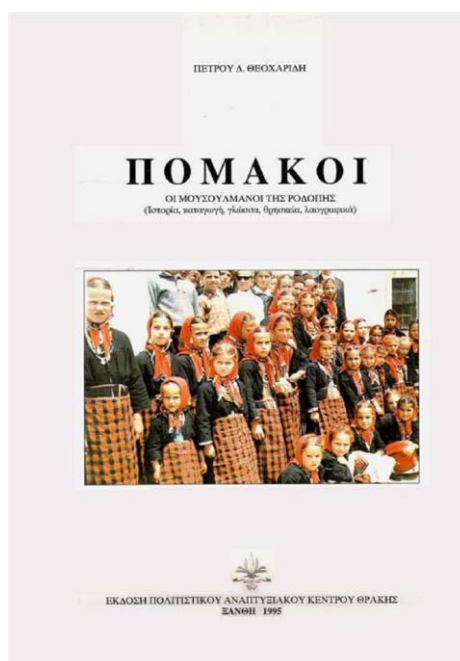
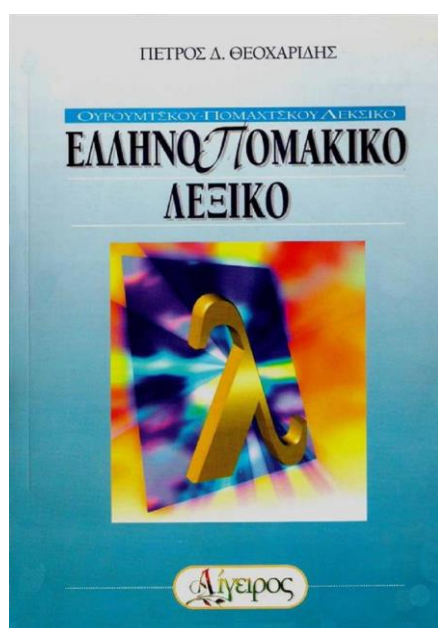
Ο Θεοχαρίδης, γνωστός για το ιδιαίτερο ενδιαφέρον του για τους Πομάκους, παρουσιάζει ένα λεξικό που περιλαμβάνει 26.000 λέξεις της σύγχρονης πομακικής γλώσσας με σκοπό, όπως ο ίδιος αναφέρει, τη γνωριμία των Πομάκων με τη γλώσσα τους και την καλύτερη εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας. Απώτερος σκοπός του είναι, όπως φαίνεται άλλωστε από την εισαγωγή του, να δείξει τη σημαντική επίδραση της Ελληνικής στην Πομακική και κατ' επέκταση τη συγγένεια Ελλήνων και Πομάκων (Ταραμπατζή, 2001).

Σε κάθε λήμμα, ο συγγραφέας παραθέτει:

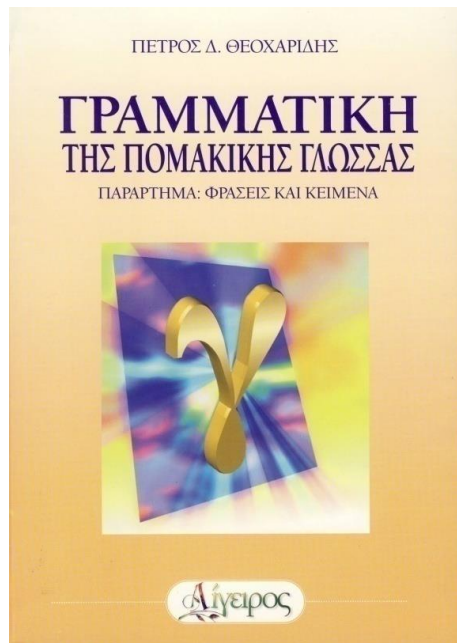
- την απόδοση της λέξης με ελληνική γραφή, σύμφωνα με την οποία γίνεται και η κατάταξη της αλφαβητικά
- τη λατινική γραφή του τύπου, με βάση την προφορική απόδοση
- το μέρος του λόγου στον οποίο ανήκει ο τύπος
- αν είναι ουσιαστικό, το γένος και τον τύπο της ονομαστικής πληθυντικού

- αν είναι άρθρο, επίθετο, αντωνυμία, μετοχή τα τρία γένη και την κατάληξη ονομαστικής πληθυντικού
- αν είναι ρήμα, το β' πρόσωπο ενεστώτα οριστικής, αόριστο, ενεργητική & παθητική μετοχή
- την ερμηνεία της λέξης στα ελληνικά
- φράση, όπου «ζωντανεύει» η λέξη και διαπιστώνεται η δομή της πομακικής

Η προσπάθεια του Θεοχαρίδη αποτελεί ένα πρώτο βήμα για την καταγραφή και ρύθμιση της πομακικής γλώσσας, η οποία μέχρι σήμερα δεν έχει γραπτή μορφή. Στο Λεξικό περιλαμβάνονται και λέξεις λόγιες (της ελληνικής φυσικά γλώσσας), μάλλον σπάνιες για τους Πομάκους ομιλητές, οι οποίες όμως ενισχύουν την παρουσία του ελληνικού στοιχείου και κατ' επέκταση απόψεις που θέλουν τη μεσαιωνική ελληνική ως πρώτη γλώσσα των Πομάκων (Ταραμπατζή, 2001).

Εικόνα 10 Αριστερά: Το Λεξικό του Θεοχαρίδη για την Πομάκικη Γλώσσα, Δεξιά: Βιβλίο του Θεοχαρίδη για του Πομάκους (πηγή: peripomakon.blogspot.com)

Εκτός από λεξικό ο Πέτρος Θεοχαρίδης έχει καταγράψει και τη γραμματική της Πομάκινης γλώσσας. Το Βιβλίο γραμματικής περιέχει φράσεις και κείμενα στην Πομάκινη γλώσσα.

Εικόνα 11 Βιβλίο γραμματικής Πομάκινης Γλώσσας του Θεοχαρίδη Π. (πηγή: peripomakon.blogspot.com)

3.1.9.2 Η καταγραφή της προφορικής λαϊκής παράδοσης των Πομάκων της Θράκης

Σύμφωνα με τους μελετητές, τα στοιχεία του παραδοσιακού πολιτισμού των Πομάκων της Θράκης έχουν επιζήσει πολύ περισσότερο από αλλού. Το γεγονός αυτό ίσως οφείλεται στο δύσβατο ορεινό χώρο, στις κλειστές κοινωνικές δομές και τις πολιτικές, οι οποίες έχουν ασκηθεί (όπως αναφέρεται παραπάνω για τις επιτηρούμενες ζώνες), ίσως οφείλεται και στη διαφοροποίηση από τις γειτονικές πολιτιστικές ομάδες μέσα από γλωσσικά και πολιτισμικά στοιχεία, όπου ο λαϊκός λόγος μένει ακόμα ζωντανός στα πομακοχώρια της Θράκης και συχνά μεταδίδεται απόφοιτος στους νεότερους (Κόκκας, 2006).

Όσον αφορά την προφορική παράδοση της περιοχής, λίγα είναι τα κείμενα τα οποία έχουν εκδοθεί έως σήμερα. Ανάμεσα στις συλλογές λαογραφικού υλικού είναι του Λαογραφικού Φροντιστηρίου Γ. Α. Μέγα (1964), του Σπουδαστηρίου Λαογραφίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (1983), του Σπουδαστηρίου Λαογραφίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (1986), του Κέντρου Ερεύνες Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών (1961-1962). Ανυπολόγιστης σημασίας ήταν η καταγραφή από τον Πέτρο Θεοχαρίδη η οποία έγινε στη δεκαετία του '60, κατά τα έτη 1964-1970. Τα 121 Πομάκικα τραγούδια τα οποία δημοσιεύτηκαν με το βιβλίο του "Πομάκοι" (εκδ. ΠΑΚΕΘΡΑ Ξάνθη 1995) τα κατέγραψε σε κασέτες από διάφορους τραγουδιστές από τα χωριά Ωραίων, Γοργόνα, Ακραίο, Γλαύκη, Μάνταινα, Θέρμες, Εχίνος, Πάχνη, Τέμενος, Ρεύμα. Αξιόλογη καταγραφική προσπάθεια είναι και αυτή του Αλή Ρόγγο, ο οποίος έχει συγκεντρώσει τραγούδια και παραμύθια από τον οικισμό Γλαύκη (Βαρβούνης, 1996, Κόκκας, 2006).

3.1.9.3 Τραγούδια

Στον τομέα της παραδοσιακής μουσικής, σε σύγκριση με τη Βουλγαρία, στην Ελλάδα έχουν γίνει λίγες μουσικές παραγωγές με τραγούδια της Ροδόπης και αυτές μετά το 1996. Επιπλέον, κατά τη δεκαετία του 2000 άρχισαν να εμφανίζονται

Πομάκοι μουσικοί σε συναυλίες των γιορτών Παλιάς Πόλης της Ξάνθης και σε πολλές άλλες ατομικές εμφανίσεις παραδοσιακών Πομάκων μουσικών στη Θεσσαλονίκη, στην Κομοτηνή, την Αλεξανδρούπολη και αλλού. Σημαντικό είναι το γεγονός πως, παρόλα αυτά, σπάνια παίζονται πομάκικα δημοτικά τραγούδια σε γάμους και πανηγύρια, κάτι το οποίο συνέβαινε σαράντα χρόνια πριν. Αντί για αυτά, παρατηρείται η τάση να παίζονται ελληνικά και τουρκικά τραγούδια στα σύγχρονα γλέντια των Πομάκων. Αυτό σημαίνει πως οι Πομάκοι έχουν απομακρυνθεί από την παράδοσή τους, χωρίς όμως να την έχουν απαρνηθεί (Κόκκας, 2006). Έρευνα που έγινε το 2004 σχετικά με τη μουσική ταυτότητα των Πομάκων της Ξάνθης, επεσήμανε ότι η πλειονότητα των νέων Πομάκων θεωρούν τη μουσική τους παράδοση ως σημαντικό συστατικό της πομάκινης πολιτισμικής ταυτότητας (Εμμανουηλίδης, 2005, Κόκκας, 2006).

Στη συνέχεια, έγιναν και άλλες ηχογραφήσεις πομάκιων τραγουδιών. Το 2006 κυκλοφόρησε από το ΠΑΚΕΘΡΑ (Πολιτιστικό Αναπτυξιακό Κέντρο Θράκης) το πρώτο cd της Εμινέ Μπουρουτζή με τίτλο «Πομάκικα τραγούδια από την ορεινή Ξάνθη». Το δεύτερο cd της κυκλοφόρησε το 2008, πάλι από το ΠΑΚΕΘΡΑ με τίτλο «Τραγούδια των Πομάκων». Ενώ, το τρίτο cd κυκλοφόρησε από τον Πολιτιστικό Σύλλογο Πομάκων Ξάνθης με χρηματοδότηση από το ίδρυμα «Σταύρος Νιάρχος» με τίτλο «Νουριέ ιε μπόλνα λέγκναλα», το 2011 (pomakohoria.blogspot.com).

Εικόνα 12 Πάνω και κάτω αριστερά: Τα εξώφυλλα των cd με τα πομάκικα τραγούδια, κάτω δεξιά: Η Εμινέ Μπουρουτζή τραγουδά σε πομάκινη βραδιά (πηγή: https://pomakohoria.blogspot.com/2017/02/blog-post_16.html)

Τα τραγούδια των Πομάκων βρίσκουν τη θέση που τους αξίζει πλάι στην παραδοσιακή μουσική της Θράκης. Στην εκδήλωση η οποία διοργανώθηκε στις 24 Ιουνίου 2017 στη Δράμα με τίτλο «Θρακιώτικο Σεργιάνι» η μουσική παράδοση των Πομάκων εντάσσεται πλέον στη συνολικότερη μουσική παράδοση της Θράκης. Στην ετήσια παράσταση της Θρακικής Εστίας Δράμας συμμετείχε το 2017 και ο Πολιτιστικός Σύλλογος Πομάκων Ξάνθης. Στην παράσταση συμμετείχε η Εμινέ Μπουρουτζή συνοδευόμενη από χορωδία και ορχήστρα υπό τη διεύθυνση του Γιώργου Καλαβρινού (pomakohoria.blogspot.com, 2017).

3.1.9.4 Λαϊκά Παραμύθια

Τα παραμύθια, από τη στιγμή που διαδίδονται ευρύτερα και γίνονται δημοφιλή, λειτουργούν ως ένας συνεκτικός κρίκος ανάμεσα στους ανθρώπους. Αποτυπώνουν τις σχέσεις των ανθρώπων, τα ήθη, τους προβληματισμούς τους αλλά και μια στοχαστική αντιμετώπιση των δυσκολιών της ορεινής διαβίωσης (Θεοχαρίδης, 1995, Κόκκας, 2006).

Στην πομάκικη παραμυθιολογία αφθονούν οι μύθοι με ζώα, φανταστικά όντα, αλλά και οι διηγήσεις για ανθρώπους (Κατάκη & Καραχότζα, 1997, Κόκκας, 2006). Ξεχωριστή θέση κατέχουν τα παραμύθια με το Νασραντίν Χότζα και άλλες ευτράπελες ιστορίες, καθώς και παραδόσεις οι οποίες βασίζονται σε αληθινά συμβάντα. Η βασική θεματολογία των παραμυθιών των Πομάκων παρατηρείται ότι χτίζεται πάνω στις θεμελιώδεις ανθρώπινες σχέσεις. Όπως και στα ελληνικά παραμύθια (Dawkins, 1948, Κόκκας, 2006) η δύναμη της αγάπης, η βεβαιότητα του θανάτου, ο σεβασμός της ζωής, η κοσμική δικαιοσύνη, το πρόβλημα της ανταμοιβής για το καλό και της τιμωρίας του κακού εμφανίζονται συχνά, ενώ πολλά περιστατικά βασίζονται στη δύναμη του πεπρωμένου να ελέγχει τη μοίρα των ανθρώπων (Κόκκας, 2006).

Το 1997 εκδόθηκε από τη Νομαρχία Ξάνθης ένα βιβλίο της Δήμητρας Κατάκη (Έκδοση: Γυμνάσιο Σμίνθης) με τίτλο «Ο παππούς και η γιαγιά είπαν...», στο οποίο καταγράφονται 21 πομάκικα παραμύθια γραμμένα στα πομάκικα (pomakohoria.blogspot.com, 2015).

3.1.9.5 Τα δημοτικά τραγούδια των Πομάκων

Τα δημοτικά τραγούδια των Πομάκων διατηρούν αρχαίκοις γλωσσικούς τύπους και αναφορές σε γεγονότα και έθιμα τα οποία τείνουν να εξαφανιστούν, για αυτό και η μελέτη τους έχουν ιδιαίτερη σημασία. Τα μηνύματα τα οποία μεταδίδονται μέσα από τα τραγούδια παραπέμπουν σε μια βαθιά ριζωμένη ιστορική μνήμη η οποία ανακαλύπτεται ξανά από τους Πομάκους μέσα από την εκτέλεση των τραγουδιών αυτών. Η θεματολογία των τραγουδιών αφορά συνήθως εμπειρίες από στιγμές της ζωής, όπως η γέννηση, η δουλειά, ο πόνος, η αρρώστια, ο πόλεμος, ο έρωτας, ο θάνατος κ.α. Τα τραγούδια θα μπορούσαν να χωριστούν σε κατηγορίες, όπως για παράδειγμα τραγούδια της αγάπης, νυφιάτικα, της ξενιτιάς, μοιρολόγια, νανουρίσματα, γνωμικά, περιγελαστικά, παραλογές, ιστορικά, κλέφτικα, τραγούδια της δουλειάς και της αρρώστιας (Ρόγγο, 2002, Κόκκας, 2006).

Τα κύρια μουσικά όργανα τα οποία συνόδευαν τα τραγούδια τους ήταν το torán (νταούλι), η pishtélka (φλογέρα), ο tsiftlemé (διπλός αυλός), το kanál (καβάλι), η γκάιντα και το saz (είδος μπουζουκιού), με πιο δημοφιλή όργανα τη pishtélka και την γκάιντα (Κόκκας, 2006).

Σε αρκετά πομάκικα τραγούδια υπάρχουν ιστορικές αναφορές σε γεγονότα τα οποία έχουν ξεχαστεί. Στην αναπαραγωγή των τραγουδιών τόσο οι ίδιοι οι τραγουδιστές όσο και το ακροατήριό τους αδυνατούν να κατανοήσουν ακριβώς τους στίχους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το τραγούδι Kukavichkana kukóna (Ο κούκος λαλεί), το οποίο αναφέρεται σε κάποιον από τους ρωσο-τουρκικούς πολέμους (1877-1878, 1853-56, 1828-29, 1806-12, 1768-74), όπου οι Πομάκοι στρατολογούνταν από τους Οθωμανούς για να πολεμήσουν εναντίον των Ρώσων. Παρακάτω παρατίθεται το τραγούδι όπως το κατέγραψε ο Ριτβάν Καραχότζα από το λαϊκό τραγουδιστή Μουσταφά Αχμετσίκ στη Σμίνθη (Αχμετσίκ, 2002, Κόκκας, 2006):

- Kúkavichkana kukóna
Faf náshono dólne gradíno
Na chervénono kalíno.
Ízlezi, máyko, póslushí
Kakvóf mi habér kázava:
Dalí she bólan da lézhom
Íli she bólneh da glôdom?
- Sínole máychin, sínole
Da 'télkus si so razbírom
Habéren kázava, sínole
Néma ni bólan da lezhîsh
Néma ni bólneh da glôdash
Am she na haskér da ídesh
Devlétü izmét da právish
Maskófu karshí da sedîsh
Sas yóchi Stamból da glôdash
Faf róki sultán da darzhîsh
Sas nógi talím da právish.
- Máychinko, móye máychinko
Ya she da ídom máychinko
Sevdóyne habér da kázhom
Ta she na haskér da vórvem.
- Vórvî mi, vórvî, yunáche
I ya she sas tébe da dóydom
Kóncheno da ti rónadem
Silâhon da ti rónasem
Bayrâkon da ti ródarzhom.
Yegî so lûbe umarîsh
Sénchitso she ti úgradem
S' móyeso si férejö.
Yegî so lûbe zaznayîsh
Znayáte she ti ósuchem
S' móyeso ténko dülbénche.

- Ο κούκος λαλεί
Στη δικιά μας κάτω αυλή
Πάνω στην κόκκινη ροδιά.
Βγες, μάνα, άκουσε
Τι μήνυμα μου φέρνει:
Μήπως άρρωστος θα ξαπλώσω
Ή μήπως άρρωστους θα κοιτάζω;
- Γιόκα μου, της μανούλας σου γιόκα,
Τόσο εγώ καταλαβαίνω
Το μήνυμα λέει, γιε μου
Ούτε άρρωστος θα πέσεις
Ούτε αρρώστους θα κοιτάξεις
Αλλά στο στρατό θα πας
Στο κράτος υπηρεσία να κάνεις
Στους Μοσχοβίτες ενάντια να σταθείς
Με τα μάτια την Πόλη να κοιτάς
Στα χέρια το σουλτάνο να κρατάς
Με τα πόδια βηματισμό να κάνεις.
- Μανούλα, δικιά μου μανούλα
Εγώ θα πάω μανούλα
Στην αγάπη μου την είδηση να πο
Ότι στο στρατό θα πάω.
- Πήγαινε, πήγαινε, παλικάρι μου
Κι εγώ μαζί σου θα έρθω
Το άλογο να σου συνοδεύσω
Το τουφέκι να σου κουβαλήσω
Τη σημαία να σου κρατώ.
Εάν, αγάπη μου, κουραστείς
Σκιούλα θα σου κάνω
Με το δικό μου φερετζέ
Εάν, αγάπη μου, ιδρώσεις
Τον ιδρώτα θα σου σκουπίσω
Με τη δική μου λεπτή μαντίλα.

Ιδιαίτερα αγαπητό στους Πομάκους της Ελλάδας είναι το τραγούδι «Τα τρία αδέρφια», το οποίο αποτελεί μία από τις παραλλαγές του τραγουδιού για το «Γεφύρι της Άρτας». Υπάρχει σε διάφορες παραλλαγές (Μητσάκης, 1979, Κόκκας, 2006) από

τη Μύκη, τις Σάτρες και το Ωραίον. Έχουν, επίσης, δημοσιευτεί οι παραλλαγές από τη Γλαύκη (Ρόγγο, 2002, Κόκκας, 2006) και από τη Σμίνθη (Κόκκας, 2004, Κόκκας, 2006).

3.1.9.6 Λαϊκές παραδόσεις, παροιμίες και αινίγματα

Εκτός από τα παραμύθια και τα δημοτικά τραγούδια, οι λαϊκές παραδόσεις αποτελούν επίσης αναπόσπαστο κομμάτι της προφορικής παράδοσης των Πομάκων. Μικρές ιστορίες, οι οποίες κινούνται στα όρια μεταξύ πραγματικού και φανταστικού, εμπλουτίζουν τη γλωσσική επικοινωνία των Πομάκων αναζωπυρώνοντας τη συλλογική τους μνήμη. Παραδόσεις για δράκους και φίδια, για νεράιδες, στρίγκλες και φαντάσματα, για θαύματα αγίων, αλλά και θρυλικές αναφορές για τη δημιουργία των πομάκικων χωριών (Θεοχαρίδης, 1995, Κόκκας, 2006) μεταδίδονται συχνά από στόμα σε στόμα, από γενιά σε γενιά. Πολλές από αυτές τις παραδόσεις τις συναντάμε και σε άλλες περιοχές της Ελλάδας. Για παράδειγμα, η πομάκινη παράδοση από την περιοχή Πάχνης για τη γριά που έμεινε η σκιά της πάνω σε μια πέτρα όταν απευθύνθηκε στο Μάρτη λέγοντάς του *Márta, Márta, kaná mózha da mi stórish?* (Μάρτη, Μάρτη, τι μπορείς να μου κάνεις;) κι εκείνος τη φύσηξε και πάγωσε πάνω σε ένα βράχο αναφέρεται από το Ν. Γ. Πολίτη σε πολλές παρόμοιες παραλλαγές από την Αρκαδία, τη Γορτυνία και τη Μακεδονία (Πολίτης, 1904, Θεοχαρίδης, 1995, Κόκκας, 2006).

Όπως αναφέρεται και στο υποκεφάλαιο των αρχαίων μνημείων, κοινή σε πολλά πομακοχώρια είναι η παράδοση της ομαδικής αυτοκτονίας των κοριτσιών (Κόκκας, Κωνσταντινίδης, Μεχμεταλή, 2003). Σε όλες τις περιπτώσεις αναφέρεται ότι νέες Πομακοπούλες προτίμησαν να πέσουν από ένα βράχο για να αποφύγουν τη σύλληψη από τους Τούρκους. Η συγκεκριμένη παράδοση πιστεύεται ότι ανάγεται χρονολογικά στο 16ο-17ο αιώνα, περίοδο του εξισλαμισμού των Πομάκων της οροσειράς της Ροδόπης. Ανάμεσα στις τοποθεσίες της Θράκης οι οποίες συνδέονται με την παράδοση αυτή αναφέρουμε το βράχο *Gulém Kámen* (μεγάλη πέτρα) στη Γλαύκη, τους βράχους *Mómtski Kámen* (πέτρα των κοριτσιών) κοντά στο Ωραίον και βορειοανατολικά της Πάχνης και βόρεια της Κοττάνης, το βράχο *Chervén Kámen* (κόκκινη πέτρα) στη Μάνταινα, καθώς και την κορυφή *Marína* πάνω από το χωριό Αιώρα (Κόκκας, 2006).

Μια άλλη ενδιαφέρουσα πομάκινη παράδοση (Κόκκας, Κωνσταντινίδης, Μεχμεταλή, 2003), η οποία αναφέρεται στη μαγική επίκληση της βροχής (Θρακιώτης, 1974, Μέγας, 2001, Κόκκας, 2006), καταγράφηκε στο χωριό Ρεύμα. Η παράδοση αναφέρεται από τους κατοίκους του χωριού για να εξηγήσει την ονομασία της ψηλότερης κορυφής της ελληνικής Ροδόπης: της κορυφής Γυφτόκαστρο (υψόμετρο 1827 μέτρα) την οποία οι Πομάκοι ονομάζουν *Tsingené hisár*. Σύμφωνα με την παράδοση, λόγω λειψυδρίας είχαν ανέβει στην κορυφή του βουνού τρεις τσιγγάνοι για να κάνουν λιτανεία προς το θεό ώστε να βρέξει. Η ίδια παράδοση υπάρχει και στο γειτονικό χωριό Ωραίον, παραλλαγμένη (Κόκκας, 2006).

Καταλήγοντας, έχουν δημοσιευτεί, όπως προκύπτει από τα παραπάνω, διάφορα βιβλία με την ιστορία, τα παραμύθια, τις παροιμίες, τον λαϊκό πολιτισμό των Πομάκων της Ξάνθης. Έχουν δημοσιευτεί πομάκικες συνταγές, CD με τα παραδοσιακά τους τραγούδια, μέχρι και λεξικά πομάκινης γλώσσας. Επίσης, το 2006

δημοσιεύτηκαν και πομάκιες ευχές στο βιβλίο του Καραχότζα Σ. με τίτλο “Η καθημερινή γλώσσα των Πομάκων της περιοχής Μύκης”. Το 2018 κυκλοφόρησε ένας σημαντικός τόμος με ανέκδοτα, πομάκικα τραγούδια τα οποία είχαν ηχογραφηθεί σε δέκα ορεινά χωριά (Εχίνο, Πάχη, Γλαύκη, Ωραίο, Σάτρες, Θέρμες κλπ) πριν από 50 χρόνια. Ο τόμος αυτός επιμελήθηκε από τον Νικόλαο Κόκκα και τον Φεχρή Ιμάμ και περιλαμβάνει ένα dvd με τις ηχογραφήσεις των τραγουδιών.

Εικόνα 13 Ενδεικτικά μερικά βιβλία για τους Πομάκους (Προσωπικό αρχείο Χοτζάρ Νεϊλάν)

3.1.9.7 Εορτασμός του ερχομού του καλοκαιριού/χειμώνα

Ο εορτασμός του ερχομού του καλοκαιριού και του χειμώνα είναι μη θρησκευτικοί εορτασμοί οι οποίοι εγκαταλείπονται σταδιακά. Ο ερχομός του

καλοκαιριού λέγεται Hidreléz και γιορτάζεται στις 6 Μαΐου και αντίστοιχα του χειμώνα λέγεται Kásem και γιορτάζεται στις 8 Νοεμβρίου.

Η γιορτή του Hidreléz είναι αντίστοιχη με την Πρωτομαγιά και οριοθετεί την έναρξη του καλοκαιριού. Έχει έντονο μαγικό χαρακτήρα και επιδιώκει την ευμένεια της φύσης και τη μετάδοση δύναμης στους ανθρώπους μέσω των φυτών και του υγρού στοιχείου το οποίο βρίσκεται πάνω τους (Κελτσίδου, 1996, Κόκκας, 2010). Σε πολλά πομακοχώρια διατηρείται ακόμα το έθιμο να ξυπνούν νωρίς τη μέρα εκείνη για να μαζέψουν το φυτό zdráftse (άγρια γεράνια), το οποίο βράζουν για να λουστούν κατόπιν με αυτό. Επίσης, συνηθίζεται να κατρακυλούν στο χορτάρι πάνω στη δροσιά για να έχουν καλή υγεία. Σε ορισμένες περιπτώσεις διοργανώνεται ολονύχτιο γλέντι ήδη από την προηγούμενη μέρα. Στον εορτασμό του Hidreléz συνηθίζεται να κάνουν σε συγκεκριμένο δημόσιο χώρο κούνιες τις οποίες κρεμούν με τριχιές από διχάλες δέντρων. Εκεί κουνιούνται όχι μόνο παιδιά αλλά και νέοι και νέες και ηλικιωμένες γιαγιάδες. Η 6η Μαΐου συμπίπτει με τον εορτασμό του Αγίου Γεωργίου με το παλιό ημερολόγιο (13 μέρες μετά τις 23 Απριλίου) (Κόκκας, 2010).

Εικόνα 14 Κούνια στο Μέγα Δέρειο (πηγή: <https://www.facebook.com/Ροδοπη-Πομακοχωρια-561610724041988/>)

Η φθινοπωρινή γιορτή Kásem γίνεται στις 8 Νοεμβρίου και συμπίπτει με τον εορτασμό του Αγίου Δημητρίου με το παλιό ημερολόγιο. Το Kásem θεωρείται ουσιαστικά η τελευταία μέρα του καλοκαιριού (lâto) και η αρχή του χειμώνα (zimá), όπως το Hidreléz σηματοδοτεί το τέλος του χειμώνα και τον ερχομό της άνοιξης. Στα πομακοχώρια της Ξάνθης το Kásem δε γιορτάζεται πλέον (Κόκκας, 2010).

Εικόνα 15 Εορτασμός του Hidreléz στα Λουτρά Θερμών στις 6 Μαΐου 2004 (πηγή: <https://www.facebook.com/Ροδοπη-Πομακοχωρια-561610724041988/>)

3.1.9.8. Θρησκευτικές εορτές

Στις θρησκευτικές γιορτές συμπεριλαμβάνεται ο μήνας του Ραμαζανιού. Συμφωνά με αυτό γιορτάζεται η κάθοδος του Κορανίου στη Γη, στον Μωάμεθ. Καθ' όλη τη διάρκεια του Ραμαζανιού οι Πομάκοι νηστεύουν, δηλαδή τρώνε μόνο πριν και μετά τη δύση του ηλίου. Κατά τη διάρκεια της υπόλοιπης ημέρας, δεν τρώνε καθόλου, δεν πίνουν νερό, δεν καπνίζουν και απέχουν απ' όλες τις κακές τους συνήθειες. Ξημερώματα, πριν την ανατολή του ηλίου, σε κάθε οικισμό ένας άντρας με νταούλι βγαίνει στους δρόμους χτυπώντας το, ώστε να ξυπνήσει τους πιστούς για να φάνε, ώστε να κρατήσει τους Πομάκους μέχρι να δύσει ο ήλιος και να μπορέσουν να φάνε ξανά (Θεοχαρίδης, 1995). Η νηστεία αποτελεί προσομοίωση των συνθηκών που βιώνουν οι φτωχοί οι οποίοι δεν μπορούν να καλύψουν τις βασικές τους ανάγκες. Πριν το τέλος της νηστείας κάθε οικογένεια θα πρέπει να προσφέρει ένα χρηματικό ποσό σε φτωχούς. Ο αριθμός των ατόμων στα οποία θα γίνει η προσφορά ισούται με τον αριθμό των ατόμων της οικογένειας που κάνουν την προσφορά.

Τον μήνα νηστείας ακολουθεί μια μεγάλη γιορτή, το Σεκέρ Μπαϊράμ, η οποία έχει διάρκεια τρεις ημέρες. Η γιορτή περιλαμβάνει μεγάλη πρωινή προσευχή στο Τζαμί. Με το πέρας της προσευχής οι πιστοί ανταλλάσσουν ευχές για Μπαϊράμ με υγεία. Είναι μια ευκαιρία για τους Πομάκους να επιβραβεύσουν τους εαυτούς τους για τη σκληρή νηστεία του προηγούμενου μήνα, να διασκεδάσουν και να χαλαρώσουν (Θεοχαρίδης, 1995).

Η επόμενη μεγάλη μουσουλμανική γιορτή που γιορτάζεται από τους Πομάκους 70 μέρες μετά το Σεκέρ Μπαϊράμ, είναι το Κουρμπάν Μπαϊράμ, το οποίο μνημονεύει τη θυσία του Ισαάκ από τον Αβράμ. Τα ζώα μοιράζονται σε γείτονες και σε φτωχούς (Κόκκας και συν., 2003).

Οι Πομάκοι τηρούν, επίσης, τα πέντε καντήλια, τα οποία πήραν την ονομασία τους από την παράδοση πως ο χότζας άναβε καντήλι πάνω στο μιναρέ για να καλέσει τους πιστούς. Τα καντήλια είναι:

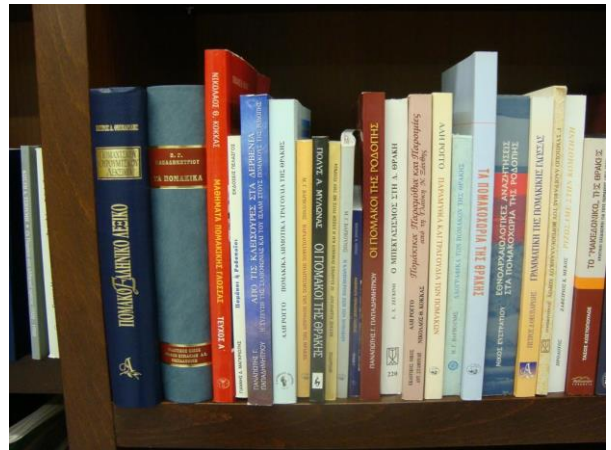
- 1^ο καντήλι: Μεβλήτ, γιορτάζεται η βραδιά της γέννησης του Μωάμεθ
- 2^ο καντήλι: Ρεγκαήπ, μνημονεύει της σύλληψη του Μωάμεθ
- 3^ο καντήλι: Μιράτς, για την επίσκεψη του Μωάμεθ στους ουρανούς
- 4^ο καντήλι: Μπεράτ, γιορτάζεται το βράδυ που γίνεται ο καθορισμός της τύχης του κόσμου
- 5^ο καντήλι: Καντήρ, η λήξη του ραμαζανιού

3.1.9.9 Λαογραφικό Μουσείο Πομάκων

Με πρωτοβουλία του Πολιτιστικού Συλλόγου Πομάκων Ξάνθης υλοποιήθηκε στην Ξάνθη η ίδρυση ενός πομάκικου λαογραφικού μουσείου. Το μουσείο φιλοξενείται στην Καπναποθήκη «Π» του Ιδρύματος Θρακικής Τέχνης και Παράδοσης, σε χώρο ο οποίος έχει παραχωρηθεί στον Πολιτιστικό Σύλλογο Πομάκων με στόχο τη διαφύλαξη και ανάδειξη του λαϊκού πολιτισμού των Πομάκων (Κόκκας, 2011β).

Στον εκθεσιακό χώρο εκτίθενται παραδοσιακά αντικείμενα, όπως αργαλειός (stan), σαΐτα (atkachá ή plátmenitsa), αδράχτι (vretená), ανέμη (rodán) και πολλά υφαντά, φορεσιές, κεντήματα και παραδοσιακά εργαλεία (Κόκκας, 2011β).

Ο χώρος του Λαογραφικού Μουσείου είναι εξοπλισμένος με βιβλιοθήκη, ηλεκτρονικούς υπολογιστές και ηλεκτρικές ραπτομηχανές και έχει τις προϋποθέσεις να συμβάλλει στην πραγματοποίηση των στόχων του Πολιτιστικού Συλλόγου Πομάκων Ξάνθης με διοργάνωση σεμιναρίων, μαθημάτων πομακικής γλώσσας, σχολή υφαντουργίας κλπ. (Κόκκας, 2011β).

Εικόνα 16 Εκθέματα και βιβλιοθήκη του εκθεσιακού χώρου ο οποίος αναδεικνύει τον λαϊκό πολιτισμό των Πομάκων (πηγή: https://pomakohoria.blogspot.com/2011/05/blog-post_26.html).

3.1.9.10 Πομάκιες Συνταγές

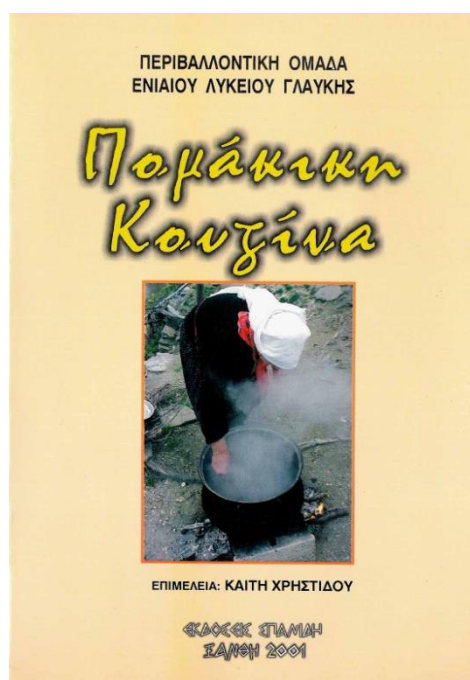
Υπάρχουν πολυάριθμες παραδοσιακές πομάκιες συνταγές, για τις οποίες συνήθως απαιτούνται απλά υλικά. Η Περιβαλλοντική Ομάδα του Ενιαίου Λυκείου Γλαύκης, με την επιμέλεια της Καίτης Χρηστίδου, εξέδωσε το 2001 ένα τεύχος με τίτλο «Πομάκιη Κουζίνα», στο οποίο αναφέρονταν παραδοσιακές συνταγές της περιοχής (pomakohoria.blogspot.gr).

Δέκα χρόνια αργότερα ο Πολιτιστικός Σύλλογος Πομάκων Ν. Ξάνθης κυκλοφόρησε το βιβλίο της ερευνήτριας και συγγραφέα Π. Γ. Κελτσίδου με τίτλο: "Πομάκιη Κουζίνα". Πρόκειται για μία συλλογή παραδοσιακών συνταγών μαγειρικής από τα πομακοχώρια της Ξάνθης, το οποίο είναι αποτέλεσμα της επιτόπιας έρευνας που διεξήγαγε η συγγραφέας στο χωριό Κοτύλη (pomakohoria.blogspot.gr).

Το βιβλίο είναι εμπλουτισμένο με φωτογραφικό υλικό και χωρίζεται στις ακόλουθες κατηγορίες:

- ❖ Τα ψωμιά
- ❖ Οι πίτες
- ❖ Οι σούπες
- ❖ Τα γαλακτοκομικά

❖ Λαχανικά-Κρεατικά-Φρούτα-Καλαμπόκι

ΠΑΡΘΕΝΟΠΗ Γ. ΚΕΛΤΣΙΔΟΥ

ΠΟΜΑΚΙΚΗ ΚΟΥΖΙΝΑ

ΞΑΝΘΗ 2011

Εικόνα 17 Τα βιβλία με πομάκιμες συνταγές από την Ξάνθη, τα οποία έχουν κυκλοφορήσει έως σήμερα (πηγή: pomakohoria.blogspot.gr).

Στην εμπορική έκθεση «Ανατολική Μακεδονία, Θράκη, 2012» στη βιομηχανική περιοχή της Κομοτηνής, από τις 24 έως 27.05.12, είχε τη δική της ξεχωριστή θέση σε περίπτερο της έκθεσης και μία πομάκιμη συνταγή για σούπα με κολοκύθα (τίκφα) (zagalisa.gr).

Η συνταγή είχε πρωτοδημοσιευθεί στο βιβλίο «Η γεύση της Κομοτηνής» (1998). Λίγα χρόνια νωρίτερα παρουσιάστηκε η Πομακική ρυζόπιτα (κλιν) ως μία χαρακτηριστική συνταγή του νομού Ξάνθης, από την έκδοση της Περιφέρειας Αν. Μακεδονίας και Θράκης, με τίτλο «Κάθε βήμα ένα ταξίδι... για μοναδικές γεύσεις!» (zagalisa.gr).

Στη συνέχεια αναφέρονται ενδεικτικά ορισμένες παραδοσιακές συνταγές από τα Πομακοχώρια :

- ❖ Πατένικ – πίτα με γέμιση τριμμένης πατάτας, ρυζιού, μπαχαρικών κ.α.
- ❖ Πάρενικ – το οποίο φτιάχνεται με καλαμποκάλευρο, μυζήθρα και βούτυρο (εικόνα 11)
- ❖ Ρυζόπιτα (Κλιν)– πίτα με γέμιση ρυζιού (εικόνα 12)

Εικόνα 18 Αριστερά: Πάρενικ ©Κελτσίδου, Δεξιά: Ρυζόπιτα ©Κελτσίδου

3.1.9.11 Συλλογικότητες

- Σύλλογος Επιστημόνων Μειονότητας Δυτικής Θράκης

Ο Σύλλογος Επιστημόνων Μειονότητας Δυτικής Θράκης, ιδρύθηκε το 1982 με έδρα την Κομοτηνή και αποτελείται από απόφοιτους ανωτάτων ελληνικών και ξένων πανεπιστημιακών σχολών. Σήμερα αποτελείται από σχεδόν 1000 μέλη από όλη τη Θράκη. Εντός του Συλλόγου λειτουργούν τμήμα γυναικών, όμιλος φοιτητών, συγκρότημα παραδοσιακών και μοντέρνων χωρών και καλλιτεχνικό τμήμα (cnp.gr, 2016).

- Κέντρο Πομακικών Ερευνών

Το 1996 ιδρύθηκε το Κέντρο Πομακικών Ερευνών (ΚΕΠΟΕΡ) στην Κομοτηνή, του πρώτου πομάκικου φορέα στη Χερσόνησο του Αίμου. Τα μέλη του ΚΕΠΟΕΡ είναι κυρίως Πομάκοι δάσκαλοι και από τους τρεις νομούς της ελληνικής Θράκης. Το Κέντρο Πομακικών Ερευνών είναι ο πρώτος Πομάκικος Σύλλογος και ο φορέας εκείνος που έθεσε το Πομάκικο ως ζήτημα πολιτισμικής γενοκτονίας και ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Επιπλέον, έθεσε γερά τα θεμέλια του Πομάκικου Κινήματος και διεθνοποίησε το Πομάκικο ζήτημα (zagalisa.gr).

Συμμετείχε το 2001 στο European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia (EUMC) με έδρα τη Βιέννη, όπου μετά από παρεμβάσεις μελών του ΚΕΠΟΕΡ, αναγνωρίζει για πρώτη φορά στην έκθεσή του «Diversity and equality in Europe» την ύπαρξη των Πομάκων και των Ρομά. Το 2004 συμμετείχε στο συνέδριο του Mercator (European Research Center on Multilingualism and Language Learning) στην Ολλανδία, όπου και αναγνωρίζεται η πομάκικη γλώσσα ως μειονοτική γλώσσα στην ελληνική Θράκη. Ενώ, το 2007 μετά από συντονισμένες ενέργειες μελών του ΚΕΠΟΕΡ για πρώτη φορά στην έκθεση ανθρωπίνων δικαιωμάτων του State Department αναφέρονται οι Πομάκοι ως διακριτή οντότητα της μουσουλμανικής μειονότητας (zagalisa.gr).

- Πανελλήνιος Σύλλογος Πομάκων

Το 2009 συστάθηκε ο Πανελλήνιος Σύλλογος Πομάκων με έδρα την Κομοτηνή, με σκοπό να προωθήσει σε πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο το αίτημα της

επίσημης αναγνώρισης της Πομάκινης ταυτότητας και να ανακόψει την πολιτισμική γενοκτονία που υφίστανται οι Πομάκοι.

Συμμετείχε αντιπροσωπεία του Πανελληνίου Συλλόγου Πομάκων στην ετήσια Σύνοδο για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα του ΟΑΣΕ (OSCE) στη Βαρσοβία της Πολωνίας (29.9.2009). Το 2010 μέλη του Πανελληνίου Συλλόγου Πομάκων μετά από κινήσεις τους, πέτυχαν να αναφερθεί για πρώτη φορά στην έκθεση του State Department για τα ανθρώπινα δικαιώματα η ύπαρξη των (Πομάκων) Αλεβιτών (zagalisa.gr).

Άλλες δράσεις του συλλόγου είναι ο παραδοσιακός εορτασμός των εορτών των Πομάκων, καθώς και η έκδοση Πομάκικου Αναγνωστικού και κασετών με παραδοσιακά τραγούδια της περιοχής (zagalisa.gr).

- Σύλλογος Δασκάλων Μειονοτικών Σχολείων Ξάνθης

Τα μέλη του Συλλόγου αποτελούν δάσκαλους των μειονοτικών σχολείων της Π.Ε. Ξάνθης, καθώς και αποφοίτους της Ειδικής Παιδαγωγικής Ακαδημίας Θεσσαλονίκης (ΕΠΑΘ) (xanthinews.gr).

- Οικοτεχνικός Αναπτυξιακός Συνεταιρισμός Γυναικών Κοτύλης

Ο Οικοτεχνικός Αναπτυξιακός Συνεταιρισμός Γυναικών Κοτύλης ιδρύθηκε το 2005, εδρεύει στην Ξάνθη και το αντικείμενο εργασίας του είναι η παρασκευή παραδοσιακών προϊόντων (γλυκά κουταλιού, μαρμελάδες, είδη ζαχαροπλαστικής) και χειροτεχνήματα (πλεκτά, υφαντά, κεντήματα). Συμμετέχουν σε εκθέσεις, στις γιορτές Παλιάς Πόλης, στο καρναβάλι της Ξάνθης και στις λαϊκές αγορές πουλώντας τα χειροτεχνήματά τους (enallaktikos. gr, ert.gr, 2015).

- Πολιτιστικός Αθλητικός Σύλλογος Ορεινής Περιοχής Νομού Ξάνθης

Ο σύλλογος αυτός άρχισε να δραστηριοποιείται από την 1/1/2019 και εδρεύει στον οικισμό Πάχνη. Βασικός σκοπός του συλλόγου είναι να αναδείξει και να προσπαθήσει να επιλύσει κάποια από τα πιο ζωτικά προβλήματα των κατοίκων της περιοχής. Καθώς επίσης, να αναπτύξει την κοινωνική, πνευματική εκπαίδευση των μελών του, να διασώσει και να διαδώσει την ιστορική, πολιτιστική και τη φυσική κληρονομιά της περιοχής. Να μελετήσει, προστατέψει και να προβάλλει τον παραδοσιακό πολιτισμό και τον φυσικό πλούτο της περιοχής. Να προωθήσει την εκπαίδευση και την κοινωνική αλληλεγγύη στους κατοίκους, να διοργανώσει ημέρες αιμοδοσίας, να βάλει-εισάγει στη ζωή των κατοίκων της περιοχής τον αθλητισμό και τον εθελοντισμό, στοιχεία τα οποία πάντα έλειπαν, να δημιουργήσει βιβλιοθήκη, να εκδίδει έντυπα ή ψηφιακά ενημερωτικά φυλλάδια και τελικά να λειτουργήσει σαν κέντρο ενημέρωσης των πολιτών (syllogospachnis.gr).

Άλλες συλλογικότητες της ευρύτερης περιοχής είναι οι εξής:

- Πολιτιστικός Σύλλογος Νέων Σμίνθης
- Μορφωτικός Αθλητικός Όμιλος Κενταύρου
- Μειονοτικό Κέντρο Παιδείας Πολιτισμού Υγείας Νομού Ξάνθης

- Πολιτιστική Εκπαιδευτική Εταιρεία της Μειονότητας της Δυτικής Θράκης (ΠΕΚΕΜ)
- Πολιτιστικός Σύλλογος Πομάκων Νομού Ξάνθης

3.1.10 Πολιτιστική πραγματικότητα

3.1.10.1 Αρχαιολογικοί χώροι και μνημεία

Οι κύριοι αρχαιολογικοί χώροι και τα διατηρητέα μνημεία της περιοχής είναι τα ακόλουθα:

- ❖ Ανάγλυφο του Μίθρα Ταυροκτόνου στις Θέρμες (ΦΕΚ 731/Β/30-8-1979)

Το ανάγλυφο του Μίθρα Ταυροκτόνου βρίσκεται πάνω σε βράχο στον οικισμό Θέρμες. Ένα γύψινο εκμαγείο του ανάγλυφου είχε εκτεθεί στο Μουσείο Κομοτηνής. Το ανάγλυφο έχει ύψος 1,07 μ. και πλάτος 1,12 μ. στη βάση του (Χρυσάφη, 2012).

Εικόνα 19 Ανάγλυφο του Μίθρα Ταυροκτόνου (πηγή: http://pomakohoria.blogspot.com/2014/12/blog-post_22.html)

Η παράσταση απεικονίζει τον θεό Μίθρα μέσα σε τοξωτό πλαίσιο καθώς σκοτώνει τον ιερό ταύρο. Φορά περσικό ένδυμα (κάνδυς), κοντό χιτώνα, γλαμύδα που ανεμίζει προς τα πίσω και σκούφο φρυγικού τύπου (πίλο). Με το δεξί τεντωμένο πόδι πατά πάνω στο πίσω δεξί πόδι του ταύρου, ενώ φέρει το αριστερό του γόνατο πάνω στη ράχη του γονατισμένου ζώου. Οι ακόλουθοί του, Καύτης και Καυτοπάτης, εικονίζονται δεξιά και αριστερά ντυμένοι με παρόμοιο τρόπο. Κρατούν αναμμένες δάδες, στραμμένες

προς τα επάνω και προς το έδαφος. Κάτω από το ιερό ζώο διακρίνεται το φίδι, το οποίο περιμένει να ξεδιψάσει με το αίμα της θυσίας. Ανάμεσα στον Καύτη και στο κεφάλι του ταύρου υπάρχει η μορφή του Μίθρα η οποία γεννιέται από το βράχο κρατώντας δάδα και μαχαίρι (πετρογένεση) (Χρυσάφη, 2012).

Το ανάγλυφο του Μίθρα στις Θέρμες συνδέεται με την ύπαρξη μικρού φρουρίου του 2ου-3ου αι. μ.Χ. στο γειτονικό ύψωμα Στήθωμα, όπου πιθανότατα υπήρχε στρατιωτική εγκατάσταση για τον έλεγχο της φυσικής διάβασης που ακολουθεί τον χείμαρρο των Θερμών. Ενδείξεις για τη λειτουργία μεταλλείων και οι ιαματικές πηγές ενισχύουν την άποψη για την παρουσία ρωμαϊκής φρουράς στην περιοχή (Χρυσάφη, 2012).

- ❖ Ωραίο, Ύψωμα Στήθωμα (Γκράντιστε), Μεσαιωνικός φρουριακός περίβολος (ΦΕΚ 731/Β/30-8-1979)

Το κάστρο της τοποθεσίας Γκράντιστε βρίσκεται στα δυτικά του χωριού και έχει μεγάλη περίμετρο. Σώζονται τα τείχη του, τα οποία όμως είναι κατεστραμμένα σε πολλά σημεία. Οι αρχαιολόγοι αναφέρουν ότι το φρούριο κατέχει έκταση τριών περίπου στρεμμάτων. Στα βόρεια του φρουρίου, μάλιστα, έχουν βρεθεί πιθάρια και κιβωτιόσχημοι τάφοι (μήκους 1,50 – 2.50 μ. και πλάτους 0.70 εκ.) (Κόκκας, 2015).

- ❖ Ωραίο, Γέφυρα του Παπά (Ιστορικό Διατηρητέο Μνημείο ΔΙΛΑΠ/Γ/2120/42297/4.8.95 ΦΕΚ 799/Β/14/9/95)

Η γέφυρα του Παπά βρίσκεται στον ποταμό Κόσυνθο, ανάμεσα στους οικισμούς Ωραίων και Ρεύμα και σε υψόμετρο 415 μ. Ως προς τη χρονολόγησή της δεν υπάρχουν στοιχεία. Αναφέρεται συνήθως ως βυζαντινή, ενώ κάτοικοι της περιοχής αναφέρουν ότι είναι 600 ετών. Ιδιαίτερα σημαντική είναι η χάραξη σταυρού ο οποίος υπάρχει στο κλειδί της καμάρας του μεγάλου τόξου (ΒΔ όψη). Οι άκρες του σταυρού είναι πεπλατυσμένες, ενώ στο πάνω μέρος του σταυρού υπάρχει μικρή οριζόντια γραμμή. (Κόκκας, 2004).

Η γέφυρα είναι δίτοξη με μήκος καταστρώματος 26 μ. και πλάτος 2.20 μ. (Χατζηγηγορίου, 1998, Κόκκας, 2004).

Η γειτνίαση της γέφυρας με τον ονομαζόμενο «μύλο του παπά» προσέδιδε στη γέφυρα του παπά μεγαλύτερη τοπική σημασία, καθώς διευκόλυνε τη μεταφορά καλαμποκιού για άλεσμα στον μύλο (Κόκκας, 2004).

Εικόνα 20 Η γέφυρα του Παπά κοντά στον οικισμό Ωραίων (πηγή: <https://pomakohoria.blogspot.com/search?q=Γέφυρα>)

- ❖ Τρεις Γέφυρες στην κοινότητα Σατρών (Ιστορικό Διατηρητέο Μνημείο ΔΙΛΑΠ/Γ/2120/42297/4.8.95 ΦΕΚ 799/Β/14/9/95)

Οι τρεις γέφυρες της κοινότητας Σατρών, οι οποίες ανακηρύχθηκαν διατηρητέα μνημεία, βρίσκονται α) στην είσοδο προς το χωριό Σάτρες, β) στον επάνω μαχαλά και γ) στην έξοδο του χωριού Σάτρες (Κόκκας, 2004). Σύμφωνα με προφορική μαρτυρία υπεραιωνόβιου, το χτίσιμο των γεφυρών τοποθετείται στα μέσα του 19^{ου} αιώνα (Καβασακάλη, 1965).

Εικόνα 21. Αριστερά: Πέτρινη γέφυρα στις Σάτρες, δεξιά: Γέφυρα λίγο πριν τις Σάτρες, © Ν.Θ. Κόκκας

❖ Το φρούριο στο Μεσεγκούνι, Γλαύκη

Οι περισσότεροι κάτοικοι της Ξάνθης δεν γνωρίζουν την ύπαρξη του Βυζαντινού Φρουρίου κοντά στο χωριό, καθώς και την ιστορία του βράχου Γκουλέμ Κάμεν της Γλαύκης. Ο Γκουλέμ Κάμεν (μεγάλος βράχος) ή Μόμτσκι Κάμεν (βράχος των κοριτσιών) είναι ένας απότομος γκρεμός, από τον οποίο, σύμφωνα με την παράδοση, αυτοκτόνησαν τα κορίτσια του χωριού για να αποφύγουν τη σύλληψή τους από τους Τούρκους. Η συγκεκριμένη παράδοση ανάγεται χρονικά στον 16^ο-17^ο αιώνα, την περίοδο δηλαδή του βίαιου εξισλαμισμού των Πομάκων. Αντίστοιχους βράχους με την ίδια ονομασία υπάρχουν βόρεια του οικισμού Κοττάνη και κοντά στον οικισμό Ωραίο (Κόκκας, 2011).

Σε μικρή απόσταση από το βράχο αυτό του οικισμού Γλαύκης, βρίσκεται στην κορυφή ενός οχυρού λόγου το Βυζαντινό Φρούριο. Έχει ορθογώνια κάτοψη και περίμετρο 225 μέτρα. Στις δύο γωνίες του σώζονται δύο πύργοι, ένας τετράπλευρος και ένας κυλινδρικός (Κόκκας, 2011).

Η ύπαρξη του Βυζαντινού φρουρίου αυτού είναι μάρτυρας μιας πανάρχαιας ιστορίας για την ορεινή περιοχή της Ξάνθης και αποτελεί μέρος ενός δικτύου ανάλογων καταγεγραμμένων οχυρωματικών έργων, όπως ο φρουριακός περίβολος στον οικισμό Ωραίο (ο οποίος αναφέρεται παραπάνω). Τέλος, το φρούριο της Γλαύκης θεωρείται βέβαιο από τους ερευνητές ότι συνδέεται με τις διαδρομές των ορεινών μονοπατιών κατά τους αρχαίους χρόνους και πιθανόν να σχετίζεται και με τις αρχαίες μορφές τηλεπικοινωνίας μέσα από κωδικοποιημένα οπτικά σήματα, τις φρυκτωρίες (Κόκκας, 2011).

Εικόνα 22. Αριστερά: Ο κυλινδρικός πύργος του Φρουρίου, Δεξιά: Ο τετράπλευρος πύργος του Φρουρίου (πηγή: <https://pomakohoria.blogspot.com/search?q=Γκράντιστε>)

Ακόμα κάποιες γέφυρες και φρουριακοί περίβολοι στην περιοχή είναι τα εξής (Υ.Π.Α.Π.ΕΝ, 2015):

- ❖ Μέδουσα, Γέφυρα και 1 χλμ έξω Γέφυρα (Ιστορικά Διατηρητέα Μνημεία, ΔΙΛΑΠ/Γ/2120/42297/4.8.95 ΦΕΚ 799/Β/14/9/95)
- ❖ Θέρμες, Μεσαιωνικός φρουριακός περίβολος με αρχαιότερα τμήματα
- ❖ Ωραίο, Γέφυρα του Ρέματος (Ιστορικό Διατηρητέο Μνημείο ΔΙΛΑΠ/Γ/2120/42297/4.8.95 ΦΕΚ 799/Β/14/9/95)
- ❖ Ύψωμα δυτικά του οικισμού Ωραίο, με Μεσαιωνικό φρουριακό περίβολο (μη κηρυγμένο)
- ❖ Γέφυρα στον οικισμό Σταμάτιον (Ιστορικό Διατηρητέο Μνημείο ΔΙΛΑΠ/Γ/2120/42297/4.8.95 ΦΕΚ 799/Β/14/9/95)

3.1.10.2 Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική

Οι κάτοικοι των οικισμών διαμόρφωσαν τον τρόπο ζωής τους σε άμεση συνάρτηση με το γύρω χώρο και τους περιορισμούς του, αλλά και ανάλογα με τις συνήθειες, τα ήθη, τα έθιμα και τις παραδόσεις τους. Σε όλη την έκταση της Π.Ε. Ξάνθης συναντά κανείς παραδοσιακούς οικισμούς, άλλους καλοδιατηρημένους και άλλους γκρεμισμένους. Όμως, στους μικρούς οικισμούς της ορεινής Ξάνθης συναντά κανείς συγκεντρωμένα τα γνωρίσματα της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής. Ιδιαίτερα ενδιαφέροντες οικισμοί της ορεινής περιοχής είναι οι ακόλουθοι (Ι.Π.Ε.Τ., Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας-Θράκης, 2006):

- ❖ Περιοχή Σατρών με οικισμούς όπως Ακραίος, Γιαννοχώριο, Δουργούτι, Θεοτοκάτο, Καλότυχο, Κορυφή, Κορφοβούνιο, Κοτάνη, Κούνδουρος, Λυκότοπος, Πολύσκιο, Ρεματιά, Τσαλαπετεινός. Ίσως πρόκειται για την πιο «παρθένα» περιοχή της Π.Ε., καθώς για να προσεγγίσει κανείς πολλούς από τους παραδοσιακούς οικισμούς θα πρέπει να πάει με τα πόδια.

- ❖ Περιοχή Μύκης με οικισμούς όπως Βασιλοχώρι, Θεοτόκος, Κριός, Ορεσινή, Στασινά, Λίβας, Πανέρι, Σταμάτιο. Αυτοί είναι μόνο μερικοί από τους πολλούς Πομάκικους οικισμούς οι οποίοι βρίσκονται γύρω από τη Σμίνθη, η οποία αποτελεί την πύλη για την εξερεύνηση της ορεινής ζώνης.

Τα κύρια αρχιτεκτονικά στοιχεία των μικρών οικισμών είναι η αραιή δόμηση και η ανάπτυξη δορυφορικών οικισμών με συχνή επικοινωνία μεταξύ τους. Πολλοί οικισμοί είναι αναπτυγμένοι γραμμικά κατά μήκος της κοίτης ενός παραπόταμου, προσαρμοσμένοι πάντοτε στη μορφολογία του εδάφους και στις ανάγκες της κάθε οικογένειας. Από κατασκευαστική άποψη παρατηρείται ότι τα σπίτια των ορεινών οικισμών είναι λιτά και πολύ-λειτουργικά, ενώ πολύ συχνό είναι το φαινόμενο της κατά μήκος επέκτασης για να φιλοξενηθούν οι συγγενικές οικογένειες (Ι.Π.Ε.Τ., Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας-Θράκης, 2006).

Ο πιο χαρακτηριστικός τύπος σπιτιού είναι το διώροφο, ορθογώνιο σπίτι. Ως οικοδομικά υλικά χρησιμοποιούνται ξύλο από τα δάση, σχιστόλιθος από τα βουνά, πέτρες από τα ποτάμια, αξιοποιούνται δηλαδή τα υλικά του περιβάλλοντος χώρου. Για τη σκεπή μπορεί να χρησιμοποιηθούν σχιστολιθικές πλάκες, κεραμίδια ή ακόμα κλαριά και άχυρο. Ο σκελετός του σπιτιού, τα πατώματα και η στέγη είναι κατασκευασμένα από ξύλο. Τα κενά του σκελετού γεμίζονται με πλίνθους, σπασμένα κεραμίδια και άχυρα, και στη συνέχεια επιχρίονται με ασβεστοκονίαμα (τσατμάς). Οι διαχωριστικοί τοίχοι είναι φτιαγμένοι από πηγάκια με σοβά (μπαγδατί). Το κενό αέρα το οποίο παραμένει ανάμεσα στα πηγάκια έχει θερμομονωτικό ρόλο. Το ισόγειο συνήθως χρησιμοποιούνταν ως στάβλος, ενώ μια εσωτερική σκάλα οδηγούσε στον πρώτο όροφο. Η σκάλα ήταν απότομη και κατέληγε σε καταπακτή. Ο ημι-υπαίθριος χώρος στη νότια πλευρά του σπιτιού (χαγιάτι) λειτουργούσε ως προθάλαμος ο οποίος εξυπηρετούσε τις ανάγκες του αερισμού, αλλά χρησιμοποιούνταν και ως ξηραντήριο καπνού και για άλλες αγροτικές εργασίες με μερική προστασία από τα δυσμενή καιρικά φαινόμενα. Το σαχνισί, ξύλινη κατασκευή κλειστού εξώστη με πολλά παράθυρα, προεκτείνει και ορθογωνίζει το χώρο και εξασφαλίζει περισσότερο ήλιο, αέρα και θέα. Από το σαχνισί μπορεί ο κάτοικος να ελέγξει καλύτερα την πρόσοψη του σπιτιού (Ι.Π.Ε.Τ., Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας-Θράκης, 2006).

3.1.10.3 Τοπικές Παραδοσιακές Ενδυμασίες

Οι παραδοσιακές ενδυμασίες των Πομάκων έχουν πολλά κοινά στοιχεία σε όλη την έκταση της οροσειράς της Ροδόπης, αλλά και πολλές διαφοροποιήσεις από χωριό σε χωριό. Αξιοσημείωτο είναι ότι τα τσουράπια, το πουκάμισο (riza), τα στολίδια και η ποδιά είναι κοινά με τη θρακιώτικη παραδοσιακή ενδυμασία.

Τα βασικά μέρη της ανδρικής παραδοσιακής φορεσιάς, όπου κυρίαρχα χρώματα είναι το καφέ και το μαύρο, είναι:

- το patur, το οποίο είναι μακρύ παντελόνι, φαρδύ στη μέση και στενό από το γόνατο και κάτω,
- το serval, όπως το patur, χοντρό υφαντό παντελόνι, σε μαύρο ή καφέ χρώμα
- το gaste, εσώρουχο συνήθως άσπρο, παλιά ήταν μάλλινο, ενώ αργότερα βαμβακερό

- το riza, βαμβακερό ή μάλλινο πουκάμισο με φαρδιά μανίκια και μια λωρίδα αντί για γιακά με ένα κουμπί
- το kavat, πουκάμισο που τα μανίκια του δεν είναι φαρδιά και κουμπώνουν με κουμπιά
- το aba, κοντό σακάκι χωρίς γιακά, με εσωτερικές τσέπες
- το yelek, μάλλινο γιλέκο στολισμένο με πολλά κορδόνια
- το roes, μάλλινο ζωνάρι, μαύρο ή άσπρο που τυλιγόταν σφιχτά γύρω από τη μέση
- τα tsurape, μάλλινες πλεχτές κάλτσες, μαύρες ή άσπρες
- η shapka πλεχτός σκούφος, συνήθως καφέ

Εικόνα 23 Αντρική και γυναικεία ενδυμασία του οικισμού Σάτρεις (1959) (προσωπικό αρχείο Ραμαντάν Ογλού Σιαμπάν)

Η γυναικεία φορεσιά είχε πολύ περισσότερες παραλλαγές από χωριό σε χωριό. Σήμερα, με εξαίρεση την περιοχή Μύκης-Σμίνθης, οι γυναίκες διατηρούν ελάχιστα στοιχεία από τις παραδοσιακές φορεσιές και οι περισσότερες κυκλοφορούν με το μαύρο πανωφόρι (sayio) και το κεφάλι σκεπασμένο με μαντίλα (testemel), ενώ τα νεότερα κορίτσια προτιμούν ευρωπαϊκά ρούχα. Η γυναικεία παραδοσιακή ενδυμασία περιλαμβάνει:

- το prestenlik, υφαντή μάλλινη ποδιά, η οποία διατηρείται σε όλα τα ορεινά χωριά
- η riza, υφαντό πουκάμισο κεντημένο με σύγιες και με τα μανίκια διακοσμημένα με κόκκινες και πράσινες κλωστές

- το kavat, βαμβακερό κόκκινο φόρεμα, με διπλό ύφασμα για προστασία από το κρύο
- το feretze, μακρύ μαύρο πανωφόρι
- το klutskovne, ζωστήρας με πλεγμένες χρωματιστές κλωστές που δένει μπροστά με ασημένιες πόρπες
- το gaste, λεπτό άσπρο εσώρουχο που φτάνει ως τους αστράγαλους
- τα tsurape, μάλλινες κάλτσες, συνήθως με πολύχρωμα σχέδια
- τα terlike, μάλλινες παντόφλες με διάφορα σχέδια
- τα κοσμήματα που φορούσαν ήταν βραχιόλια (belehtse), σκουλαρίκια (usniki), περιδέραια (gerdan) στολισμένα με παλιά νομίσματα και δαχτυλίδια (porsten).

Εικόνα 24 Παραδοσιακές ενδυμασίες, Σάτρες (προσωπικό αρχείο Ραμαντάν Ογλού Σιαμπάν)

Εικόνα 25 Αριστερά: παραδοσιακή φορεσιά Μύκης-Σμίνθης, Δεξιά: παραδοσιακή φορεσιά Κένταυρου (πηγή: <https://www.facebook.com/Ροδοπη-Πομακοχωρια-561610724041988/>)

3.1.10.4 Νερόμυλοι

Στην ορεινή περιοχή της Π.Ε. Ξάνθης έχουν καταγραφεί 62 νερόμυλοι από τους οποίους οι 5 λειτουργούν ακόμη μέχρι και σήμερα. Οι νερόμυλοι αυτοί βρίσκονται στους οικισμούς Πάχνης, Ωραίου, Κάτω Καρνοφύτου, Δημαρίου και Σατρών. Οι νερόμυλοι ήταν απαραίτητοι κατά τη διάρκεια της προβιομηχανικής περιόδου για το άλεσμα του σιταριού. Χαρακτηριστικός, μάλιστα, ήταν ο αριθμός τους σε όλη την επικράτεια, όπου μετά την ίδρυση του Ελληνικού κράτους, αναφέρονταν 6.000 νερόμυλοι (Κόκκας, 2011γ).

Οι μύλοι είναι λιθόκτιστοι, συνήθως ορθογώνιοι χώροι με πατάρι σε ορισμένες περιπτώσεις, για τη διανυκτέρευση του μυλωνά. Η κατασκευή της στέγης είναι εναρμονισμένη με την τοπική αρχιτεκτονική, ξύλινη σκεπασμένη με κεραμίδια ή σχιστολιθικές πλάκες. Στην μια άκρη του μύλου υπήρχε συνήθως ο αλεστικός μηχανισμός, ενώ στην άλλη περίμεναν οι πελάτες, γίνονταν οι συναλλαγές (παράδοση αλέσματος, παραλαβή αλευριού, ζύγισμα, πληρωμή) και η αποθήκευση (Κόκκας, 2011γ).

Ανάμεσα στους βοηθητικούς χώρους των νερόμυλων ήταν και η νεροτριβή, μια υπαίθρια συνήθως κατασκευή η οποία χρησίμευε στην επεξεργασία μάλλινων υφαντών κατά το στάδιο της κατασκευής τους ή για το ετήσιο πλύσιμό τους. Πρόκειται για ένα ανεστραμμένο κάδο σε σχήμα κόλουρου κώνου με το μεγαλύτερο τμήμα χωμένο μέσα στο έδαφος ώστε η πίεση του νερού να μη δημιουργεί κινδύνους ανοίγματος των τοιχωμάτων. Ακόμη μια συμπληρωματική κατασκευή ήταν το μαντάνι, το οποίο χρησίμευε στην κατεργασία μάλλινων υφασμάτων με κτυπήματα ώστε να γίνουν συνεκτικά. Ήταν μια σχεδόν εξ ολοκλήρου ξύλινη μηχανή, άλλοτε υπαίθρια και άλλοτε στεγασμένη, η οποία συνήθως δεν ήταν ανεξάρτητη εγκατάσταση, αλλά αποτελούσε τμήμα υδροκίνητων συγκροτημάτων που

περιλάμβαναν νεροτριβές και νερόμυλους με χειριστή τον ίδιο το μλωνά (Κόκκας, 2011γ).

Σήμερα ο ρόλος των παραδοσιακών νερόμυλων έχει μειωθεί κατακόρυφα, αφού εκτός από τους 5 οι οποίοι ακόμη αξιοποιούνται, οι υπόλοιποι καταρρέουν ή μένουν εγκαταλειμμένοι σε αχρηστία (Κόκκας, 2011γ).

Εικόνα 26. Πάνω αριστερά: Ο νερόμυλος της Πάχνης, πάνω δεξιά: Η σκάφη και η μυλόπετρα στο νερόμυλο του παπά, κάτω: Εξωτερικά ο νερόμυλος της Πάχνης (πηγή επάνω εικόνων: http://pomakohoria.blogspot.com/2011/09/blog-post_6578.html, κάτω εικόνα: προσωπικό αρχείο Χοτζάρ Νεϊλάν).

3.2. Κοινωνική Πραγματικότητα

3.2.1. Δημογραφικά στοιχεία

Η δημογραφία ως επιστήμη μελετά την κατάσταση (μέγεθος και διάρθρωση) του κατά ποικίλα χαρακτηριστικά), την κίνηση (βιολογική εξέλιξη και μετανάστευση) και τις σχέσεις αλληλεξάρτησης – αλληλεπίδρασης του πληθυσμού, όπως διαμορφώνονται από τις εκάστοτε κοινωνικοοικονομικές συνθήκες. Στα δημογραφικά στοιχεία περιλαμβάνονται η γονιμότητα, η θνησιμότητα, οι γάμοι – διαζύγια και η μετανάστευση (Τσίμπος 2008).

3.2.2. Μέγεθος και Διάρθρωση πληθυσμού

Σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΛ.ΣΤΑΤ., παρατηρείται αύξηση του πληθυσμού του Δήμου Μύκης κατά τις δεκαετίες του '50 και του '60, ενώ από τη δεκαετία του '70 και μετά παρατηρείται σταδιακή μείωση του πληθυσμού, όπως φαίνεται και στο διάγραμμα 1.

Διάγραμμα 1 Πραγματικός Πληθυσμός Δήμου Μύκης ανά έτος απογραφής (πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ., Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Δήμου Μύκης 2011-2014)

Πίνακας 1 Πραγματικός Πληθυσμός του νομού Ξάνθης και του Δήμου Μύκης (πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ., Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Δήμου Μύκης 2011-2014)

Έτος	Π.Ε. Ξάνθης		Δήμος Μύκης	
	Πληθυσμός	% πληθυσμός	Πληθυσμός	% πληθυσμός
1951	89891	15996	17,79	
1961	89594	16562	18,49	
1971	82917	16717	20,16	
1981	88777	16308	18,37	
1991	91.063	15915	17,48	
2001	101.856	15724	15,44	
2011	111.222	15540	13,97	

Όπως φαίνεται από τον πίνακα 1, στο Δήμο Μύκης συγκεντρώνεται πάνω από το 10% του συνολικού μόνιμου πληθυσμού της Π.Ε. Ξάνθης, καθ' όλες τις δεκαετίες με το μεγαλύτερο ποσοστό να εμφανίζεται στην απογραφή του 1971 (20,16%) και το μικρότερο στην τελευταία απογραφή του 2011 (13,97%).

Από την άλλη πλευρά, συνολικά για την Π.Ε. Ξάνθης παρατηρείται σταδιακή αύξηση του μόνιμου πληθυσμού από τη δεκαετία του '90 και έπειτα, όπως παρατηρείται στο διάγραμμα 2.

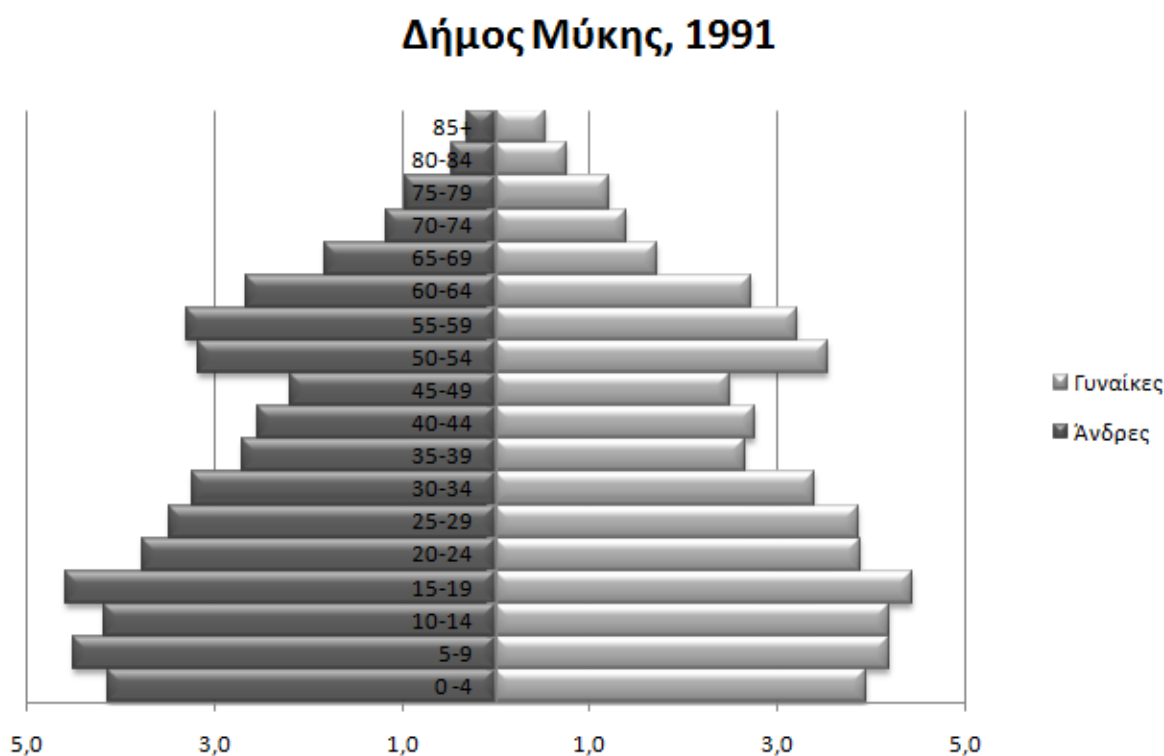

Διάγραμμα 2 Πραγματικός Πληθυσμός Π.Ε. Ξάνθης ανά έτος απογραφής (πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.)

3.2.3. Πληθυσμιακές Πυραμίδες

Για την μελέτη της διαχρονικής εξέλιξης ενός πληθυσμού ιδιαίτερα σημαντική είναι η κατασκευή πληθυσμιακής πυραμίδας του πληθυσμού αυτού. Οι πληροφορίες οι οποίες απορρέουν από τις πυραμίδες αυτές περιλαμβάνουν τις διαφορές στην κατά ηλικία και φύλο σύνθεση των πληθυσμών. Επίσης, τα διαγράμματα αυτά αποτυπώνουν τις διαφορές των επιπέδων γεννητικότητας και θνησιμότητας των πληθυσμών (Κωστάκη Α., 2003).

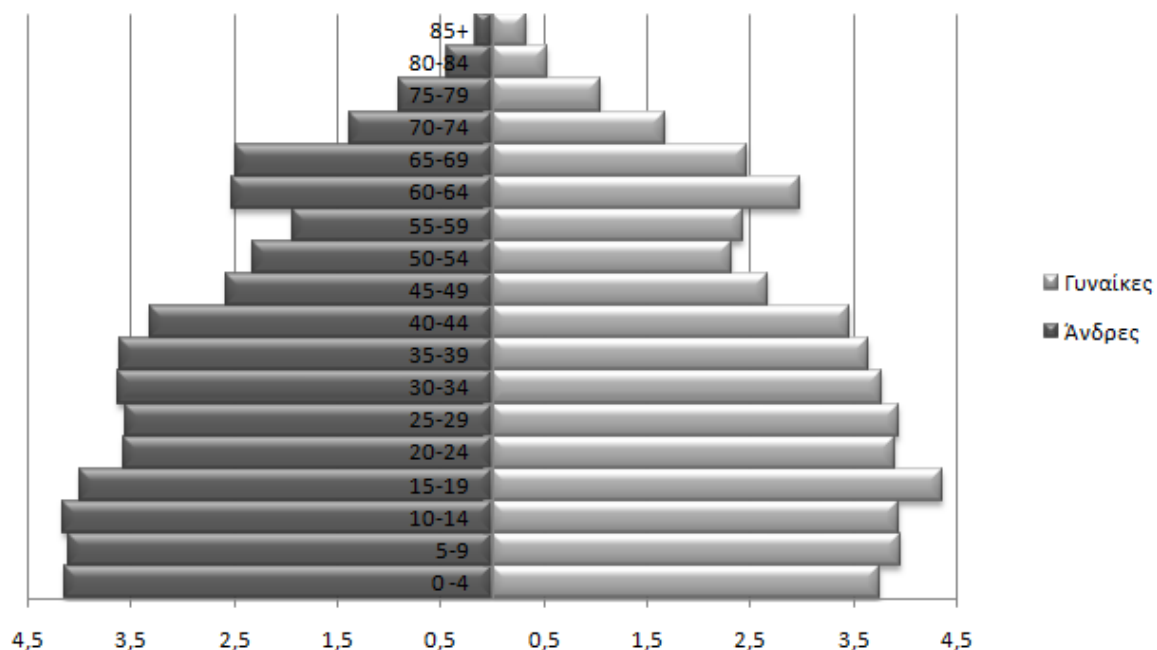
Η πληθυσμιακή πυραμίδα του Δήμου μελέτης για το 1991, όπως φαίνεται και από το διάγραμμα 3, έχει σε γενικές γραμμές τη μορφή μιας «κλασσικής» πυραμίδας (πυραμίδα με διευρυμένη βάση -υψηλό ποσοστό νέων- και συρρικνωμένη κεφαλή -χαμηλό ποσοστό ηλικιωμένων-), όμως παρατηρείται και υψηλό ποσοστό ατόμων στις ηλικίες μεταξύ 50 και 64. Αυτή η μορφή της πυραμίδας ίσως οφείλεται στη μετανάστευση του νεαρού πληθυσμού σε άλλες πόλεις της Ελλάδας ή άλλες χώρες, όπως τη Γερμανία και την Τουρκία.

Διάγραμμα 3 Πληθυσμιακή πυραμίδα Δήμου Μύκης 1991 (πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.)

Για το 2001, παρατηρείται (διάγραμμα 4) ότι η βάση της πυραμίδας είναι διευρυμένη και η διεύρυνση συνεχίζεται και στις επόμενες ηλικιακές ομάδες. Επίσης, παρατηρείται ότι οι συρρικνωμένες ηλικιακές ομάδες της πυραμίδας του 1991 (ηλικίες 35 έως 49) στην απογραφή του 2001 συνεχίζουν να είναι συρρικνωμένες στις επόμενες ηλικιακές ομάδες. Όσον αφορά τις διαφορές ανάμεσα στα δύο φύλα, τα ποσοστά εμφανίζονται όμοια με εξαίρεση τις μεγάλες ηλικιακές κλάσεις (80 έως 85+) όπου το ποσοστό των γυναικών είναι μεγαλύτερο από των ανδρών, κάτι το οποίο υποδεικνύει ότι οι γυναίκες της περιοχής είναι μακροβιότερες από τους άντρες.

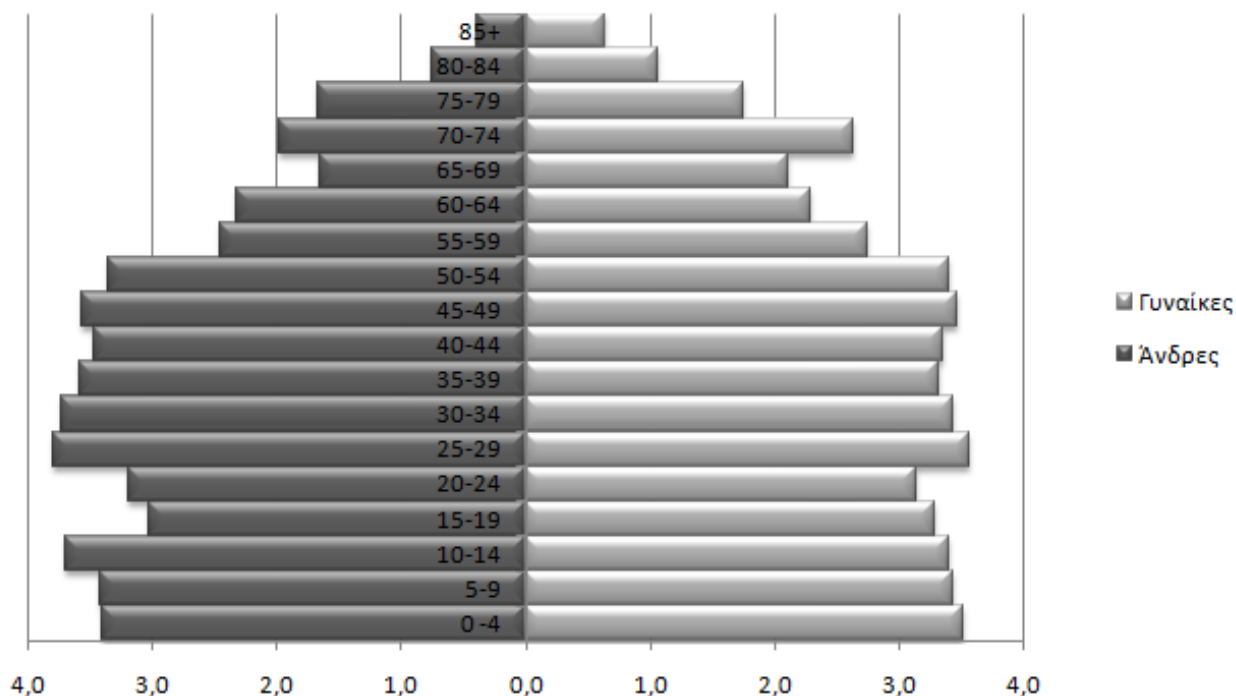
Δήμος Μύκης, 2001

Διάγραμμα 4 Πληθυσμιακή Πυραμίδα Δήμου Μύκης 2001 (πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.)

Στην πληθυσμιακή πυραμίδα του 2011 (διάγραμμα 5), παρατηρούνται έως την ηλικία των 54 ετών διευρυμένες οι ηλικιακές ομάδες. Σε αντίθεση με τις πληθυσμιακές πυραμίδες του 2001 και 1991, στις οποίες τα άτομα των ηλικιών από 35 έως 49 είναι λιγότερα από ότι είναι στις υπόλοιπες ηλικιακές ομάδες. Η αύξηση των ατόμων σε αυτές τις ηλικιακές ομάδες οφείλεται, σε μεγάλο ποσοστό, στον επαναπατρισμό όσων είχαν μεταναστεύσει παλιότερα σε αστικά κέντρα. Τέλος, και για την απογραφή του 2011 παρατηρείται ότι ο αριθμός των γυναικών είναι μεγαλύτερος από τον αριθμό των αντρών, όπως και το ότι οι γυναίκες είναι μακροβιότερες από τους άντρες.

Δήμος Μύκης, 2011

Διάγραμμα 5 Πληθυσμιακή Πυραμίδα Δήμου Μύκης 2011 (πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.)

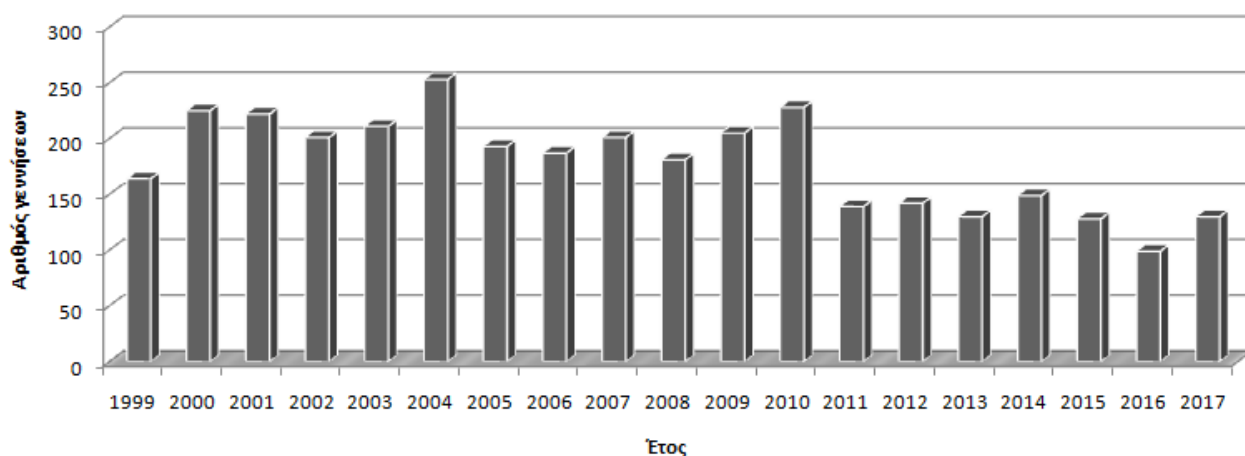
3.2.4. Γεννήσεις και Θάνατοι

Στη δημογραφία η γεννητικότητα έχει σχέση με τις γεννήσεις που πραγματοποιούνται και καταγράφονται σε μία κοινωνία οριοθετημένη ιστορικά και γεωγραφικά. Ο λόγος για τον οποίο μελετάται η γεννητικότητα ενός πληθυσμού είναι για να καταγραφεί η συμβολή της στην εξέλιξη του πληθυσμού. Τα επίπεδα γονιμότητας σε κάθε πληθυσμό διαφέρουν, ανάλογα με την ηλικία της γυναίκας, τις συνήθειες του κάθε τόπου, τις κοινωνικές πεποιθήσεις και τις οικογενειακές πιέσεις (Τσίμπος, 2008).

Ο ρυθμός των γεννήσεων από το 1999 – 2015 σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΛ.ΣΤΑΤ., εμφανίζει αυξομειώσεις, όπως παρουσιάζεται και στο παρακάτω διάγραμμα. Ο μικρότερος αριθμός γεννήσεων σημειώθηκε το 2016 (99 γεννήσεις) και ο μεγαλύτερος το 2004 (253 γεννήσεις). Ο μέσος όρος ανά έτος είναι 178 γεννήσεις.

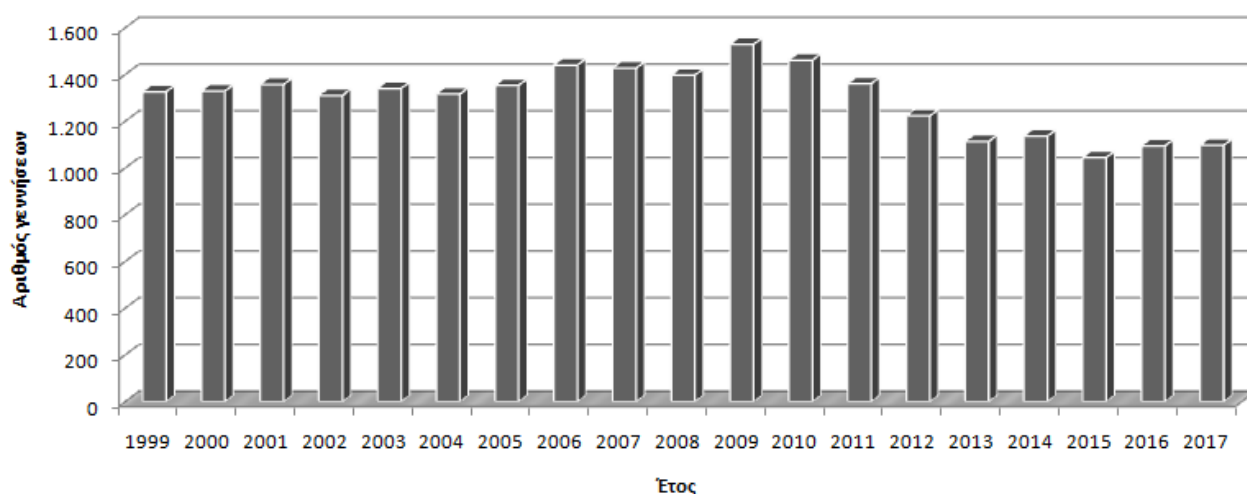
Συνολικά για την Π.Ε. Ξάνθης παρατηρείται σχετικά σταθερός ρυθμός γεννήσεων με μέσο όρο τις 1.298 γεννήσεις το χρόνο. Το ποσοστό των γεννήσεων στο Δήμο Μύκης αντιστοιχεί πάνω από 10% των συνολικών γεννήσεων της Π.Ε. Ξάνθης.

Γεννήσεις στο Δήμο Μύκης

Διάγραμμα 6 Αριθμός γεννήσεων στο Δήμο Μύκης ανά έτος (πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.)

Γεννήσεις στην Π.Ε. Ξάνθης

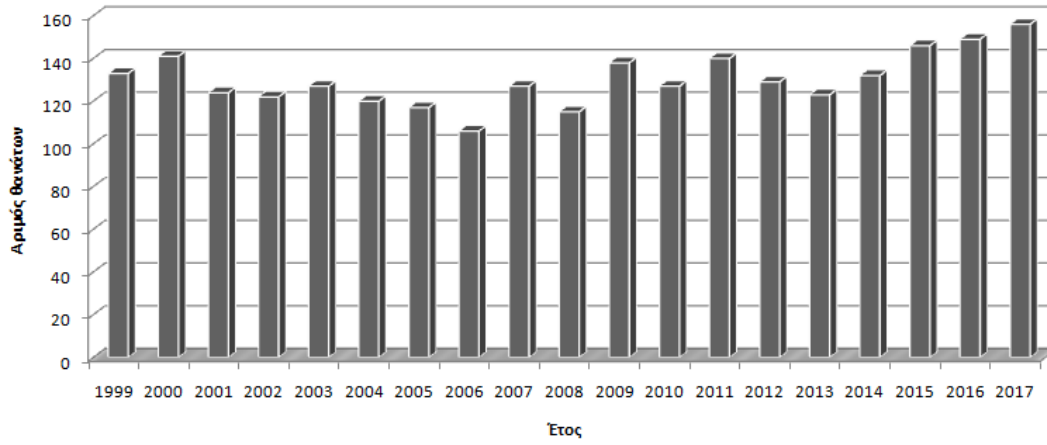
Διάγραμμα 7 Αριθμός γεννήσεων στην Π.Ε. Ξάνθης ανά έτος (πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.)

Πίνακας 2 Αριθμός γεννήσεων ανά έτος της Π.Ε. Ξάνθης και του Δήμου Μύκης (πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.)

Έτος	Π.Ε. Ξάνθης	Δήμος Μύκης	
	Γεννήσεις		% γεννήσεις
1999	1.327	164	12,36
2000	1.330	225	16,92
2001	1.358	222	16,35
2002	1.311	201	15,33
2003	1.341	211	15,73
2004	1.317	253	19,21
2005	1.354	193	14,25
2006	1.441	187	12,98
2007	1.428	201	14,08
2008	1.398	181	12,95
2009	1.530	205	13,40
2010	1.462	228	15,60
2011	1.361	139	10,21
2012	1.224	142	11,60
2013	1.114	130	11,67
2014	1.137	149	13,10
2015	1.045	128	12,25
2016	1.095	99	9,04
2017	1.098	130	11,84

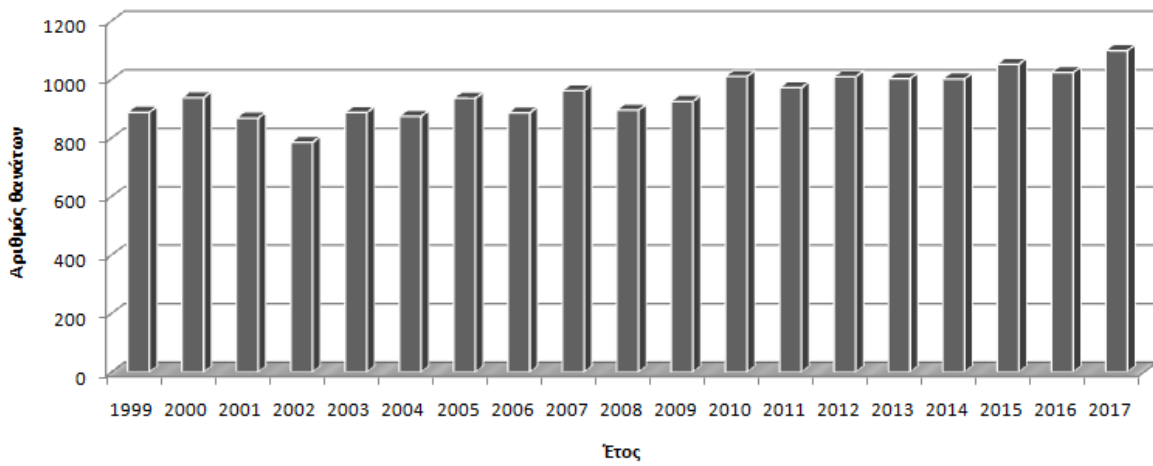
Η θνησιμότητα και οι ρυθμοί της αποτελούν κεντρικό σημείο επιστημονικού ενδιαφέροντος της δημογραφικής ανάλυσης. Ο ρυθμός της αλλάζει στην κάθε γεωγραφική περιοχή ανάλογα με τις βιολογικές, οικονομικές, κοινωνικές και περιβαλλοντικές συνθήκες. Από το παρακάτω ιστόγραμμα προκύπτει πως οι θάνατοι στο Δήμο Μύκης είναι ελαφρώς λιγότεροι από τις γεννήσεις, με μέσο όρο 130 θανάτους το χρόνο. Ο μεγαλύτερος αριθμός θανάτων στο Δήμο σημειώθηκε το 2017 (156 θάνατοι) και ο μικρότερος το 2006 (106 θάνατοι).

Θάνατοι στο Δήμο Μύκης

Διάγραμμα 8 Αριθμός θανάτων στο Δήμο Μύκης ανά έτος (πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.)

Θάνατοι στην Π.Ε. Ξάνθης

Διάγραμμα 9 Αριθμός θανάτων στην Π.Ε. Ξάνθης ανά έτος (πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.)

Πίνακας 3 Αριθμός Θανάτων ανά έτος στην Π.Ε. Ξάνθης και Δήμο Μύκης (πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.)

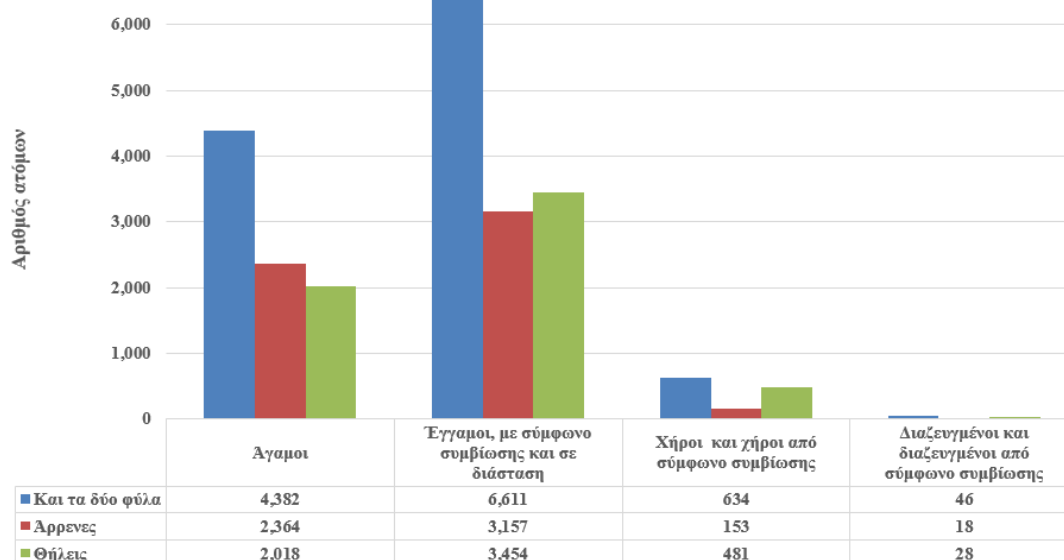
Έτος	Π.Ε. Ξάνθης	Δήμος Μύκης	
	Θάνατοι		% θάνατοι
1999	888	133	14,98
2000	938	141	15,03
2001	868	124	14,29
2002	785	122	15,54
2003	887	127	14,32
2004	874	120	13,73
2005	936	117	12,50
2006	886	106	11,96
2007	962	127	13,20
2008	895	115	12,85
2009	925	138	14,92
2010	1011	127	12,56
2011	972	140	14,40
2012	1010	129	12,77
2013	1003	123	12,26
2014	1002	132	13,17
2015	1052	146	13,88
2016	1024	149	14,55
2017	1099	156	14,19

3.2.5. Οικογενειακή Κατάσταση

Η κατανομή του πληθυσμού ανά οικογενειακή κατάσταση αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό το οποίο σχετίζεται με τη δημογραφική και την κοινωνική μεταστοιχείωση της κοινωνίας. Συνεπώς, η ανάλυσή της παρουσιάζει ευρύτερο κοινωνικό ενδιαφέρον, καθώς ο γάμος αποτελεί διαχρονικό θεσμό και βάση για τη δημιουργία οικογένειας από τους ιστορικούς χρόνους. Τα πρότυπα της οικογενειακής κατάστασης παραπέμπουν στην ανάλυση της γονιμότητας ενός πληθυσμού αλλά και στην αλλαγή παραδοσιακών θεσμών σε μία κοινωνική δομή (Τσίμπος 2008).

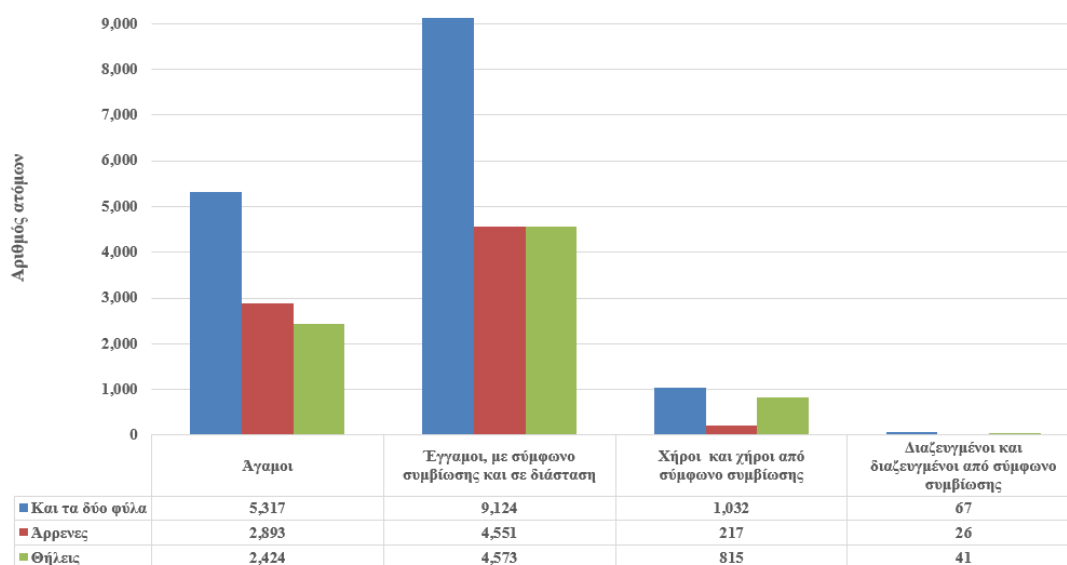
Στο Δήμο Μύκης, με βάση τα στοιχεία της τελευταίας απογραφής της ΕΛ.ΣΤΑΤ., το μεγαλύτερο ποσοστό του πληθυσμού είναι έγγαμο, ενώ το μικρότερο διαζευγμένο. Η ίδια εικόνα επικρατεί και συνολικά για την Π.Ε. Ξάνθης.

Οικογενειακή Κατάσταση (2001), Δήμος Μύκης

Διάγραμμα 10 Οικογενειακή κατάσταση μόνιμου πληθυσμού Δήμου Μύκης (πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.)

Οικογενειακή Κατάσταση (2011), Δήμος Μύκης

Διάγραμμα 11 Οικογενειακή κατάσταση μόνιμου πληθυσμού Δήμου Μύκης (πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.)

Πίνακας 4 Οικογενειακή κατάσταση του πληθυσμού της Π.Ε. Ξάνθης και του Δήμου Μύκης (πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.)

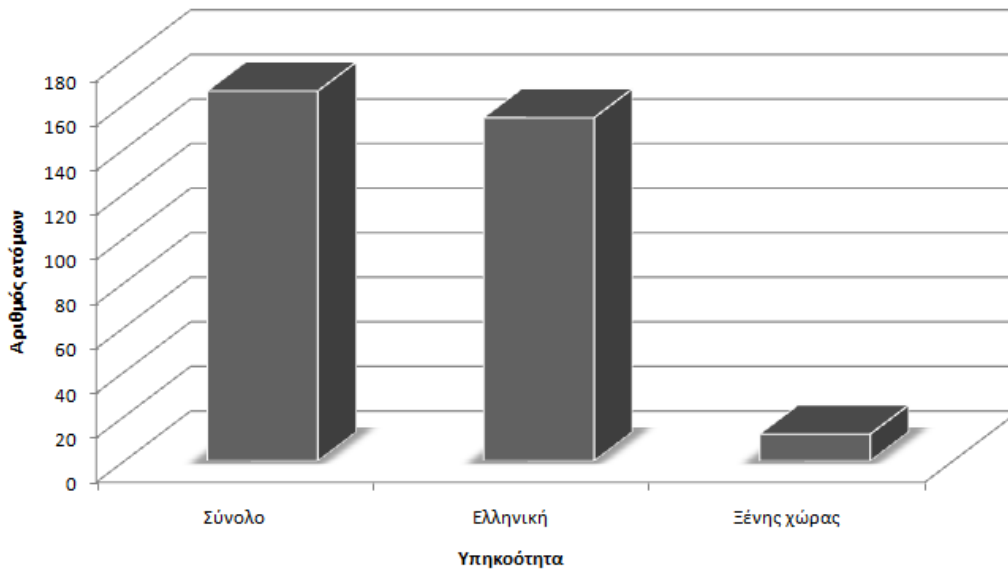
	Π.Ε. Ξάνθης	Δήμος Μύκης
Σύνολο	111.222	15.540
Άγαμοι	42.605	5.317
Έγγαμοι, με σύμφωνο συμβίωσης και σε διάσταση	58.836	9.124
Χήροι και χήροι από σύμφωνο συμβίωσης	7.581	1.032
Διαζευγμένοι και διαζευγμένοι από σύμφωνο συμβίωσης	2.200	67

3.2.6. Μετανάστευση

Η μετανάστευση αποτυπώνει στο μεγαλύτερο βαθμό το πλαίσιο και τα όρια οργάνωσης της ζωής σε μία κοινωνία (Τσίμπος 2008). Την 60ετία από το 1951 μέχρι την πρόσφατη απογραφή του 2011, στην Ελλάδα συνολικά έχει καταγραφεί αύξηση πληθυσμού κατά 41,7% η οποία ήταν υψηλότερη κατά την πρώτη 30ετία (27,6% την περίοδο 1951-1981) εξαιτίας των ιδιαίτερα θετικών δημογραφικών εξελίξεων την ίδια περίοδο παρά τη σημαντική εξωτερική μετανάστευση (Σπιλάνης & Κίζος 2015).

Με βάση τα στοιχεία της ΕΛ.ΣΤΑΤ. για το 2011, στο Δήμο Μύκης εγκαταστάθηκαν 166 άτομα κατά την τελευταία πενταετία πριν την απογραφή. Από αυτούς οι 154 είναι Έλληνες και οι 12 από άλλες χώρες. Στα στοιχεία περιλαμβάνονται και τα άτομα με ελληνική και άλλη υπηκοότητα αλλά και τα άτομα με αδιευκρίνιστη ή και χωρίς υπηκοότητα.

Εγκατασταθέντες στο Δήμο Μύκης από το εξωτερικό κατά την τελευταία 5ετία πριν την απογραφή του 2011

Διάγραμμα 12 Εγκατασταθέντες στο Δήμο Μύκης από το εξωτερικό κατά την τελευταία 5ετία, πριν την απογραφή του 2011 (πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.)

Πίνακας 5 Εγκατασταθέντες στο Δήμο Μύκης από το εξωτερικό κατά την τελευταία 5ετία, πριν την απογραφή του 2011, κατά υπηκοότητα (πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.)

	Σύνολο	Ελληνική	Ξένης χώρας
Π.Ε. Ξάνθης	2.980	2.293	687
Δήμος Μύκης	166	154	12

Όσον αφορά την μετανάστευση των Πομάκων της περιοχής, κατά τη δεκαετία του 1970 μεγάλος αριθμός ατόμων και οικογενειών είχαν μεταναστεύσει στα αστικά κέντρα της χώρας, κυρίως στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη, καθώς επίσης και στο εξωτερικό (Τουρκία, Γερμανία, Ολλανδία) (Εμπειρικός και συν. 2001, Γκουβέντα, 2008). Το μεγαλύτερο ποσοστό των ατόμων αυτών μετανάστευσαν προς εύρεση εργασίας. Το αμέσως επόμενο ποσοστό ήταν άτομα νεαρής ηλικίας οι οποίοι κατευθύνονταν στα σχολεία και τα πανεπιστήμια της Τουρκίας και συχνά παρέμεναν και εργάζονταν εκεί μετά το τέλος των σπουδών τους (Γκουβέντα, 2008).

Οι μεταναστευτικές μετακινήσεις προς τις ευρωπαϊκές χώρες από τα ορεινά χωριά της μειονότητας, εμφανίζουν διαφορετικό χαρακτήρα. Αρχικά, η μετανάστευση αφορούσε ένα μικρό ποσοστό νεαρού σε ηλικία αντρικού πληθυσμού, οι οποίοι μετακινούνταν για μικρά χρονικά διαστήματα, με διάρκεια από μερικές εβδομάδες έως λίγους μήνες, με στόχο τη συγκέντρωση ενός χρηματικού ποσού το οποίο θα ενίσχυε τον οικογενειακό προϋπολογισμό. Σπανιότερα, η μετανάστευση των ανδρών ακολουθούσαν από τη μετανάστευση των οικογενειών τους και αποκτούσε μεγαλύτερη χρονική διάρκεια και έναν πιο μόνιμο χαρακτήρα (Τρουμπέτα, 2001,

Γκουβέντα, 2008). Οι άντρες οι οποίοι μεταναστεύουν στις βορειοευρωπαϊκές χώρες, απασχολούνται σε εποχικές και περιστασιακές εργασίες στις ναυπηγεπισκευαστικές ζώνες μεγάλων λιμανιών και σε κατασκευαστικές εταιρείες οι οποίες αναλαμβάνουν μεγάλα έργα (Φραγκόπουλος, 2004, Chtouris και συν. 1999, Γκουβέντα, 2008).

Η διαπίστωση του “δημογραφικού μαρασμού της Θράκης” προς το τέλος της δεκαετίας του 1970, αποδόθηκε από την πλευρά της ελληνικής πολιτείας στην εξωτερική μετανάστευση και στη διαρροή ενός μεγάλου τμήματος του πληθυσμού της πλειονότητας προς τα μεγάλα ελληνικά αστικά κέντρα. Στο πλαίσιο αυτό, οι ελληνικές κυβερνήσεις προσπάθησαν -μέχρι και το τέλος της δεκαετίας του 1980- να ενισχύσουν το ρεύμα μετανάστευσης στη μουσουλμανική μειονότητα με κατεύθυνση τα μεγάλα αστικά κέντρα της Ελλάδας, ώστε να επιφέρουν μία “εθνικά” συμφέρουσα ισορροπία ανάμεσα στα δύο πληθυσμιακά σύνολα στη Θράκη. Έτσι, αρκετοί εγκατέλειψαν τη Θράκη και εγκαταστάθηκαν ως ανειδίκευτο εργατικό δυναμικό σε υποβαθμισμένες συνοικίες της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης (Εμπειρικός και συν. 2001, Τρουμπέτα, 2001, Πετράκη, 1997, Γκουβέντα, 2008). Οι νέοι οι οποίοι εγκατέλειψαν τα ορεινά χωριά με κατεύθυνση τον Πειραιά, ναυτολογούνταν σε εμπορικά πλοία ως ανειδίκευτοι εργάτες (Τρουμπέτα, 2001, Chtouris και συν. 1999, Λαμπριανίδης, 1998, Γκουβέντα, 2008). Η διάρκεια κάθε ταξιδιού μπορούσε να διαρκέσει μέχρι ένα έτος ή και περισσότερο, ενώ κάθε επιστροφή πίσω στο χωριό διαρκούσε για ένα μικρό χρονικό διάστημα, έως τον διακανονισμό του επόμενου ταξιδιού. Συνήθως, αυτή η ιδιότυπη μετακίνηση συνεχιζόταν για αρκετά χρόνια, μέχρι να αποταμιευθεί ένα ικανοποιητικό χρηματικό ποσό για τις ανάγκες τις οποίες προσδοκούσαν να ικανοποιήσουν τα άτομα και οι οικογένειες. Στη δεκαετία του 1990, με την εισροή ενός μεγάλου κύματος μεταναστών από άλλες χώρες στην Ελλάδα, μεγάλωσε ο ανταγωνισμός για αυτές τις θέσεις εργασίας και οι συνθήκες ναυτολόγησης έγιναν δυσχερείς για τα μέλη της μειονότητας (Γκουβέντα, 2008).

Στη δεκαετία του 1990, αυξάνεται σημαντικά η εσωτερική μετανάστευση και εμφανίζει μόνιμο χαρακτήρα, ενώ συνοδεύεται από την αλλαγή των επαγγελματικών δραστηριοτήτων και των οικονομικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών των μετακινούμενων νοικοκυριών. Η εσωτερική αστική μετανάστευση στη Θράκη έχει λάβει τέτοιες διαστάσεις, ώστε να γίνεται λόγος για ερήμωση των ορεινών οικισμών της Θράκης και πολλές φορές για συνολική μετεγκατάσταση των κατοίκων ενός οικισμού σε κάποια αστική περιοχή ή σε ένα πεδινό χωριό (Φραγκόπουλος, 2004, Πλεξουσάκη, 2003, Τσιμπιρίδου, 2000, Εμπειρικός και συν. 2001, Τρουμπέτα, 2001, Γκουβέντα, 2008).

Οι μεταναστευτικοί δρόμοι των μελών της μουσουλμανικής μειονότητας, διαφοροποιούνται κατά περιόδους και εξαρτώνται από ποικίλους παράγοντες, ενώ ταυτόχρονα φαίνεται πως συνδέονται με την πολιτική που εφαρμόζουν κάθε φορά η Ελλάδα και η Τουρκία, άλλοτε ενισχύοντας και άλλοτε θέτοντας εμπόδια ή αδιαφορώντας για τις μεταναστευτικές κινήσεις τους. Η άλλη όψη της μετανάστευσης, με τις εποχικές μετακινήσεις και τον προσωρινό χαρακτήρα, καταδεικνύει τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν τα μέλη της μειονότητας στον τόπο καταγωγής τους και λειτουργεί “ως κίνητρο για αναζήτηση καλύτερων συνθηκών ζωής” (Φραγκόπουλος, 2004, Γκουβέντα, 2008). Από την μία πλευρά, οι μεταναστευτικές κινήσεις διαμορφώνονται στη σύγχρονη πραγματικότητα. Από την άλλη, η μετανάστευση των νέων κυρίως αντρών από τη μειονότητα, που αναζητούν

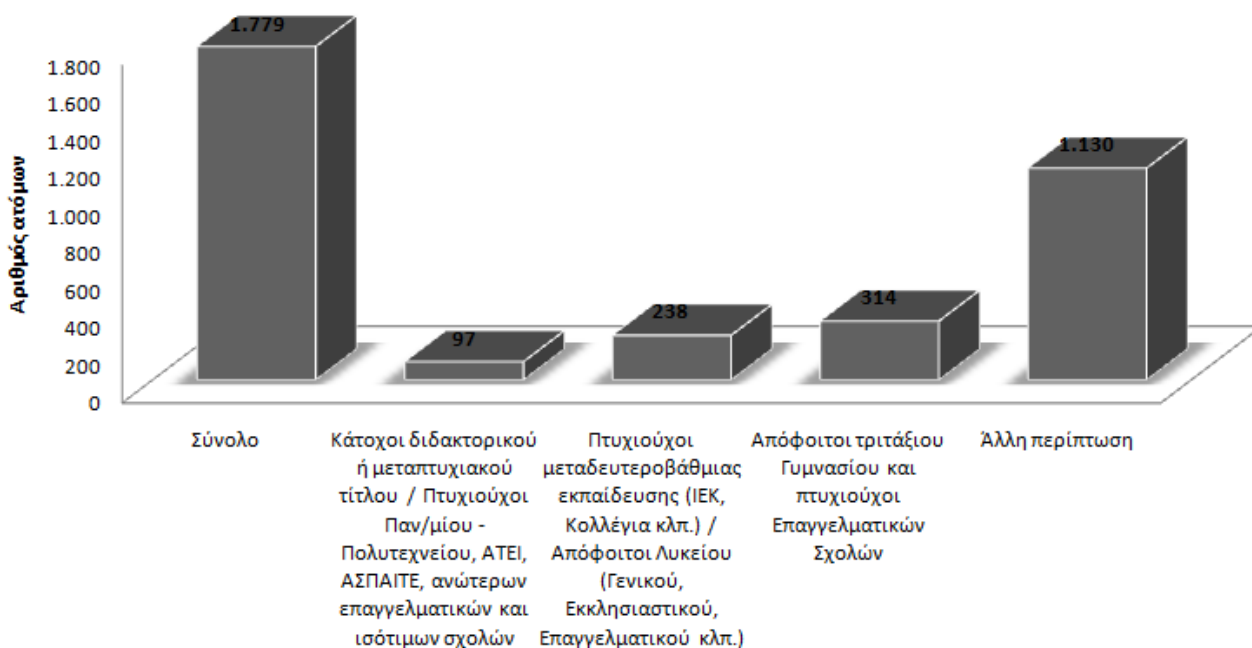
εργασία στις ναυπηγοεπισκευαστικές ζώνες χωρών της Βόρειας Ευρώπης, “αναδεικνύει ένα ανειδίκευτο εργατικό δυναμικό με σοβαρές δυσκολίες προσαρμογής στην αυξανόμενη ζήτηση ειδίκευσης ή τελευταία στην προώθηση των μικρών επιχειρήσεων πρωτογενούς ή τριτογενούς τομέα μέσω μιας σειράς προγραμμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης” (Φραγκόπουλος, 2004, Γκουβέντα, 2008).

Σήμερα, παρόλο που το μορφωτικό επίπεδο των Πομάκων έχει ανέβει και όλο και περισσότεροι νέοι συνεχίζουν τις σπουδές τους στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, η επιτόπια έρευνα και η εμπειρία της γράφουσας λόγω καταγωγής της από την περιοχή μελέτης, δείχνουν ότι πολλοί νέοι προτιμούν τη μετανάστευση για εργασία στο εξωτερικό για μικρά χρονικά διαστήματα, όπως συνηθιζόταν και στο παρελθόν, ως ανειδίκευτοι εργάτες, λόγω άμεσης πρόσληψης.

3.2.7. Ανεργία και Απασχόληση

Στο Δήμο Μύκης οι άνεργοι για το 2011 ανέρχονται σε 1.779. Στη συνέχεια, ακολουθούν διαγράμματα με τον αριθμό ανέργων και απασχολούμενων της περιοχής μελέτης. Στο διάγραμμα 13 παρατηρείται ότι ο μεγαλύτερος αριθμός ανέργων αφορά άτομα τα οποία έχουν τελειώσει ή και όχι το δημοτικό (άλλη περίπτωση).

Άνεργοι κατά επίπεδο εκπαίδευσης Δήμου Μύκης (2011)

Διάγραμμα 13 Αριθμός ανέργων κατά επίπεδο εκπαίδευσης στο Δήμο Μύκης (πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.)

Στο διάγραμμα 14 εμφανίζονται οι απασχολούμενοι της περιοχής μελέτης κατά επίπεδο εκπαίδευσης.

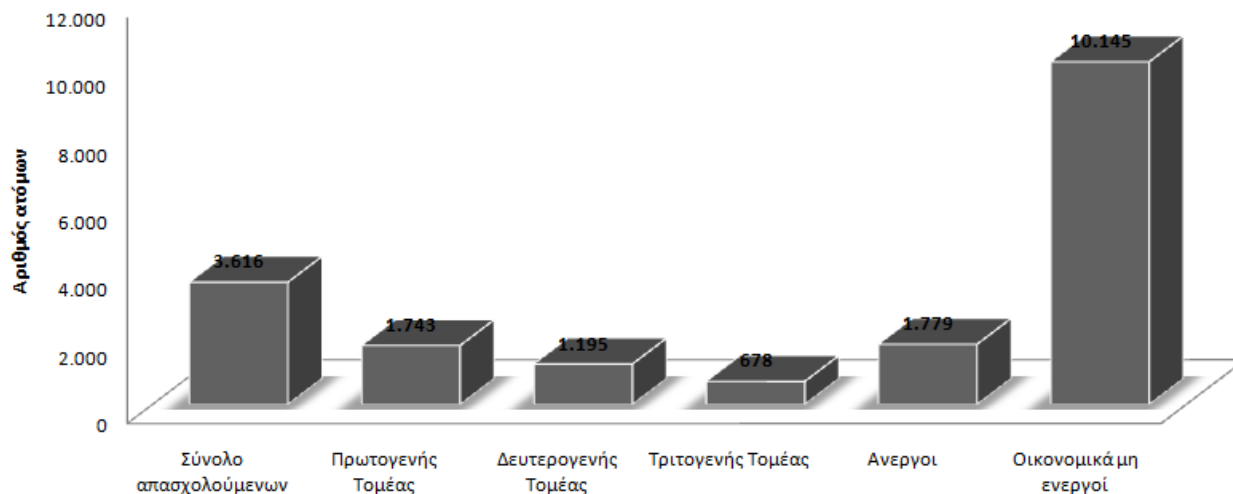
Απασχολούμενοι κατά επίπεδο εκπαίδευσης Δήμου Μύκης (2011)

Διάγραμμα 14. Αριθμός Απασχολούμενων κατά επίπεδο εκπαίδευσης στο Δήμο Μύκης (πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.)

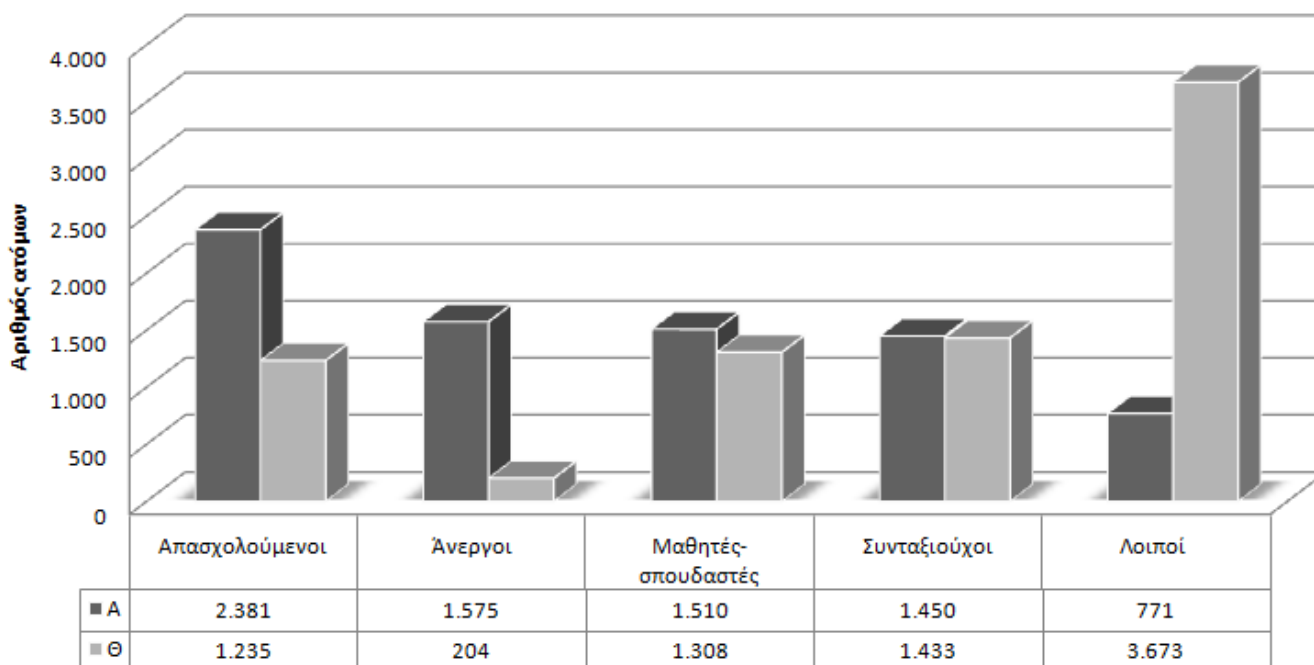
Στο διάγραμμα 15 παρουσιάζονται τα οικονομικά ενεργά και μη άτομα του Δήμου κατά τομέα παραγωγής. Σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΛ.ΣΤΑΤ., το μεγαλύτερο ποσοστό του ενεργού πληθυσμού απασχολείται στον πρωτογενή τομέα παραγωγής, το οποίο είναι αναμενόμενο μιας και στο Δήμο Μύκης οι περισσότεροι κάτοικοι είναι καπνοπαραγωγοί. Μικρότερο ποσοστό απασχολείται στο δευτερογενή τομέα παραγωγής, ενώ το μικρότερο από όλα αφορά τον τριτογενή τομέα.

Οικονομικά ενεργός και μη πληθυσμός κατά τομέα, Δήμου Μύκης (2011)

Διάγραμμα 15 Αριθμός οικονομικά ενεργών και μη ατόμων κατά τομέα παραγωγής, Δήμος Μύκης (πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.)

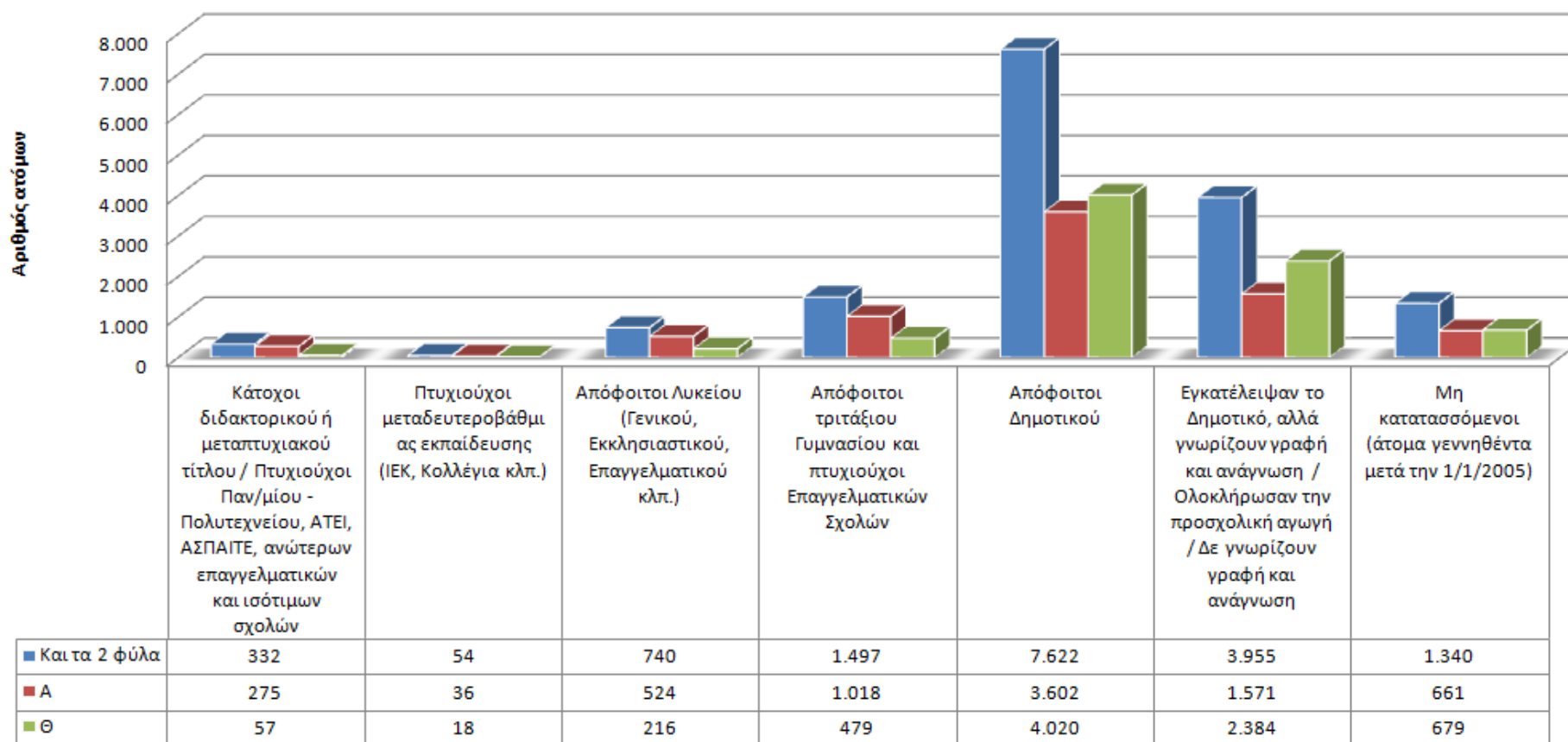
Κατάσταση ασχολίας κατά φύλο, Δήμος Μύκης (2011)

Διάγραμμα 16 Κατάσταση ασχολίας των κατοίκων του Δήμου Μύκης (2011) (πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.)

3.2.8 Επίπεδο εκπαίδευσης

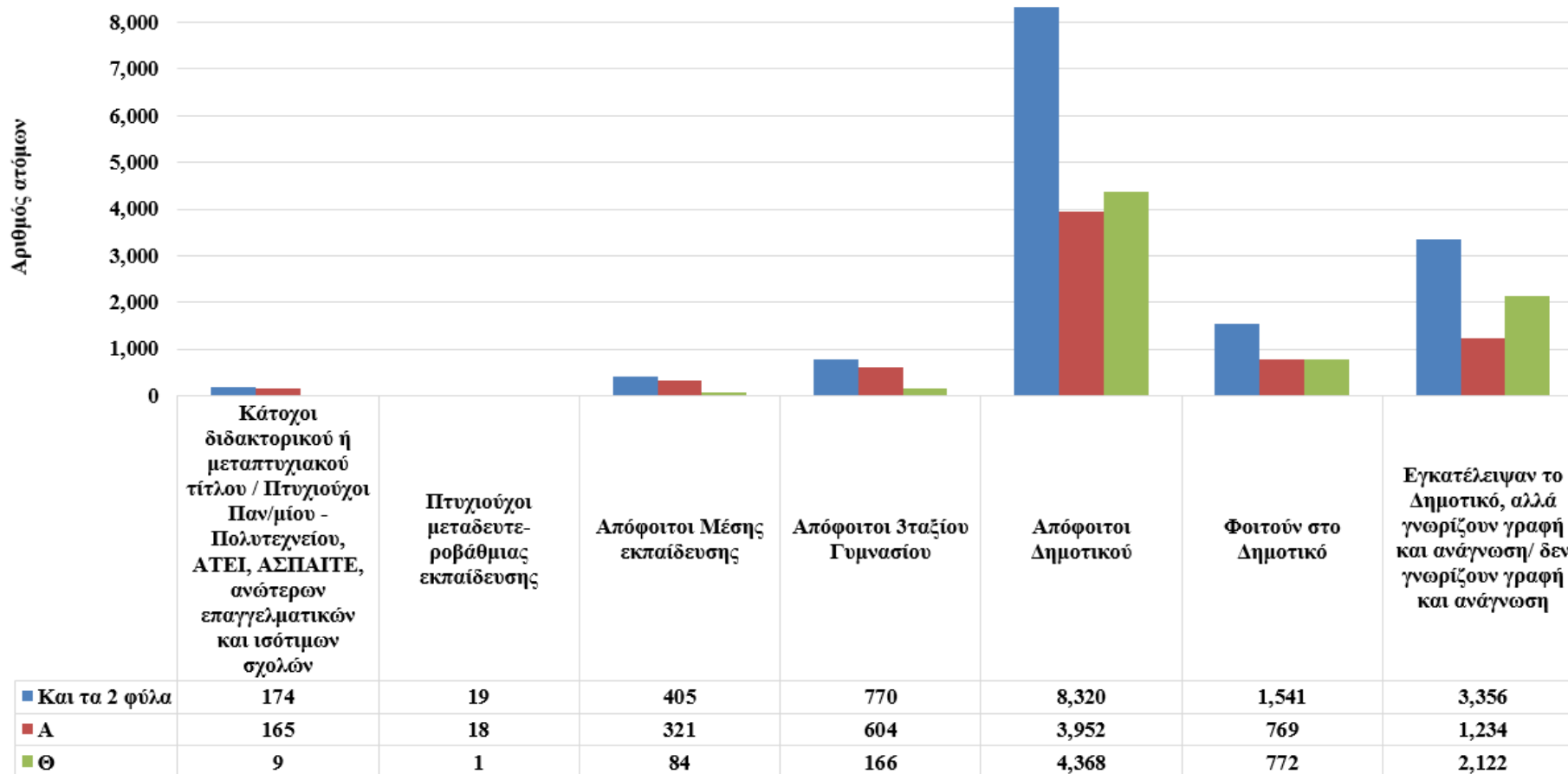
Μόνιμος πληθυσμός κατά φύλο και επίπεδο εκπαίδευσης, Δήμος Μύκης (2011)

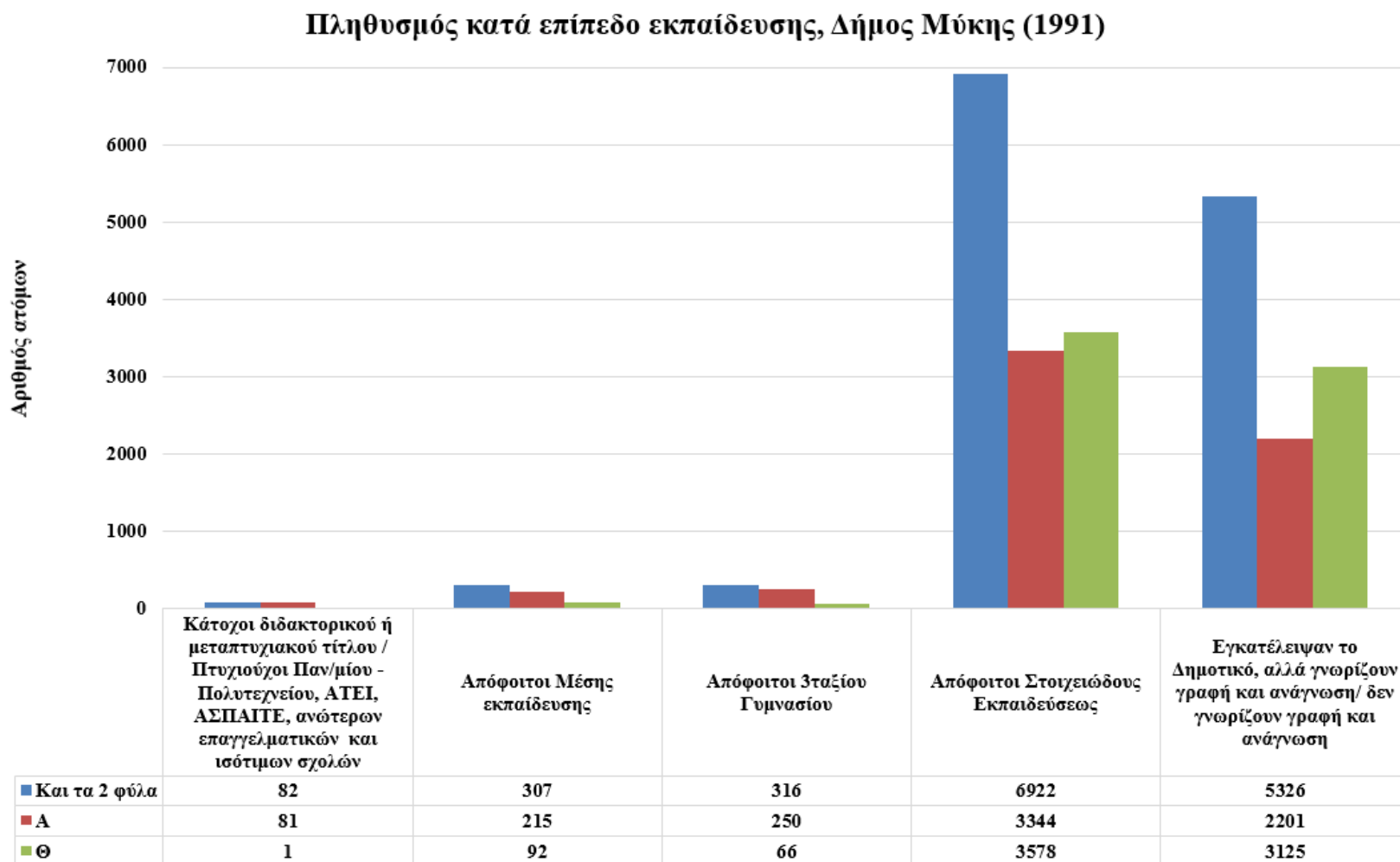
Διάγραμμα 17 Μόνιμος Πληθυσμός Δήμου Μύκης κατά φύλο και επίπεδο εκπαίδευσης (2011) (πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.)

Διάγραμμα 18 Μόνιμος Πληθυσμός Δήμου Μύκης κατά φύλο και επίπεδο εκπαίδευσης (2001) (πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.)

Πληθυσμός κατά Επίπεδο εκπαίδευσης, Δήμος Μύκης (2001)

Διάγραμμα 19 Μόνιμος Πληθυσμός Δήμου Μύκης κατά φύλο και επίπεδο εκπαίδευσης (1991) (πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.)

Σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΛ.ΣΤΑΤ. για το επίπεδο εκπαίδευσης του πληθυσμού του Δήμου μελέτης, κατασκευάστηκαν τα διαγράμματα 17, 18, 19. Σύμφωνα με αυτά, κατά την απογραφή 1991 ο μεγαλύτερος αριθμός των ατόμων της περιοχής ήταν απόφοιτοι Δημοτικής Εκπαίδευσης (6799 άτομα). Η αμέσως επόμενη ομάδα είναι όσοι δεν φοίτησαν στο Δημοτικό και δεν γνωρίζουν γραφή και ανάγνωση (2613 άτομα). Σε αυτή την κατηγορία, για το 1991 και το 2001, ανήκουν τα άτομα μεγάλης ηλικίας τα οποία δεν πήγαν σχολείο και τα παιδιά τα οποία δεν ήταν ακόμη σε ηλικία για να ξεκινήσουν το σχολείο Αξίζει να σημειωθεί, επίσης, ότι μόνο 3 άτομα ήταν κάτοχοι μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών.

Το 2001 η συντριπτική πλειοψηφία του πληθυσμού (8.320 άτομα) ήταν απόφοιτοι Δημοτικής Εκπαίδευσης. Στη συνέχεια, ακολουθεί ο πληθυσμός ο οποίος δεν γνωρίζει γραφή και ανάγνωση (2561 άτομα), ο οποίος κυμαίνεται στα ίδια επίπεδα με αυτά της απογραφής του 1991. Μικρό είναι το ποσοστό το οποίο είναι απόφοιτοι Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης (322), μεγαλύτερο όμως από το αντίστοιχο της απογραφής του 1991, ενώ ακόμη μικρότερο το ποσοστό αποφοίτων Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης (151 άτομα). Τέλος, προκαλεί ενδιαφέρον το γεγονός ότι κανείς, στην απογραφή του 2001, δεν κατείχε μεταπτυχιακό/διδακτορικό τίτλο σπουδών. Θα πρέπει, επίσης, να αναφερθεί ότι σε όλες τις κατηγορίες οι γυναίκες απόφοιτες κάποιας βαθμίδας εκπαίδευσης είναι πάντα λιγότερες από τους άντρες, ενώ για την κατηγορία των ατόμων τα οποία δεν γνωρίζουν γραφή και ανάγνωση οι γυναίκες αποτελούν την πλειοψηφία.

Κατά την απογραφή του 2011 παρατηρείται ότι, η κατάσταση σε ορισμένες βαθμίδες εκπαίδευσης αλλάζει. Συγκεκριμένα, παρατηρείται ότι οι απόφοιτοι Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης έχουν διπλασιαστεί σε σχέση με την απογραφή του 2001 και ότι όλο και περισσότεροι νέοι συνεχίζουν τις σπουδές τους στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση.

3.2.9 Μαθητική Διαρροή

Σύμφωνα με μελέτη για τη διαρροή των παιδιών της μειονότητας της Θράκης η οποία έγινε για τα έτη 1996-2001, η μαθητική διαρροή στο Γυμνάσιο είναι πολύ μεγάλη. Από τους μαθητές/τριες οι οποίοι αποφοίτησαν από το Δημοτικό το έτος 1996-97, έχει πάρει απολυτήριο Γυμνασίου, έστω και με καθυστέρηση, μόνο ένα ποσοστό 35% περίπου (Ασκούνη & Σταμέλος, 2004).

Η σχολική διαρροή πλήττει κυρίως τα κορίτσια, μεγάλο ποσοστό των οποίων δεν γράφεται καθόλου στο Γυμνάσιο. Από τα κορίτσια τα οποία αποφοίτησαν από το Δημοτικό το έτος 1996-97, μόνο 1 στα 5 (22,2%) κατάφερε να ολοκληρώσει τη γυμνασιακή τριετία, ενώ 7 στα 10 εγκατέλειψαν το σχολείο στο τέλος του Δημοτικού και δεν φοίτησαν καθόλου στο Γυμνάσιο (Ασκούνη & Σταμέλος, 2004).

Ευτυχώς, τα δεδομένα αλλάζουν και η κατάσταση βελτιώνεται με πολύ γρήγορους ρυθμούς. Σύμφωνα με την έρευνα, σε διάστημα μόνο πέντε χρόνων, από το 1997 μέχρι το 2002, παρατηρείται θεαματική αύξηση της πρόσβασης στο Γυμνάσιο (η διαρροή των κοριτσιών μειώνεται κατά 50%), και μια μικρή, αλλά σημαντική βελτίωση της επίδοσης στα μαθήματα. Η ταχύτητα των αλλαγών αποτελεί από μόνη της σημαντικό κοινωνιολογικό εύρημα (Ασκούνη & Σταμέλος, 2004).

Οι μαθητές/τριες εγκαταλείπουν το σχολείο λόγω της σχολικής αποτυχίας, η οποία οφείλεται στην ακαμψία του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος να

ανταποκριθεί στις ιδιαίτερες εκπαιδευτικές ανάγκες των μαθητών αυτών (Ασκούνη & Σταμέλος, 2004, Μπίμπου Ι., 2007). Το επίπεδο γλωσσομάθειας των παιδιών βρέθηκε ότι είναι σχετικά χαμηλό και μη επαρκές για τη φοίτηση στο ελληνόφωνο Γυμνάσιο. Αυτός ίσως είναι και ένας από τους παράγοντες, ο οποίος εξηγεί τη μεγάλη διαρροή η οποία παρατηρείται κατά τη μετάβαση, αλλά και τη φοίτηση στο ελληνόφωνο γυμνάσιο (Τζεβελέκου και συν., 2004).

3.2.10 Εθελοντισμός

Τα τελευταία χρόνια οι νέοι της περιοχής δραστηριοποιούνται σε διάφορες εθελοντικές δράσεις. Πολλοί νέοι είναι ενεργοί εθελοντές στο Σώμα Εθελοντών Σαμαρειτών του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού Ξάνθης (eodxanthis.gr), όπου προσφέρουν τη βοήθειά τους σε διάφορες πολιτιστικές και μη εκδηλώσεις οι οποίες διοργανώνονται στην πόλη, όπως για παράδειγμα στις Γιορτές Παλιάς Πόλης, οι οποίες λαμβάνουν χώρα κάθε χρόνο τέλος Αυγούστου με αρχές Σεπτεμβρίου.

Εθελοντικές αιμοδοσίες γίνονται αρκετά χρόνια από τους νέους της περιοχής (xanthinet.gr, 2018).

Εικόνα 27 Πανό στα Λύκεια του οικισμού Γλαύκη (πηγή: 1^ο ΕΠΑΛ Γλαύκης, 2017)

Επίσης, τα τελευταία χρόνια έχουν διοργανωθεί από νέους σε διάφορους οικισμούς της περιοχής φιλανθρωπικά bazaar (ονομάζονται Kermes από τον τοπικό πληθυσμό). Στα bazaar αυτά πωλούνταν χειροποίητες δημιουργίες των κατοίκων της περιοχής, τοπικά εδέσματα και διάφορα άλλα, με σκοπό τη συλλογή χρημάτων για την οικονομική βοήθεια των άστεγων κατοίκων της Γάζας και της Παλαιστίνης και όσων δε έχουν πρόσβαση σε βασικά αγαθά (actionaid.gr, sahinligenclerveislam.blogspot.com).

Εικόνα 28 Φωτογραφίες από το Φιλανθρωπικό Bazaar το 2014 στον οικισμό Πάχνη (πηγή: sahinligenclerveislam.blogspot.com)

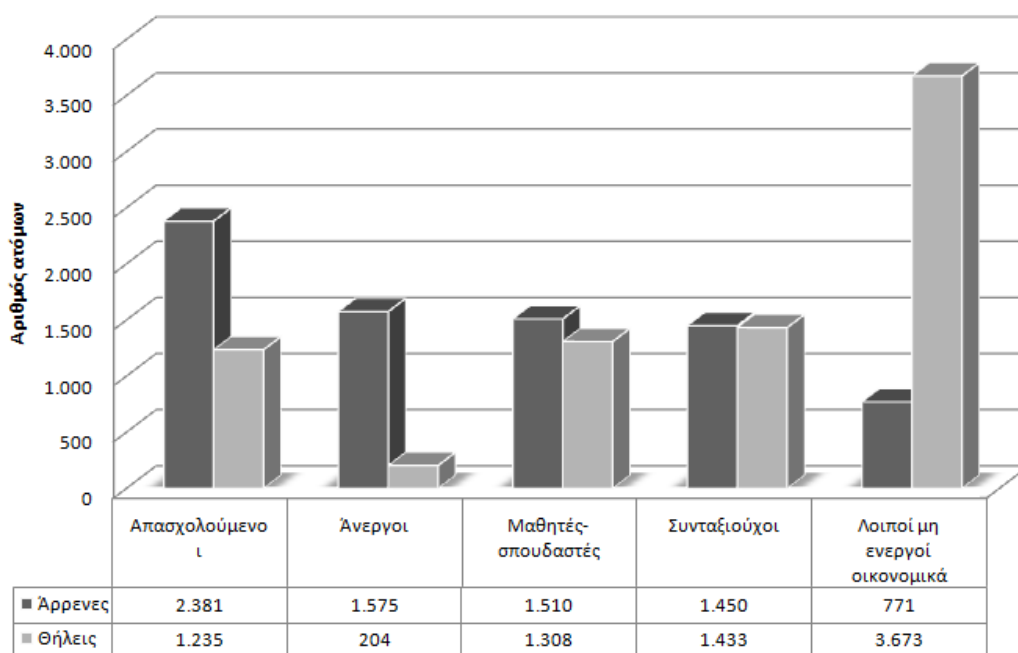
3.3. Οικονομική Πραγματικότητα

3.3.1 Απασχόληση

Ο Δήμος Μύκης διαθέτει, σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΛ.ΣΤΑΤ. για το 2011, συνολικά 3.616 απασχολούμενους εκ των οποίων η πλειοψηφία εργάζεται στον πρωτογενή τομέα, όπως φαίνεται παραπάνω, παρόλα αυτά το ποσοστό των εργαζομένων στο δευτερογενή τομέα είναι εξίσου υψηλό. Συγκεκριμένα, στο Δήμο Μύκης στον πρωτογενή τομέα απασχολούνται 1.743 άτομα (περίπου το 48% του συνόλου των απασχολούμενων), στο δευτερογενή τομέα απασχολούνται 1.195 άτομα (το 33% του συνόλου των απασχολούμενων) και στον τριτογενή τομέα απασχολούνται 678 άτομα (περίπου το 19% του συνόλου των απασχολούμενων).

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι από τους 4.444 συνολικά μη ενεργούς οικονομικά στην περιοχή, οι 3.673 είναι γυναίκες, οι οποίες αντιστοιχούν στο 82,7% του συνόλου των οικονομικά μη ενεργών ατόμων.

Κατάσταση ασχολίας κατά φύλο, Δήμος Μύκης (2011)

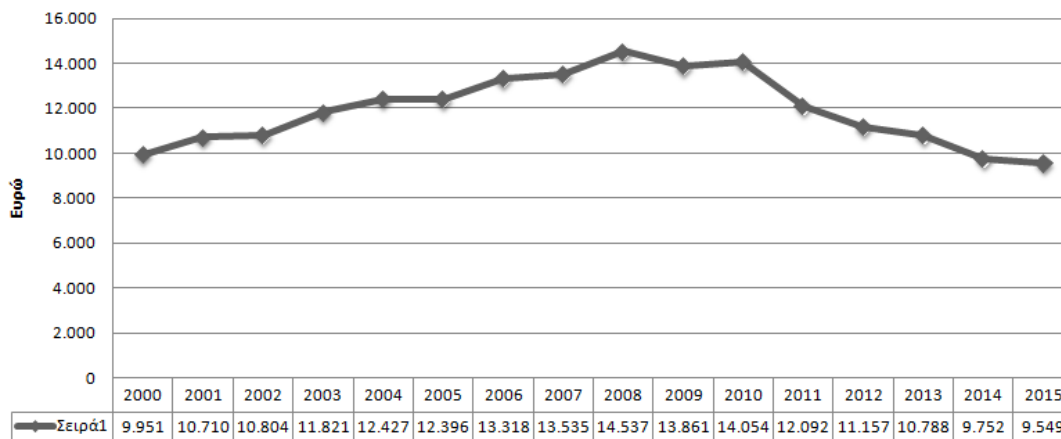
Διάγραμμα 20 Κατάσταση ασχολίας κατά φύλο για το Δήμο Μύκης (πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.)

3.3.2 ΑΕΠ

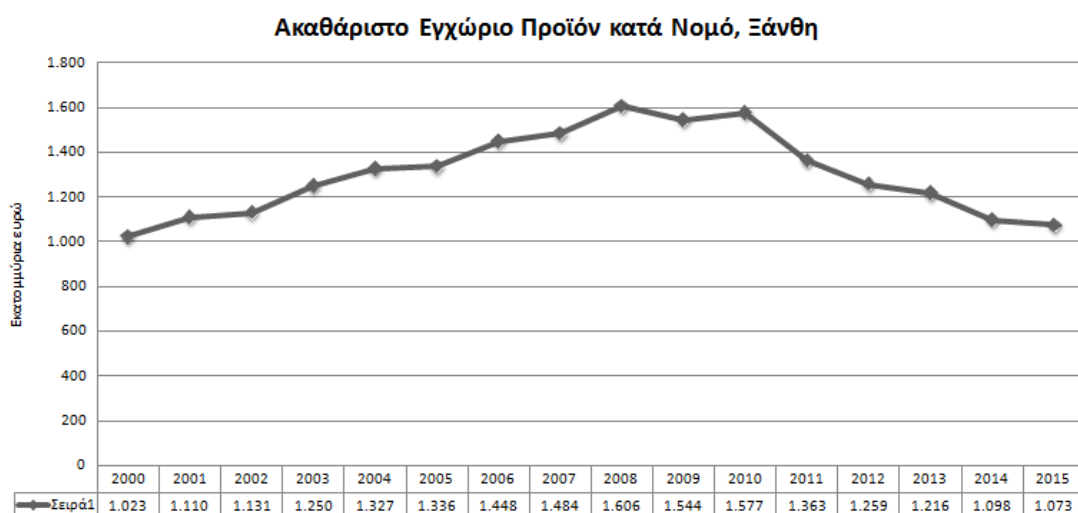
Παρακάτω παρουσιάζονται τα στοιχεία για το κατά κεφαλή Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν και το ΑΕΠ κατά Νομό για την Π.Ε. Ξάνθης.

Κατά το χρονικό διάστημα 2001 έως 2010 παρατηρείται ανοδική πορεία για το κατά κεφαλή ΑΕΠ της Π.Ε. Ξάνθης (διάγραμμα 21). Για το ΑΕΠ Νομού παρατηρείται αύξηση έως το 2008, ενώ στη συνέχεια σταδιακά μειώνεται (διάγραμμα 22). Τα πράγματα όμως φαίνεται να ανατρέπονται μετά το 2009, λόγω της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα. Το κατά κεφαλή ΑΕΠ ακολουθεί πτωτική πορεία, φτάνοντας το 2015 στις τιμές του 2000. Αντίστοιχα, το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν του Νομού, το 2015 έφτασε στις τιμές του 2000.

ΑΕΠ κατά κεφαλή, Π.Ε. Ξάνθης

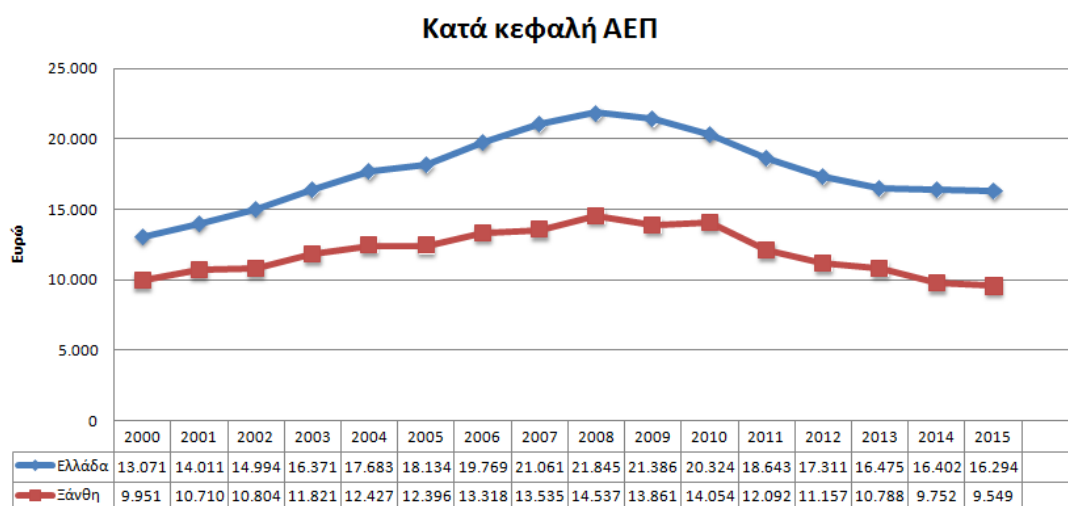

Διάγραμμα 21 ΑΕΠ κατά κεφαλή για την Π.Ε. Ξάνθης (πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.)

Διάγραμμα 22 Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν Νομού Ξάνθης (πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.)

Στο διάγραμμα 23 συγκρίνεται το κατά κεφαλή Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν της Ελλάδας συνολικά και της Π.Ε. Ξάνθης. Παρατηρείται ότι σε γενικές γραμμές το κατά κεφαλή ΑΕΠ της Π.Ε. Ξάνθης ακολουθεί παρόμοια τάση με το κατά κεφαλή ΑΕΠ της χώρας συνολικά. Η μόνη διαφορά η οποία παρατηρείται είναι ότι το ΑΕΠ της Ελλάδας για το 2015 είναι στα επίπεδα του ΑΕΠ για το 2003, ενώ το ΑΕΠ της Π.Ε. Ξάνθης για το 2015 έχει πέσει στο επίπεδο στο οποίο ήταν το 2000.

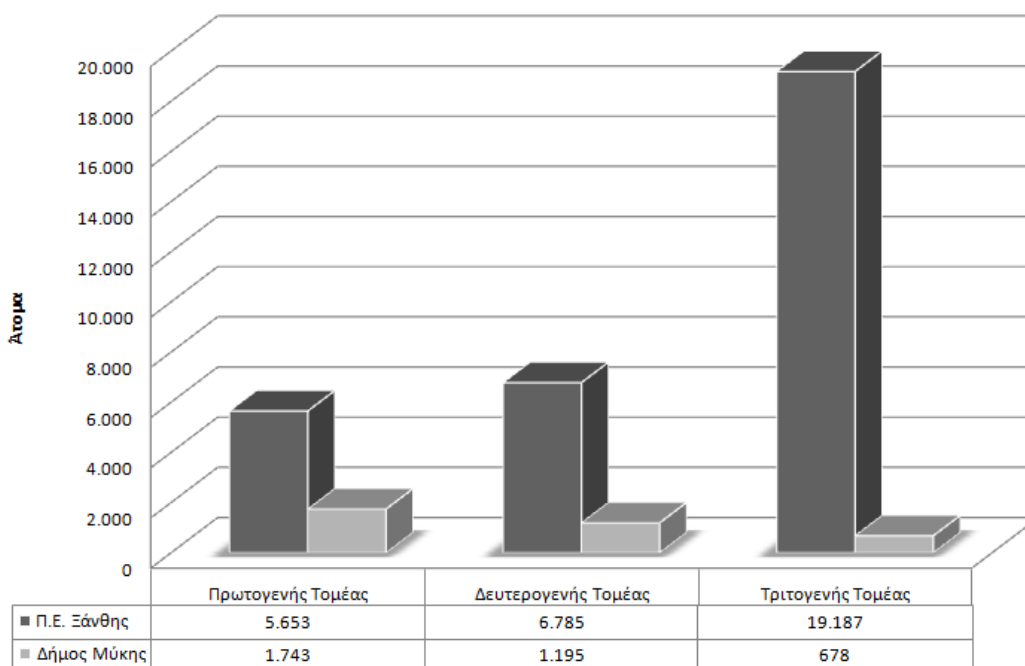
Διάγραμμα 23 Κατά Κεφαλή ΑΕΠ της Ελλάδας και Ξάνθης (πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.)

3.3.3 Τομείς Παραγωγικότητας

Στο διάγραμμα 24 παρατηρείται η κατανομή των απασχολούμενων της Π.Ε. Ξάνθης και του Δήμου Μύκης, στους τρεις τομείς παραγωγικότητας. Για την Π.Ε. Ξάνθης παρατηρείται ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των ατόμων απασχολείται στον τριτογενή τομέα παραγωγής (60,7%) και το μικρότερο στον πρωτογενή τομέα

παραγωγής (17,9%). Το αντίστροφο παρατηρείται για το Δήμο Μύκης. Δηλαδή, το μεγαλύτερο ποσοστό των ατόμων απασχολείται στον πρωτογενή τομέα παραγωγής (48,2%) και το μικρότερο ποσοστό στον τριτογενή τομέα παραγωγής (18,8%). Αξίζει να σημειωθεί το γεγονός ότι τόσο στην Π.Ε. Ξάνθης, όσο και στο Δήμο Μύκης το ποσοστό των ατόμων τα οποία απασχολούνται στο δευτερογενή τομέα παραγωγής είναι σχετικά κοντά με το ποσοστό απασχολούμενων στον πρωτογενή τομέα παραγωγής (21,5% και 33,1% αντίστοιχα).

Απασχολούμενοι κατά τομέα παραγωγής (2011)

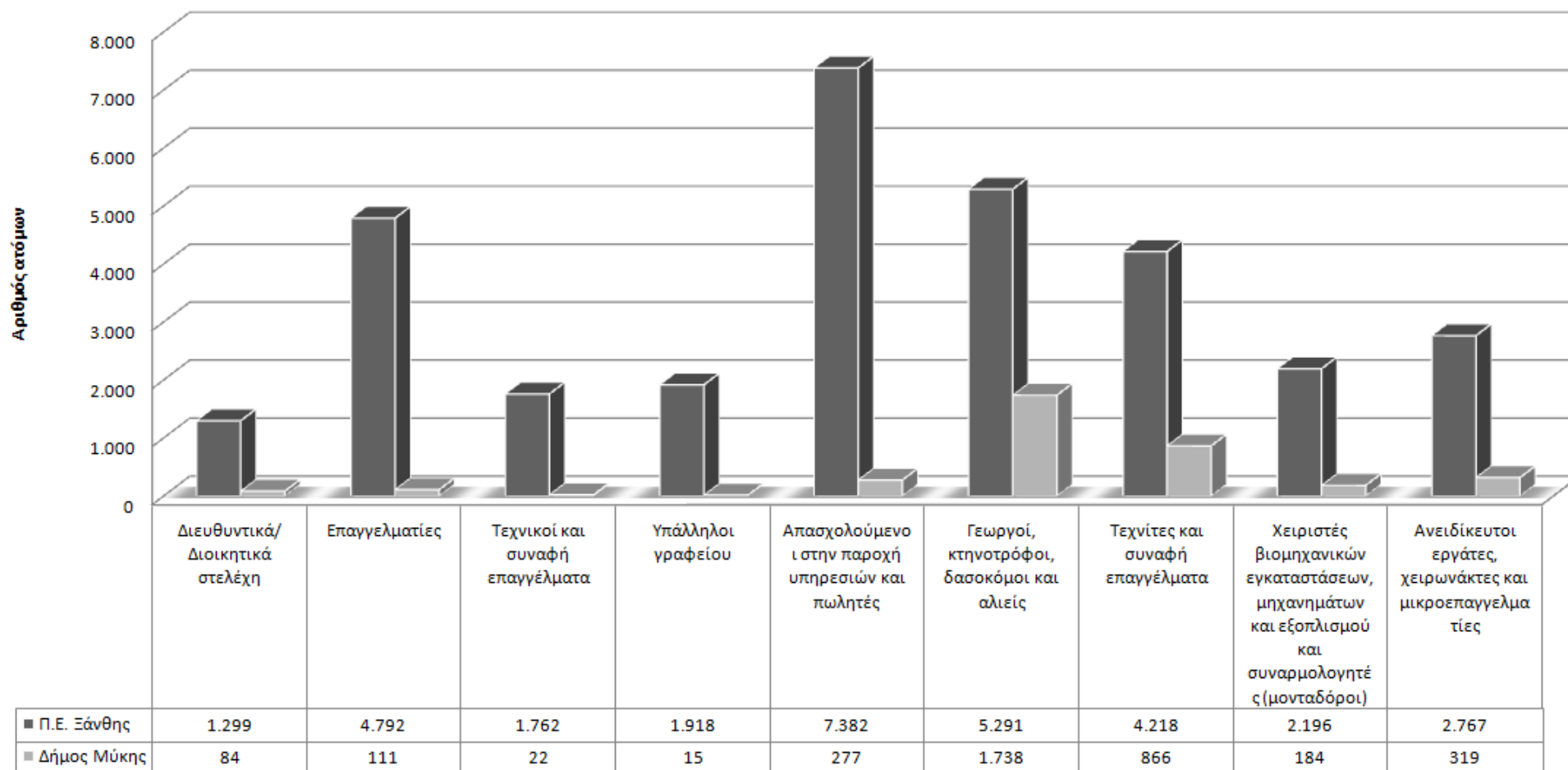
Διάγραμμα 24 Απασχολούμενοι κατά τομέα παραγωγής της Π.Ε. Ξάνθης και του Δήμου Μύκης κατά την απογραφή του 2011 (πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.)

Πίνακας 6 Ποσοστά απασχολούμενων κατά τομέα παραγωγής για την Π.Ε. Ξάνθης και το Δήμο Μύκης (πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.)

	Πρωτογενής τομέας	Δευτερογενής τομέας	Τριτογενής τομέας
Π.Ε. Ξάνθης	17,9%	21,5%	60,7%
Δήμος Μύκης	48,2%	33,1%	18,8%

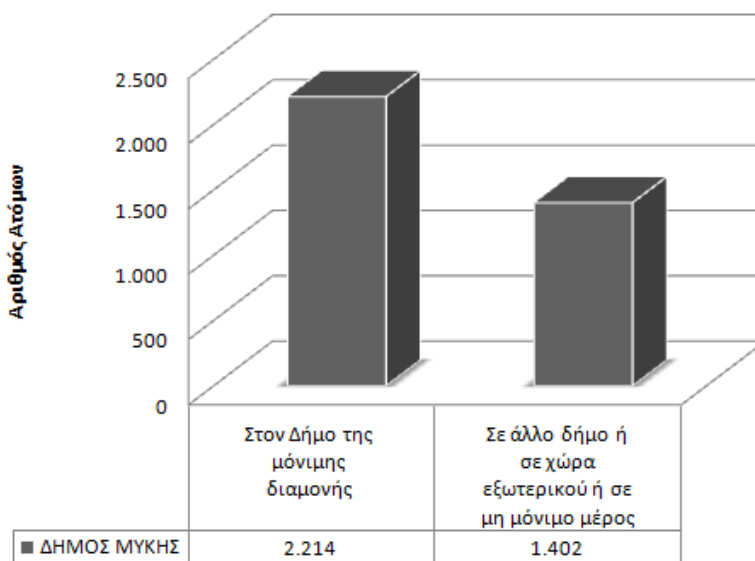
Στο διάγραμμα 25 παρατηρούνται, σύμφωνα με την ΕΛ.ΣΤΑΤ., οι απασχολούμενοι κατά επάγγελμα, κατά την απογραφή του 2011 για την Π.Ε. Ξάνθης και το Δήμο Μύκης. Για την Π.Ε. Ξάνθης ο μεγαλύτερος αριθμός απασχολούμενων παρατηρείται στην παροχή υπηρεσιών/ πωλητές, ενώ για το Δήμο Μύκης ο μεγαλύτερος αριθμός απασχολούμενων είναι γεωργοί, κτηνοτρόφοι και μελισσοκόμοι.

Απασχολούμενοι κατά επάγγελμα (2011)

Διάγραμμα 25 Απασχολούμενοι κατά επάγγελμα Π.Ε. Ξάνθης και Δήμου Μύκης (2011) (πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.)

Απασχολούμενοι κατά τόπο εργασίας, Δήμος Μύκης (2011)

Διάγραμμα 26 Απασχολούμενοι Δήμου Μύκης κατά τόπο εργασίας (2011) (πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.)

Στο διάγραμμα 26 απεικονίζονται οι απασχολούμενοι του Δήμου Μύκης κατά τόπο εργασίας. Παρατηρείται ότι το 1/3 των απασχολούμενων εργάζονται σε άλλο Δήμο ή χώρα ή δεν έχουν μόνιμο τόπο εργασίας. Αντίστοιχα, τα υπόλοιπα 2/3 των απασχολούμενων εργάζονται στο Δήμο μόνιμης διαμονής τους, δηλαδή στο Δήμο Μύκης.

3.3.3.1 Πρωτογενής τομέας παραγωγής

3.3.3.1.1 Γεωργία

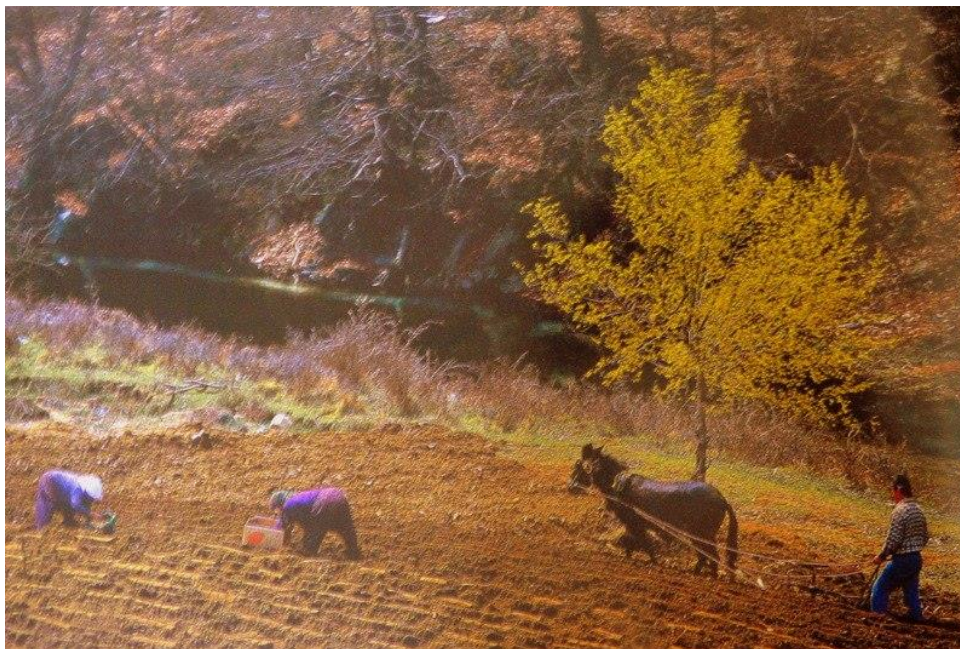
Η γεωργία αποτελεί για την περιοχή μελέτης το βασικότερο τμήμα της πρωτογενούς παραγωγής. Στη συνέχεια παρουσιάζονται στοιχεία της ΕΛ.ΣΤΑΤ. σχετικά με τις εκτάσεις οι οποίες καλλιεργούνται και τα είδη των καλλιεργειών.

Όπως παρατηρείται στον πίνακα 7, το μεγαλύτερο ποσοστό των καλλιεργούμενων εκτάσεων της περιοχής αποτελείται από αρόσιμες καλλιέργειες (το 61% της συνολικής γεωργικής γης). Από την άλλη πλευρά, το μικρότερο ποσοστό των εκτάσεων αποτελείται από αμπελώνες (μόνο το 0,00013% της συνολικής γεωργικής γης).

Πίνακας 7 Καλλιεργούμενες εκτάσεις σε στρέμματα Δήμου Μύκης για το έτος 2016 (πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.)

ΚΑΛΛΙΕΡΓΟΥΜΕΝΕΣ ΕΚΤΑΣΕΙΣ	ΕΚΤΑΣΗ (στρεμμ.)
ΑΡΟΣΙΜΩΝ ΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΩΝ	13.548
ΚΗΠΕΥΤΙΚΩΝ	766
ΔΕΝΔΡΩΔΩΝ ΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΩΝ	648
ΑΜΠΕΛΩΝ ΣΤΑΦΙΔΑΜΠΕΛΩΝ	3
Εκτάσεις για καταβολή επιδοτήσεων	7.361
ΣΥΝΟΛΟ ΓΕΩΡΓΙΚΗΣ ΓΗΣ	22.326

Στον πίνακα 8 παρουσιάζονται οι καλλιέργειες των αρόσιμων εκτάσεων του Δήμου Μύκης. Το μεγαλύτερο ποσοστό των εκτάσεων αυτών καλύπτεται από καλλιέργεια καπνού ανατολικού τύπου (αποτελεί το 56% των αρόσιμων εκτάσεων). Στη συνέχεια ακολουθεί η καλλιέργεια πατάτας, η οποία καταλαμβάνει το 11% των αρόσιμων εκτάσεων. Παρόλα αυτά, τη μεγαλύτερη παραγωγή από αυτά τα δύο είδη καλλιέργειας την έχει η καλλιέργεια πατάτας, ενώ δεύτερη έρχεται η καλλιέργεια καπνού ανατολικού τύπου. Αυτό οφείλεται προφανώς στο είδος της καλλιέργειας, αφού οι πατάτες έχουν μεγαλύτερο βάρος από τα φύλλα καπνού και μετά την αποξήρανση που υφίστανται το βάρος του μειώνεται και άλλο.

Εικόνα 29 Καλλιέργεια πατάτας στην περιοχή, Μάρτιος 1995 (πηγή: <https://www.facebook.com/Ροδοπη-Πομακοχωρια-561610724041988/>)

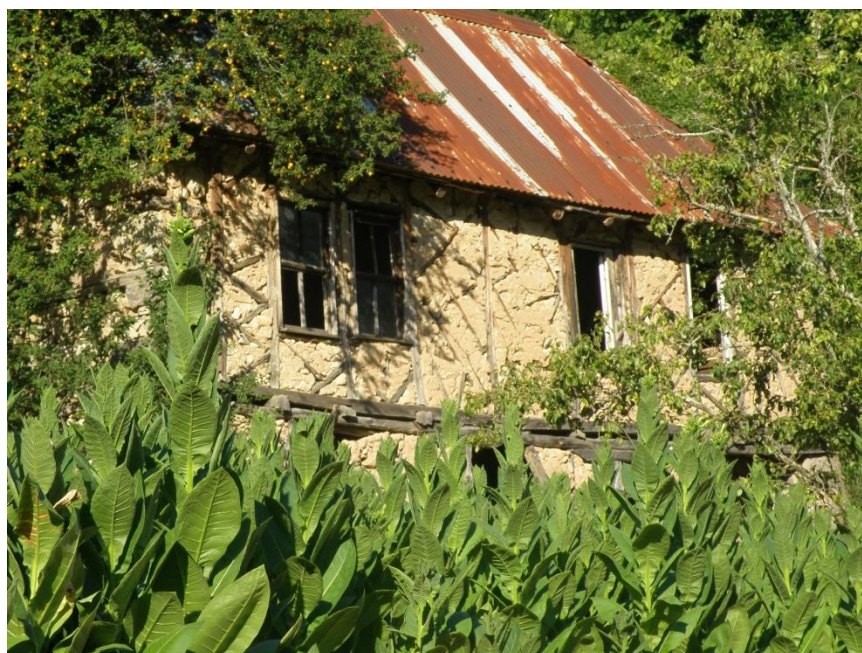
Πίνακας 8 Αρόσιμες εκτάσεις λαχανικών και παραγωγή του Δήμου Μύκης για το έτος 2016 (πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.)

ΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΑ	ΕΚΤΑΣΗ (στρεμ.)	ΠΟΤΙΣΤΙΚΑ (στρεμ.)	ΠΑΡΑΓΩΓΗ (Kg)
Σιτάρι μαλακό	606	3	98.470
Σιτάρι σκληρό	9		1.800
Κριθάρι	348	4	53.850
Βρώμη	82	2	27.200
Σίκαλη	655	11	70.600
Αραβόσιτος χωρίς συγκαλλιέργεια	13	11	8.000
Φασόλια χωρίς συγκαλλιέργεια	70	2	11.620
Ρεβίθια	3		420
Καπνός ανατολικού τύπου	7.620	176	916.300
Καπνός Μπέρλεϋ, Βιρτζίνια	441	441	110.250
Αρωματικά φυτά που καλλιεργούνται (μέντα, δίκταμο, ρίγανη)	95		
Βίκος	25		3.250
Κριθάρι για σανό	171	4	35.880
Βρώμη για σανό	16		4.800
Βίκος για σανό	223	14	74.420
Λοιπά σανά (από ρόβι, λαθούρια, μπιζέλια, φακή κλπ.)	257		62.220
Μηδική (πολυετές τριφύλλι)	362	43	325.800
Τριφύλλια ετήσια και λοιπά πολυετή	621	65	502.400
Κοφολίβαδα	204	1	90.400
Αραβόσιτος χλωρός ή για ενσίρωση	179	7	144.800
Σόργο χλωρό	15		10.500
Πατάτες καλοκαιρινές	1543	62	1.296.200
Λάχανα	4	4	6.100
Σπανάκι	54	18	32.700
Πράσα	2	2	2.400
Κρεμμυδάκια χλωρά	3	3	3.600
Κρεμμύδια ξερά	25	22	35.800
Σκόρδα χλωρά	2	2	1.000
Αρακάς χλωρός	2	2	900
Τομάτες επιτραπέζιες για νοπή χρήση, υπαίθρου	39	39	59.260
Φασολάκια χλωρά	173	173	136.200
Μπάμιες	4	4	3.000
Κολοκυθάκια	1		1.500
Αγγούρια υπαίθρου	2	2	2.000

Μελιτζάνες υπαίθρου	9	9	14.700
Πιπεριές χλωρές	34	34	42.000
Φράουλες (χαμοκέρασα)	2	2	3.000
Λουπά (άνηθος, μαϊντανός, μάραθος, ρόκα κ.λ.π.)	4	2	2.800

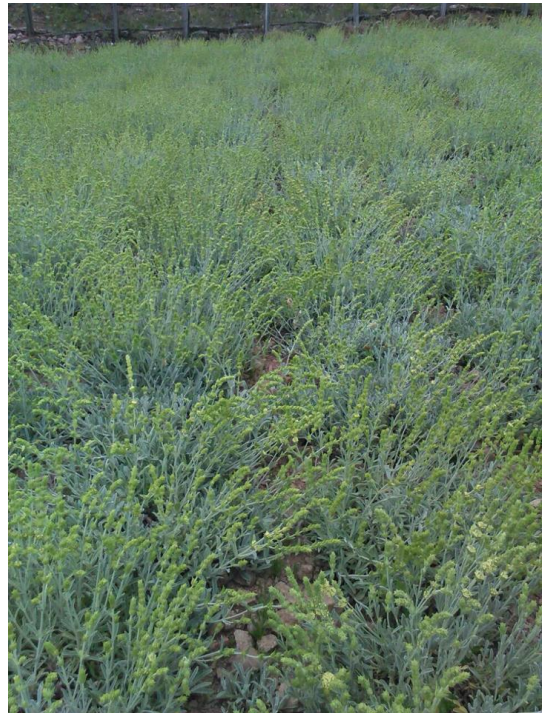
Το δέντρο με την μεγαλύτερη έκταση καλλιέργειας στην περιοχή μελέτης είναι η καρυδιά, με 8.340 δέντρα. Στη συνέχεια ακολουθούν η κερασιά και η μηλιά. Από την άλλη πλευρά, το είδος με το μικρότερο αριθμό δέντρων είναι η κορομηλιά (ΕΛ.ΣΤΑΤ., 2016).

Ο καπνός, όπως φαίνεται και από τα στοιχεία της ΕΛ.ΣΤΑΤ., είναι το κυριότερο αγροτικό προϊόν της περιοχής. Η ποικιλία καπνού η οποία παράγεται στην περιοχή είναι ο Μπασμάς, ο οποίος ήταν περιζήτητος στις αγορές της Ευρώπης κατά τον 19^ο αιώνα (Κωνσταντινίδης, 2013). Το 1955, συνέδεσαν το τσιγάρο με τον καρκίνο των πνευμόνων (Προοδευτική, 1955) το οποίο είχε καταστροφικές επιπτώσεις στην παραγωγή καπνού (Κωνσταντινίδης, 2013).

Εικόνα 30 Καλλιέργεια καπνού (προσωπικό αρχείο Χοτζάρ Νεϊλάν)

Το 2011 δόθηκε στους ντόπιους αγρότες, οι οποίοι καλλιεργούσαν καπνό, η ευκαιρία να καλλιεργήσουν τσάι του βουνού (*Sideritis sp.*). Σύναψαν συνεργασία με τη Ζυθοποιία Μακεδονίας – Θράκης (μπύρα Βεργίνα), η οποία είχε και την ιδέα της εμπορικής αξιοποίησης του βοτάνου αυτού. Οι αγρότες πωλούν τη σοδειά τους στη Ζυθοποιία, η οποία με τη σειρά της εξάγει και εμφιαλώνει το τελικό προϊόν. Σήμερα η καλλιέργεια του Σιδερίτη έχει επεκταθεί σε αρκετές ορεινές περιοχές της Βόρειας και Κεντρικής Ελλάδας. Το συγκεκριμένο ρόφημα πλέον υπάρχει διαθέσιμο σε όλη τη χώρα, καθώς και σε χώρες του εξωτερικού, συμπεριλαμβανομένων των ΗΠΑ, της Αγγλίας και της Γερμανίας (xanthinea.gr, tuvunu.com).

Εικόνα 31 Αριστερά: Αποξήρανση τσαγιού του βουνού, δεξιά: καλλιέργεια τσαγιού του βουνού (©Σινέμ Χουσεϊν Μπασιά)

3.3.3.1.2 Κτηνοτροφία

Μεγάλο είναι το ποσοστό των κατοίκων της περιοχής το οποίο διατηρεί στην ιδιοκτησία του έστω και ένα ζώο. Σύμφωνα με το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα του Δήμου Μύκης, εκτιμάται ότι το 12,65 % των νοικοκυριών έχει στην κυριότητά του ένα τουλάχιστον ζώο, ενώ περίπου το 7,23% διατηρεί παραγωγικά ζώα. Στον παρακάτω πίνακα παρουσιάζονται αναλυτικά οι ζωικές μονάδες στις Δημοτικές Ενότητες της περιοχής μελέτης.

Πίνακας 9. Νοικοκυριά στο Δήμο Μύκης με ιδιοκτησία ζώων (πηγή: Καταστάσεις βοσκής Δήμου Μύκης έτους 2011, Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Δήμου Μύκης 2011-2014).

Δημοτική Ενότητα	Δημ/Τοπ Κοινότητα	Νοικοκυριά	Ιδιοκτησία >1ΖΜ
Μύκης	Μύκη	554	228
	Εχίνος	59	39
	Ωραίο	40	40
Σύνολο		653	307
Σατρών		83	79
Κοτύλης		47	47
Θερμών		36	35
Σύνολο Δήμου Μύκης		819	468

Στη συνέχεια, στον πίνακα 10 παρουσιάζεται η εξέλιξη του πληθυσμού των παραγωγικών ζώων και των Ιπποειδών του Δήμου Μύκης.

Πίνακας 10. Διακύμανση Ζωικού Κεφαλαίου (πηγή: Αρχείο Δήμου Μύκης, Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Δήμου Μύκης 2011-2014).

Έτος	Σύνολο Ζ.Μ.	Ζ. Μ. Βοοειδή	Ζ. Μ. Πρόβατα	Ζ. Μ. Αίγες	Σύνολο Ζ.Μ. Παραγωγικών Ζώων	Ζ. Μ. Ιπποειδή
2003	5754,1	889	1104,45	2686,65	4680,1	1075
2004	5799,9	940,4	1183,95	2609,55	4733,9	1067
2005	6206,5	1237,2	1412,4	2487,9	5137,5	1070
2006	6179,4	1203,2	1434,15	2476,05	5113,4	1067
2007	6421,2	1394	1592,85	2365,35	5352,2	1070
2008	6180,9	1310,2	1826,25	2232,45	5368,9	813
2009	6077,7	1344,2	1724,55	2287,95	5356,7	721
2010	9904	2822,6	2802,75	3523,65	9149	755
2011	10529,2	2829,6	2517,3	4442,25	9789,15	740

Στη συνέχεια, στον πίνακα 11 παρουσιάζεται αναλυτικά ο αριθμός των ζώων της περιοχής ανά είδος.

Πίνακας 11. Πληθυσμός Ζωικού Κεφαλαίου (πηγή: Καταστάσεις βοσκής Δήμου Μύκης έτους 2011, Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Δήμου Μύκης 2011-2014).

Δημοτική Ενότητα	Δημ/Τοπ Κοινότητα	Βοοειδή άνω των 2 ετών	Βοοειδή κάτω των 2 ετών	Πρόβατα άνω του 1 έτους	Κατσίκια άνω του 1 έτους	Όνοι	Ημίονοι	Άλογα
Μύκης	Μύκη	369	158	9213	13536	43	422	29
	Εχίνος	483	227	570	815	0	47	3
	Ωραίο	204	51	1859	2522	7	37	27
Σύνολο		1056	436	11642	16873	50	506	59
Σατρών		890	375	2208	9236	14	19	15
Κοτύλης		229	50	1143	2291	0	24	16
Θερμών		120	30	1489	1215	2	31	4
Σύνολο Δήμου Μύκης		2295	891	16482	29615	66	580	94

Το γάλα το οποίο παράχθηκε το 2016 παρουσιάζεται αναλυτικά στον ακόλουθο πίνακα. Παρατηρείται ότι τα κατσίκια είναι τα ζώα με τον μεγαλύτερο πληθυσμό στην περιοχή μελέτης και επομένως είναι κ το ζώο με τη μεγαλύτερη παραγωγή γάλακτος.

Πίνακας 12. Παραγωγή γάλακτος του έτους 2016 του Δήμου Μύκης (πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.)

ΖΩΟ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΖΩΩΝ ΠΟΥ ΓΕΝΝΗΣΑΝ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΖΩΩΝ ΠΟΥ ΑΡΜΕΧΤΗΚΑΝ	ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΓΑΛΑΚΤΟΣ (Kg)
Αγελάδες Γαλακτοπαραγωγής δύο (2) ετών και άνω	313	308	488.000
Πρόβατα κοπαδιάρικα	9546	9546	954.600
Αίγες Κοπαδιάρικες	17435	17424	1.927.320

Πολλοί κτηνοτρόφοι της περιοχής συνεργάζονται με το Γαλακτοκομείο Ξάνθης – Ροδόπη και το Γαλακτοκομείο ΤΥΡΑΣ Α.Ε.. Αρμέγουν τα ζώα δύο φορές την ημέρα, συλλέγουν το γάλα σε ειδικές παγολεκάνες οι οποίες έχουν τοποθετηθεί σε συγκεκριμένα σημεία από το Γαλακτοκομείο και διατηρούν το γάλα υπό ψύξη μέχρι την ώρα της συλλογής του από ειδικό βυτιοφόρο. Το γάλα φτάνει πολύ γρήγορα στο Γαλακτοκομείο, μιας και οι αποστάσεις είναι πολύ μικρές (galaktokomio-rodopi.gr).

Εικόνα 32. Παγολεκάνες για τη συλλογή γάλακτος σε δύο οικισμούς του Δήμου Μύκης (προσωπικό αρχείο Χοτζάρ Νεϊλάν)

Το κρέας το οποίο παράχθηκε στο Δήμο Μύκης το 2016, σύμφωνα με την ΕΛ.ΣΤΑΤ., παρουσιάζεται στον πίνακα 13. Όπως και στην παραγωγή γάλακτος, έτσι και στην παραγωγή κρέατος το κατσικίσιο είναι αυτό με τη μεγαλύτερη παραγωγή.

Πίνακας 13. Παραγωγή κρέατος του έτους 2016 του Δήμου Μύκης (πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.)

ΖΩΟ	ΑΡΙΘΜΟΣ	ΒΑΡΟΣ (Kg)
Αρνιά κάτω του έτους	8.560	69.730
Ζυγούρια και πρόβατα	1.177	23.540
Κατσίκια κάτω του έτους	15.620	130.063
Κατσικάκια και αίγες	1.810	36.200
Μοσχάρια κάτω του έτους	216	24.120
Μοσχάρια 1 - 2 ετών	667	94.524
Δαμάλια, αγελάδες και βόδια	179	40.800
Πουλερικά (εκτός από στρουθοκαμήλους)	700	1.090

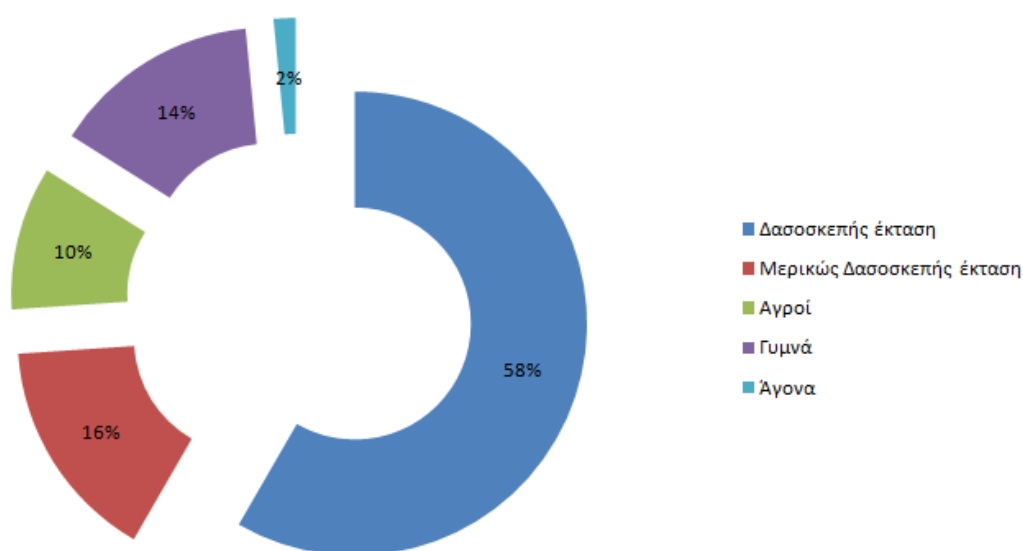
3.3.3.1.3 Δασοπονία

Στο σύνολο του ο Δήμος Μύκης αποτελείται από δασικές εκτάσεις. Όπως παρατηρείται και από τα στοιχεία της ΕΛ.ΣΤΑΤ. τα οποία παρουσιάζονται παρακάτω, το 58% της έκτασης του Δήμου είναι δασοσκεπής, ενώ το 1,5% είναι άγονες εκτάσεις.

Πίνακας 14. Στοιχεία εκτάσεων Δήμου Μύκης, εκτάσεις σε στρέμματα (πηγή: Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Δήμου Μύκης 2011-2014, ΕΛ.ΣΤΑΤ.)

	Δασοσκεπής έκταση	Μερικώς Δασοσκεπής έκταση	Αγροί	Γυμνά	Άγωνα	Σύνολο
Σύνολο Δήμου	370869	99440	63714	92277	9767	636067
Ποσοστό	58,3%	15,6%	10,0%	14,5%	1,5%	

Διαθέσιμες εκτάσεις, Δήμος Μύκης

Διάγραμμα 27. Εκτάσεις ανά ποσοστό Δήμου Μύκης (πηγή: Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Δήμου Μύκης 2011-2014, ΕΛ.ΣΤΑΤ.)

Το δασικό οικοσύστημα της περιοχής αποτελεί και αυτό πηγή του πρωτογενούς τομέα παραγωγής, μέσω της παραγωγής ξυλείας. Στην περιοχή τα δέντρα τα οποία ευδοκιμούν είναι κυρίως η Δασική Πεύκη (*Pinus sylvestris*), το Έλατο (*Abies cephalonica*), η Οξιιά (*Fagus orientalis* και *Fagus sylvatica*) και η Βελανιδιά (*Quercus sp.*).

Τα προϊόντα ξυλείας τα οποία υλοτομούνται από την περιοχή καλύπτουν τις ανάγκες των κατοίκων της περιοχής, αλλά και μέρος των αναγκών της Π.Ε. Ξάνθης σε ξυλεία (Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Δήμου Μύκης 2011-2014).

Εκτός από την ξυλεία, το δασικό οικοσύστημα προσφέρει και προϊόντα μελισσοκομίας και συμβάλλει στην κάλυψη των αναγκών σε βοσκή της κτηνοτροφίας.

3.3.3.2 Δευτερογενής τομέας παραγωγής

Ο δευτερογενής τομέας παραγωγής αφορά την παραγωγή αγαθών, τα οποία προέρχονται από τη μεταποίηση προϊόντων του πρωτογενούς τομέα. Όπως παρουσιάζεται και παραπάνω, ο δευτερογενής τομέας παραγωγής στην περιοχή μελέτης είναι ο δεύτερος πιο ανεπτυγμένος μετά τον πρωτογενή.

Στον παρακάτω πίνακα παρουσιάζεται το στατιστικό μητρώο επιχειρήσεων της ΕΛ.ΣΤΑΤ. του Δήμου Μύκης για το 2016, το οποίο αφορά βιοτεχνίες και βιομηχανίες του δευτερογενούς τομέα παραγωγής. Με “X” σημειώνεται ο αριθμός των επιχειρήσεων για τις οποίες τα στοιχεία είναι εμπιστευτικά (αφορά πολύ μικρό αριθμό νομικών μονάδων).

Πίνακας 15. Στατιστικό Μητρώο Επιχειρήσεων δευτερογενούς τομέα παραγωγής, Δήμος Μύκης 2016 (πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.)

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ	ΑΡ. ΝΟΜΙΚΩΝ ΜΟΝΑΔΩΝ
Περιγραφή	
Βιομηχανία τροφίμων	22
Κατασκευή ειδών ένδυσης	X
Βιομηχανία ξύλου και κατασκευή προϊόντων από ξύλο και φελλό, εκτός από έπιπλα· κατασκευή ειδών καλαθοποιίας και σπαρτοπλεκτικής	X
Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων, με εξαίρεση τα μηχανήματα και τα είδη εξοπλισμού	6
Κατασκευή επίπλων	X
Κατασκευές κτιρίων	14
Εξειδικευμένες κατασκευαστικές δραστηριότητες	14

Σημείωση: X = εμπιστευτικά στοιχεία

Σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΛ.ΣΤΑΤ., ο μεγαλύτερος αριθμός επιχειρήσεων του δευτερογενούς τομέα παραγωγής ανήκει στη βιομηχανία τροφίμων, στη συνέχεια ακολουθούν η κατασκευή κτιρίων και οι εξειδικευμένες κατασκευαστικές δραστηριότητες. Ελάχιστοι δραστηριοποιούνται στη βιομηχανία ξύλου και κατασκευή προϊόντων από αυτό, καθώς και στην κατασκευή επίπλων και στην κατασκευή ειδών ένδυσης.

Σύμφωνα με το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Δήμου Μύκης, οι λίγες παραγωγικές μονάδες της περιοχής είναι μικρής έκτασης και δεν μπορούν να χαρακτηριστούν ως βιομηχανικές. Η αιτία αυτού είναι το έντονο ανάγλυφο της περιοχής, με τις έντονες κλίσεις, το οποίο δεν επιτρέπει την εκτεταμένη εγκατάσταση παραγωγικών μονάδων (Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Δήμου Μύκης 2011-2014).

Στην ευρύτερη περιοχή της Ξάνθης λειτουργούσε από τη δεκαετία του 1970 η Συνεταιριστική Ελληνική Καπνοβιομηχανία Α.Ε. (ΣΕΚΑΠ), η οποία απασχολούσε και Πομάκους (sekar.gr). Το 2017 όμως, λόγω τελωνιακών παραβιάσεων δεν επιτρεπόταν η διανομή προϊόντων της ΣΕΚΑΠ στην ελληνική αγορά και της είχε επιβληθεί πρόστιμο, το οποίο έφερε την ΣΕΚΑΠ σε αδιέξοδο και στα όρια της πτώχευσης (efsyn.gr, 2017). Πρόσφατα, όμως,

η ΣΕΚΑΠ εξαγοράστηκε από ιαπωνική εταιρεία καπνικών προϊόντων η οποία υποσχέθηκε στήριξη της τοπικής κοινωνίας (kathimerini.gr, 2018).

Το συνεταιριστικό εργοστάσιο επεξεργασίας τροφίμων ΣΕΒΑΘ Α.Ε., το οποίο απασχολούσε τόσο μόνιμους όσο και εποχιακούς εργάτες της Ξάνθης, έκλεισε τη δεκαετία του 2000 λόγω χρεών. Σύμφωνα με τον πρόεδρο του Εργατοϋπαλληλικού Κέντρου Ξάνθης: «δεν είναι μονάχα η ΣΕΒΑΘ, διέλυσαν όλα τα συνεταιριστικά εργοστάσια στην περιοχή, την ώρα που εκατοντάδες ιδιωτικές επιχειρήσεις είτε πτωχεύουν είτε μεταφέρονται στη Βουλγαρία, αναζητώντας καλύτερο περιβάλλον φορολόγησης και φθηνά εργατικά χέρια» (vice.com, 2015).

3.3.3.3. Τριτογενής τομέας παραγωγής

Ο τριτογενής τομέας παραγωγής παρέχει αγαθά, τα οποία με οικονομικούς όρους ονομάζονται παροχή υπηρεσιών. Οι επιχειρήσεις του τριτογενούς τομέα δηλαδή δεν προσφέρουν κάποιο υλικό προϊόν, πρωτογενές ή μεταποιημένο π.χ. αγροτικό, βιοτεχνικό ή βιομηχανικό προϊόν, αλλά παρέχουν στους πελάτες τους υπηρεσίες.

Στον παρακάτω πίνακα παρουσιάζεται το στατιστικό μητρώο επιχειρήσεων της ΕΛ.ΣΤΑΤ. του Δήμου Μύκης για το 2016, το οποίο αφορά τον τριτογενή τομέα παραγωγής. Με “X” σημειώνεται ο αριθμός των επιχειρήσεων για τις οποίες τα στοιχεία είναι εμπιστευτικά (αφορά πολύ μικρό αριθμό νομικών μονάδων).

Πίνακας 16. Στατιστικό Μητρώο Επιχειρήσεων τριτογενούς τομέα παραγωγής, Δήμος Μύκης 2016 (πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.)

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ	ΑΡ. ΝΟΜΙΚΩΝ ΜΟΝΑΔΩΝ
Περιγραφή	(X: εμπιστευτικά)
Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού	X
Έργα πολιτικού μηχανικού	4
Χονδρικό και λιανικό εμπόριο· επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών	8
Χονδρικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών	13
Λιανικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών	141
Δραστηριότητες υπηρεσιών εστίασης	73
Τηλεπικοινωνίες	X
Νομικές και λογιστικές δραστηριότητες	X
Διοικητικές δραστηριότητες γραφείου, γραμματειακή υποστήριξη και άλλες δραστηριότητες παροχής υποστήριξης προς τις επιχειρήσεις	X
Εκπαίδευση	8
Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας	X
Τυχερά παιχνίδια και στοιχήματα	X
Δραστηριότητες οργανώσεων	8

Όπως παρατηρείται από τον πίνακα 16, ο μεγαλύτερος αριθμός των επιχειρήσεων του τριτογενούς τομέα δραστηριοποιούνται με το λιανικό εμπόριο, ενώ στη συνέχεια ακολουθούν οι υπηρεσίες εστίασης.

Στις Θέρμες, όπου λειτουργούν τα ιαματικά λουτρά, συγκεντρώνονται οι κυριότερες υποδομές διανυκτέρευσης οι οποίες υπάρχουν στην περιοχή. Υπάρχουν διαθέσιμα 60 ενοικιαζόμενα δωμάτια, τα οποία μπορούν να φιλοξενήσουν 120 επισκέπτες. Σύμφωνα με το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Δήμου Μύκης, τα 27 ενοικιαζόμενα δωμάτια ανήκουν στο Δήμο Μύκης και αξιοποιούνται άμεσα από αυτόν. Τα υπόλοιπα δωμάτια ανήκουν σε ιδιώτες (βλ. πίνακα 17) (Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Δήμου Μύκης 2011-2014).

Πίνακας 17. Δομές Διανυκτέρευσης στη Δημοτική Ενότητα Θερμών (πηγή: Γραμματεία πρώην Κοινότητας Θερμών, Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Δήμου Μύκης 2011-2014).

Δομή Διανυκτέρευσης	Ιδιοκτήτης	Αριθμός Δωματίων	Αριθμός Κλινών
Ενοικιαζόμενα Δωμάτια	Δήμος Μύκης	27	54
Ενοικιαζόμενα Δωμάτια	Ιδιώτης	15	30
Ενοικιαζόμενα Δωμάτια	Ιδιώτης	8	16
Ενοικιαζόμενα Δωμάτια	Ιδιώτης	10	20
Σύνολο		60	120

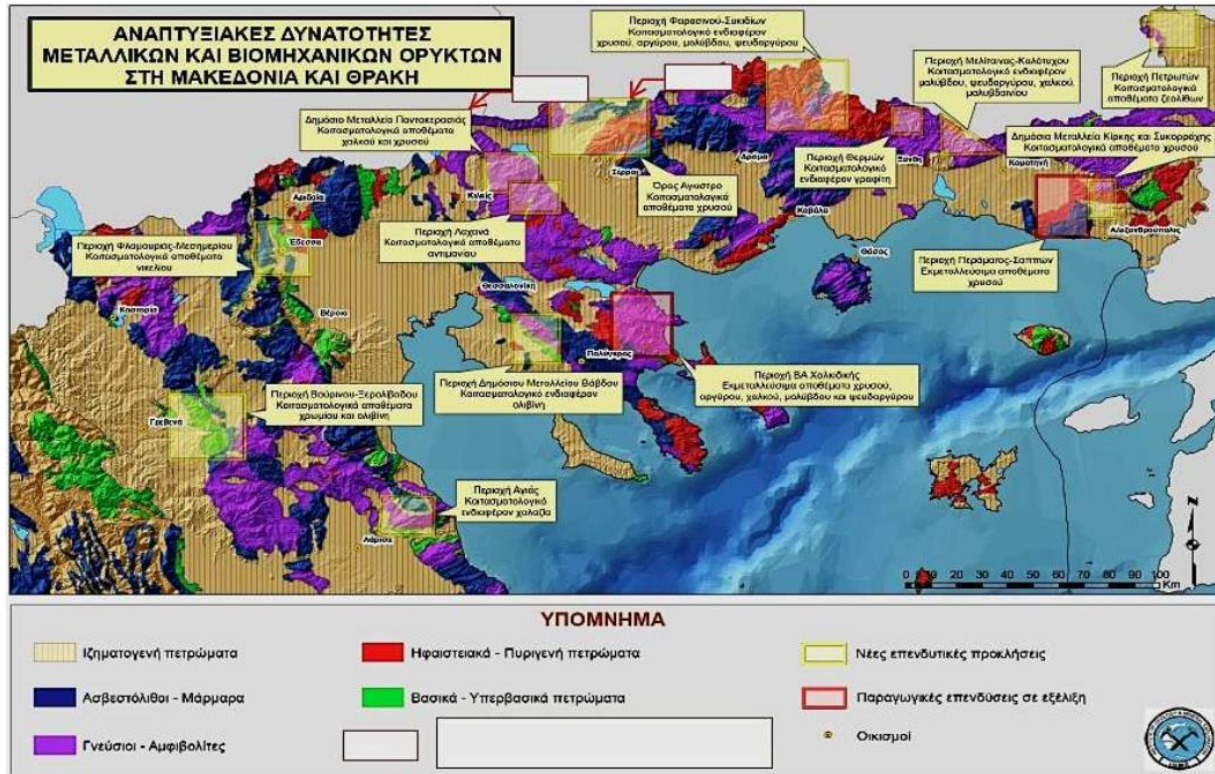
3.4 Φυσική Πραγματικότητα

3.4.1 Γεωμορφολογία του εδάφους

Ο δήμος Μύκης εκτείνεται στο βορειοανατολικό ορεινό τμήμα της Π.Ε. Ξάνθης, το οποίο αποτελεί τμήμα του νοτίου κλάδου της μεγάλης οροσειράς της Ροδόπης. Το τμήμα της Ροδόπης, όπου εντάσσονται τα Πομακοχώρια, διακρίνεται σε επιμέρους ορεινά συμπλέγματα. Παρουσιάζει έντονο εδαφικό ανάγλυφο και πτύχωση του εδάφους, με αποτέλεσμα να δημιουργείται μία συνεχής εναλλαγή στην κλίση. Διατρέχεται από πολυάριθμα μικρά και μεγάλα ρέματα και το υψόμετρό του ποικίλλει κατά περιοχή. Αναλυτικότερα, το υψομετρικό φάσμα των επιμέρους συμπλεγμάτων κυμαίνεται ως εξής: 1) Της Μύκης από 200 μ. ως 1000 μ. 2) Του Εχίνου από 250 μ. ως 1167 μ. με υψηλότερη κορυφή την Πλάνινα. 3) Του Ωραιού από 300 μ. ως 1827 μ. με υψηλότερη κορυφή το Γυφτόκαστρο. 4) Της Κοτύλης από 400 μ. ως 1606 μ. με υψηλότερη κορυφή την Κούλα και 5) των Θερμών – Σατρών από 200 μ. ως 1456 μ. με υψηλότερη κορυφή την Ασπρούδα (Χατζηδημητρίου, 2005).

Από γεωλογική άποψη το υπόβαθρο του ορεινού αυτού συστήματος απαρτίζεται από πυριγενή πετρώματα (γρανίτης, ρυόλιθος, ιγκεβρίτης, ανδεσίτης, δακίτης), από κρυσταλλοσχιτώδη μεταμορφωμένα πετρώματα, διαμορφωμένα σε δύο στρωματογραφικές σειρές: τη σειρά των γνευσίων, γνευσιακών σχιστόλιθων (βιοτικοί, μοσχοβιτικοί, αμφιβολιτικοί) και τη σειρά των μαρμάρων, και από ιζήματα (ψαμμίτες, μάργες με κάρβουνα). Τα ορυκτά που επικρατούν στην περιοχή είναι οι πλαγιόκλαστοι, χαλαζίες, βιοτίτες, κεροστίλβη, γρανίτες και καλιούχοι άστριοι. Τα εδάφη έχουν σύσταση αργιλλοαμμώδη, πηλοαμμώδη και χαλικώδη και η

γονιμότητά τους ποικίλλει ανάλογα με την κλίση, την έκθεση, το ανάγλυφο, τη θέση στην πλαγιά, το ύψος των βροχοπτώσεων και τον οργανικό κόσμο (κυρίως τη βλάστηση). Ωστόσο, λόγω της υπερβόσκησης, των εκχερσώσεων και της λαθροϋλοτομίας σε μεγάλες επιφάνειες το έδαφος έχει υποβαθμιστεί σε τέτοιο βαθμό, ώστε να εμφανίζεται το μητρικό πέτρωμα (Χατζηδημητρίου, 2005).

Εικόνα 33. Πετρώματα της Ελλάδας (Παπαβασιλείου, 2010)

3.4.2 Ρήγματα

Η Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας – Θράκης δεν παρουσιάζει σημαντική σεισμική δραστηριότητα και για αυτόν το λόγο θεωρείται μια σταθερή περιοχή. Οι πιο γνωστοί ιστορικοί σεισμοί οι οποίοι έχουν εκδηλωθεί στην ευρύτερη περιοχή είναι οι ακόλουθοι (Μουγιάρης 1994, Παρζαχός & Παρζαχού 1997, Ρονδογιάννη et. al., 2004):

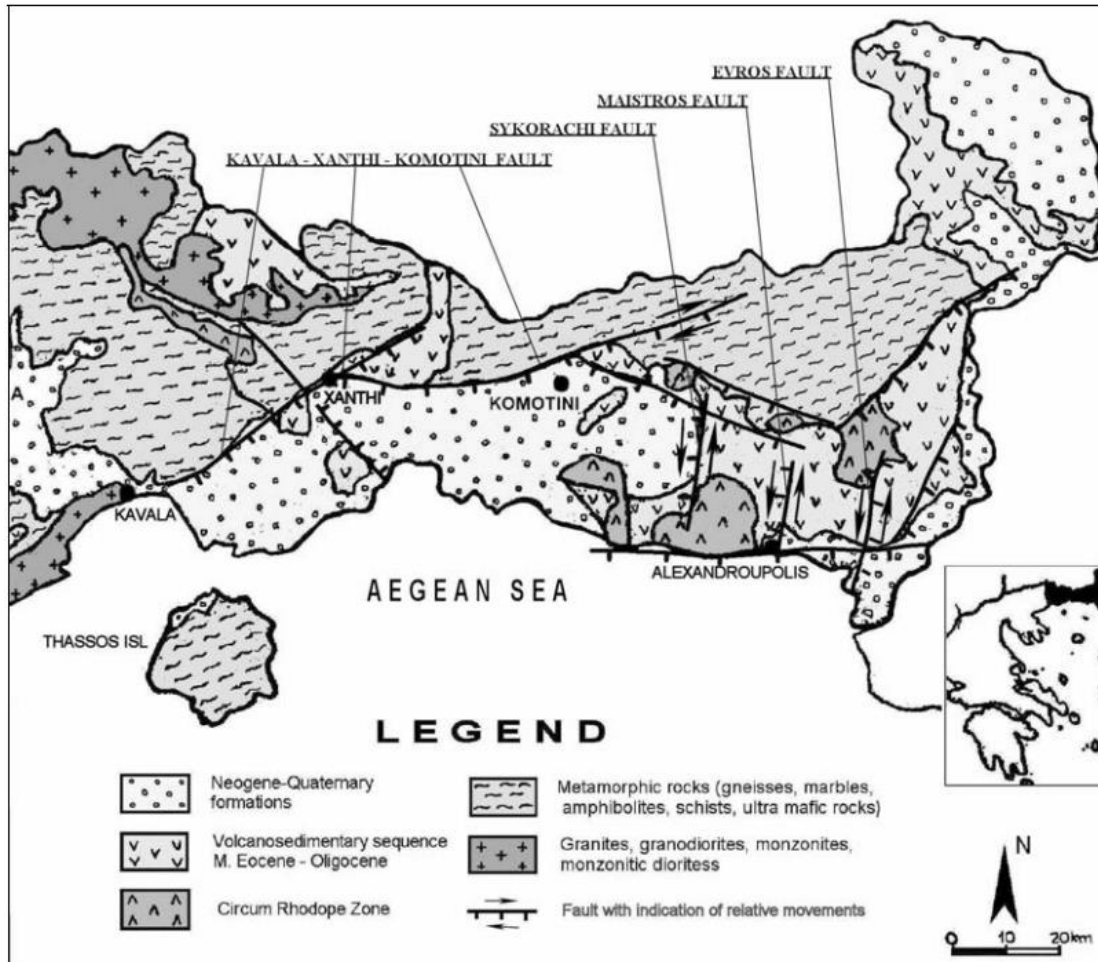
52 μ.Χ.: ο πρώτος γνωστός μεγάλος σεισμός καταγράφηκε στην Καβάλα, με μέγεθος 5.6 βαθμούς της κλίμακας Ρίχτερ, ο οποίος κατέστρεψε τους Φίλιππους της Καβάλας.

1784: Σεισμός μεγέθους 6,3 βαθμών της κλίμακας Ρίχτερ ο οποίος εκδηλώθηκε στην Κομοτηνή.

1829: Σεισμός μεγέθους 7,3 βαθμών της κλίμακας Ρίχτερ, με επίκεντρο την ευρύτερη περιοχή της Δράμας, ο οποίος κατέστρεψε ολοκληρωτικά δημιουργώντας σημαντικές ζημιές τις περιοχές της Καβάλας, Ξάνθης, Ελευθερούπολης και Ανδριανούπολης.

Το ρήγμα το οποίο παρουσιάζει ενδιαφέρον για την πρόκληση σεισμικών δονήσεων στην περιοχή της Π.Ε. Ξάνθης είναι το ρήγμα Καβάλας-Ξάνθης-Κομοτηνής. Το ρήγμα έχει βάθος 7 km (Lyberis, 1984, Ρονδογιάννη et. al., 2004) και συνολικό μήκος περίπου 120 km.

Χαρακτηρίζεται ως ενεργό ή εν δυνάμει ενεργό, σύμφωνα με τα μορφοτεκτονικά του χαρακτηριστικά (Kiratzi and Louvari, 2003, Rondoyanni et. al., 2004).

Εικόνα 34. Απλοποιημένος γεωλογικός χάρτης της Ανατολικής Μακεδονίας – Θράκης (επεξεργασία: Katsikatsos, 1992).

3.4.3 Υδρογραφία - Ποταμοί

Ο ποταμός Κόσυνθος πηγάζει στα βουνά της Ανατολικής Ροδόπης και δημιουργείται από δύο κυρίως κλάδους. Ο πρώτος ξεκινάει από τις κορυφές Γυφτόκαστρο, Χαϊντού και Κούλα και ο δεύτερος κατεβαίνει από τη Στράτα Τσούκα. Τα δύο μεγάλα ρέματα συναντιούνται στο χωριό Σμίνθη δημιουργώντας τον κύριο ρου του Κόσυνθου. Στη συνέχεια, ο ποταμός εισέρχεται στα «Στενά» του που στο τέλος τους βγαίνουν στην πόλη της Ξάνθης. Από εκεί συνεχίζει προς τα ανατολικά για 21 χλμ. πριν εκβάλλει στη λίμνη Βιστωνίδα. Το συνολικό μήκος του Κόσυνθου φτάνει τα 55 χλμ. και η λεκάνη απορροής του τα 530 τ.χλμ. Κατά μήκος του ποταμού δημιουργούνται πολλά διαφορετικά οικοσυστήματα, ενώ δεν λείπουν και τα πολλά στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού, όπως τα πέτρινα γεφύρια και οι νερόμυλοι (naturagraeca.com).

Ο ποταμός Κομπάτος πηγάζει από την περιοχή του Διάσπαρτου στην οροσειρά της Ροδόπης, διασχίζει κατά μήκος τα ελληνοβουλγαρικά σύνορα, έχει μήκος 68 χιλιόμετρα και μια

λεκάνη απορροής η οποία φτάνει τα 567 τ.χλμ. και εκβάλλει στη λίμνη Βιστωνίδα. Ο Κομφάτος χαρακτηρίζεται από μεγάλη ποσότητα νερού, πολυάριθμους μαιάνδρους, αμμώδεις όχθες, παρόχθια δάση και μια μεγάλη ποικιλία βιοτόπων (naturagraeca.com).

Πίνακας 18. Ιχθυοπανίδα ποταμών Κόσυνθου και Κομφάτου (naturagraeca.com)

Ιχθυοπανίδα Κόσυνθου		Ιχθυοπανίδα Κομφάτου	
Κοινή ονομασία	Επιστημονική ονομασία	Κοινή ονομασία	Επιστημονική ονομασία
Αλάια	<i>Alburnus vistonicus</i>	Πεταλούδα	<i>Carassius gibelio</i>
Χέλι	<i>Anguilla anguilla</i>	Γριβάδι	<i>Cyprinus carpio</i>
Θρακική Μπριάνα	<i>Barbus cyclolepis</i>	Αλάια	<i>Alburnus vistonicus</i>
Θρακοβελονίτσα	<i>Cobitis strumicae</i>	Χέλι	<i>Anguilla anguilla</i>
Αγκαθερό	<i>Gasterosteus gymourus</i>	Θρακική Μπριάνα	<i>Barbus cyclolepis</i>
Βουλγαρογωβιός	<i>Gobio bulgaricus</i>	Θρακοβελονίτσα	<i>Cobitis strumicae</i>
Ποντογωβιός	<i>Knipowitschia caucasica</i>	Αγκαθερό	<i>Gasterosteus gymourus</i>
Τσαϊλάκι	<i>Petroleuciscus borysthenicus</i>	Βουλγαρογωβιός	<i>Gobio bulgaricus</i>
Μουρμουρίτσα	<i>Rhodeus amarus</i>	Ποντογωβιός	<i>Knipowitschia caucasica</i>
Τσιρώνι	<i>Rutilus</i>	Τσαϊλάκι	<i>Petroleuciscus borysthenicus</i>
Πετροχειλί	<i>Oxynoemacheilus bureschi</i>	Μουρμουρίτσα	<i>Rhodeus amarus</i>
Ποταμοσαλιάρα	<i>Salaria fluviatilis</i>	Τσιρώνι	<i>Rutilus</i>
Ποταμοκέφαλος Θράκης	<i>Squalius orpheus</i>	Πετροχειλί	<i>Oxynoemacheilus bureschi</i>
		Ποταμοσαλιάρα	<i>Salaria fluviatilis</i>
		Ποταμοκέφαλος Θράκης	<i>Squalius orpheus</i>

3.4.4 Κλιματολογικά χαρακτηριστικά

Το κλίμα και η βλάστηση βρίσκονται σε στενή σχέση μεταξύ τους. Υπό ορισμένες συνθήκες η βλάστηση αντικατοπτρίζει το κλίμα το οποίο επικρατεί, ενώ η εξάπλωση της αντανakλά το όριο των κλιματικών περιοχών. Το γενικό κλίμα περιλαμβάνει διάφορες μεταβλητές, όπως είναι η ποσότητα, η ένταση και η κατανομή των ατμοσφαιρικών κατακρημισμάτων, η θερμοκρασία, η υγρασία, ο άνεμος, η νέφωση, η εξάτμιση, η ηλιακή ακτινοβολία, ο φωτισμός κ.α. (Σαρλής, 1999, Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Δήμου Μύκης 2011-2014).

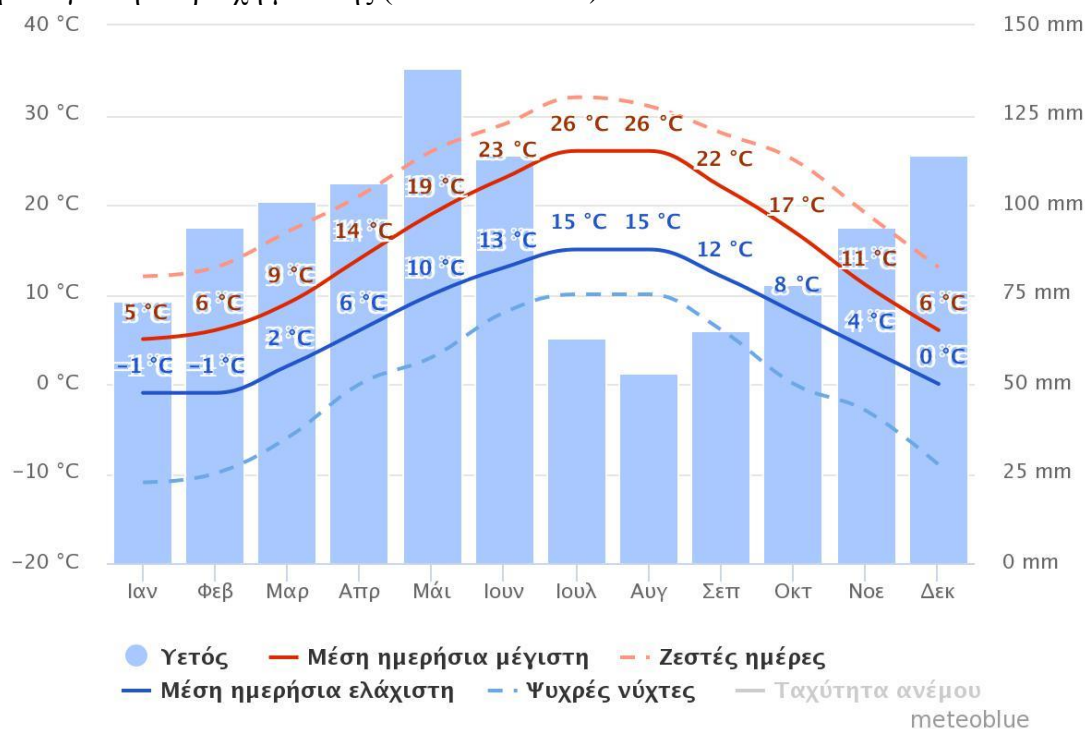
Αξιοποιώντας τις θερμοκρασίες και τα βροχομετρικά ύψη τα οποία καταγράφηκαν σε δύο μετεωρολογικούς σταθμούς της περιοχής μελέτης κατά τη δεκαετία 1991-2000 υπολογίστηκε ο βροχοθερμικός συντελεστής, προκειμένου να προσδιοριστεί ο τύπος του Μεσογειακού κλίματος. Τα δεδομένα και των δύο σταθμών κατατάσσουν το κλίμα της περιοχής μελέτης στον **Ύψυγρο Τύπο Μεσογειακού κλίματος με δριμύ χειμώνα**.

Το ύψος των ετήσιων κατακρημισμάτων είναι παράγοντας εξαιρετικά σημαντικός, ο οποίος επιδρά στο βαθμό βλαστήσεως μιας περιοχής. Για παράδειγμα, με ετήσιο βροχομετρικό ύψος 125mm αναπτύσσεται χαμηλού ύψους βλάστηση και η βόσκηση καθίσταται αδύνατη. Επίσης, ετήσιο βροχομετρικό ύψος μικρότερο από 250mm συμβάλλει στην ανάπτυξη ερημικής

βλάστησης. Η σχέση μεταξύ της υγρασίας και της παραγωγής είναι πολύ στενή. Αυτό συμβαίνει διότι το νερό αποτελεί ρυθμιστικό παράγοντα της φωτοσύνθεσης, ενώ επηρεάζει τόσο τη μεταφορά ανόργανων θρεπτικών συστατικών από τη ρίζα στα φύλλα, όσο και τη μεταφορά των προϊόντων φωτοσύνθεσης από τα φύλλα, όπου παράγονται, στα άλλα όργανα του φυτού συμπεριλαμβανομένων και των ριζών. Επειδή, δε, η κύρια πηγή του νερού στην περιοχή μας είναι η βροχή, το ύψος των ετήσιων κατακρημνισμάτων διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στην παραγωγή (Σαρλής, 1999, Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Δήμου Μύκης 2011-2014).

Σημαντικός παράγοντας αποτελεί, επίσης, και η κατανομή των βροχοπτώσεων κατά τη διάρκεια του έτους. Διότι, η παραγωγικότητα των καλλιεργειών, οι οποίες δέχονται 600mm βροχής κανονικά διανεμημένης κατά τη διάρκεια του χρόνου είναι εντελώς διαφορετική από όταν το ίδιο ύψος βροχής πέσει μέσα σε διάστημα λίγων μηνών μόνο κατά τη διάρκεια του χρόνου. Επιπλέον, η ένταση των βροχοπτώσεων αποτελεί εξίσου σημαντικό παράγοντα. Βροχοπτώσεις πολύ μικρού ύψους είναι μικρής σημασίας για τη βλάστηση, επειδή το νερό εξατμίζεται ταχύτατα, ιδιαίτερα όταν το έδαφος είναι θερμό. Υψηλής έντασης βροχοπτώσεις και καταγίδες μπορεί να είναι επίσης μικρής αξίας για τη βλάστηση, όταν το έδαφος αδυνατεί να αποθηκεύσει το σύνολο του νερού, με συνέπεια την επιφανειακή απορροή (Σαρλής, 1999, Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Δήμου Μύκης 2011-2014).

Στη συνέχεια, παρατίθεται ομβροθερμικό διάγραμμα το οποίο βασίζεται σε 30ετείς ωριαίες καταγραφές (από το 1985 έως το 2015) και δίνει μια ένδειξη των αναμενόμενων συνθηκών για την περιοχή μελέτης (meteoblue.com).

Διάγραμμα 28. Μέσος όρος θερμοκρασιών και βροχοπτώσεων του κάθε μήνα για τα τελευταία 30 χρόνια (πηγή: meteoblue.com)

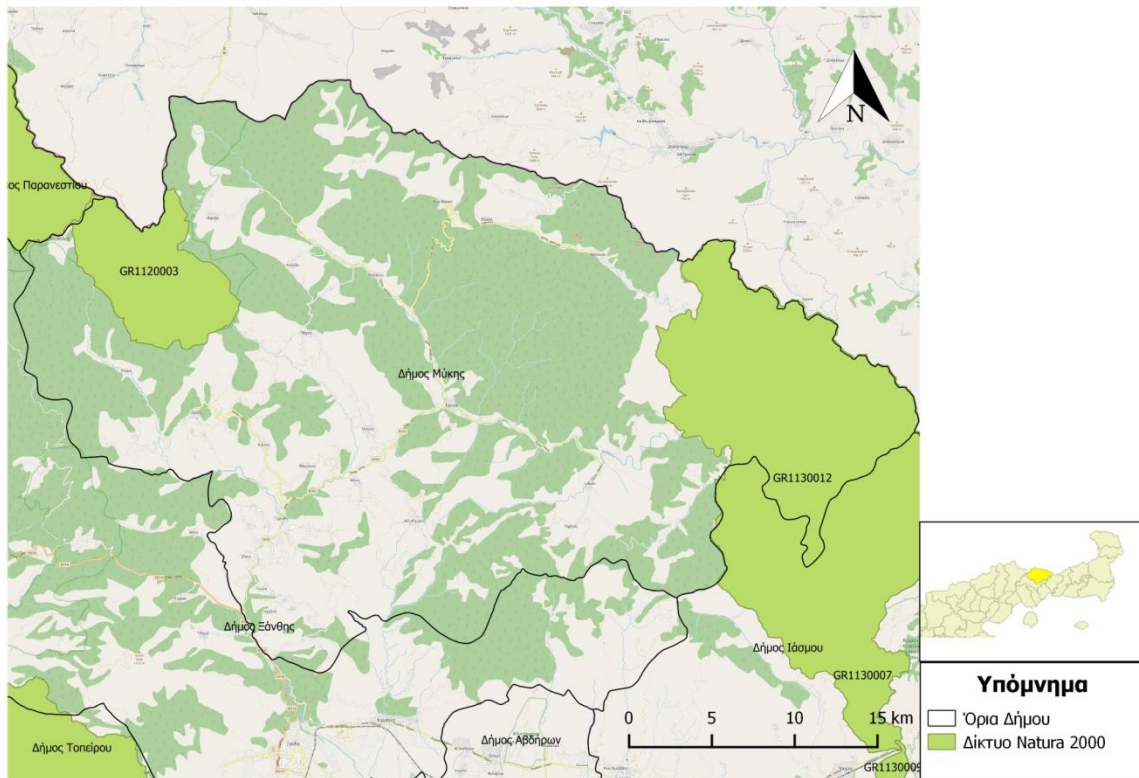
3.4.5 Οικοσυστήματα, γλωρίδα και πανίδα, Προστατευόμενες Περιοχές

Οι προστατευόμενες περιοχές του καταλόγου NATURA 2000 οι οποίες παρατηρούνται εντός του Δήμου Μύκης είναι οι εξής (Υ.Π.Α.Π.ΕΝ., 2015):

- ΖΕΠ «Κοιλάδα Κομψάτου» GR1130012, η οποία βρίσκεται κοντά στους οικισμούς Κοττάνη, Γιδότοπο, Δουργούτιο, Καλότυχο, Κούνδουρο, Τσαλαπετεινό και Λυκότοπο.
- ΕΖΔ «Όρος Χαϊντού – Κούλα και γύρω κορυφές» GR1120003, η οποία βρίσκεται κοντά στον οικισμό Δημάριο.

Εκτός από αυτές τις περιοχές, στο Δήμο εντοπίζεται και ένα Τοπίο Ιδιαίτερου Φυσικού Κάλλους (ΤΙΦΚ) και αυτό είναι το «Γυφτόκαστρο Ξάνθης» AT5011016 (Υ.Π.Α.Π.ΕΝ., 2015).

Στους παρακάτω χάρτες αποτυπώνονται οι προστατευόμενες περιοχές εντός του Δήμου Μύκης, καθώς και τα Καταφύγια Άγριας Ζωής και τα όρια του Φορέα Διαχείρισης.

Χάρτης 2. Χάρτης με τις προστατευόμενες περιοχές οι οποίες εντοπίζονται εντός των ορίων του Δήμου Μύκης (πηγή δεδομένων: geodata.gov.gr, ίδια επεξεργασία)

Η «Κοιλάδα του Κομψάτου» είναι μια βαθιά κοιλάδα η οποία περικλείεται από λόφους καλυμμένους με δάσος φυλλοβόλων, θαμνώνες και λειμώνες. Η κύρια ανθρώπινη δραστηριότητα στην περιοχή είναι η κτηνοτροφία, ενώ οι κύριες απειλές είναι η αποψίλωση και η εντατική δασική εκμετάλλευση (Ελληνική Ορνιθολογική Εταιρεία, 2019). Παρακάτω παρατίθενται τα σημαντικότερα είδη της Κοιλάδας του Κομψάτου:

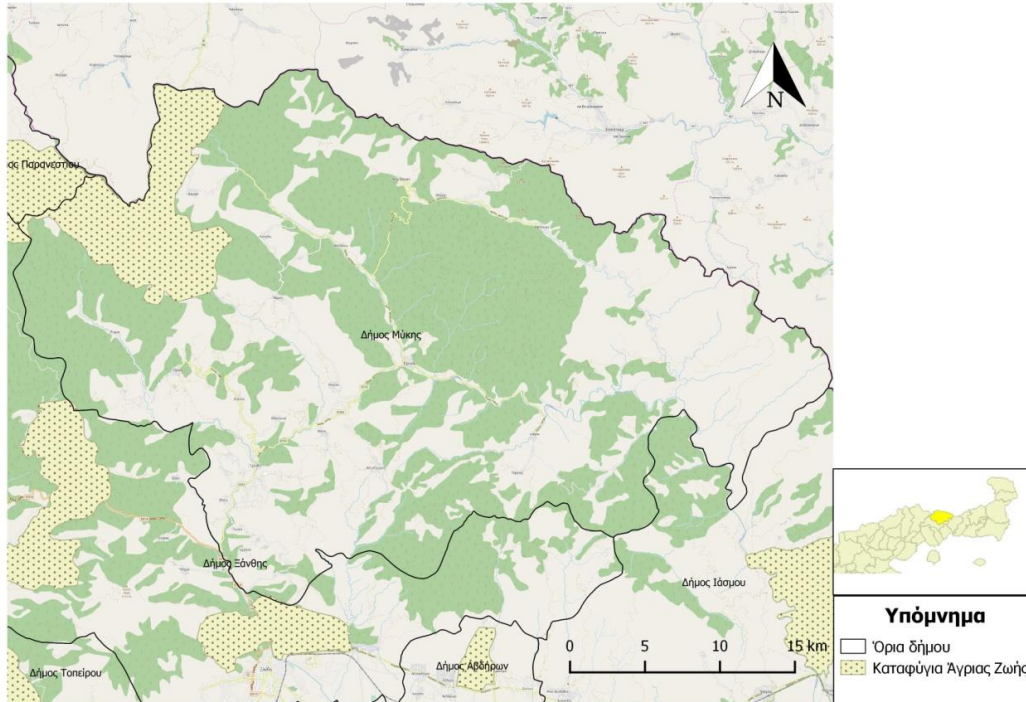
Πίνακας 19. Είδη που αναφέρονται στο άρθρο 4 της Οδηγίας 2009/147/ΕΕ και είναι στο Παράρτημα II της Οδηγίας 92/43/ΕΕ (Natura 2000 – Standart data form).

Κοινό όνομα	Επιστημονικό όνομα
Σαΐνι	<i>Accipiter brevipes</i>
Αιγολιός	<i>Aegolius funereus</i>
Χρυσαιετός	<i>Aquila chrysaetos</i>
Κραυγαετός	<i>Clanga pomarina</i>
Μπούφος	<i>Bubo bubo</i>
Γιδοβύζι	<i>Caprimulgus europaeus</i>
Μαυροπελαργός	<i>Ciconia nigra</i>
Βλαχοτσιόγλονο	<i>Emberiza hortulana</i>
Όρνιο	<i>Gyps fulvus</i>
Θαλασσαετός	<i>Haliaeetus albicilla</i>
Γερακαετός	<i>Hieraaetus pennatus</i>
Λιοστριτσιίδα	<i>Hippolais olivetorum</i>
Διπλοκεφαλός	<i>Lanius minor</i>
Ασπροπάρης	<i>Neophron percnopterus</i>
Σφηκιάρης	<i>Pernis apivorus</i>
Δασόκοτα	<i>Tetrastes bonasia</i>

Η περιοχή «Όρος Χαϊντού - Κούλα και γύρω κορυφές» καλύπτεται από παλιά δάση Οξιάς (*Fagus sp.*). Υπάρχει μια αραιή εμφάνιση του Βαλκανικού Πεύκου (*Pinus peuce*), διάσπαρτα αιωνόβια και νεότερα δέντρα. Το μικρό Φυσικό Μνημείο των αμιγών εκτάσεων Οξιάς παρατηρείται στο Βορειοδυτικό τμήμα της περιοχής. Υπάρχουν, επίσης, ανοιχτές εκτάσεις και λιβάδια, καθώς και κάθετες πλαγιές και σάρες στην κορυφή του Γυφτόκαστρου (Φιλότης, βάση δεδομένων για την ελληνική Φύση). Παρακάτω παρατίθενται τα σημαντικότερα είδη του Όρους Χαϊντού – Κούλας και γύρω κορυφών:

Πίνακας 20. Είδη που αναφέρονται στο άρθρο 4 της Οδηγίας 2009/147/ΕΕ και είναι στο Παράρτημα II της Οδηγίας 92/43/ΕΕ (Natura 2000 – Standart data form)

Κοινή ονομασία	Επιστημονική ονομασία
Ενυδρίδα	<i>Lutra lutra</i>
Μικρή Μυωτίδα	<i>Myotis blythii</i>
Πυρρομυωτίδα	<i>Myotis emarginatus</i>
Τρανομυωτίδα	<i>Myotis myotis</i>
Τρανορινόλοφος	<i>Rhinolophus ferrumequinum</i>
Λαγόγυρος	<i>Spermophilus citellus</i>
Καφέ αρκούδα	<i>Ursus arctos</i>

Χάρτης 3. Χάρτης με τα Καταφύγια Άγιας Ζωής τα οποία εντοπίζονται εντός των ορίων του Δήμου Μύκης (πηγή δεδομένων: geodata.gov.gr, ίδια επεξεργασία)

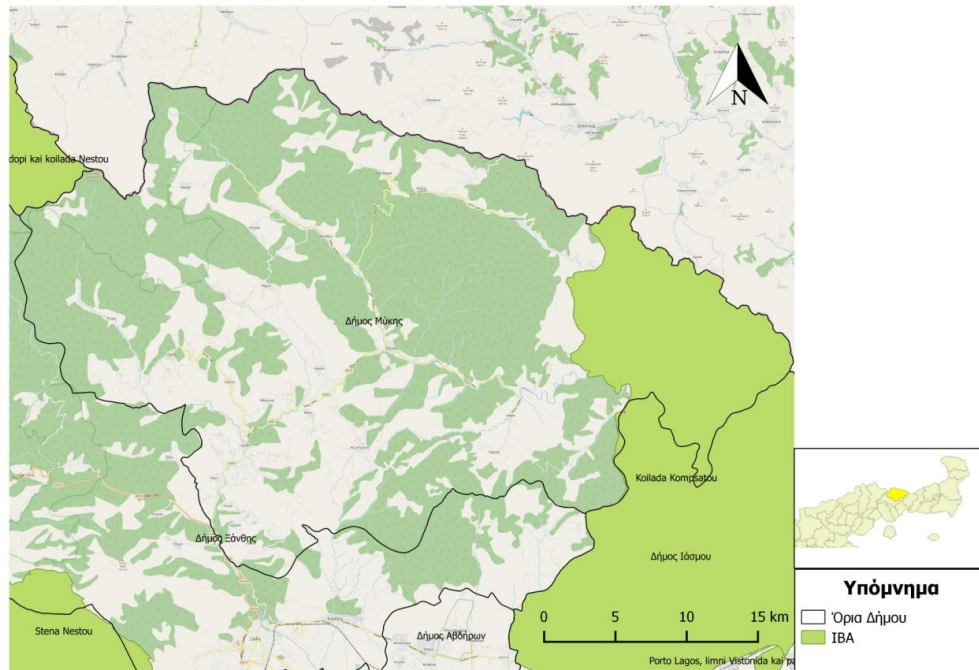

Χάρτης 4. Χάρτης με τα Όρια του Φορέα Διαχείρισης τα οποία εντοπίζονται εντός των ορίων του Δήμου Μύκης (πηγή δεδομένων: geodata.gov.gr, ίδια επεξεργασία)

Εκτός από τις περιοχές του Δικτύου Natura 2000, στην περιοχή έχει οριοθετηθεί, επίσης, μία περιοχή Σ.Π.Π. ή IBA (Σημαντικές Περιοχές για τα Πουλιά ή Important Bird Areas), δηλαδή περιοχές μεγίστης προτεραιότητας για τη διατήρηση της βιοποικιλότητας και ιδιαίτερα των πουλιών. Οι περιοχές αυτές είναι συχνά αναντικατάστατες ή ευάλωτες, καθώς φιλοξενούν σε τακτική βάση σημαντικούς πληθυσμούς από ένα ή περισσότερα απειλούμενα, ενδημικά ή συναθροιστικά είδη (Πορτόλου και συν., 2009).

Οι Σημαντικές Περιοχές για τα Πουλιά (Σ.Π.Π.) δεν είναι θεσμοθετημένες ως προστατευόμενες, δηλαδή στο νόμο για τη βιοποικιλότητα 3937/2011 (ΦΕΚ 60/Α/31-3-2011) δεν αναφέρονται στην κατηγοριοποίηση των προστατευόμενων περιοχών (άρθρο 5). Βάσει νομολογίας του δικαστηρίου της Ε.Ε. και του Συμβουλίου της Επικρατείας, το καθεστώς προστασίας των IBA είναι, παρόλα αυτά, αυστηρότερο σε σχέση με τις Ζ.Ε.Π., διότι δεν επιδέχεται τις εξαιρέσεις που προβλέπονται στο άρθρο 6 παρ. 4 της οδηγίας 92/43/ΕΟΚ, δηλαδή δεν παρέχει τη δυνατότητα έγκρισης έργων για επιτακτικούς λόγους δημοσίου συμφέροντος, περιλαμβανομένων λόγων κοινωνικής ή οικονομικής φύσεως. Ουσιαστικά, ο κατάλογος των Σ.Π.Π. είναι ο επιστημονικός κατάλογος στον οποίο στηρίζεται το κάθε Κράτος Μέλος και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή για τη θεσμοθέτηση των Ζ.Ε.Π. (nomosphysis.org.gr, 2018, Ντεμίρη, 2018).

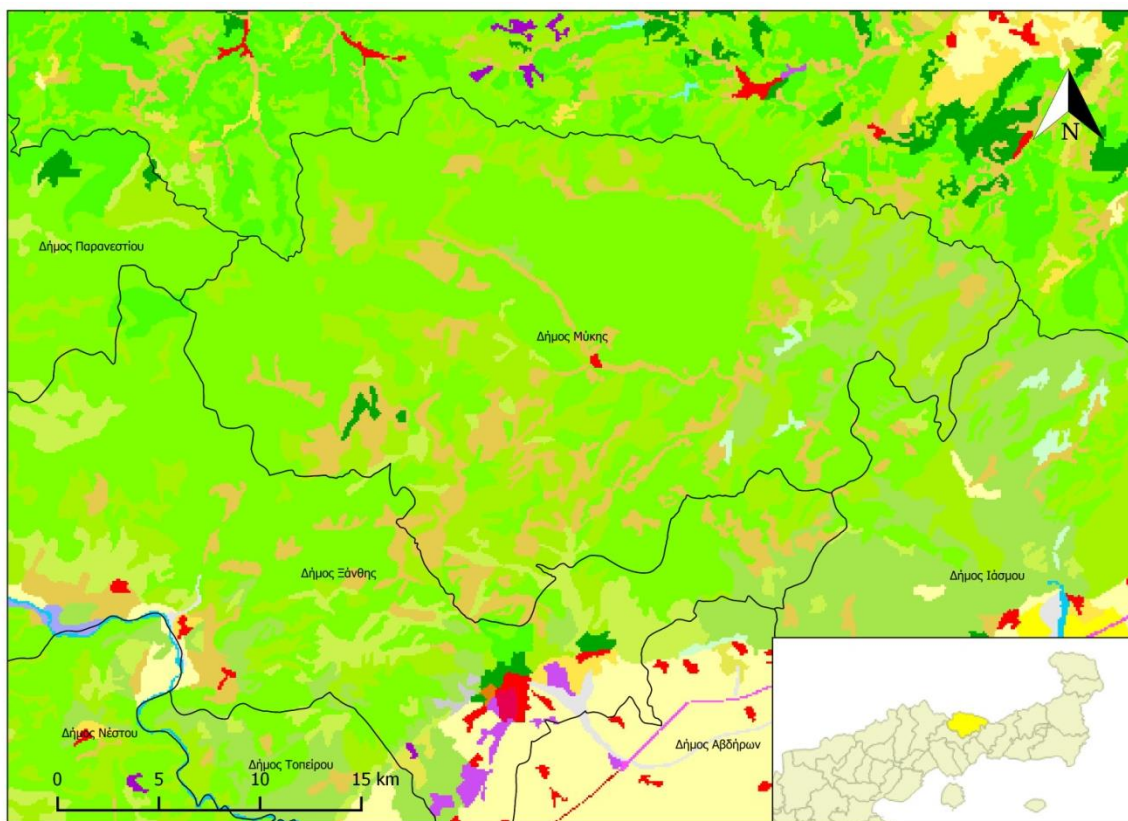
Στην περιοχή μελέτης εντάσσεται μια Σημαντική Περιοχή για τα Πουλιά, η GR009 «Κουιάδα Κομπιάτου», η οποία όπως αναφέρεται και παραπάνω είναι Ζ.Ε.Π. Η περιοχή είναι μια βαθιά κοιλάδα η οποία περικλείεται από λόφους καλυμμένους με δάσος φυλλοβόλων, θαμνώνες και λειμώνες. Η κύρια ανθρώπινη δραστηριότητα στην περιοχή είναι η κτηνοτροφία, ενώ οι κύριες απειλές είναι η αποψίλωση και η εντατική δασική εκμετάλλευση (Ελληνική Ορνιθολογική Εταιρεία, 2019).

Χάρτης 5. Χάρτης με τα Όρια των Σημαντικών Περιοχών για τα Πουλιά τα οποία εντοπίζονται εντός των ορίων του Δήμου Μύκης (πηγή δεδομένων: Ελληνική Ορνιθολογική Εταιρεία, 2019, ίδια επεξεργασία)

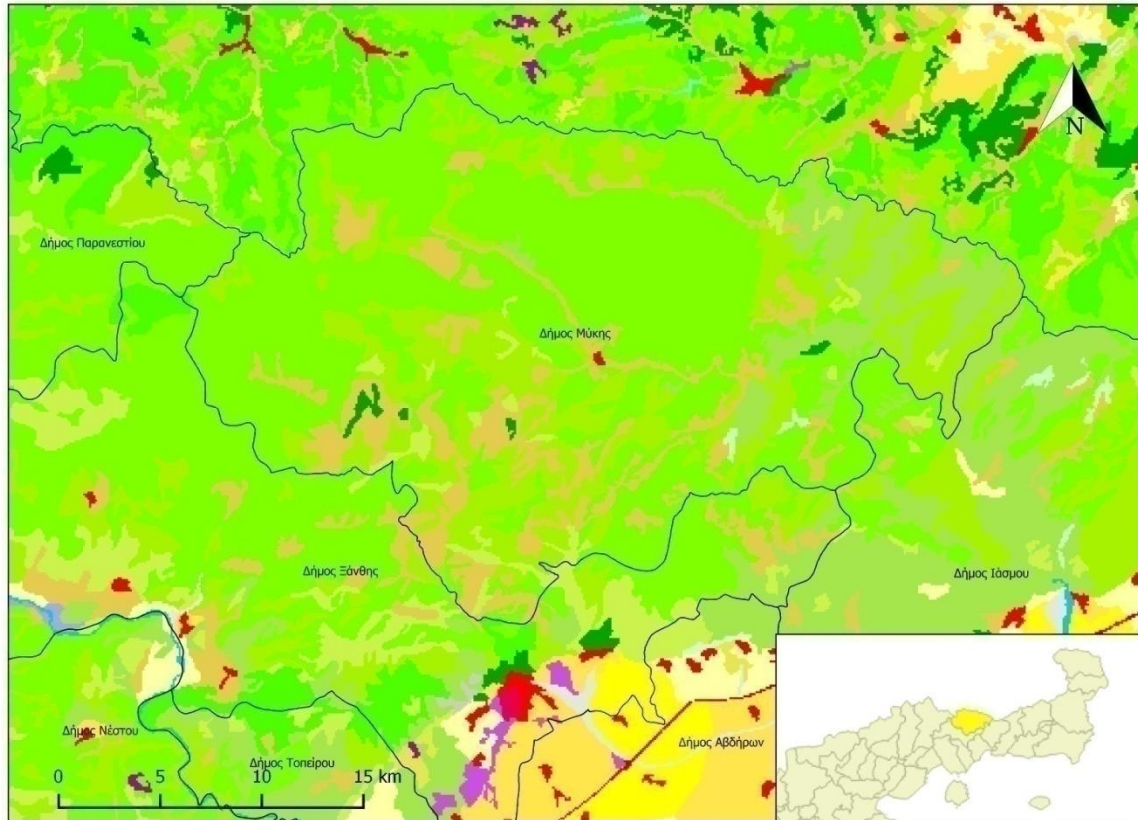
Η περιοχή αυτή είναι πολύ σημαντική για αναπαραγόμενα και διαβατικά αρπακτικά. Είδη παγκόσμιου ενδιαφέροντος τα οποία δεν πληρούν τα κριτήρια των Σ.Π.Π είναι ο Θαλασσαετός (*Haliaeetus albicilla*), ο Ασπροπάρης (*Aegypius monachus*) και ο Βασιλαετός (*Aquila heliaca*). Τα είδη χαρακτηρισμού για την Σ.Π.Π της Κοιλιάδας του Κομφάτου ακολουθούν στον παρακάτω πίνακα (Ελληνική Ορνιθολογική Εταιρεία, 2019).

3.4.6 Κάλυψη γης – χρήσεις γης – βοσκήσιμες εκτάσεις

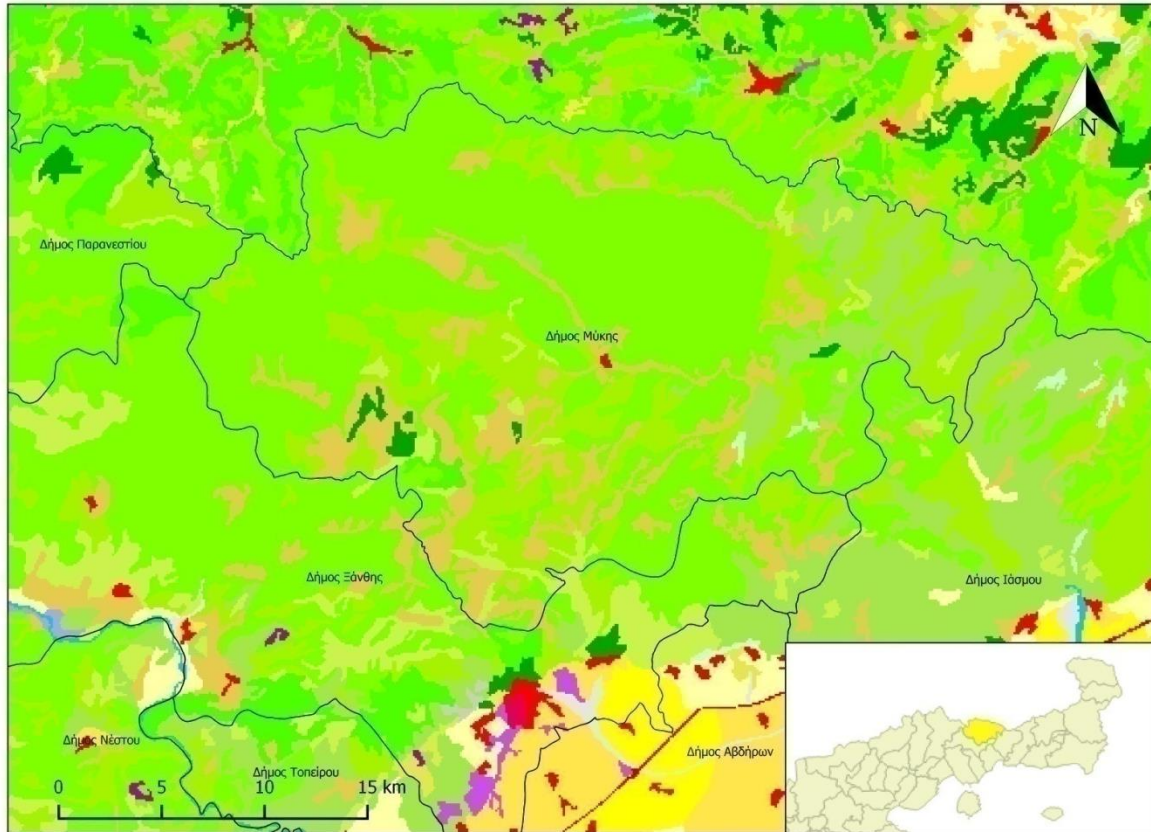

Χάρτης 6. Κάλυψη γης (Corine 2000) (πηγή δεδομένων: Copernicus.eu)

Στους παρακάτω χάρτες παρουσιάζεται η κάλυψη γης για την περιοχή μελέτης για τρεις χρονολογίες, 2000, 2006 και 2012. Όπως φαίνεται και από τους χάρτες, ο Δήμος Μύκης αποτελείται στο σύνολό του από δασικές και αγροτικές εκτάσεις. Παρατηρείται, επίσης, πως δε υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις στην κάλυψη γης του Δήμου Μύκης κατά το πέρασμα της δεκαετίας.

Χάρτης 7. Κάλυψη γης (Corine 2006) (πηγή δεδομένων: Copernicus.eu)

Χάρτης 8. Κάλυψη γης (Corine 2012) (πηγή δεδομένων: Copernicus.eu)

 111: Continuous urban fabric	 222: Fruit trees & berry plantations	 331: Beaches, dunes, sands
 112: Discontinuous urban fabric	 223: Olive groves	 332: Bare rocks
 113: Diffuse constructions	 224: Lavender	 333: Sparsely vegetated areas
 121: Industrial or commercial units	 231: Pastures	 334: Burnt areas
 122: Road & rail networks	 241: Ann. crops assoc. with peren.	 335: Glaciers & perpetual snow
 123: Port areas	 242: Complex cultivation patterns	 400: Undifferentiated wet areas
 124: Airports	 243: Agriculture + natural veg.	 411: Inland marshes
 131: Mineral extraction sites	 244: Agro-forestry areas	 412: Peat bogs
 132: Dump sites	 311: Broad-leaved forest	 421: Salt marshes
 133: Construction sites	 312: Coniferous forest	 422: Salines
 141: Green urban sites	 313: Mixed forest	 423: Intertidal flats
 142: Sport & leisure facilities	 321: Natural grassland	 511: Water courses
 211/212: Arable land	 322: Moors & heathland	 512: Water bodies
 213: Rice fields	 323: Sclerophyllous vegetation	 521: Coastal lagoons
 214: Greenhouses	 324: Transitional woodland-scrub	 522: Estuaries
 221: Vineyards	 325: Moors	 523: Sea & ocean

Εικόνα 35. Υπόμνημα κάλυψης γης (πηγή: Copernicus.eu)

Όσον αφορά τις θεσμοθετημένες χρήσεις γης, ο Δήμος Μύκης δεν εντάσσεται σε σχέδιο πόλης, δεν υπάρχει οριοθετημένο θεσμικό πλαίσιο και επομένως δεν υπάρχουν θεσμοθετημένες χρήσεις γης στην περιοχή (Υ.Π.Ε.Κ.Α., 2015).

Σύμφωνα με στοιχεία, όπως αυτά δίνονται από την ΕΛ.ΣΤΑΤ., οι δημόσιες βοσκήσιμες εκτάσεις στην περιοχή του Δήμου ανέρχονται σε 23.200 στρέμματα ή σε ποσοστό 3,66%, ενώ οι ιδιωτικοί βοσκότοποι ανέρχονται σε 118.200 στρέμματα ή σε ποσοστό 18,66% της συνολικής επιφάνειας του Δήμου. Οι τελευταίες εκτάσεις είναι προφανώς γεωργικές και ανήκουν κατά πλειονότητα στα ποολίβαδα (Ινστιτούτο Δασικών Ερευνών, 2015).

Πίνακας 21. Κατανομή των χρήσεων γης στο Δήμο Μύκης (πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ., Ινστιτούτο Δασικών Ερευνών, 2015)

Περιγραφή	Έκταση (στρέμματα)	Ποσοστό (%)
Γεωργικές εκτάσεις	39.100,00	6,17
Βοσκότοποι		
Δημόσιοι	23.200,00	3,66
Δημοτικοί (Ο.Τ.Α.)		
Ιδιωτικοί	118.200,00	18,66
Δάση	423.100,00	66,79
Λοιπές εκτάσεις (νερά, οικισμοί, κ.λπ.)	29.900,00	4,72
Σύνολο	633.500,00	100

Στον παρακάτω πίνακα παρουσιάζονται οι βοσκήσιμες εκτάσεις οι οποίες προέκυψαν από τη χαρτογράφηση των αντίστοιχων κωδικών του CORINE καθώς και εκείνες οι οποίες χαρτογραφήθηκαν από τον ΟΠΕΚΕΠΕ. Είναι σαφές ότι από το CORINE προέκυψαν περισσότερες βοσκήσιμες εκτάσεις σε σχέση με εκείνες της ΕΛ.ΣΤΑΤ., προφανώς διότι η ΕΛ.ΣΤΑΤ. δεν περιέλαβε όλες τις κατηγορίες του CORINE οι οποίες μπορούν να βοσκηθούν. Οι σημαντικά μειωμένες εκτάσεις κατά ΟΠΕΚΕΠΕ σε σχέση με το CORINE πιθανόν να οφείλονται στο γεγονός ότι έχουν αφαιρεθεί εκτός απογραφής πολλές εκτάσεις οι οποίες αποτελούν εν δυνάμει βοσκοτόπους. Τέτοιες είναι οι κατηγορίες οι οποίες υπάγονται στους κωδικούς “321”, “323” και “324”. Πάντως, από τα 35.238,50 στρέμματα που δίνει ο ΟΠΕΚΕΠΕ, το 38,34% αντιπροσωπεύει μη επιλέξιμες εκτάσεις, επειδή περιέχουν αυξημένη ξυλώδη βλάστηση.

Πίνακας 22. Βοσκήσιμες εκτάσεις κατά CORINE, επιλεξιμότητα (ΟΠΕΚΕΠΕ) και λιβαδικό τύπο στο Δήμο Μύκης (Ινστιτούτο Δασικών Ερευνών, 2015)

Κωδικός	Περιγραφή	Έκταση (στρέμ.)	Κατηγορία επιλεξιμότητας ¹	Έκταση (στρέμ.)	Κατηγορία ²	Έκταση
231	Λειμώνες	-	-	-	-	-
321	Φυσικοί Βοσκότοποι	15.229,20	100	5.429,30	Ποολίβαδα & Εγκατ. Αγροί	17.103,20
322	Θάμνοι & Χερσότοποι	-	62,5	8.709,60	Θαμνολίβαδα	50.917,00

323	Σκληροφυλλική Βλάστηση	48.243,88	37,5	7.590,20		
324	Μεταβατικές Θαμνώδεις & Δασώδεις εκτάσεις	147.548,32	0	13.509,40	Δασολίβαδα	7.679,60
332	Απογυμνωμένοι Βράχοι	-				
333	Εκτάσεις με αραιή βλάστηση	2.148,81				
	Σύνολο	213.170,21		35.238,50		75.699,80

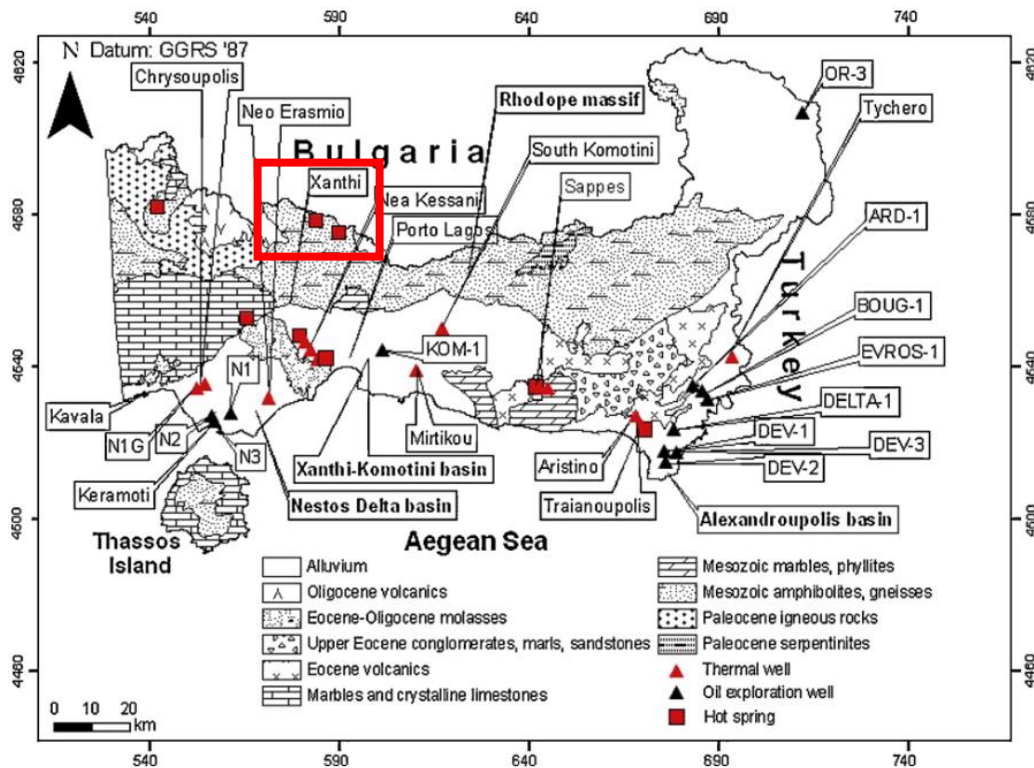
¹ Κατηγορίες επιλεξιμότητας: 0 (πυκνότητα ξυλώδους βλάστησης & βράχων >75%) - 37,5 (πυκνότητα ξυλώδους βλάστησης & βράχων μεταξύ 50 και 75%) - 62,5 (πυκνότητα ξυλώδους βλάστησης & βράχων μεταξύ 25 και 50%) - 100 (πυκνότητα ξυλώδους βλάστησης & βράχων <25%)

² Κατηγορίες λιβαδικών τύπων: ποολίβαδα - φρυγανολίβαδα - θαμνολίβαδα - δασολίβαδα, επιπλέον βράχοι και δάση

3.4.7 Ιαματικές πηγές

Στο Δήμο Μύκης εντοπίζονται θερμές πηγές στον οικισμό Θέρμες. Ο οικισμός απέχει 42 km από την πόλη και βρίσκεται κοντά στα ελληνοβουλγαρικά σύνορα. Με Υπουργική Απόφαση (ΦΕΚ 1166/Β/2016) αναγνωρίστηκαν ως ιαματικές οι πηγές: «νερό Λουτρών στην περιοχή Θερμών Εχίνου του Δήμου Μύκης Ν. Ξάνθης». Οι πηγές αυτές κατατάσσονται στην ιαματική κατηγορία των οξυανθρακικών νερών και βρίσκονται διάσπαρτες σε γεωμετρική ακτίνα 1 χιλιομέτρου. Οι θερμοκρασίες των Λουτρών κυμαίνονται από 29°C έως 53°C και η συνολική παροχή των πηγών είναι άνω των 100 m³/h (xronos.gr, 2016, visitthraki.gr).

Ο τρόπος χρήσης ο οποίος συνίσταται είναι για λουτροθεραπεία, για νοσήματα του μυοσκελετικού, νευρικού και περιφερικού αγγειακού συστήματος, για δερματικές παθήσεις και για ποσιθεραπεία για παθήσεις του γαστρεντερικού και ουροποιητικού συστήματος. Αντίθετα, αντενδείκνυται συστηματικά για μεταδοτικά και κακοήθη νοσήματα, ηπατική και νεφρική ανεπάρκεια (xronos.gr, 2016, visitthraki.gr).

Χάρτης 9. Γεωλογικός χάρτης της Ανατολικής Μακεδονίας – Θράκης με τα θέσεις των θερμών πηγών, σε κόκκινο πλαίσιο φαίνονται οι θερμές πηγές στην περιοχή μελέτης (Mendrinou et. al., 2010).

Ξενώνες φιλοξενίας, για όσους θέλουν να αξιοποιήσουν τα λουτρά της περιοχής, λειτουργούν από το 1960. Πρόσφατα έχει γίνει ανακαίνιση του υδροθεραπευτηρίου στα Λουτρά Θερμών, καθώς και των ξενώνων φιλοξενίας (xronos.gr, 2016, Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Μακεδονίας – Θράκης 2007-2013).

Εικόνα 36. Αριστερά: εκβολή θερμής πηγής στις Θέρμες, δεξιά: λουτρό σε εξωτερικό χώρο στις Θέρμες (προσωπικό αρχείο Νεϊλάν Χοτζάρ)

Εικόνα 37. Ενοικιαζόμενα δωμάτια στον οικισμό Ιαματικά Λουτρά Θερμών (προσωπικό αρχείο Νεϊλάν Χοτζάρ)

3.4.8 Ορεινά μονοπάτια

Ο Ορειβατικός Σύλλογος Ξάνθης συμμετέχει ενεργά στην καταγραφή με GPS, των ορεινών μονοπατιών. Τα μονοπάτια που υπάρχουν στο Δήμο Μύκης είναι τα ακόλουθα (eosx.gr):

- Ξάνθη – Κένταυρος – Εχίνος
- Ωραίο – Κούλα
- Δημάριο – Κορυφές Πέτρα
- Γυφτόκαστρο – Κούλα
- Ρεύμα – Κορυφή Ιππαρχία – Κορυφή Θερμό
- Πάχνη – Κορυφή Γεράνεια
- Δημάριο – Κούλα
- Δημάριο – Φυλάκιο
- Κορυφή Γεράνεια – Κορυφή Κούλα
- Τσαλαπετεινός – Γεφύρι Μπουρούν
- Ρεύμα – Κούλα
- Τσαλαπετεινός – Ομώνυμη γέφυρα
- Λίβας – Κένταυρος

Πρέπει να σημειωθεί ότι δεν είναι σηματοδοτημένες όλες οι διαδρομές, κι έτσι είναι απαραίτητη η χρήση συσκευής GPS για κάποιον που δεν είναι γνώστης της περιοχής.

3.4.9 Ρύπανση περιβάλλοντος

Οι ποταμοί Κομψάτος και Κόσυνθος, οι οποίοι εντοπίζονται στην περιοχή μελέτης, ικανοποιούν τις απαιτήσεις άρδευσης της περιοχής, ενώ παράλληλα πληρούν τις προϋποθέσεις για πρόσληψη νερού για ύδρευση μετά από επεξεργασία. Ωστόσο, περιστασιακά και σε ορισμένες θέσεις παρατηρούνται υψηλές συγκεντρώσεις νιτρικών και αμμωνιακών

(Κουτσογιάννης κ.ά., 2008). Η προέλευση των ουσιών αυτών είναι τα λιπάσματα και φυτοφάρμακα τα οποία χρησιμοποιούνται στις καλλιέργειες της περιοχής η οποία, όπως αναφέρεται και σε άλλη ενότητα, είναι μία κατ' εξοχήν αγροτική περιοχή. Τα λιπάσματα και φυτοφάρμακα δεν ρυπαίνουν μόνο τα επιφανειακά ύδατα, αλλά αποτελούν, επίσης, σημαντικό κίνδυνο υποβάθμισης της ποιότητας και των υπογείων υδάτων της περιοχής.

Ο ποταμός Κόσυνθος, ο οποίος πηγάζει από τα ορεινά του Δήμου Μύκης και τον διατρέχει, δέχεται την ανεξέλεγκτη απόρριψη στερεών αποβλήτων (οικιακών, οικοδομικών, κτλ.) στην κοίτη του από τις ορεινές κοινότητες στα ανάντη (Επιχειρησιακό Σχέδιο Δήμου Ξάνθης 2013-2014).

Η απόρριψη οικιακών απορριμμάτων από τους κατοίκους των οικισμών του Δήμου Μύκης είναι εμφανής με μία επίσκεψη στην περιοχή. Τα απορρίμματα στη συνέχεια παρασύρονται από τον άνεμο και το νερό της βροχής και καταλήγουν στα επιφανειακά ύδατα, όπου και παρασύρονται έως τα κατάντη των ποταμών.

Εικόνα 38. Απορρίμματα στον Ποταμό Κόσυνθο (προσωπικό αρχείο Νεϊλάν Χοτζάρ).

3.4.10 Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης

Τα Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (ΚΠΕ) είναι ένα δίκτυο αποκεντρωμένων δημόσιων εκπαιδευτικών δομών του ΥΠΠΕΘ, με αντικείμενο την εκπαίδευση για το περιβάλλον και την υποστήριξή της σε τοπικό, εθνικό και διεθνές επίπεδο. Σκοπός τους είναι η ανάπτυξη, προώθηση και υλοποίηση της Εκπαίδευσης για το Περιβάλλον (espa.gr, 2018).

Τα πλησιέστερα στην περιοχή μελέτης ΚΠΕ είναι το ΚΠΕ Παρανεστίου, το οποίο βρίσκεται στη Δράμα και το ΚΠΕ Βιστωνίδας, το οποίο βρίσκεται στη Ξάνθη (edu.klimaka.gr).

Το ΚΠΕ Παρανεστίου προσφέρει σεμινάρια εκπαιδευτικών και προγράμματα για μαθητές με θεματικούς άξονες τη διαχείριση απορριμμάτων, τη βιοποικιλότητα, την ενέργεια

και την υπαίθρια διαβίωση (ΚΠΕ Παρανεστίου, 2012). Το ΚΠΕ Βιστωνίδας προσφέρει σεμινάρια εκπαιδευτικών και ενηλίκων και προγράμματα για μαθητές πολυήμερα ή μονοήμερα. Τα προγράμματα του ΚΠΕ Βιστωνίδας περιλαμβάνουν αποδράσεις στα βουνά της Ροδόπης, στην παλιά πόλη της Ξάνθης, ορνιθοπαρατήρηση στη λίμνη Βιστωνίδα, αλλά και προγράμματα που αφορούν τα απορρίμματα (ΚΠΕ Βιστωνίδας, 2019).

3.5 Τεχνική – Τεχνολογική Πραγματικότητα

3.5.1 Υποδομές

Στον παρακάτω πίνακα παρατίθενται οι οικισμοί του Δήμου, στους οποίους υπάρχουν δημόσιες-δημοτικές υπηρεσίες, σχολικές υποδομές και ποιας βαθμίδας εκπαίδευσης, αθλητικές εγκαταστάσεις, υποδομές υγείας και κοινόχρηστοι χώροι πρασίνου-πλατείες.

Πίνακας 23 Υποδομές στους οικισμούς του Δήμου Μύκης (Επιχειρησιακό πρόγραμμα «Περιβάλλον και Αειφόρος Ανάπτυξη», 2015, Διεύθυνση Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Ξάνθης, 2018, Διεύθυνση Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Ξάνθης, χ.η., dide.xan.sch.gr, χ.η.).

Οικισμός	Δημοτικές υπηρεσίες	Σχολικές μονάδες	Αθλητικές εγκαταστάσεις	Περίθαλψη	Κοινόχρηστοι χώροι	
Κοτύλη	X	X	X	X		ΝΔ
Αιμόνιο		X				Δ
Δημάριον	X	X				ΝΔ
Πάχνη	X	X		X		ΝΔ
Προσήλιον		X				Ν
Άλμα		X				ΝΔ
Ζουμπούλιον		X				Δ
Κότινον		X				Δ
Κίρρα		X				ΝΔ
Σμίνθη	X	X				ΝΔΓ
Αιώρα		X	X			Δ
Γοργόνα		X				ΝΔ
Σιρόκον		X				
Τρύγωνο		X				Δ
Γλαόκη		X	X			ΝΔΓΛ
Μάνταινα		X				ΝΔ
Μύκη	X	X		X		ΝΔ
Μελοίβια		X	X			ΝΔ
Ωραίον	X	X	X	X	X	ΝΔ
Κύκνος		X				Δ
Ρεύμα		X				Δ
Σάτρες	X	X			X	ΝΔ

Οικισμός	Δημοτικές υπηρεσίες	Σχολικές μονάδες	Αθλητικές εγκαταστάσεις	Περίθαλψη	Κοινόχρηστοι χώροι
Ποταμοχώριον		X	X		Δ
Τέμενος		X			ΝΔ
Ανω Θέρμες		X			ΝΔ
Μέσες Θέρμες		X			Δ
Θέρμες		X			X
Ιαματικές πηγές	X		X		X
Μέδουσα	X	X			X Δ
Κοττάνη	X				
Εχίνος		X		X	ΝΔΓΛ
Κένταυρος		X			ΝΔ

N= νηπιαγωγείο, Δ= δημοτικό, Γ= γυμνάσιο, Λ=λύκειο

Από τον παραπάνω πίνακα παρατηρείται ότι από τους 61 οικισμούς του Δήμου Μύκης, μόνο στους 32 υπάρχουν σχολικές μονάδες, ενώ σε 2 μόνο οικισμούς υπάρχει και η βαθμίδα του Λυκείου. Επιπλέον, όσον αφορά τις παιδικές χαρές-πλατείες, μόνο σε 5 οικισμούς μπορεί κανείς να βρεθεί σε τέτοιου είδους κοινόχρηστο χώρο. Το ίδιο συμβαίνει και με τις αθλητικές εγκαταστάσεις, όπου μόνο 6 οικισμοί βρίσκονται κοντά σε κάποια αθλητική εγκατάσταση.

3.5.2. Διαχείριση Στερεών Αποβλήτων - Ανακύκλωση

Τα παραγόμενα απορρίμματα του Δήμου Μύκης συλλέγονται από απορριμματοφόρα οχήματα του Συνδέσμου Διαχείρισης Απορριμμάτων Νομού Ξάνθης (Σ.Δ.Α.Ν.Ξ.), ο οποίος είναι ο υφιστάμενος φορέας διαχείρισης των απορριμμάτων της Π.Ε. Ξάνθης. Στη συνέχεια, τα απορρίμματα οδηγούνται στο Χ.Υ.Τ.Α. της Π.Ε. Ξάνθης, ο οποίος βρίσκεται στο Αγρόκτημα «Πρασινάδα» του Δήμου Τοπείρου (xanthi,eedsa.gr).

Ο συγκεκριμένος Χ.Υ.Τ.Α. λειτουργεί από το 1993 και σύμφωνα με δημοσιεύματα του τοπικού τύπου, το έργο επέκτασης του Χ.Υ.Τ.Α. Ξάνθης δεν προχωρά και δεν υπάρχει δυνατότητα ο Χ.Υ.Τ.Α. να δέχεται όλα τα απορρίμματα της Π.Ε. (xanthipress.gr, 2019).

Όσον αφορά την ανακύκλωση συσκευασιών, η ΔΙ.Α.Α.ΜΑ.Θ. Α.Ε. σύναψε σύμβαση με την «ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗΣ – ΑΝΑΚΥΚΛΩΣΗΣ Α.Ε. – Ε.Ε.Α.Α. Α.Ε.» και έχουν αναπτυχθεί οι απαραίτητες υποδομές, δηλαδή δύο Κέντρα Διαλογής Ανακυκλώσιμων Υλικών (Κ.Δ.Α.Υ.) και δύο σταθμοί μεταφόρτωσης στην Ξάνθη και στη Μύκη – Σταυρούπολη (diaamath.gr)

Από την επιτόπια έρευνα στην περιοχή μελέτης, διαπιστώθηκε έλλειψη περιβαλλοντική ευαισθητοποίησης, σκουπίδια να υπάρχουν σε διάφορα σημεία και να παρασύρονται από χειμάρρους και ποταμούς. Επιπλέον, αν και υπάρχουν μπλε κάδοι ανακύκλωσης συσκευασιών και έχει γίνει σχετική ενημέρωση των κατοίκων για τις συσκευασίες που είναι ανακυκλώσιμες, λίγοι είναι αυτοί που κάνουν διαλογή και απορρίπτουν ξεχωριστά στους μπλε κάδους τα ανακυκλώσιμα.

3.5.3 Ύδρευση – Άρδευση - Πρακτικές Άρδευσης

Η Π.Ε. Ξάνθης, βάσει των γεωλογικών και γεωμορφολογικών συνθηκών, παρουσιάζει ένα ιδιόμορφο καθεστώς όσον αφορά τον εντοπισμό και την ανάπτυξη των υπόγειων υδροφόρων στρωμάτων. Η ορεινή ζώνη στο σύνολό της σχεδόν στερείται δυναμικών και αξιοποιήσιμων υπόγειων νερών. Αντίθετα, τα επιφανειακά νερά βρίσκονται σε επάρκεια, αλλά η μορφολογία και το είδος του γεωλογικού υλικού δεν επιτρέπουν στις περισσότερες περιπτώσεις την κατασκευή αποθηκευτικών χώρων (φραγμάτων). Σήμερα, οι ανάγκες του Δήμου Μύκης ικανοποιούνται από ένα μεγάλο αριθμό πηγών, καταναμημένων σε όλο τον ορεινό όγκο του Δήμου και από ένα μικρό αριθμό δυναμικών γεωτρήσεων (Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Δήμου Μύκης 2011-2014).

Η εξασφάλιση καλής ποιότητας και επαρκούς ποσότητας πόσιμου νερού έχει να κάνει με την κατάσταση κυρίως του δικτύου ύδρευσης. Η παλαιότητα του δικτύου, η κατασκευή και οι ατέλειες που μπορεί να υπάρχουν, σχετίζονται με την ποιότητα του νερού, ιδιαίτερα στις περιοχές όπου παρουσιάζονται συχνά διακοπές νερού και προκαλούνται έτσι αναρροφήσεις νερών και υλικών τα οποία βρίσκονται στο περιβάλλον των δικτύων. Πολλές φορές το νερό της πηγής δεν μπορεί να αποθηκευτεί λόγω μικρής χωρητικότητας της δεξαμενής. Έτσι, οι νυχτερινές ποσότητες της πηγής οι οποίες θα μπορούσαν ενδεχομένως να ικανοποιήσουν τις ημερήσιες ανάγκες, μένουν αναξιοποίητες (Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Δήμου Μύκης 2011-2014).

Οι καλλιέργειες στο Δήμο Μύκης πραγματοποιούνται χωρίς άρδευση. Στην περιοχή του Εχίνου και των Μελιβοίων υπάρχει αρδευτικό δίκτυο, αλλά δεν αξιοποιείται επαρκώς και οι ανάγκες άρδευσης την κρίσιμη περίοδο των υφιστάμενων καλλιεργειών καλύπτονται με αυτοσχέδιες ομβροδεξαμενές από όπου το διαθέσιμο νερό μεταφέρεται σε μεγάλες αποστάσεις με τη χρήση λάστιχων (Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Δήμου Μύκης 2011-2014).

Παρά τις προσπάθειες για την αναβάθμιση της ποιότητας και της ποσότητας του νερού ύδρευσης, απαιτείται περισσότερη προσπάθεια ιδιαίτερα τους καλοκαιρινούς μήνες (Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Δήμου Μύκης 2011-2014).

3.5.4. Δίκτυο Συγκοινωνιών

Όλες οι συγκοινωνίες πραγματοποιούνται μέσω του οδικού δικτύου. Υπάρχουν καθημερινά δρομολόγια λεωφορείων ΚΤΕΛ από και προς την Ξάνθη (Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Δήμου Μύκης 2011-2014). Υπάρχουν 2 δρομολόγια την ημέρα, και κανένα τις Κυριακές και Αργίες, ενώ για κάποιους οικισμούς δεν υπάρχει δρομολόγιο ούτε το Σάββατο (ktelxanthi.gr). Εντονότερο εμφανίζεται από κάθε άλλο Δήμο της Π.Ε. Ξάνθης το πρόβλημα συγκοινωνιακής απομόνωσης των οικισμών οι οποίοι δεν βρίσκονται πάνω στο κύριο οδικό δίκτυο προς Εχίνο ή σε βατές οδικές συνδέσεις με αυτό (Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Δήμου Μύκης 2011-2014).

3.5.5. Προγράμματα υλοποίησης έργων

Στη συνέχεια, ακολουθούν τα σημαντικότερα έργα τα οποία έχουν ολοκληρωθεί ή ολοκληρώνονται στο Δήμο Μύκης, ανά διάσταση.

Πολιτισμός

Στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Προγράμματος Εδαφικής Συνεργασίας (INTERREG V-A) ΕΛΛΑΔΑ - ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ 2014-2020 θα υλοποιηθεί το έργο με τίτλο: «**Mineral Paths: Vacations and Nature with a blink**» και ακρώνυμο «Mineral Paths» (Ιαματικά Μονοπάτια: Διακοπές και Φύση σε κλάσματα του δευτερολέπτου). Σκοπός του έργου είναι η ανάπτυξη του Ιαματικού Τουρισμού στις περιοχές που διαθέτουν Ιαματικές Πηγές, μέσω του εκσυγχρονισμού των υποδομών και των εγκαταστάσεων καθώς και τη δημιουργία ενός δικτύου μεταξύ των εταίρων για την προβολή και προώθηση του Θερμαλισμού στις περιοχές αυτές (diavgeia.gov.gr, 2018).

Μέσω της συνεργασίας του Δήμου Μύκης με την Ελληνική Εταιρεία Περιβάλλοντος και Πολιτισμού (ΕΛΛΕΤ), θα υλοποιηθεί η πράξη «**Μονοπάτια Πολιτισμού στο Δήμο Μύκης**». Στόχοι του προγράμματος είναι η αξιοποίηση των υπαρχόντων μονοπατιών της περιοχής με την ανάπτυξη ολοκληρωμένης πεζοπορικής διαδρομής στην περιοχή της Κοττάνης, η χαρτογράφηση πεζοπορικής διαδρομής, σε συνάρτηση με υπάρχοντα φυσικά και περιβαλλοντικά μνημεία, η ανάδειξη της περιβαλλοντικής και φυσικής κληρονομιάς της ευρύτερης περιοχής, η ανάπτυξη του πεζοπορικού τουρισμού και ο συνδυασμός του με αγροτουρισμό, φυσιολατρικό τουρισμό, τουρισμός εναλλακτικών δραστηριοτήτων, τουρισμό περιπέτειας (adventure tourism) και αθλητικό τουρισμό. Η δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, κατά τη διάρκεια και μετά το πέρας της υλοποίησης του προγράμματος. Η ευαισθητοποίηση για την αξία των φυσικών, περιβαλλοντικών και αρχιτεκτονικών μνημείων της περιοχής και την ανάγκη προστασίας και ανάδειξής τους. Η στήριξη των τοπικών οικονομιών, μέσω της σύνδεσης αυτής της μορφής τουρισμού με τον πρωτογενή τομέα, τα τοπικά προϊόντα, την τοπική αρχιτεκτονική και την εμπλοκή των κατοίκων και επαγγελματιών των απομακρυσμένων οικισμών (diavgeia.gov.gr, 2018α).

Στο πλαίσιο του Προγράμματος «**Ανταγωνιστικότητα Επιχειρηματικότητα και Καινοτομία**», γίνεται αποκατάσταση ενός παραδοσιακού υφιστάμενου κτιρίου στον οικισμό Κοττάνη για τη δημιουργία ενοικιαζόμενων δωματίων. Σκοπός της επενδύτριας είναι η φιλοξενία επισκεπτών και η προσφορά μιας γκάμας προτάσεων δράσεων κατά τη διαμονή του, ώστε να γνωρίσουν όσο το δυνατόν μεγαλύτερο μέρος της πολιτιστικής, φυσικής και ιστορικής κληρονομιάς της περιοχής (anartyxi.gov.gr, 2017).

Παιδεία

Στο πλαίσιο του προγράμματος «**Ανταγωνιστικότητα Επιχειρηματικότητα και Καινοτομία**», επιχορηγείται το έργο «Ενίσχυση της αυτοαπασχόλησης πτυχιούχων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης», το οποίο αφορά τη λειτουργική ανάπτυξη μιας επιχείρησης παροχής υπηρεσιών φροντιστηρίου ξένων γλωσσών (anartyxi.gov.gr, 2018).

Λαμβάνοντας υπόψη το με αριθμό πρωτοκόλλου 3505/Φ36/28-3-2019 έγγραφο της Διεύθυνσης Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Ξάνθης, σύμφωνα με το 36380/Δ3/7-3-2019 έγγραφο του Υπουργείου Παιδείας, Έρευνας & Θρησκευμάτων, η ΔΔΕ Ξάνθης εισηγήθηκε την ίδρυση Τμήματος Ένταξης στο Γυμνάσιο Σμίνθης, η οποία εγκρίθηκε από το Δήμο Μύκης (diavgeia.gov.gr, 2019).

Λύματα-Απορρίμματα

Στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος “**Περιβάλλον και Αειφόρος Ανάπτυξη**” υλοποιήθηκε η πράξη «Μονάδα επεξεργασίας λυμάτων οικισμού Εχίνου». Το έργο αφορά στην κατασκευή των εγκαταστάσεων επεξεργασίας και διάθεσης λυμάτων του οικισμού Εχίνου, του Δήμου Μύκης. Η εγκατάσταση επεξεργασίας και διάθεσης λυμάτων συνιστά έργο υποδομής και προστασίας του περιβάλλοντος, με δυναμικότητα 616,00 (m³ /d) για την Α΄ Φάση της 20ετίας (έτος 2030) και 726,00 (m³ /d) για τη Β΄ Φάση της 40ετίας (έτος 2050) και ισοδύναμο εξυπηρετούμενο πληθυσμό 2800 κατοίκων (έτος 2030) και 3300 κατοίκων (έτος 2050) αντίστοιχα (diavgeia.gov.gr, 2018β).

Στο πλαίσιο του ίδιο Επιχειρησιακού Προγράμματος όπως παραπάνω, κατασκευάστηκε Εγκατάσταση Επεξεργασίας Λυμάτων και στον οικισμό Μύκης» (diavgeia.gov.gr, 2017).

Εικόνα 39 Μονάδα επεξεργασίας λυμάτων οικισμού Εχίνου (© Χαμνή Χαλίλογλου)

Το Νοέμβριο του 2018 ο Δήμος Μύκης και ειδικότερα το τμήμα Περιβάλλοντος, καθαριότητας και Ανακύκλωσης του Δήμου Μύκης αποφάσισε να υποβάλει πρόταση στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «**Υποδομές Μεταφορών, Περιβάλλον και Αειφόρος Ανάπτυξη 2014-2020**», Άξονας Προτεραιότητας 14 «Διατήρηση και Προστασία του Περιβάλλοντος – Προαγωγή της Αποδοτικής Χρήσης των Πόρων», με τίτλο Πράξης «Διαχείριση Βιοαποβλήτων στο Δήμο Μύκης», συνολικού προϋπολογισμού 614.234,00 €. Η πρόταση / πράξη αφορά στην υλοποίηση δράσεων προώθησης οικιακής κομποστοποίησης, ανάπτυξης συστημάτων χωριστής συλλογής βιοαποβλήτων και κομποστοποίησης βιοαποβλήτων (diavgeia.gov.gr, 2018γ).

Κοινωνία

Υλοποιήθηκε **Κέντρο Κοινότητας Δήμου Μύκης**, το οποίο εξυπηρετεί όλους τους κατοίκους του Δήμου, με προτεραιότητα στις ευπαθείς ομάδες- με στόχο τη διάχυση της πληροφορίας αναφορικά με υπηρεσίες και παροχές κοινωνικού χαρακτήρα προς όλους τους πολίτες. Επίσης, πέρα από τη διάχυση της πληροφορίας, το Κέντρο Κοινότητας παρέχει και υπηρεσίες κοινωνικής ένταξης. Είναι δομή που λειτουργεί συμπληρωματικά, και δεν αντικαθιστά ή υποκαθιστά, τις Κοινωνικές Υπηρεσίες του Δήμου Μύκης, αλλά διευρύνει το φάσμα των παρεχόμενων υπηρεσιών κοινωνικού χαρακτήρα προς τους δημότες-οφελούμενους (anartyxi.gov.gr, 2017α).

Κεφάλαιο 4^ο

4. Πρωτογενής Έρευνα

Στην πρωτογενή έρευνα της παρούσας εργασίας επιλέχθηκε η χρήση της συνέντευξης. Σύμφωνα με τον Kvale (1996), η συνέντευξη είναι η ανταλλαγή απόψεων δύο ή περισσότερων ατόμων για ένα θέμα κοινού ενδιαφέροντος με στόχο την παραγωγή γνώσης με έμφαση στον κοινωνικό πυρήνα των ερευνητικών δεδομένων. Πιο συγκεκριμένα, επιλέχθηκε η ημιδομημένη συνέντευξη εις βάθος. Κατά τον Robson (2007), η ημιδομημένη συνέντευξη εις βάθος αποτελείται από ένα σύνολο προκαθορισμένων ερωτήσεων ως οδηγός για τα θέματα που θέλει να καλύψει ο ερευνητής στο πλαίσιο της συνέντευξης. Ο συγκεκριμένος τύπος συνέντευξης δίνει τη δυνατότητα τροποποίησης του περιεχομένου των ερωτήσεων ανάλογα με τον ερωτώμενο, εμβάθυνσης σε κάποια θέματα με συμμετέχοντες που κρίνονται κατάλληλοι, αλλαγής της σειράς των ερωτήσεων, προσθήκης ή αφαίρεσης ερωτημάτων ή θεμάτων για συζήτηση.

Ο λόγος για τον οποίο επιλέχθηκε η συγκεκριμένη μέθοδος είναι η ύπαρξη σειράς θεμάτων – κλειδιών, τα οποία η συνεντευκτής ήθελε να αναπτύξει σε ελεύθερη συζήτηση με συγκεκριμένη ομάδα ατόμων, αντί να έχει ένα δεδομένο ερωτηματολόγιο, το οποίο τυπικά απαιτεί και μεγάλο αριθμό απαντώντων (Cohen et. al., 2000). Σκοπός της συνέντευξης είναι η συλλογή πληροφοριών που έχουν άμεση σχέση με τους στόχους της εργασίας (Tuckman, 1972) ώστε να δοθούν απαντήσεις στα ερευνητικά ερωτήματα, τα οποία προέκυψαν κατά τη βιβλιογραφική καταγραφή της φυσικής και κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας της περιοχής μελέτης και μέσω των συγκεκριμένων συνεντεύξεων καλούνται να απαντηθούν και να ερμηνευτούν με βάση το πώς οι άνθρωποι βιώνουν την πραγματική πραγματικότητα του τόπου τους. Τα ερευνητικά ερωτήματα παρατίθενται παρακάτω ανά ομάδα συνεντευζιζόμενων.

Στο πλαίσιο της διπλωματικής εργασίας πραγματοποιήθηκαν οκτώ συνεντεύξεις. Η διαδικασία που ακολουθήθηκε ήταν (Kvale, 1996):

- α) δημιουργία θεματικών ενοτήτων και ερωτήσεων ανάλογα με την ομάδα – στόχο
- β) διεξαγωγή της συνέντευξης
- γ) μεταγραφή του υλικού των συνεντεύξεων
- δ) ανάλυση

4.1 Ομάδες - Στόχοι

Λαμβάνοντας υπόψη όλα τα παραπάνω, οι συνεντευζιζόμενοι επιλέχθηκαν βάσει της συσχέτισής τους με τα προς απάντηση ερευνητικά ερωτήματα, της ιδιότητας τους ώστε να μπορούν να αντληθούν οι ζητούμενες πληροφορίες, καθώς και βάσει της δραστηριότητάς τους και της συμμετοχής τους σε δράσεις ως ενεργά μέλη της τοπικής κοινωνίας. Κάθε συνέντευξη πραγματοποιήθηκε μεταξύ δύο ατόμων (συνεντευκτής – συνεντευζιζόμενος) με τη συμμετοχή ενός παρατηρητή, όπως προτείνεται από τη βιβλιογραφία (Javeau, 1996) και κατά τη μεταγραφή του υλικού οι συνεντεύξεις ομαδοποιήθηκαν σε 4 ομάδες, βάσει της θεματολογίας και του περιεχομένου τους.

Οι τέσσερις ομάδες που δημιουργήθηκαν και τα ερευνητικά ερωτήματα έχουν ως εξής:

1. Ερευνητές σε προγράμματα εκπαίδευσης παιδιών της μουσουλμανικής μειονότητας της Θράκης

Στην ομάδα αυτή οι συνεντευξιαζόμενοι είναι:

- ❖ Η κυρία Νέλλη Ασκούνη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια στο Τμήμα Εκπαίδευσης και Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και Επιστημονική Συνεργάτιδα στο Πρόγραμμα Εκπαίδευσης Μουσουλμανόπαιδων. Και τα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν είναι:
 - Στο πλαίσιο του Προγράμματος Εκπαίδευσης Μουσουλμανόπαιδων (ΠΕΜ) υπάρχει στήριξη φοιτητών;
 - Υπήρχε αποδοχή και θετική ανταπόκριση από τους φοιτητές;
 - Θα μπορούσε να γίνει μια αξιολόγηση του ΠΕΜ;
 - Υπάρχει απτό αποτέλεσμα των δράσεων του;
 - Τι θα μπορούσε να βελτιωθεί στο ΠΕΜ;
 - Τι πήγε καλά και τι όχι;

- ❖ Ο κύριος Νικόλαος Κόκκας, ερευνητής σε θέματα Πομάκινης γλώσσας και καθηγητής στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, ο οποίος κατά τα σχολικά έτη 2000-2001 και 2007-2008 ήταν καθηγητής στο Γενικό Λύκειο Γλαύκης, του Δήμου Μύκης. Τα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν είναι:
 - Κατά τη θητεία σας στο Γενικό Λύκειο Γλαύκης πραγματοποιούσατε δράσεις περιβαλλοντικής εκπαίδευσης;
 - Τι θα μπορούσε να γίνει για την ανάδειξη του πομάκιου πολιτισμού και από ποιους;
 - Θα σας ενδιέφερε μια προσπάθεια προβολής της πομακικής γλώσσας γραπτώς, με βιβλία και πώς θα μπορούσε η δράση αυτή να γίνει πιο επίσημη;

2. Εκπαίδευση και ρόλος των γυναικών στην κοινωνία των Πομάκων

Στην ομάδα αυτή οι συνεντευξιαζόμενες είναι δύο Πομάκες οι οποίες αποφάσισαν να πάνε σε Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας, για να ολοκληρώσουν την υποχρεωτική εκπαίδευση. Η Σεβτζάν είναι 23 χρονών, άγαμη και μόνιμη κάτοικος στην Πάχνη, ενώ η Τζεϊντέ είναι 42 παντρεμένη με δύο παιδιά και μετά το γάμο της μένει μόνιμα στην πόλη της Ξάνθης. Τα ερευνητικά ερωτήματα είναι κοινά και για τις δύο συνεντευξιαζόμενες και είναι τα εξής:

- Γιατί εγκαταλείψατε το σχολείο;
- Γιατί τώρα αποφασίσατε να το ολοκληρώσετε;
- Τι δυσκολίες αντιμετωπίσατε λόγω του ότι εγκαταλείψατε το σχολείο σε πολύ μικρή ηλικία;
- Τι θεωρείτε ότι θα σας προσφέρει η απόκτηση του απολυτηρίου λυκείου;

3. Προβλήματα του Δήμου Μύκης από τη σκοπιά των τοπικών φορέων

Η συνέντευξη πραγματοποιήθηκε στο Δημαρχείο του Δήμου Μύκης με τον Αντιδήμαρχο. Οι ερωτήσεις που τέθηκαν ήταν οι εξής:

- Τι προβλήματα υπάρχουν αυτή τη στιγμή στο Δήμο;
- Επαρκούν τα μέσα και το ανθρώπινο δυναμικό;
- Υπάρχουν υποστηρικτικές δομές στο Δήμο για τους πολίτες; Όπως για παράδειγμα αίθουσες ηλεκτρονικών υπολογιστών;
- Θα βοηθούσε εάν τα παιδιά της περιοχής που τελειώνουν τις σπουδές τους, επέστρεφαν να εργαστούν στο Δήμο;

4. Δράσεις τοπικών συλλόγων θεσμοθετημένων και μη

Στην ομάδα αυτή περιλαμβάνονται δύο θεσμοθετημένοι τοπικοί σύλλογοι και ένας μη θεσμοθετημένος. Στους θεσμοθετημένους ανήκει ο Παραγωγικός Οικοτεχνικός Αναπτυξιακός Συνεταιρισμός Γυναικών Κοτύλης και ο Πολιτιστικός Αθλητικός Σύλλογος Ορεινής Περιοχής Νομού Ξάνθης, ενώ ο μη θεσμοθετημένος είναι μια ομάδα γυναικών στη Σμίνθη, η οποία ασχολείται με την κατασκευή παραδοσιακών φορεσιών. Οι συνεντευξιαζόμενοι για τους δύο πρώτους συλλόγους είναι οι Πρόεδροι των Συλλόγων, ενώ για τη μη θεσμοθετημένη συλλογικότητα της Σμίνθης, ήταν μια κάτοικος του οικισμού, μέλος της συλλογικότητας. Τα ερευνητικά ερωτήματα για κάθε συλλογικότητα είναι τα εξής:

- ❖ Παραγωγικός Οικοτεχνικός Αναπτυξιακός Συνεταιρισμός Γυναικών Κοτύλης
 - Με ποιον σκοπό δημιουργήθηκε ο Συνεταιρισμός;
 - Ποια τα οικονομικά του οφέλη;
- ❖ Πολιτιστικός Αθλητικός Σύλλογος Ορεινής Περιοχής Νομού Ξάνθης
 - Ποιο ήταν το κίνητρο δημιουργίας του συλλόγου;
 - Ποιες είναι οι ειδικότητες των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου;
 - Υπάρχει κάποια πολιτική βοήθεια;
 - Τι ενέργειες και πρωτοβουλίες έχουν γίνει/θα γίνουν;
 - Τι μέσα θα χρησιμοποιηθούν για την επίτευξη των δράσεων σας;
 - Συνεργάζεστε και με άλλους φορείς ή συλλόγους;
 - Ποια η άποψή σας για το ΠΕΜ;
 - Θα σας ενδιέφερε μια προσπάθεια προβολής της πομακικής γλώσσας γραπτώς, με βιβλία και πώς θα μπορούσε η δράση αυτή να γίνει πιο επίσημη;
- ❖ Ομάδα γυναικών της Σμίνθης
 - Μεταδίδεται η γνώση της κατασκευής της παραδοσιακής φορεσιάς από γενιά σε γενιά;
 - Πραγματοποιούνται άλλες δράσεις από τη συλλογικότητα των γυναικών;

Επιπλέον, θα πρέπει να αναφερθεί ότι στις συνεντεύξεις υπήρχαν δύο κοινές ερωτήσεις, των οποίων οι απαντήσεις συγκρίνονται παρακάτω. Οι ερωτήσεις απευθύνθηκαν στις

ομάδες 2 και 4, ενώ η πρώτη ερώτηση και στον κο Κόκκα (από την ομάδα 1). Οι ερωτήσεις ήταν οι εξής:

- Ποιοι θα μπορούσαν να δημιουργήσουν μια συλλογικότητα στην περιοχή (άντρες ή γυναίκες), η οποία θα είχε και οικονομικό όφελος;
- Τα απορρίμματα που παρατηρούνται να έχουν απορριφθεί σε πολλά σημεία της περιοχής αποτελούν πρόβλημα το οποίο σας απασχολεί;

4.2 Μεταγραφή και Ανάλυση Πρωτογενούς έρευνας

Σε αυτή την ενότητα ακολουθεί η κριτική ανάλυση και ερμηνεία των παραπάνω συνεντεύξεων, χωρισμένη στις επιμέρους ενότητες που εμφανίζονται στην προηγούμενη ενότητα. Στην ανάλυση αυτή αξιοποιούνται και τα σχετικά στοιχεία τα οποία προέκυψαν από τη βιβλιογραφική καταγραφή της φυσικής και κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας της περιοχής (ΚΕΦ. 3).

1. Ερευνητές σε προγράμματα εκπαίδευσης παιδιών της μουσουλμανικής μειονότητας της Θράκης

Ερωτώμενος: Νέλλη Ασκούνη

Ιδιότητα: Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Τμήμα Εκπαίδευσης και Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία, ΕΚΠΑ, επιστημονική συνεργάτιδα στο Πρόγραμμα Εκπαίδευσης Μουσουλμανόπαιδων

Μεταγραφή	Ανάλυση
1.1 Στήριξη και ανάγκες φοιτητών	
<p>Η συνεντευξιαζόμενη Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Νέλλη Ασκούνη, επιστημονική συνεργάτιδα του Προγράμματος Εκπαίδευσης Μουσουλμανόπαιδων (ΠΕΜ), απάντησε στα ερευνητικά ερωτήματα σχετικά με το αν υπήρχε στήριξη των φοιτητών στο πλαίσιο του ΠΕΜ και τι είδους. Όπως αναφέρει η ίδια: «Κάνω η ίδια μία έρευνα από το 2012 για τους φοιτητές της μειονότητας, αλλά δεν έχει ολοκληρωθεί ακόμη. Τα έτη 2011 και 2012 υπήρξε μια δράση υποστήριξης για φοιτητές του Πανεπιστημίου της Πάτρας. Εκεί οι φοιτητές από την μουσουλμανική μειονότητα αποτελούσαν πιο συγκροτημένη ομάδα και είχαν φτιάξει και μία ταινιούλα για τους μειονοτικούς φοιτητές με τίτλο “Φοιτητική Αιωνιότητα”. Οι φοιτητές παρακολουθούσαν και μαθήματα ελληνικών και μαθηματικών, χωρίς μεγάλη</p>	<p>Εφόσον η σχολική διαρροή ήταν μεγάλη, για τα παιδιά της μειονότητας, στη μετάβαση από το Δημοτικό στο Γυμνάσιο, ορθά οι δράσεις του ΠΕΜ είναι εστιασμένες στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Η ολοκλήρωση της έρευνας για τους φοιτητές, ωστόσο, θα δώσει φως στο ποια είναι η πραγματικότητα για όσους καταφέρνουν να περάσουν στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Ποιες είναι οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν τα παιδιά αυτά, εάν καταφέρνουν να ολοκληρώσουν τις σπουδές τους και σε τι ποσοστό και άλλα συναφή. Εάν τα προβλήματα είναι έντονα, ίσως το Υπουργείο Παιδείας λάμβανε περαιτέρω μέτρα για την άρση της εκπαιδευτικής απομόνωσης στην περιοχή. Έρευνες σχετικές με την εκπαίδευση της μειονότητας της Θράκης είναι εστιασμένες</p>

συμμετοχή». Άλλες δράσεις δεν πραγματοποιήθηκαν για φοιτητές, διότι όπως αναφέρει η κα Ασκούνη: «*Το ΠΕΜ δεν προέβλεπε δράσεις για φοιτητές, αλλά μόνο για μαθητές*».

Όσον αφορά τα υποστηρικτικά μαθήματα σε μειονοτικούς φοιτητές η κα Ασκούνη αναφέρει: «*Πιο αποτελεσματικό για τους φοιτητές θα ήταν ένα είδος tutoring, δηλαδή ατομικευμένης υποστήριξης τους πάνω στο αντικείμενο των σπουδών τους. Αυτό που παρατηρήσαμε ήταν ότι τα παιδιά δεν ήταν διατεθειμένα να παρακολουθήσουν μαθήματα ελληνικών, ώστε να βελτιώσουν τις γνώσεις τους, δηλαδή μαθήματα που δεν αφορούν τα μαθήματα της σχολής τους. Αντίθετα, αν τα υποστηρικτικά μαθήματα τα βοηθούσαν με τις σπουδές τους, θα υπήρχε μεγάλη συμμετοχή*».

Για το που εντοπίζεται το πρόβλημα των φοιτητών της μειονότητας, η κα Ασκούνη σχολιάζει: «*Η γλώσσα χωρίζεται σε δύο κλάδους, στην επικοινωνιακή γλώσσα, την οποία αποκτάμε από μικρή ηλικία και στην ακαδημαϊκή γλώσσα, στην οποία παρατηρείται μια χρονική διαφορά στην κατάκτησή της. Εκεί βρίσκεται το πρόβλημα της μειονότητας και σε αυτή τη γλώσσα χρειάζεται εξειδικευμένη στήριξη*».

στην Α' Βάθμια και Β' Βάθμια μειονοτική εκπαίδευση, ενώ ελάχιστες είναι αυτές που αναφέρονται στην Γ' Βάθμια Εκπαίδευση.

Όσον αφορά το ντοκιμαντέρ «Φοιτητική Αιωνιότητα», σε αναζήτηση βρέθηκε πως είναι διαθέσιμο στην ιστοσελίδα youtube.com με ελληνικούς υπότιτλους. Προβλήθηκε στις 4 Ιανουαρίου 2011 και γυρίστηκε από φοιτητές της μειονότητας της ομάδας «Ενότητα Νέων», η οποία αποτελείται από νέους της μειονότητας που σπουδάζουν σε διάφορα πανεπιστήμια σε όλη την Ελλάδα (ogrencialemi.com). Σύμφωνα με το άρθρο που δημοσιεύτηκε για το ντοκιμαντέρ: «*Στην προβολή ήταν παρόντα και πολλά επίσημα πρόσωπα όπως η πρώην Ειδική Γραμματέας του Υπουργείου Παιδείας Θάλεια Δραγώνα, η υπεύθυνη του Προγράμματος Μουσουλμανόπαιδων κ. Άννα Φραγκουδάκη, ο Αναπληρωτής Τούρκος Πρόξενος της Κομοτηνής Φατίχ Ακάρτζα, ο πρέσβης του Υπουργείου Εξωτερικών Αλέξης Αλεξανδρής, ο Συντονιστής των Μειονοτικών Σχολείων Νικόλαος Παπαγεωργίου, η γραμματέας του δημοτικού συμβουλίου του δήμου Κομοτηνής Σιμπέλ Μουσταφάογλου και ο δημοτικός σύμβουλος Κοράι Σανάν, ο πρόεδρος του Συλλόγου Επιστημόνων της Μειονότητας Σουλεϊμάν Μουσταφά, οι πρώην βουλευτές Ιλχάν Αχμέτ και Μουσταφά, τα μέλη του διοικητικού συμβουλίου της Ένωσης Τούρκων Δασκάλων, ο εκπρόσωπος του ΣΥΡΙΖΑ Ροδόπης Τάκης Χαρίτος, ο πρόεδρος του Συλλόγου Αποφοίτων της ΕΠΑΘ Μεχμέτ Ντερντιμάν, ο γενικός γραμματέας του κόμματος Κ.Ι.Ε.Φ. και διάφοροι άλλοι*» (ogrencialemi.com). Παρατηρώντας τους παρευρισκόμενους στην προβολή του ντοκιμαντέρ, είναι φανερό ότι υπάρχει ενδιαφέρον από τον πολιτικό χώρο για τη δράση την ομάδας φοιτητών της μειονότητας. Μεγάλο μέρος των φοιτητών, ανεξάρτητα από την καταγωγή τους, κατά τη διάρκεια των σπουδών τους έχουν χρειαστεί εξειδικευμένα ενισχυτικά μαθήματα και έχουν καταφύγει σε φροντιστήρια για φοιτητές. Επομένως, γίνεται

	κατανοητό πόσο πιο δύσκολη μπορεί να είναι η διαδικασία για έναν φοιτητή από τη μειονότητα, ο οποίος λόγω γλώσσας δυσκολεύεται περισσότερο στην απόκτηση της πανεπιστημιακής ορολογίας.
Μεταγραφή	Ανάλυση
1.2 Δράση του «ΔΕΝ» για υποψήφιους φοιτητές	
Μια επιπλέον δράση των Δημιουργικών Εργαστηρίων Νέων (ΔΕΝ) τα τελευταία χρόνια είναι η διοργάνωση εκδρομών με τελειόφοιτους Λυκείου στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Σύμφωνα με την κα Ασκούνη: <i>«Τα τελευταία χρόνια τα ΔΕΝ σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης διοργανώνει κάθε χρόνο εκδρομή με τελειόφοιτους μαθητές Λυκείου στη Θεσσαλονίκη, ώστε τα παιδιά να γνωρίσουν την περιοχή, να δουν το Πανεπιστήμιο και να επιλέξουν τι τους αρέσει».</i>	Η δράση των Δημιουργικών Εργαστηρίων Νέων με την εκδρομή στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης συμβάλλει στην αύξηση της αυτοπεποίθησης των μαθητών, με την έννοια ότι τους προτρέπει να συνεχίσουν στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Εξοικειώνονται με το φοιτητικό χώρο και τη φοιτητική κοινότητα της περιοχής και κάνουν όνειρα για τα οποία θα προσπαθήσουν περισσότερο για την πραγματοποίησή τους.
Μεταγραφή	Ανάλυση
A- 1.4 Εκπαιδευτική αλλαγή	
Για την εκπαιδευτική αλλαγή που παρατηρείται η κα Ασκούνη κάνει τις εξής παρατηρήσεις: <i>«Το πρόγραμμα στηρίζεται στο ένα κομμάτι του προγράμματος του σχολείου, στο ελληνικό, ενώ η εκμάθηση μιας γλώσσας στηρίζεται στην επικοινωνία και πρέπει να στηρίζεται και στα δυο μέρη από θεωρητική άποψη. Όταν ξεκίνησε το πρόγραμμα, η έρευνα που κάναμε το 2000 έδειξε ότι η εγκατάλειψη του σχολείου έφτανε στο 60%, ενώ 10 χρόνια μετά που έγινε πάλι έρευνα, η διαρροή ήταν στο 28%. Αυτό είναι μια πολύ μεγάλη αλλαγή που σημαίνει ότι αυξάνουν τα παιδιά που πάνε στο σχολείο. Σήμερα μπορεί να πει κανείς ότι έχει σχεδόν γενικευτεί η πρόσβαση στο Γυμνάσιο και πάρα πολλά παιδιά συνεχίζουν και στο Λύκειο. Δεν ξέρουμε βέβαια αν καταφέρνουν όλα να το ολοκληρώσουν. Το μεγαλύτερο ποσοστό εγκατάλειψης το είχαν τα κορίτσια, για τα οποία σήμερα έχει αλλάξει πολύ η εικόνα και λιγότερα κορίτσια εγκαταλείπουν το σχολείο πλέον».</i>	Όπως φαίνεται και από την καταγραφή της υφιστάμενης κατάστασης η σχολική διαρροή στην περιοχή άγγιζε απαγορευτικά ποσοστά (65% το 2000, ενώ πανελλαδικά το ποσοστό της διαρροής εκείνη την περίοδο δεν ξεπερνούσε το 7%). Κάτι τέτοιο είναι αναμενόμενο για μια ορεινή αγροτική απομονωμένη περιοχή, όπως είναι η περιοχή μελέτης, στην οποία Γυμνάσια υπάρχουν μόνο σε 3 από τους συνολικά 61 οικισμούς του Δήμου. Ως αγροτική περιοχή, μετά το δημοτικό τα παιδιά εγκατέλειπαν το σχολείο και βοηθούσαν τους γονείς τους με τις αγροτικές εργασίες (Ιμάμ & Τσακηρίδη, 2003). Τόσο από τα αριθμητικά στοιχεία που είναι διαθέσιμα, όσο και από τη βιωματική εμπειρία, είναι ολοφάνερη η μείωση της σχολικής διαρροής και η φοίτηση όλο και περισσότερων νέων στην τριτοβάθμια εκπαίδευση (10 χρόνια μετά, η επανάληψη της έρευνας για τη σχολική διαρροή από το ΠΕΜ, έδειξε ότι η σχολική διαρροή ήταν στο 28%).
Μεταγραφή	Ανάλυση
1.5 Πιθανοί λόγοι επιλογής σχολείου	
<i>«Μια άλλη αλλαγή, η οποία όμως δεν είναι</i>	Όπως αναφέρει και η κα Ασκούνη, η επιλογή

ευθύγραμμη είναι ότι τα παιδιά που συνεχίζουν στο Γυμνάσιο κατά μεγάλο ποσοστό, ειδικά στο Νομό της Ξάνθης, πάνε στο δημόσιο ελληνόφωνο Γυμνάσιο, αν και για το Γυμνάσιο περίπου είναι μονόδρομος γιατί δεν υπάρχουν πολλά μειονοτικά. Αυτή η τάση παρατηρείται και στο Δημοτικό, όπου όλο και περισσότερα παιδιά πηγαίνουν στο ελληνόφωνο. Αυτή η τάση είναι χαρακτηριστική στην Ξάνθη, όχι όμως στην Ροδόπη. Σε αυτό πρέπει να παίζει ρόλο το Πομάκοι – Τούρκοι. Οι διαφορετικές τάσεις προφανώς έχουν να κάνουν με τη διαφορετική εθνοτική σύνθεση της μειονότητας και τις πολιτικές που ακολουθούνται στο εσωτερικό της μειονότητας».

του ελληνόφωνου Γυμνασίου και Λυκείου είναι σχεδόν μονόδρομος, αφού, όπως αναφέρεται και στην καταγραφή της υφιστάμενης κατάστασης, η δημόσια μειονοτική εκπαίδευση αφορά μόνο τη βαθμίδα του Δημοτικού. Ιδιωτικά μειονοτικά Γυμνάσια και Λύκεια στην Ξάνθη υπάρχουν μόνο δύο, ένα στην πόλη και το Ιεροσπουδαστήριο στον Εχίνο. Η επιλογή του ελληνόφωνου Δημοτικού από τους Πομάκους γονείς είναι ένα θετικό γεγονός επειδή δείχνει ότι υπάρχει η διάθεση να μείνουν τα παιδιά τους για σπουδές στην Ελλάδα και όχι στην Τουρκία. Η φοίτηση εξ αρχής σε ελληνόφωνο σχολείο βοηθάει τα παιδιά στο να αποκτήσουν σωστές βάσεις στην εκμάθηση της γλώσσας, ενώ στο μειονοτικό Δημοτικό μαθαίνουν τα ελληνικά σαν ξένη γλώσσα, αφού όλα τα βασικά μαθήματα τα διδάσκονται στο τουρκικό πρόγραμμα.

Μεταγραφή

Ανάλυση

A - 1.6 Αιτίες εκπαιδευτικής απομόνωσης

Σχετικά με τη συμβολή του ΠΕΜ η κα Ασκούνη αναφέρει: «Το πρόγραμμα είχε θετικά αποτελέσματα, όμως η εξέλιξη δεν είναι αποκλειστικά αποτέλεσμα του προγράμματος. Είναι ένα σύνθετο θέμα το εκπαιδευτικό πρόγραμμα της μειονότητας και δεν μπορούν να υπάρχουν απλές λύσεις. Το σύνθετο θέμα ξεκινάει από τις πολιτικές αιτίες, από την απομόνωση και περιθωριοποίηση και περιλαμβάνει και το κοινωνικό προφίλ των ανθρώπων της μειονότητας, οι οποίοι πρόκειται για χαμηλά κοινωνικά στρώματα με πολύ χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης των γονιών».

Η εκπαιδευτική απομόνωση των Πομάκων είναι πολυδιάστατη. Στα πολιτικά αίτια περιλαμβάνεται το γεγονός ότι η περιοχή αποτελούσε επιτηρούμενη ζώνη για πολλά χρόνια, αλλά και το γεγονός ότι το ελληνικό κράτος για χρόνια θεωρούσε την μουσουλμανική μειονότητα ως ενιαία χωρίς να σχολιάζει την ετερογένειά της, επιβάλλοντας έτσι και τους Πομάκους και στους Ρομά την εκπαίδευση στην τουρκική γλώσσα. Άλλο στοιχείο αποτελεί η γεωγραφική απομόνωση των οικισμών και η έλλειψη σχολικών μονάδων, η οποία αναγκάζει τα παιδιά να μετακινούνται σε άλλους οικισμούς για να πάνε στο σχολείο, πράγμα που είναι δύσκολο το χειμώνα κατά την περίοδο των χιονοπτώσεων. Στα κοινωνικά αίτια συγκαταλέγεται το γεγονός ότι η κοινωνία των Πομάκων στο παρελθόν ήταν μια κλειστή κοινωνία και λόγω του χαμηλού μορφωτικού επιπέδου των γονιών, οι γονείς συχνά δεν θεωρούσαν απαραίτητο να στείλουν τα παιδιά τους στο σχολείο και τα έπαιρναν μαζί τους για βοήθεια στις αγροτικές εργασίες. Τέλος,

	οικονομική αιτία αποτελούσε στο παρελθόν το χαμηλό εισόδημα των αγροτικών οικογενειών της περιοχής το οποίο δεν επαρκούσε για να υποστηρίξει την εκπαίδευση των παιδιών τους.
Μεταγραφή	Ανάλυση
1.7 Πολιτικοί λόγοι της εκπαιδευτικής αλλαγής	
<p>Για την εξέλιξη της κοινωνίας της μειονότητας σχολιάζει: «Καταλυτικός παράγοντας είναι η αλλαγή πολιτικής του κράτους από τις αρχές του '90 απέναντι στην μειονότητα και δεν είναι πλέον μια πολιτική διακρίσεων και γίνεται σιγά σιγά μια πολιτική ένταξης. Άλλαξε η κοινωνία της μειονότητας που ήταν πολύ κλειστή, όσο κλειστή είναι μια κοινωνία τόσο πιο μεγάλες είναι οι αντιστάσεις στην αλλαγή και την πρόοδο. Την ίδια εποχή η κατάσταση στην πόλη δεν ήταν ίδια με αυτή στο χωριό, υπήρχε μια διαφορά. Άρα, είναι οι κοινωνικοί, πολιτικοί και εκπαιδευτικοί παράγοντες που κάνουν το πρόβλημα της εκπαίδευσης να είναι πολύ μεγάλο».</p>	<p>Το κράτος μπορεί να άλλαξε πολιτική απέναντι στην μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης και να εφάρμοσε μια πολιτική ένταξης, αλλά η τουρκική πλευρά είχε καταφέρει ήδη να υπονομεύσει την εθνική συνείδηση των Πομάκων, οι οποίοι λάμβαναν μία αίσθηση περιθωριοποίησης από το ελληνικό κράτος και μία αποδοχή από το τουρκικό. Πολλοί Πομάκοι μετανάστευσαν στην Τουρκία και αρκετοί θεωρούν μέχρι και σήμερα ότι έχουν τουρκική καταγωγή και προτιμούν οι σπουδές των παιδιών τους να γίνονται στην Τουρκία. Η διαφορά μεταξύ του χωριού και της πόλης δεν είναι χαρακτηριστικό μόνο για την μουσουλμανική μειονότητα. Σε όλη τη χώρα παρατηρείται ότι το μορφωτικό επίπεδο είναι χαμηλότερο στις αγροτικές περιοχές από ότι στις πόλεις. Ο τόπος διαμονής οδηγεί σε εκπαιδευτικές ανισότητες, οι οποίες μπορούν να χαρακτηριστούν χωροταξικές (Παφίλη, 2013). Αυτό τεκμηριώνεται στην ελληνική και διεθνή βιβλιογραφία (Πυργιωτάκη, 1984, Μυλωνά, 1982, Κάτσικας, Καββαδίας, 1994, Shucksmith, 2004). Οι εκπαιδευτικές δυνατότητες που παρέχει ο τόπος κατοικίας, έχει διαπιστωθεί ότι επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό τα σχέδια που κάνει το άτομο για το εκπαιδευτικό και επαγγελματικό του μέλλον (Παφίλη, 2013).</p>
Μεταγραφή	Ανάλυση
1.8 Συμβολή του ΠΕΜ και της ποσόστωσης στην εκπαιδευτική αλλαγή	
<p>Σε συνέχεια με τα παραπάνω, για τη συμβολή του ΠΕΜ στην εκπαιδευτική αλλαγή της μειονότητας και γενικά τι βοήθησε στην αλλαγή αυτή, αναφέρει: «Το πρόγραμμα έδωσε εκπαιδευτικά εργαλεία, όπως είναι τα καινούρια βιβλία, η μόρφωση των εκπαιδευτικών, πολλά υποστηρικτικά μαθήματα, βοηθώντας έτσι την υλοποίηση της αλλαγής αυτής. Άλλη συνεισφορά του προγράμματος είναι η πολιτική του</p>	<p>Προφανώς το ΠΕΜ υποστηρίζει με τα εργαλεία και τις δράσεις του τα παιδιά που αντιμετωπίζουν προβλήματα με την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας. Όμως, τα ενισχυτικά μαθήματα δεν τα παρακολουθούν στο σύνολό τους τα παιδιά της μειονότητας, αλλά ένα ποσοστό μόνο. Σύμφωνα με τις πληροφορίες του ΠΕΜ, υπάρχει συγκεκριμένος αριθμός ΚΕΣΠΕΜ στις πόλεις της Ξάνθης και της</p>

σταθερά, δηλαδή το γεγονός ότι είναι ένα πολυετές πρόγραμμα του Υπουργείου Παιδείας, που βοηθάει τα παιδιά, αλλά σέβεται την ταυτότητα του παιδιού και την αναγνώριση των δικαιωμάτων του. Επίσης, μεγάλη συνεισφορά είχε το μέτρο της ποσόστωσης. Όχι μόνο πρακτικά, αλλά γιατί με αυτό το μέτρο η ελληνική πολιτεία λέει στη μειονότητα “εγώ σε θέλω εδώ, να ανοίξω δρόμους για τα παιδιά σου να σπουδάσουν εδώ”».

Κομοτηνής, ενώ ενισχυτικά μαθήματα πραγματοποιούνται και σε ορισμένα δημοτικά σχολεία (Museduc.gr, 2016). Τα παιδιά που μένουν μόνιμα στις ορεινές απομονωμένες περιοχές όμως, δεν μπορούν να συμμετέχουν στα μαθήματα αυτά. Αυτό το πρόβλημα προσπαθούν να λύσουν τα κινητά ΚΕΣΠΕΜ, τα οποία όμως πηγαίνουν σε συγκεκριμένους οικισμούς και παραμένουν για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα. Επαρκεί ο χρόνος αυτός, όμως, για τη στήριξη των παιδιών;

Το γεγονός ότι το Υπουργείο Παιδείας είναι ο φορέας λειτουργίας του ΠΕΜ, δείχνει στους γονείς ότι το κράτος ενδιαφέρεται, έστω και τώρα, και προσπαθεί να βοηθήσει και να υποστηρίξει τα παιδιά τους ώστε να μπορέσουν να ανοίξουν τα φτερά τους. Οι γονείς φαίνεται πως εμπιστεύονται το ΠΕΜ από το γεγονός ότι η μητέρες ζήτησαν μαθήματα ελληνικών και για τις ίδιες.

Η μεγαλύτερη αλλαγή ήρθε με την εφαρμογή του μέτρου της ποσόστωσης, το οποίο έδωσε τη δυνατότητα σε παιδιά να μπου στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, τα οποία σε διαφορετική περίπτωση δεν θα μπορούσαν να μπου, λόγω της χαμηλής ελληνομάθειάς τους και άρα της αποτυχίας των μαθητών στις εξετάσεις εισαγωγής. Αυτό έδωσε κίνητρο σε περισσότερα παιδιά να ολοκληρώσουν τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση και να συνεχίσουν στην τριτοβάθμια.

Μεταγραφή

Ανάλυση

1.11 Θετική αλλαγή στην εισαγωγή στην τριτοβάθμια εκπαίδευση

«Το ποσοστό αποφοίτησης των παιδιών που μπαίνουν στο πανεπιστήμιο, μέχρι το 2014 δεν είναι πολύ μεγάλο. Τα τελευταία χρόνια βλέπουμε παιδιά που μπαίνουν στο πανεπιστήμιο χωρίς τη βοήθεια της ποσόστωσης, αλλά με τις κανονικές εξετάσεις, το οποίο είναι μια μεγάλη αλλαγή. Μπορεί να παραμένουν προβλήματα, αλλά ο δρόμος έχει ανοίξει».

Θα πρέπει να ερευνηθεί εάν τα παιδιά τα οποία περνάνε στην τριτοβάθμια εκπαίδευση χωρίς τη χρήση του μέτρου της ποσόστωσης κατοικούν στην πόλη ή σε κάποια απομονωμένη περιοχή. Οι οικογένειες οι οποίες μένουν στην πόλη και επιλέγουν για τα παιδιά τους τα ελληνόφωνα δημοτικά, είναι αναμενόμενο ότι δεν θα παρουσιάσουν δυσκολίες με τη γλώσσα, αφού διδάσκονται όλα τα μαθήματα στα ελληνικά. Επιπλέον, στην πόλη οι εκπαιδευτικές δομές είναι περισσότερες και άρα καθίσταται πιο εύκολη η υποστήριξη στα μαθήματα που εμφανίζουν

αδυναμίες. Αντίθετα, στις απομονωμένες περιοχές, εκτός του ότι δεν υπάρχει αλληλεπίδραση με ελληνόφωνα παιδιά, δεν υπάρχουν υποστηρικτικές εκπαιδευτικές δομές. Βέβαια, τα τελευταία χρόνια σε κάποιους οικισμούς υπάρχουν πλέον τέτοιες δομές, όπως καταγράφεται και στην υφιστάμενη κατάσταση. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι το Κοινωνικό Φροντιστήριο στη Σμίνθη του Ιδρύματος Θρακικής Τέχνης και Παράδοσης.

Μεταγραφή

Ανάλυση

1.9 Μειονοτικό vs Ελληνόφωνο σχολείο

Τα προβλήματα που υπάρχουν ακόμα, σύμφωνα με τη συνεντευξιαζόμενη είναι: *«Έχουμε μια ομάδα που πρέπει να επιλέξει μεταξύ μιας καλής εκπαίδευσης για τα παιδιά της και την ενίσχυση της γλώσσας και της ταυτότητάς της. Δηλαδή, Το μειονοτικό σχολείο ενώ είναι δίγλωσσο στην ουσία έχει δύο παράλληλα, ξεχωριστά προγράμματα και όχι ένα ενιαίο. Για αυτό το λόγο έχει όρια εγγενή, γιατί δεν είναι ένα δίγλωσσο σχολείο όπως είναι για παράδειγμα το Κολλέγιο Αθηνών, το οποίο έχει ένα πρόγραμμα που αλληλοτροφοδοτεί το ένα το άλλο. Το μειονοτικό σχολείο είναι ένα εγγενώς προβληματικό σχολείο, γιατί απευθύνεται μόνο σε μειονοτικά παιδιά, κάνει δηλαδή διάκριση. Η ένταξη χρειάζεται επικοινωνία, το ανακάτεμα, το κοινό σχολείο. Από την άλλη πλευρά, το δημόσιο ελληνόφωνο σχολείο δεν δίνει χώρο στην ιδιαίτερη ταυτότητα του μειονοτικού παιδιού, ούτε στη γλώσσα του. Άρα, ο γονιός έχει να επιλέξει ανάμεσα στα δύο. Αυτό βέβαια αφορά τους τουρκόφωνους γονείς, γιατί οι πομακόφωνοι δεν διδάσκονται στο σχολείο τα πομάκικα. Αυτό είναι ένα πολύ μεγάλο πολιτικό θέμα».*

Πράγματι η δομή του προγράμματος του μειονοτικού σχολείου δεν επιτρέπει τη σωστή εκμάθηση όχι μόνο των ελληνικών, αλλά και των τουρκικών. Τα παιδιά ολοκληρώνουν το δημοτικό και δεν γνωρίζουν σωστά ούτε τα ελληνικά, αλλά ούτε τα τουρκικά. Αξίζει να αναφερθεί ότι τα τουρκικά που διδάσκονται στο μειονοτικό σχολείο είναι τα τουρκικά που μιλούνται στην Τουρκία. Παρόλα αυτά τα τουρκόφωνα μέλη της μειονότητας μιλούν διάφορα ιδιώματα της τουρκικής. Μάλιστα άλλο ιδίωμα ομιλείται στην Κομοτηνή και άλλο στην Ξάνθη.

Τα μειονοτικά σχολεία απευθύνονται σε μειονοτικούς μαθητές. Το ανακάτεμα των διαφορετικών πολιτισμικών χαρακτηριστικών βοηθάει στο να αναπτυχθούν παιδιά που θα σέβονται τη διαφορετικότητα και την ιδιαιτερότητα του άλλου και να δημιουργούνται φιλίες μεταξύ τους. Αν και οι γονείς των μειονοτικών μαθητών έχουν αρχίσει να προσανατολίζονται στα ελληνόφωνα σχολεία, αυτό είναι προνόμιο μόνο όσων κατοικούν στην πόλη, αφού στις ορεινές απομονωμένες περιοχές τα δημοτικά που υπάρχουν είναι αποκλειστικά μειονοτικά. Όποιο σχολείο και να επιλέξουν οι Πομάκοι γονείς, είτε ελληνόφωνο είτε μειονοτικό, τα παιδιά τους σε κανένα από τα δύο δεν θα μαθαίνουν τη μητρική τους γλώσσα, το οποίο τους δημιουργεί την εντύπωση ότι δεν τη χρειάζονται και δεν είναι απαραίτητο να τη μιλούν.

Μεταγραφή	Ανάλυση
1.10 Κοινωνικοί λόγοι γλωσσικής δυσκολίας	
<p>«Όσο εξακολουθεί να υπάρχει απομόνωση και δεν έρχονται σε επαφή οι άνθρωποι με την ελληνική γλώσσα, δεν τη χρειάζονται δηλαδή για την καθημερινή τους ζωή, θα εξακολουθούν να υπάρχουν και προβλήματα. Χαρακτηριστικό είναι ότι περισσότερα προβλήματα έχουν οι γυναίκες, παρά οι άντρες γιατί οι άντρες δουλεύουν και έρχονται σε επαφή με τη γλώσσα, ενώ οι γυναίκες είναι στο σπίτι και έχουν δυσκολία στα ελληνικά».</p>	<p>Όπως παρατηρεί και η συνεντευξιαζόμενη, το μεγαλύτερο πρόβλημα με την εξοικείωση με την ελληνική γλώσσα το έχουν οι γυναίκες. Το πρόβλημα είναι εντονότερο για τις γυναίκες μεγαλύτερης ηλικίας, οι οποίες λόγω της κοινωνικής θέσης της γυναίκας στη μουσουλμανική κοινωνία, είναι περισσότερο στο σπίτι και ασχολούνται με αγροτικές δουλειές. Στο Δήμο Μύκης, ο οποίος είναι αμιγώς πομάκιος Δήμος, δεν υπάρχει αλληλεπίδραση των πομακόφωνων κατοίκων με ελληνόφωνους. Αυτό δημιουργεί μια γλωσσική αυτάρκεια, δηλαδή για την επικοινωνία μεταξύ των κατοίκων δεν απαιτείται η γνώση άλλης γλώσσας. Οι άντρες, από την άλλη πλευρά, συνήθως ασχολούνται και με άλλες εργασίες για τις οποίες απαιτείται η μετακίνησή τους στην πόλη ή ακόμα και σε άλλη χώρα, επομένως είναι περισσότερο εξοικειωμένοι με την ελληνική γλώσσα.</p>
1.12 Προβληματικοί δρόμοι ανάδειξης πομάκινης γλώσσας	
<p>Σχετικά με τη γλώσσα των Πομάκων αναφέρει: «Όλα τα αιτήματα και οι προσπάθειες για τη διδασκαλία της πομακικής έχουν γίνει από αρκετά προβληματικούς δρόμους. Πολλές φορές οι προσπάθειες που έχουν γίνει για τη γραφή της πομακικής γλώσσας δεν ξεκινάνε από κοινωνικό ενδιαφέρον, αλλά διαπλέκονται με πολιτικές στοχεύσεις και εκεί είναι το πρόβλημα. Ως θέμα αρχής θα πρέπει να προστατεύονται όλες οι γλώσσες, αρκεί να το διεκδικούν οι ίδιοι».</p>	<p>Μπορεί σε πολλές περιπτώσεις η ανάδειξη της πομακικής γλώσσας να αφορά πολιτικές σκοπιμότητες, όμως, όπως τεκμηριώνεται από την ελληνική και διεθνή βιβλιογραφία, αρκετοί νέοι Πομάκοι κατά τη διάρκεια των σπουδών τους επιλέγουν ως περιοχή μελέτης της διπλωματικής τους εργασίας τα Πομακοχώρια, αναδεικνύοντας έτσι τη γλωσσική τους ιδιαιτερότητα. Δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι η μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία του Σερβέρ Κεχαγιά με τίτλο «Ananalysis of the Pomak language based on field work research data (2015)», του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και η μεταπτυχιακή εργασία της Susan Sandry με τίτλο «Phonology and Morphology of Pasevik Pomak with Notes on the Verb and Fundamentals of Syntax (2013), του University College London. Τέτοια παραδείγματα αναδεικνύουν ότι οι νέοι Πομάκοι, αλλά και ξένοι επιθυμούν να αναδείξουν την πομάκινη γλώσσα και να κάνουν την ύπαρξή της ευρέως</p>

γνωστή.	
Μεταγραφή	Ανάλυση
1.13 ΠΕΜ και σχολικές δυσλειτουργίες	
<p>Συνεχίζοντας η συνεντευξιαζόμενη προσθέτει: «Το πολιτικό ζήτημα όμως εξακολουθεί να υπάρχει. Για παράδειγμα, είναι ενδιαφέρον το ότι οι αναταραχές σχετικά με τα βιβλία του προγράμματος, στην αρχή της φετινής σχολικής χρονιάς, ξεκίνησαν από την Ξάνθη, στον Κένταυρο όπου τα σχολεία έμειναν κλειστά για 10 μέρες, με την απαίτηση να επανέλθουν τα σχολικά βιβλία που διδάσκονται τα παιδιά σε όλα τα σχολεία. Σίγουρα το επίπεδο ελληνομάθειας δεν είναι ενιαίο για τη μειονότητα και για κάποιους τα βιβλία του προγράμματος να φαίνονται πολύ εύκολα. Σίγουρα στο περιστατικό αυτό υπήρχαν και πολιτικές στοχεύσεις, δεν είναι ότι οι γονείς αποφάσισαν ξαφνικά ότι τα βιβλία του προγράμματος είναι κακά».</p>	<p>Σε σχέση με τις αναταραχές στα μειονοτικά σχολεία το Σεπτέμβριο του 2018, 30 περίπου σχολεία παρέμειναν κλειστά, αφού οι γονείς αποφάσισαν να μην στείλουν τα παιδιά τους στο σχολείο έως ότου δοθούν τα κανονικά σχολικά βιβλία που διδάσκονται σε όλα τα σχολεία της χώρας (xronos.gr, 2018). Επιπλέον, ο Σύνδεσμος Σχολικών Εφορειών Μειονοτικών Σχολείων Δυτικής Θράκης δήλωσε «Ως Σύνδεσμός Σχολικών Εφορειών Μειονοτικών Σχολείων Δυτικής Θράκης, βάσει της αρχής της ισότητας στην εκπαίδευση υποστηρίζουμε ότι τα παιδιά μας, που εκπαιδεύονται σε μειονοτικά δημοτικά σχολεία, έχουν το δικαίωμα να επωφελούνται από τα ίδια βιβλία με τους μαθητές που μορφώνονται σε δημόσια σχολεία. Ως εκ τούτου ζητάμε την κατάργηση των ξεπερασμένων βιβλίων που εκπονήθηκαν στα πλαίσια του «προγράμματος εκπαίδευσης Μουσουλμανόπαιδων Φραγκουδάκη» και να καθιερωθεί άμεσα τα σύγχρονα βιβλία των δημοσίων σχολείων έτσι ώστε να διδάσκονται στη νέα σχολική χρονιά 2018-2019 στα μειονοτικά σχολεία» (Paratiritis-news.gr, 2018).</p> <p>Από την ίδια πηγή (xronos.gr, 2018), είναι φανερό ότι οι αντιδράσεις αυτές των γονέων είναι υποκινούμενες από πρόσωπα του πολιτικού χώρου, εκπροσώπους της μειονοτικής κοινωνίας.</p>
Μεταγραφή	Ανάλυση
1.14 Ανάδειξη πομάκινης γλώσσας και ταυτότητας και πολιτικοί συσχετισμοί	
<p>«Προσωπικά δεν βλέπω να υπάρχει ένα πηγαίο ειλικρινές ρεύμα από την πομάκινη κοινότητα για ανάδειξη της γλώσσας και της ταυτότητάς της. Όλες οι κινήσεις που έχουν γίνει κατά καιρούς, έχουν συνήθως μια στήριξη, εξωτερική που έχει άλλους στόχους από τη διατήρηση της γλώσσας που είναι πάρα πολύ σημαντικό πράγμα, είναι κρίμα να χάνονται και να σβήνουν οι γλώσσες. Θεωρώ ότι είναι πλούτος η γλωσσική ποικιλομορφία και πρέπει να</p>	<p>Παραδείγματα πολιτικά υποβοηθούμενης ενισχυτικής διδασκαλίας, όπως αναφέρει η συνεντευξιαζόμενη, έχουν βρεθεί και καταγράφονται στην υφιστάμενη κατάσταση. Ένα παράδειγμα είναι το Επιμορφωτικό Κέντρο Ενισχυτικής Διδασκαλίας που λειτουργεί στη Γλαύκη, στη Μύκη και στην Πάχνη. Όπως αναφέρει η πηγή (bodossaki.gr, 2014), Χορηγοί του κέντρου κατά την έναρξή του είναι η πρώην υφυπουργός Εξωτερικών</p>

προστατεύονται, αλλά επειδή πάνω στις γλώσσες ασκούνται πολιτικές πρέπει να είμαστε πολύ επιφυλακτικοί. Χαρακτηριστικό είναι ότι για πολλά χρόνια τα φροντιστήρια των Πομάκων τα οργάνωνε, στήριζε το Υπουργείο Εξωτερικών. Γιατί το Υπουργείο Εξωτερικών σε μια χώρα ασχολείται με την εκπαίδευση; Προφανώς δεν ήταν κακό που έκαναν φροντιστήριο τα πομακόπαιδα, αλλά γιατί το Υπουργείο Εξωτερικών δεν βοηθάει και άλλες ομάδες στη χώρα; Αυτά δεν έχουν στόχο την προστασία της ποικιλομορφίας. Τα τελευταία 2-3 χρόνια έχει πάλι ανοίξει το ΥΠ.ΕΞ. κέντρα σε διάφορα σημεία της Ξάνθης και της Ροδόπης ως φροντιστήρια για μαθήματα ελληνικών, αλλά εμφανίζονται ως “Σύλλογος τάδε” όμως χρηματοδοτούνται από το ΥΠ.ΕΞ.».

κυρία Βιργινία Τσουδερού, το Ίδρυμα Θρακικής Τέχνης και Παράδοσης και οι επιχειρηματίες Δημήτρης και Μηνάς Εφραίμογλου (Χεκίμογλου, 2009), ενώ το 2014 έκανε δωρεά στο Επιμορφωτικό Κέντρο Γλαύκης το Ίδρυμα Μποδοσάκη (bodossaki.gr, 2014).

Μεταγραφή

Ανάλυση

1.15 Ενδυνάμωση γυναικών

Τέλος, για τις μαμάδες της περιοχής αναφέρει πως: «Υπάρχει αίτημα από τις ίδιες της μαμάδες για μαθήματα ελληνικών και το πρόγραμμα έχει οργανώσει μαθήματα για τις μαμάδες σε ορεινές περιοχές».

Η ανάγκη ενδυνάμωσης των γυναικών της περιοχής κρίνεται αναγκαία, αν αναλογιστούμε ότι για μεγάλα χρονικά διαστήματα οι σύζυγοι λείπουν και οι μητέρες είναι υπεύθυνες για την οικογένεια. Τα μαθήματα ελληνικών θα προσφέρουν στις γυναίκες αυτές την αυτοπεποίθηση που τους λείπει, όταν υπάρχει ανάγκη να απευθυνθούν σε κάποια δημόσια υπηρεσία. Επιπλέον, μέσω των μαθημάτων αυτών θα έχουν μεγαλύτερη ευχέρεια να βοηθήνε στα παιδιά τους με τα μαθήματα του σχολείου.

Ερωτώμενος: Νικόλαος Κόκκας

Ιδιότητα: Ερευνητής σε θέματα της πομάκινης γλώσσας - Καθηγητής δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης

Μεταγραφή

Ανάλυση

1.1 Περιβαλλοντικές δράσεις Λυκείου Γλαύκης

Ο κύριος Νικόλαος Κόκκας τα σχολικά έτη 2000-2001 και 2007-2008 ήταν καθηγητής στο Λύκειο Γλαύκης. Κατά τη διάρκεια της θητείας του εκεί συμμετείχε σε δράσεις περιβαλλοντικής εκπαίδευσης με τους μαθητές. Όπως αναφέρει: «Στο Λύκειο της Γλαύκης κάνουν περιβαλλοντική εκπαίδευση. Ένα που είχαμε κάνει αφορούσε τους

Είναι σημαντικό τα παιδιά να αναγνωρίσουν τον πλούτο και την ομορφιά της περιοχής τους, καθώς και να μάθουν για την ιστορία, τον πολιτισμό και τα ήθη και έθιμα τους. Με αυτόν τον τρόπο, θα μάθουν ποια είναι τα πραγματικά προβλήματα της περιοχής και κυρίως οι δυνατότητές της, θα μάθουν να τη φροντίζουν και να την αγαπούν και ίσως

νερόμυλους της περιοχής. Κάναμε πολλές επισκέψεις με τα παιδιά και συνεργαστήκαμε με Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, όπως το Κέντρο Παρατήρησης Λίμνης Βιστωνίδας και τον Αρκτούρο. Το 2001 είχαμε υλοποιήσει τα προγράμματα Πομάκιη Κουζίνα και Ορεινά Μονοπάτια. Το 2007 είχαμε κάνει πρόγραμμα για τα Αγριολούλουδα της Ροδόπης και παρουσιάσαμε την εργασία μας στις γιορτές Νεολαίας, στην Πλατεία Ξάνθης στις 17/5/2008».

θελήσουν με το πέρας των σπουδών τους να συνεισφέρουν με τις γνώσεις τους στη βελτίωση των συνθηκών ζωής σε αυτήν.

Μεταγραφή

Ανάλυση

1.2 Φορείς ανάδειξης πολιτισμικής κληρονομιάς

Όσον αφορά το τι μπορεί να γίνει και από ποιους για την ανάδειξη της περιοχής σχολιάζει: «Μπορούν να υλοποιηθούν προγράμματα με θεματολογίες όπως η φύση και η παράδοση στα Πομακοχώρια, από πολλούς φορείς και κυρίως από τους ίδιους τους Πομάκους, όπως και από του δήμους, τις περιφέρειες, τους πολιτιστικούς συλλόγους. Το Λύκειο Ελληνίδων Ξάνθης στις εκδηλώσεις του εντάσσει και τα πομάκικα παραδοσιακά τραγούδια. Όσον αφορά τη γλώσσα, για να ενταχθεί η πομάκιη γλώσσα στην εκπαίδευση θα πρέπει πρώτα να το θελήσουν οι ίδιοι οι Πομάκοι, κάποιοι δεν το θέλουν. Είναι σημαντική η καταγραφή της παράδοσης των Πομάκων, για παράδειγμα έχουν καταγραφεί τα παραδοσιακά τραγούδια από τον κο Θεοχαρίδη».

Είναι σημαντική η ανάδειξη του πολιτισμού των Πομάκων, τον οποίο γνωρίζουν μόνο όσοι έχουν άμεση ή έμμεση επαφή μαζί τους. Επιπλέον, η γλώσσα τους, η οποία είναι κυρίως προφορική, χάνεται. Το γεγονός ότι δεν διδάσκονται τη γλώσσα τους στο σχολείο, κάνει τους Πομάκους να θεωρούν ότι τα πομάκικα είναι μια νεκρή γλώσσα, δεν την αξιοποιούν πουθενά αλλού εκτός από την επικοινωνία μεταξύ τους και σταματάνε να την χρησιμοποιούν. Για αυτό το λόγο, είναι σημαντικό να αναδειχθεί η πολιτισμική τους κληρονομιά, ώστε να νιώσουν και οι ίδιοι πόσο σημαντικό είναι ο ιδιαίτερος αυτός χαρακτήρας τους να μην χαθεί στο χρόνο.

Μεταγραφή

Ανάλυση

1.3 Διατήρηση των τραγουδιών από γενιά σε γενιά

Αναλογιζόμενος τη βιωματική του εμπειρία ως καθηγητής στο Λύκειο Γλαύκης αναφέρει: «Μια μέρα όταν γυρνούσαμε από μια εκδρομή, μερικά παιδιά άρχισαν να τραγουδάνε στα πομάκικα, από αυτά άκουσα τα πρώτα τραγούδια. Οι μαθητές συχνά με ρωτούσαν και ζητούσαν να μάθουν για την ιστορία και την παράδοσή τους. Το δημοτικό είναι σημαντικό για να γνωρίσουν τα παιδιά την καταγωγή τους και τη σημασία της παράδοσής τους».

Είναι σημαντικό τα παραδοσιακά τραγούδια των Πομάκων να μεταδίδονται από γενιά σε γενιά μέσω της προφορικής παράδοσης. Με το πέρασμα του χρόνου και τη διάδοση των τούρκικων τραγουδιών στην περιοχή, τα παραδοσιακά τραγούδια σιγά σιγά χάνονται στο χρόνο. Στο κεφάλαιο της καταγραφής αναφέρεται η εκδοτική δραστηριότητα για τα πομάκικα τραγούδια, εκτός από CD, υπάρχουν και βιβλία με καταγεγραμμένα πολλά πομάκικα τραγούδια. Η συμβολή τους είναι μεγάλη στην προβολή της γλώσσας και στη διατήρηση των

τραγουδιών αυτών.	
Μεταγραφή	Ανάλυση
1.4 Παιδεία, Πολιτισμός και Πολιτικό παρασκήνιο	
<p>Για την προβολή της πομάκινης γλώσσας σχολιάζει: «Επικρατεί μια κατάσταση φόβου και οι πολιτικοί σφετερισμοί προκαλούν προβλήματα. Οι Πομάκοι της Τουρκίας δεν ντρέπονται να τραγουδήσουν στα πομάκικα και ούτε οι Έλληνες Πομάκοι θα πρέπει να ντρέπονται. Πρέπει να συνειδητοποιήσει ο κόσμος ότι η παράδοσή του έχει αξία και μπορεί να ενταχθεί στην Παιδεία. Η τοπική ιστορία δεν διδάσκεται δυστυχώς, τα σχολεία θα πρέπει να προσανατολιστούν και στον πολιτισμό και στη γλώσσα των Πομάκων».</p>	<p>Όπως αναφέρεται και παραπάνω, θα πρέπει οι Πομάκοι να κατανοήσουν την πολιτισμική τους μοναδικότητα και να παλέψουν να διατηρήσουν αυτά τους τα στοιχεία αναλλοίωτα</p>
Μεταγραφή	Ανάλυση
1.5 Πολιτισμική κληρονομιά και ανάδειξη	
<p>«Η γλώσσα, η παράδοση και η πολιτιστική κληρονομιά, όπως η παραδοσιακή αρχιτεκτονική και το πώς συνδέεται η κληρονομιά αυτή με το σήμερα είναι που πρέπει να αναδειχτούν. Κάθε χωριό έχει διαφορετικό ιδίωμα. Ο κύριος Παπαδημητρίου έχει αποτυπώσει τις διαφορές αυτές στο βιβλίο του “Λαλιές των Πομάκων”».</p>	<p>Η εκδοτική δραστηριότητα που παρατηρείται όσον αφορά την άυλη πολιτισμική κληρονομιά των Πομάκων, είναι πολύ σημαντική διότι συμβάλλει στην ανάδειξη της και στη διατήρησή της στο πέρασμα του χρόνου. Για αυτόν το λόγο πρέπει να στηριχθεί, να επεκταθεί και να προβληθεί κατάλληλα.</p>
Μεταγραφή	Ανάλυση
1.6 Πρόταση ενισχυτικής διδασκαλίας	
<p>Σχετικά με τη μειονοτική εκπαίδευση ο συνεντευξιαζόμενος αναφέρει: «Το δίγλωσσο πρόγραμμα στο μειονοτικό σχολείο δεν δημιουργήθηκε βάσει της Συνθήκης της Λωζάννης και δεν τηρούνται τα προβλεπόμενα. Πιο σωστό θα ήταν να γίνεται εκπαίδευση γλωσσικών ομάδων ή ένα πρόγραμμα ενισχυτικής διδασκαλίας για παιδιά που ανήκουν σε διαφορετικές γλωσσικές ομάδες. Βέβαια, υπάρχει ενίσχυση και από την τούρκικη πλευρά».</p>	<p>Όπως παρατηρήθηκε κατά την πρωτογενή, αλλά και δευτερογενή έρευνα, υπάρχουν στην περιοχή αρκετές δομές ενισχυτικής διδασκαλίας, η οποία προέρχεται από φορείς με πολιτικές σκοπιμότητες. Οι Πομάκοι γονείς θα πρέπει να είναι εφοδιασμένοι με κριτική σκέψη και να κάνουν σωστές επιλογές, αποφεύγοντας να γίνονται πιόνια στο πολιτικό παιχνίδι που στήνεται εις βάρος τους.</p>
Μεταγραφή	Ανάλυση
1.7 Προβολή πομάκινης γλώσσας	
<p>Καταλήγει αναφέροντας: «Οι δράσεις για την προβολή της πομακικής γλώσσας θα μπορούσαν να γίνουν πιο επίσημες μέσω κρατικών πρωτοβουλιών και από πολιτιστικούς φορείς γενικά της Θράκης, όχι μόνο Πομάκων,</p>	<p>Διάφορες συζητήσεις και παρουσιάσεις έχουν γίνει για τη γλώσσα και τον πολιτισμό των Πομάκων από φορείς όπως το Λύκειο Ελληνίδων και η Θρακική Εστία Δράμας, οι οποίες όμως είχαν μόνο τοπική εμβέλεια.</p>

όπως για παράδειγμα η Θρακική Εστία της Δράμας η οποία έχει διοργανώσει διάφορες εκδηλώσεις στο παρελθόν σχετικές με τους Πομάκους, καθώς επίσης και μέσω Ευρωπαϊκών Προγραμμάτων που αφορούν την πολιτισμική κληρονομιά».

Επομένως, σημαντική θα ήταν η ανάδειξη και προβολή σε πιο ευρεία κλίμακα.

2. Εκπαίδευση και ρόλος των γυναικών στην κοινωνία των Πομάκων

Η δεύτερη ομάδα αφορά στο ρόλο των γυναικών στην κοινωνία των Πομάκων. Επιλέχθηκαν δύο γυναίκες διαφορετικής ηλικίας (Σεβτζάν 23 και Τζεϊντά 42) οι οποίες κατά την παιδική τους ηλικία φοίτησαν μόνο στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση και τώρα αποφάσισαν να συνεχίζουν την εκπαίδευσή τους στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση σε Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας, με σκοπό την απόκτηση του απολυτηρίου λυκείου. Η Σεβτζάν είναι άγαμη και ξεκινάει τώρα να φοιτά σε σχολείο δεύτερης ευκαιρίας, ενώ η Τζεϊντά είναι παντρεμένη με δύο παιδιά, τελείωσε το γυμνάσιο, θα συνεχίσει στο λύκειο και θα ήθελε να δώσει και πανελλήνιες εξετάσεις, με σκοπό την εισαγωγή της σε κάποιο Α.Ε.Ι / Α.Τ.Ε.Ι. της χώρας, όπως αναφέρει η ίδια: «*Το είχα άχτι να τελειώσω το σχολείο και θέλω να σπουδάσω κιόλας να γίνω γιατρός*».

Ερωτώμενος: Σεβτζάν, Τζεϊντά

Ιδιότητα: Κάτοικοι του οικισμού Πάχνη

Μεταγραφή

Ανάλυση

2.1 Πολιτισμικά αίτια σχολικής διαρροής

Και οι δυο γυναίκες διέκοψαν το σχολείο μετά την ολοκλήρωση του Δημοτικού, διότι δεν τους επιτράπηκε από τους γονείς τους να συνεχίσουν το σχολείο, αφού για την κλειστή μουσουλμανική κοινωνία των Πομάκων, η θέση της γυναίκας είναι στο σπίτι να φροντίζει τα παιδιά και την οικογένειά της. Όπως αναφέρει η Σεβτζάν: «*Η μητέρα μου δεν με άφησε να συνεχίσω το σχολείο γιατί τότε καμία κοπέλα δεν πήγαινε*», ενώ η Τζεϊντά είπε: «*Παλιά και λόγω θρησκείας η γυναίκα έπρεπε να είναι στο σπίτι και δεν πήγαινε σχολείο, έτσι και εμένα οι γονείς μου δεν με άφησαν να συνεχίσω*». Η απόφασή τους να συνεχίσουν ως ενήλικες το σχολείο σχετίζεται με τη σταδιακή εγκατάλειψη αυτών των προτύπων στην περιοχή, καθώς και τη θεσμοθέτηση της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης ως υποχρεωτική. Όπως αναφέρει η Σεβτζάν: «*Σήμερα όλες τελειώνουν το Λύκειο και πολλές πηγαίνουν και στο Πανεπιστήμιο*».

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι η εξέλιξη των Πομάκων από μία κλειστή κοινωνία σε ανοιχτή, η οποία αλληλεπιδρά με το περιβάλλον και τα υπόλοιπα κοινωνικά σύνολα γύρω της, βοηθούν στην ενδυνάμωση των γυναικών, οι οποίες όπως προέκυψε και από την καταγραφή της κοινωνικής πραγματικότητας της περιοχής αποτελούν σημαντικό στοιχείο της τοπικής κοινωνίας, αφού είναι αυτές που μένουν μόνιμα στην περιοχή, μιας και πολύ μεγάλο ποσοστό αντρών μεταναστεύει για σύντομα χρονικά διαστήματα στο εξωτερικό για εργασία, αφήνοντας πίσω τις οικογένειές τους. Επομένως, οι μητέρες είναι υπεύθυνες για την ανατροφή των παιδιών και εφόσον έχουν ολοκληρώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση, μπορούν να βοηθήσουν, να συμβουλέψουν και να καθοδηγήσουν τα παιδιά τους σε μεγαλύτερο βαθμό από ότι αν έχουν ολοκληρώσει μόνο την πρωτοβάθμια

εκπαίδευση.	
Μεταγραφή	Ανάλυση
2.2 Κοινωνικοί λόγοι επανένταξης στο εκπαιδευτικό σύστημα	
<p>Βασικός λόγος επανένταξης στο εκπαιδευτικό σύστημα αποτελεί το γεγονός ότι ως ενήλικα άτομα τα οποία αλληλεπιδρούν όχι μόνο με τα άτομα της περιοχής τους, αλλά και με τοπικούς φορείς, δημόσιες υπηρεσίες, με την αγορά αλλά και με άτομα τα οποία έχουν την ελληνική γλώσσα ως μητρική, διαπίστωσαν ότι η βαθμίδα της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης δεν επαρκεί για να ανταπεξέλθουν στις καθημερινές προκλήσεις που αντιμετωπίζουν. Χαρακτηριστική είναι η φράση της Σεβτζάν: <i>«Ντρέπομαι που δεν ξέρω να μιλάω σωστά ελληνικά, νομίζω ότι ο κόσμος γελάει μαζί μου»</i>, ενώ η Τζεϊντά αναφέρει πως <i>«παντού σου ζητάνε να έχεις απολυτήριο Λυκείου»</i>.</p>	<p>Επιπλέον, το να μην μπορούν να εκφραστούν στα ελληνικά με την ευκολία που μπορούν να εκφραστούν στη μητρική τους γλώσσα, δημιουργεί μία έλλειψη αυτοπεποίθησης στις γυναίκες. Δεν έχουν τη δυνατότητα να φέρουν εις πέρας ζητήματα που απαιτούν την αλληλεπίδραση με δημόσιες υπηρεσίες και είτε τα αναθέτουν σε συγγενείς οι οποίοι γνωρίζουν καλύτερα ελληνικά και συνήθως μένουν στο αστικό κέντρο, είτε είναι υποχρεωμένες να περιμένουν το σύζυγο να επιστρέψει από το εξωτερικό για να τα λύσει.</p>
Μεταγραφή	Ανάλυση
2.3 Οικονομικοί λόγοι επανένταξης στο εκπαιδευτικό σύστημα	
<p>Οι συνεντευξιαζόμενες θεωρούν πως έχοντας απολυτήριο λυκείου τους δίνεται η δυνατότητα να έχουν περισσότερες και καλύτερες ευκαιρίες στην αγορά εργασίας, καθώς και μεγαλύτερη συμμετοχή στα κοινά. Η Τζεϊντά αναφέρει: <i>«Είχα βρει μία καλή δουλειά, αλλά επειδή δεν έχω απολυτήριο λυκείου δεν μπορούσα να κάνω αίτηση»</i>.</p>	<p>Σημαντική είναι η τάση που παρατηρείται για όσες γυναίκες δεν ασχολούνται με τη γεωργία και κτηνοτροφία, να ενδιαφέρονται να εργαστούν σε άλλους τομείς, να είναι δραστήρια και ενεργά μέλη της κοινωνίας, αλλά και να συμβάλλουν όσο μπορούν και οι ίδιες στα οικογενειακά έξοδα.</p>
Μεταγραφή	Ανάλυση
2.4 Στήριξη οικογένειας	
<p>Ένα επιπρόσθετο πλεονέκτημα στη φοίτησή της σε Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας διακρίνει η Τζεϊντά, το οποίο είναι η βοήθεια και στήριξη που μπορεί να παρέχει η ίδια στα δικά της παιδιά στα μαθήματα του σχολείου, όπως αναφέρει: <i>«Παλιά δεν ήξερα τι πάει να πει προπαίδια, τώρα μπορώ να βοηθάω τα παιδιά μου στα μαθηματικά»</i>.</p>	<p>Είναι σημαντικό για την ενδυνάμωση των γυναικών της περιοχής, το να μπορούν οι ίδιες να στηρίζουν και να βοηθήσουν την οικογένειά τους με τα μέσα που διαθέτουν. Στην προκειμένη περίπτωση, η τόνωση της αυτοπεποίθησής τους παρέχεται από το γεγονός ότι παρακολουθώντας μαθήματα σε ένα ΣΔΕ, θα είναι επαρκώς εφοδιασμένες ώστε να μπορούν να βοηθάνε τα παιδιά τους με τα μαθήματα του σχολείου.</p>

Από την επιτόπια έρευνα και βιωματική εμπειρία προκύπτει ότι υπάρχουν μεγαλύτερες πιθανότητες για μια Πομάκα να ολοκληρώσει τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση εάν μένει σε αστικό κέντρο από ότι έχει ένα κορίτσι το οποίο μένει μόνιμα στους οικισμούς του Δήμου Μύκης. Αυτό

μπορεί να οφείλεται στην απομόνωση των ορεινών οικισμών του Δήμου Μύκης και στο γεγονός ότι δεν υπάρχουν Γυμνάσια Σχολεία σε όλους τους οικισμούς, ενώ Λύκεια υπάρχουν μόνο σε 3 από τους 61 οικισμούς του Δήμου Μύκης. Η απόσταση από τον τόπο κατοικίας στον τόπο που βρίσκεται το σχολείο, ίσως συνέβαλε παλιότερα στους λόγους που κάποιος αποφάσιζε να μην συνεχίσει το σχολείο.

3. Προβλήματα του Δήμου Μύκης από τη σκοπιά των τοπικών φορέων

Η τρίτη ομάδα αφορά στα προβλήματα τα οποία αναφέρει η τοπική αυτοδιοίκηση ότι υπάρχουν στο Δήμο Μύκης. Πραγματοποιήθηκε συνάντηση, στο Δημαρχείο του Δήμου Μύκης, με τον Αντιδήμαρχο, ενώ στη συζήτηση συμμετείχε και ένας Δημοτικός Σύμβουλος από τον οικισμό της Σμίνθης.

Αρχικά, υπήρχε δισταγμός ως προς τη συνέντευξη και ερωτηθήκαμε εάν αυτά που θα μας έλεγαν θα δημοσιεύονταν στον Τύπο. Οι συνεντευξιαζόμενοι προφανώς ενημερώθηκαν για την εργασία και την εμπιστευτικότητα των λεγόμενων τους.

Ερωτώμενος: Δημαρχείο Μύκης	
Ιδιότητα: Τοπική αυτοδιοίκηση	
Μεταγραφή	Ανάλυση
3.1 Ελλείψεις Υποδομών	
<p>Τα προβλήματα του Δήμου, όπως αναφέρει ο Αντιδήμαρχος είναι τα εξής: «Έχουμε πρόβλημα με το νερό, ειδικά το καλοκαίρι και δεν έχουμε δεξαμενές σε όλα τα χωριά, με τους αγροτικούς δρόμους, με τα οικονομικά του Δήμου, οι πηγές χρηματοδότησης συνεχώς μειώνονται και δεν έχουμε πάρκα για τα παιδιά».</p>	<p>Όσον αφορά τις υδατοδεξαμενές, τόσο στην πρωτογενή όσο και στη δευτερογενή έρευνα, παρατηρήθηκε ότι η τοπική κοινωνία κατάφερε να βρει μόνη της λύση σε αυτό το πρόβλημα, κατασκευάζοντας αυτοσχέδιες υδατοδεξαμενές.</p>
Μεταγραφή	Ανάλυση
3.2 Διαχείριση και αξιοποίηση κονδυλίων του Δήμου	
<p>Για τα έργα που γίνονται σχολιάζει: «Με όσα λεφτά διαθέτουμε κάνουμε συντηρήσεις στους αγροτικούς δρόμους κυρίως».</p>	<p>Όπως είναι γνωστό από τη βιωματική εμπειρία της γράφουσας, οι δημοτικοί σύμβουλοι που έχουν εκλεγεί με τις περισσότερες ψήφους, περνάνε στη θέση του αντιδημάρχου εκ περιτροπής με χρονική διάρκεια εννέα μηνών ο καθένας. Το γεγονός αυτό θεωρείται δημοκρατικό και είναι θετικό το ότι όλοι μπορούν να υλοποιήσουν κάτι διαφορετικό ανάλογα με τις ιδέες και τη διάθεση προσφοράς που έχουν, ώστε να οδηγηθεί ο Δήμος στην ανάπτυξη την κοινωνική, πολιτισμική, οικονομική κλπ.</p>
Μεταγραφή	Ανάλυση

3.3 Ελλείψεις ανθρώπινου δυναμικού

Όσον αφορά την επάρκεια του υλικού και του ανθρώπινου δυναμικού του Δήμου, ο αντιδήμαρχος αναφέρει ότι: «Από τις εξήντα διαθέσιμες θέσεις εργασίας στο Δήμο, αυτή τη στιγμή μόνο οι δέκα είναι καλυμμένες και αυτές αφορούν οχτάμηνες συμβάσεις εργασίας».

Κατά τη διάρκεια της συνέντευξης, εισήλθε στο γραφείο ένας κάτοικος της Σμίνθης και ανέφερε στον Αντιδήμαρχο το πρόβλημα με έναν αγωγό νερού που είχε σπάσει και υπήρχε διαρροή νερού επί δύο ημέρες. Το σχόλιο του Αντιδημάρχου στη συνεντευκτή ήταν: «Βλέπεις; Αυτά είναι τα προβλήματα του τόπου, έχει σπάσει ο αγωγός και υπάρχει μόνο ένας υδραυλικός στο Δήμο, τι να πρωτοκάνει;».

Από την επιτόπια έρευνα και τη βιωματική εμπειρία είναι γνωστό ότι το μεγαλύτερο ποσοστό όσων κατεβαίνουν υποψήφιοι για τις δημοτικές εκλογές έχουν χαμηλό μορφωτικό επίπεδο, ενώ πολλοί δεν έχουν ολοκληρώσει τη δευτεροβάθμια υποχρεωτική εκπαίδευση. Το γεγονός αυτό δικαιολογεί εν μέρει την μη αξιοποίηση των χρηματοδοτικών εργαλείων που είναι διαθέσιμα για τους Δήμους, αφού για πολίτες με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο δεν είναι κατανοητά ή μπορεί να τους είναι και τελείως άγνωστη η ύπαρξή τους. Υπάρχουν, βέβαια, και εργαζόμενοι πανεπιστημιακής εκπαίδευσης στο Δήμο Μύκης, αλλά με συγκεκριμένα καθήκοντα. Οι τοπικές αρχές θα πρέπει να είναι στελεχωμένες με το κατάλληλο προσωπικό, ώστε από υλικοτεχνικής άποψης να βοηθάει στην ανάπτυξη της περιοχής.

Μεταγραφή

Ανάλυση

3.4 Απουσία υποστηρικτικών υποδομών για τους δημότες

Υποστηρικτικές δομές στο Δήμο, όπως για παράδειγμα μία αίθουσα υπολογιστών η οποία θα βοηθούσε με τον ηλεκτρονικό αναλφαβητισμό, δεν υπάρχει σύμφωνα και με τον Αντιδήμαρχο, ο οποίος επιβεβαίωσε τη βιωματική εμπειρία της γράφουσας. Όπως αναφέρει ο Αντιδήμαρχος: «Όχι, δεν υπάρχει στο Δήμο καμία αίθουσα με υπολογιστές και για τους δημότες».

Τέλος, είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι από τον Αντιδήμαρχο και το Δημοτικό Σύμβουλο δεν έγινε καμία αναφορά για προβλήματα στην Παιδεία των κατοίκων της περιοχής, παρόλα αυτά, όπως αναφέρεται και στο κεφάλαιο της καταγραφής, υπάρχουν δράσεις για την Παιδεία, όπως για παράδειγμα η ίδρυση Τμήματος Ένταξης στο Γυμνάσιο Σμίνθης (diavgeia.gov.gr, 2019).

Μεταγραφή

Ανάλυση

3.5 Υποστήριξη νέων αποφοίτων

Τέλος, η τοπική αυτοδιοίκηση είναι ανοιχτή στο να δεχτεί νέα παιδιά από την περιοχή, τα οποία έχουν ολοκληρώσει τις σπουδές τους και έχουν επιστρέψει στον τόπο καταγωγής τους, να εργαστούν εκεί. Όπως αναφέρει ο Αντιδήμαρχος: «Είναι σημαντική η επιστροφή των νέων για εργασία εδώ, αφού έχοντας μεγαλώσει στην περιοχή, γνωρίζουν καλύτερα από τον καθένα τα προβλήματά της και θα ξέρουν πώς να βοηθήσουν».

Ο δημοτικός σύμβουλος ο οποίος συμμετείχε στην κουβέντα δεν πρόσθεσε

Όσον αφορά τους νέους που σπουδάζουν, η τοπική αυτοδιοίκηση όπως δήλωσε τους προτιμάει και τους στηρίζει και αυτό επιβεβαιώνεται και από τις θέσεις για πρακτική άσκηση που διαθέτει για όσους ενδιαφέρονται να εργαστούν στο Δήμο, αποκτώντας έτσι και στην πράξη εμπειρία στην περιοχή και πιο βαθιά κατανόηση των προβλημάτων της περιοχής και της πηγής αυτών. Για παράδειγμα, το 2019 πραγματοποίησε πρακτική άσκηση στο Δήμο Μύκης ένας φοιτητής του Τμήματος

επιπλέον πληροφορίες, απλά επιβεβαιώνει τα λεγόμενα του Αντιδημάρχου.

Πολιτικών Μηχανικών της Σχολής Μηχανικών του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής (diangeia.gov.gr, 2018), ο οποίος στις δημοτικές εκλογές κατέβηκε και ως υποψήφιος δημοτικός σύμβουλος, γεγονός που υποδηλώνει ότι υπάρχουν νέοι μορφωμένοι, οι οποίοι ενδιαφέρονται για τον τόπο καταγωγής τους και θέλουν να συνεισφέρουν στο να γίνει καλύτερος, αξιοποιώντας τις γνώσεις τους αλλά και μέσα από τη συμμετοχή στα κοινά του τόπου τους.

4. Δράσεις τοπικών συλλόγων θεσμοθετημένων και μη (Σύλλογος Πάχνης – Σύλλογος Κοτύλης – Φορεσιές (παραδοσιακή δραστηριότητα)

Η τέταρτη ομάδα αφορά στις πολιτισμικές, κοινωνικές, οικονομικές δράσεις των τοπικών συλλόγων. Επιλέχθηκε να πραγματοποιηθεί συνέντευξη με:

A. Την υπεύθυνη του Παραγωγικού Οικοτεχνικού Αναπτυξιακού Συνεταιρισμού Γυναικών Κοτύλης,

B. Τον Πολιτιστικό Αθλητικό Σύλλογο Ορεινής Περιοχής Νομού Ξάνθης και

Γ. Με εκπρόσωπο της ομάδας γυναικών Σμίνθης, που ασχολούνται με παραδοσιακές δραστηριότητες.

Ερωτώμενος: Παραγωγικός Οικοτεχνικός Αναπτυξιακός Συνεταιρισμός Γυναικών Κοτύλης
Ιδιότητα: Τοπικός συνεταιρισμός

Μεταγραφή

Ανάλυση

4.1 Κοινωνικοί λόγοι ίδρυσης του Συνεταιρισμού

Ο Παραγωγικός Οικοτεχνικός Αναπτυξιακός Συνεταιρισμός Γυναικών Κοτύλης αρχικά ξεκίνησε ως κέντρο ραπτικής για τις γυναίκες του οικισμού. Όπως αναφέρει η πρόεδρος του συνεταιρισμού Χαλιμέ: *«Θέλαμε οι γυναίκες να έχουμε με κάτι να ασχολούμαστε, οι άντρες φεύγουν στη Γερμανία και οι γυναίκες μένουμε μόνες μας στο χωριό».* Στη συνέχεια, οι γυναίκες που παρακολουθούσαν τα μαθήματα αποφάσισαν το 2005 να δημιουργήσουν τον Συνεταιρισμό.

Και εδώ είναι ξεκάθαρη η θέση της γυναίκας στην πομάκινη κοινωνία. Η γυναίκα μένει στο σπίτι και φροντίζει την οικογένεια, ενώ ο άντρας φεύγει για δουλειά σε ναυπηγεία στο εξωτερικό, όπως αναφέρεται και στο κεφάλαιο της καταγραφής. Στην περίπτωση του Γυναικείου Συνεταιρισμού, οι γυναίκες αναζήτησαν έναν τρόπο να περνάνε δημιουργικά όλες μαζί το χρόνο τους, προβάλλοντας τοπικές παραδοσιακές συνταγές και τεχνικές στο ευρύ κοινό και έχοντας παράλληλα και κάποιο μικρό οικονομικό όφελος.

Μεταγραφή	Ανάλυση
4.2 Στήριξη από την τοπική αυτοδιοίκηση	
<p>Τα πρώτα 5 χρόνια ο Συνεταιρισμός νοίκιαζε έναν χώρο για να μπορεί να πραγματοποιεί τις δράσεις του, ενώ στη συνέχεια του παραχωρήθηκε από το Δήμο το κτήριο του χωριού όπου παλιά στεγαζόταν το ιατρείο. Σύμφωνα με τη Χαλιμέ: <i>«Για 5 χρόνια νοικιάσαμε ένα δωμάτιο για να μπορούμε να μαζευόμαστε και να φτιάχνουμε τα πράγματα, μετά ο πρώην Πρόεδρος της κοινότητας Χόμκο Μουσταφά μας έδωσε το κτήριο που ήταν παλιά το ιατρείο. Ήταν πολύ καλός και μας βοηθούσε πολύ».</i></p>	<p>Υπάρχουν παραδείγματα ανθρώπων οι οποίοι όταν είναι μέλη της τοπικής αυτοδιοίκησης βοηθούν τους συμπολίτες τους, καθώς και άνθρωποι οι οποίοι έχουν τη νοοτροπία βολέματος. Η συνεντευξιζόμενη έτυχε να συναντήσει και τα δύο. Στη δεύτερη περίπτωση, οι άνθρωποι αυτοί μπλοκάρουν τους νέους που έχουν όρεξη, δημιουργικότητα και όνειρα και τους κόβουν τα φτερά με την απαξίωσή τους.</p>
4.3 Δράσεις προβολής του Συνεταιρισμού	
<p>Οι γυναίκες του Συνεταιρισμού παρασκευάζουν γλυκά κουταλιού, μαρμελάδες και χειροποίητα πλεκτά. Μέχρι και πριν τρία χρόνια ο Συνεταιρισμός λάμβανε μέρος στις Γιορτές Παλιάς Πόλης Ξάνθης, όπου είχαν δικό τους περίπτερο με τα προϊόντα που φτιάχνουν προς πώληση. Όπως αναφέρει η Χαλιμέ: <i>«Πηγαίναμε στις Γιορτές Πάλιας Πόλης, είχαμε καλή θέση και πουλούσαμε πολλά σε 2 δύο – τρεις μέρες, μετά μας άλλαξαν θέση και εκεί που είμασταν δεν είχε κόσμο και δεν μπορούσαμε να βγάλουμε τα έξοδά μας, και έτσι σταματήσαμε να πηγαίνουμε».</i> Παρόλα αυτά, ο Συνεταιρισμός αποτελεί πόλος έλξης για τουρίστες, οι οποίοι τον επισκέπτονται στην Κοτύλη. Σύμφωνα με τη Χαλιμέ: <i>«Κάθε χρόνο έρχονται πούλμαν με τουρίστες, για παράδειγμα από Αγγλία, αλλά και άλλες χώρες και ενδιαφέρονται για το Συνεταιρισμό και έρχονται να μας δουν».</i></p>	<p>Η συμμετοχή του Συνεταιρισμού στις Γιορτές Παλιάς Πόλης Ξάνθης ήταν θετικό γεγονός, αφού με αυτόν τον τρόπο έχουν την ευκαιρία να προβάλουν την παράδοση της περιοχής τους σε μεγαλύτερο κοινό και επισκέπτες από άλλες περιοχές. Πλέον αφού δεν συμμετέχουν στο συγκεκριμένο δρώμενο η προβολή του Συνεταιρισμού έχει περιοριστεί μόνο σε όσους επισκέπτονται την Κοτύλη.</p>
4.4 Προβλήματα με την τοπική αυτοδιοίκηση	
<p>Ο Συνεταιρισμός αντιμετωπίζει και δυσκολίες με τις τοπικές αρχές, όπως αναφέρει η Χαλιμέ: <i>«Ζητήσαμε από τον πρόεδρο της Κοινότητας και ένα μικρό δωμάτιο στο κτήριο που έχουμε το Συνεταιρισμό που δεν χρησιμοποιείται και μας απάντησε “Δεν σας φτάνει αυτό που έχετε, θέλετε και άλλο;”. Εγώ μπορώ να πάω στο Δημαρχείο να κάνω αίτηση</i></p>	<p>Η τοπική αυτοδιοίκηση θα πρέπει να είναι παρούσα στα προβλήματα της τοπικής κοινωνίας, να τη συμεριζείται και να τη βοηθάει. Ειδικά όσον αφορά δραστηριότητες οι οποίες έχουν ως σκοπό την ανάδειξη της τοπικής ιδιαίτερης πολιτισμικής ταυτότητας, θα πρέπει να τις ενισχύει και να συμμετέχει την ανάδειξη τους.</p>

να μας το παραχωρήσουν, αλλά θα με πάρει πολλές μέρες και με το παιδί δεν έχω το χρόνο να το κάνω. Εξάλλου οι Πρόεδροι που βγαίνουν για να μας βοηθήνε δεν είναι;».

Ερωτώμενος: Πολιτιστικός Αθλητικός Σύλλογος Ορεινής Περιοχής Νομού Ξάνθης
Ιδιότητα: Τοπικός συνεταιρισμός

Μεταγραφή	Ανάλυση
4.1 Σκοπός ίδρυσης του Συλλόγου	
<p>Ο Πολιτιστικός Αθλητικός Σύλλογος Ορεινής Περιοχής Νομού Ξάνθης δημιουργήθηκε στις 1/1/2019. Όπως αναφέρει ο Αϊντίν, Πρόεδρος του συλλόγου, «Κύριος σκοπός της δημιουργίας του συλλόγου είναι η προβολή των προβλημάτων της ορεινής περιοχής, με την ελπίδα να βρεθούν και οι κατάλληλες λύσεις για αυτά». Το Διοικητικό Συμβούλιο του συλλόγου αποτελείται, στην πλειονότητά του, από δασκάλους οι οποίοι είναι απόφοιτοι της Ε.Π.Α.Θ.</p>	<p>Ο κοινωνικός λόγος ίδρυσης του συγκεκριμένου Συλλόγου είναι να προβάλλουν τα προβλήματα της ορεινής απομονωμένης περιοχής, η οποία για πολλά χρόνια το κράτος είχε περιθωριοποιημένη. Θέλουν η φωνή τους να ακουστεί και να βρεθούν λύσεις στα προβλήματα αυτά.</p> <p>Το διοικητικό συμβούλιο του Συλλόγου αποτελείται από αποφοίτους της ΕΠΑΘ. Στην περίπτωση αυτή, εάν η ομάδα τους χαρακτηριζόταν από διεπιστημονικότητα ίσως ήταν καταλληλότερα εξοπλισμένοι στη διεκδίκηση των δικαιωμάτων τους.</p>
Μεταγραφή	Ανάλυση
4.2 Πηγές χρηματοδότησης του Συλλόγου	
<p>Όσον αφορά την πηγή χρηματοδότησης του συλλόγου ο Αϊντίν αναφέρει: «Στην αρχή για την ανακαίνιση του χώρου ο οποίος στεγάζει το γραφείο του συλλόγου αυτή τη στιγμή μας βοήθησε ο Διοικητής του Νοσοκομείο Ξάνθης, γιατί στην αρχή είχαμε σκεφτεί στον κάτω όροφο να βάλουμε καθίσματα αιμοδοσίας, ώστε να μπορούν οι κάτοικοι του χωριού να αιμοδοτούν εδώ, αλλά τελικά καταλήξαμε ότι όποιος θέλει να προσφέρει αίμα, να πηγαίνει μόνος του στο Γενικό Νοσοκομείο Ξάνθης. Άλλη πηγή χρηματοδότησης είναι τα μέλη μας, με τη συνδρομή που καταβάλλουν».</p>	<p>Ο συνεντευξιαζόμενος αναφέρει πως μέρος των εσόδων του Συλλόγου προέρχεται από την καταβολή της συνδρομής των μελών του. Παρόλα αυτά, από μέλη του Συλλόγου προκύπτει ότι από την ίδρυσή του και μέχρι στιγμής δεν τους έχει ζητηθεί να καταβάλλουν κάποιο ποσό ως συνδρομή μέλους.</p>
Μεταγραφή	Ανάλυση
4.3 Κοινωνικές δράσεις Συλλόγου	
<p>Μέχρι την άνοιξη του 2019 ο Σύλλογος είχε πραγματοποιήσει ημερίδες σε σχολεία της περιοχής με θέματα όπως η ασφαλής πλοήγηση στο ίντερνετ, η οδική συμπεριφορά και πρώτες βοήθειες, ενώ είχε</p>	<p>Θετική είναι η δράση του Συλλόγου για την έναρξη τμήματος του Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας σε δύο οικισμούς. Με αυτόν τον τρόπο συμβάλλει στην ενδυνάμωση και αύξηση της αυτοπεποίθησης των γυναικών</p>

σκοπό να διοργανώσει και άλλες για την πυρασφάλεια, τη διαχείριση των απορριμμάτων κ.α. Σύμφωνα με τον Αϊντίν: «Οι ημερίδες απευθύνονται σε όλους, αλλά κυρίως στα παιδιά, αυτά είναι το μέλλον του τόπου μας και πρέπει να έχουν τις σωστές γνώσεις. Για τα μέσα που μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε δεν έχουμε σκεφτεί κάτι ακόμα, θα φανεί στην πορεία». Μέσω του συλλόγου έγινε αίτημα στο Δήμο για να ξεκινήσει και τμήμα για το Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας στους οικισμούς της Πάχνης και της Κοτύλης. Όπως αναφέρει ο Αϊντίν: «Έχουν μαζευτεί 26 άτομα από τα δύο χωριά που ενδιαφέρονται για τα μαθήματα και είναι όλες γυναίκες».

της περιοχής. Σύμφωνα με την καταγραφή, ΣΔΕ υπάρχουν μόνο στην Ξάνθη, τον Κένταυρο και τη Μύκη, επομένως είναι δύσκολο για μια γυναίκα με οικογένεια που μένει σε κάποιον ορεινό οικισμό να μεταβεί σε άλλη περιοχή για την παρακολούθηση των μαθημάτων.

Μεταγραφή

Ανάλυση

4.4 Προσεγγίσεις από πολιτικές παρατάξεις

Ο σύλλογος δέχεται βοήθεια από πολιτικές παρατάξεις και άλλα κινήματα. Σύμφωνα με τον Αϊντίν: «Έχουμε αρχίσει να δεχόμαστε βοήθεια όχι μόνο από πολιτικές παρατάξεις, αλλά και από άλλα κινήματα. Δεν θα ήθελα να αναφέρω ποιες είναι οι πολιτικές παρατάξεις, δεν είναι αυτός ο στόχος μας και ούτε θέλουμε να φανεί ότι ο σύλλογος υποστηρίζει κάποιο πολιτικό κόμμα». Αναφέρει επίσης: «Το Υπουργείο Εξωτερικών από την Αθήνα έχει δείξει ενδιαφέρον για το σύλλογό μας και μας ζήτησαν να τους στείλουμε διάφορες προτάσεις για την ορεινή περιοχή». Επιπρόσθετα, ο σύλλογος συνεργάζεται και με άλλους πολιτιστικούς συλλόγους, όπως αναφέρει ο Αϊντίν: «Συνεργαζόμαστε από Κομοτηνή με το Κέντρο Πομακικών Ερευνών και με τον Πανελλήνιο Σύλλογο Πομάκων».

Αποδεικνύεται και από τα λεγόμενα του συνεντευξιαζόμενου ότι υπάρχει πολιτική επιρροή πίσω από δράσεις ανάδειξης της γλώσσας και προβολής της περιοχής.

Μεταγραφή

Ανάλυση

4.5 Σχόλια για το ΠΕΜ

Ο Αϊντίν ως δάσκαλος στο Μειονοτικό Δημοτικό Πάχνης σχολιάζει το Πρόγραμμα Εκπαίδευσης Μουσουλμανοπαίδων: «Τα βιβλία που έβγαλαν, εγώ περιοδικά τα λέω γιατί δεν είναι βιβλία αυτά, δεν δείχνουν κάτι άγνωστο στα παιδιά, που δεν το έχουν ξαναδεί. Πώς θα τους κινήσουν την περιέργεια για τον κόσμο; Τώρα

Όπως παρατηρείται, οι δάσκαλοι με καταγωγή από την περιοχή μελέτης έχουν διαφορετική άποψη για το εκπαιδευτικό υλικό του ΠΕΜ. Αυτή τους την αντίθεση θα μπορούσαν να την καταθέσουν στον αρμόδιο φορέα του έργου ή και να επιδίωκαν να συμμετέχουν στη συγγραφή των εγχειριδίων αυτών, ώστε να προτείνουν, ως αυτόχθονες, τι θεωρούν

που άλλαζαν τα βιβλία και έφεραν τα κανονικά, δεν βλέπω τα παιδιά να δυσκολεύονται στην ύλη τους». Επίσης, αναφέρει: «Το κινητό ΚΕΣΠΕΜ ερχόταν πέρσι για μία ώρα κάθε Σάββατο, πώς μπορεί να βοηθήσει αυτό; Ήταν πολύ λίγος ο χρόνος».

αποδοτικότερο να συμπεριληφθεί στα βιβλία αυτά.

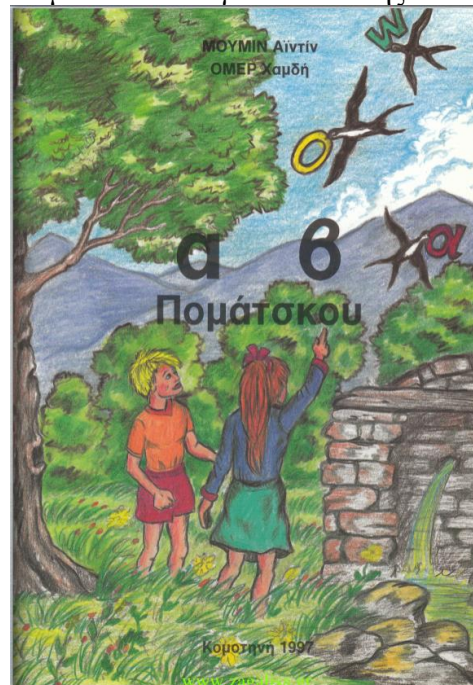
Μεταγραφή

Ανάλυση

4.6 Ανάδειξη πομάκινης γλώσσας

Στην ερώτηση εάν ενδιαφέρει το συνεντευξιαζόμενο μια προσπάθεια να προβληθεί η πομάκινη γλώσσα γραπτώς με βιβλία και πώς μπορεί να γίνει πιο επίσημη μια τέτοια προσπάθεια, ο Αϊντίν απάντησε: «Για να γίνει κάτι τέτοιο θα πρέπει πρώτα να αποφασιστεί ποιο αλφάβητο θα χρησιμοποιηθεί. Το πιο βολικό είναι το λατινικό αλφάβητο. Στο λεξικό που είχε φτιάξει ο Στρατός παλιά είχαν χρησιμοποιήσει το ελληνικό αλφάβητο, αλλά έτσι κάθε λέξη έβγαινε πολύ μεγάλη σε μήκος. Θα με ενδιέφερε να γίνει κάτι τέτοιο, αλλά τα πομάκια διαφέρουν από χωριό σε χωριό. Θα μπορούσε να γραφτεί στο σμινθιώτικο ιδίωμα αφού αριθμητικά το μιλάνε οι περισσότεροι Πομάκοι του Δήμου Μύκης, όπως βασίστηκε εκεί και το Αναγνωστικό της Α' Δημοτικού στα Πομάκια. Για να γίνει πιο επίσημη μια τέτοια δράση θα βοηθούσε πολύ η προβολή του βιβλίου στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης και κυρίως μέσω της τηλεόρασης».

Από την καταγραφή της εκδοτικής δραστηριότητας παρατηρείται ότι ο συνεντευξιαζόμενος έχει ήδη συμβάλει στην καταγραφή της πομακικής γλώσσας. Δύο παραδείγματα είναι η συμβολή του στο Λεξικό του Θεοχαρίδη και τη συγγραφή του Πομάκιου Αναγνωστικού της Α' Δημοτικού.

πηγή: zagalisa.gr

Ερωτώμενος: Μη θεσμοθετημένη συλλογικότητα παρασκευής παραδοσιακών φορεσιών

Ιδιότητα: Τοπική συλλογικότητα

Μεταγραφή

Ανάλυση

4.1 Σταδιακή εγκατάλειψη παραδοσιακών τεχνών/τεχνικών

Στον οικισμό της Σμίνθης υπάρχει μια μη θεσμοθετημένη/ άτυπη συλλογικότητα η οποία ασχολείται με την κατασκευή παραδοσιακών φορεσιών. Η συνεντευξιαζόμενη Σεϊντέ ανήκει σε αυτή τη συλλογικότητα και την άνοιξη του 2019

Σε επίσκεψη στη Μύκη σε θρησκευτική γιορτή παρατηρήθηκε ότι όλες οι γυναίκες κάθε ηλικίας του χωριού φορούσαν την παραδοσιακή ενδυμασία. Το γεγονός ότι μικρός αριθμός ηλικιωμένων γυναικών ξέρουν να χρησιμοποιούν τον αργαλειό είναι

<p>έφτιαξε μια φορεσιά για την κόρη της. Όπως αναφέρει η Σεϊντε: «<i>Δύο – τρία κομμάτια της φορεσιάς είναι φτιαγμένα στον αργαλειό. Οι νέες δεν ασχολούνται με αυτόν, υπάρχουν πέντε – έξι γυναίκες μεγάλης ηλικίας που τα φτιάχνουν</i>».</p>	<p>αποθαρρυντικό. Εφόσον κάθε ηλικίας γυναίκα ντύνεται παραδοσιακά, η γνώση του αργαλειού θα πρέπει να διαδοθεί σε επόμενες γενιές ώστε να καταφέρει να παραμείνει η παράδοση ζωντανή. Παράδειγμα αντίστοιχο υπάρχει σε πρωτοβουλία του Πανεπιστημίου των Ορέων στην Κρήτη, με την αναβίωση της υφαντικής τέχνης (panoreon.gr).</p>
Μεταγραφή	Ανάλυση
4.2 Σταδιακή εγκατάλειψη εθίμου	
<p>Επιπρόσθετα σχολιάζει: «<i>Τα μικρά κορίτσια δεν θέλουν να τις φοράνε, όταν κάνουν παρέλαση και είναι να βάλουν φορεσιά με το ζόρι το κάνουν. Αντίθετα, οι ηλικιωμένες της περιοχής τις φοράνε όχι μόνο σε γιορτές αλλά και κάθε μέρα, μόνο στο χωριό βέβαια όχι στην πόλη</i>».</p>	<p>Όπως αναφέρεται παραπάνω, σε επίσκεψη στην περιοχή παρατηρήθηκε ότι κάθε ηλικίας γυναίκα ήταν ντυμένη με την παραδοσιακή τοπική ενδυμασία, γεγονός που δεν έδωσε την εντύπωση ότι οι νέες κοπέλες απαξιώνουν την παράδοση και θέλουν να ντύνονται μόνο σύγχρονα. Η αναφορά της συνεντευξιαζόμενης ίσως αναφέρεται συγκεκριμένα στις σχολικές γιορτές. Πιθανόν σε θρησκευτικές γιορτές όπου όλες ντύνονται παραδοσιακά, τα νέα κορίτσια να νιώθουν πιο άνετα και οικεία στο να φορέσουν και αυτά την παραδοσιακή ενδυμασία.</p>
Μεταγραφή	Ανάλυση
4.3 Κοινωνικές εμφανίσεις με την παραδοσιακή φορεσιά	
<p>Οι γυναίκες της συλλογικότητας δεν συμμετέχουν σε δράσεις πέρα από την κατασκευή των παραδοσιακών φορεσιών. Σύμφωνα με τη Σεϊντέ: «<i>Όχι, δεν κάνουμε κάτι. Τις φορεσιές τις φοράμε σε θρησκευτικές γιορτές αλλά και όχι, όπως για παράδειγμα στις παρελάσεις, σε γάμους, σε εκδηλώσεις, ακόμα και όταν γεννιέται ένα παιδί στο χωριό κάνουμε γιορτή και όλες οι γυναίκες φοράνε τη φορεσιά</i>».</p>	<p>Ίσως θα πρέπει να δημιουργηθεί μια θεσμοθετημένη συλλογικότητα στην περιοχή, η οποία θα έχει και χορευτική ομάδα ώστε να συμμετέχει σε παραδοσιακές χορευτικές εκδηλώσεις σε άλλες περιοχές φορώντας την τοπική παραδοσιακή ενδυμασία. Με αυτόν τον τρόπο θα προβληθεί σε πληθυσμούς που τους είναι άγνωστη η περιοχή με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της.</p>

4.3 Κοινές ερωτήσεις

Ποιοι θα μπορούσαν να δημιουργήσουν μια συλλογικότητα στην περιοχή (άντρες ή γυναίκες), η οποία θα είχε και οικονομικό όφελος;	
Μεταγραφή	Ανάλυση
<p>Ο κος Κόκκας αναφέρει: «Σε κάποιες περιοχές οι γυναίκες μπορούν να οργανώσουν μια συλλογικότητα η οποία θα ασχολείται με παραδοσιακές τεχνικές, όπως είναι ο αργαλειός. Μάλιστα θα μπορούσαν να αξιοποιήσουν πολιτισμικά προγράμματα, βρίσκοντας έτσι και δουλειά».</p>	<p>Όσον αφορά την πρώτη ερώτηση, παρατηρείται πως σχεδόν όλοι οι ερωτώμενοι συμφωνούν ότι οι γυναίκες έχουν τη δυνατότητα δημιουργίας μιας συλλογικότητας στην περιοχή. Αυτό δείχνει ότι οι γυναίκες έχουν αρχίσει να έχουν ενεργό ρόλο στην κοινωνία των Πομάκων και να αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες. Η πλειοψηφία αναφέρει τη συνεργασία αντρών και γυναικών. Η μόνη που απάντησε ότι συλλογικότητα μπορεί να δημιουργηθεί μόνο από τους άντρες της περιοχής ήταν και η μικρότερη σε ηλικία συνεντευξιαζόμενη Σεβτζάν. Τέλος, ο Αϊντίν αν και αρχικά αναφέρει πως και τα δύο φύλα είναι ικανά για τη δημιουργία συλλογικότητας, στη συνέχεια το παράδειγμά του προσανατολίζεται περισσότερο στις γυναίκες.</p>
<p><u>Ομάδα 2^η</u> Η Σεβτζάν (23 ετών) απάντησε: «Πιστεύω οι άντρες καλύτερα θα μπορούσαν να το κάνουν αυτό, γιατί εδώ στα χωριά οι γυναίκες φοβούνται τι θα πει ο κόσμος και πώς τι δουλειά έχουν αυτές, δεν θα μπορούν να το καταφέρουν».</p> <p>Η Τζεϊντέ (42 ετών) απάντησε: «Και οι γυναίκες και οι άντρες μπορούν να συνεργαστούν, γιατί να μην μπορούν και οι γυναίκες να κάνουν κάτι για αυτές;».</p>	
<p><u>Ομάδα 4^η</u> Η Χαλιμέ από το Γυναικείο Συνεταιρισμό αναφέρει: «Και οι γυναίκες και οι άντρες. Οι άντρες συνήθως φεύγουν για δουλειά, οπότε μένουν οι γυναίκες πίσω. Μπορούν και αυτές να το κάνουν».</p> <p>Ο Αϊντίν από τον Πολιτιστικό Αθλητικό Σύλλογο Ορεινής Περιοχής Νομού Ξάνθης αναφέρει: «Και οι δύο μαζί μπορούν να κάνουν μια συλλογικότητα. Οι άντρες δεν είναι συνέχεια εδώ και όταν έρχονται για έναν μήνα μόνο δεν έχουν την όρεξη να ασχοληθούν με πολιτιστικά θέματα. Θα μπορούσε να γίνει ένας σύλλογος όπως είναι για παράδειγμα ο Συνεταιρισμός Γυναικών στην Κοτύλη».</p> <p>Η Σεϊντέ από τη μη θεσμοθετημένη συλλογικότητα της Σμίνθης αναφέρει: «Και οι άντρες και οι γυναίκες μαζί μπορούν να δουλέψουν να κάνουν έναν σύλλογο».</p>	
<p>Τα απορρίμματα που παρατηρούνται να έχουν απορριφθεί σε πολλά σημεία της περιοχής</p>	

αποτελούν πρόβλημα το οποίο σας απασχολεί;

Ομάδα 2^η

Η Σεβτζάν αναφέρει: «*Ναι, έχει παντού σκουπίδια, δεν τους νοιάζει πηγαίνουν και τα πετάνε κ στο δάσος. Και τους κάδους που έχουν βάλει για ανακύκλωση αν δεις μέσα έχει διάφορα σκουπίδια όχι μόνο ανακυκλώσιμα. Πολλοί δεν κάνουν ανακύκλωση, εμείς τα σκουπίδια τα πετάμε ξεχωριστά πάντως*».

Η Τζεϊντέ σχολιάζει: «*Ναι, στα χωριά δεν τους νοιάζει και πετάνε τα σκουπίδια όπου να είναι. Εγώ που μένω στην πόλη είναι διαφορετικά και προσέχουμε περισσότερο*».

Ομάδα 4^η

Η Χαλιμέ από το Γυναικείο Συνεταιρισμό αναφέρει: «*Τα σκουπίδια είναι το μεγαλύτερο πρόβλημα της περιοχής. Ανακύκλωση; Εδώ τα βασικά σκουπίδια δεν πετάνε μέσα στους κάδους, όχι να κάνουν και ανακύκλωση. Έτσι μεγαλώνει ο κόσμος τα παιδιά του, δεν τους νοιάζει και πολύ, αν τους ένοιαζε δεν θα μεγάλωναν έτσι τα παιδιά τους. Για παράδειγμα, είδα μια μέρα ένα κορίτσι να τρώει μια καραμέλα και πέταξε το χαρτί στο δρόμο, όταν πάλι είναι στο σπίτι μέσα, θα το πετάξει από το παράθυρο στο δρόμο. Μια μέρα είχαν μαζευτεί τα παιδιά του χωριού και μάζεψαν σκουπίδια πεταμένα και σχολίαζαν πόσο δύσκολο είναι να προσέχουν και να μην τα πετάνε όπου βρουν*».

Ο Αϊντίν από τον Πολιτιστικό Αθλητικό Σύλλογο Ορεινής Περιοχής Νομού Ξάνθης αναφέρει: «*Ναι, είναι ένα πρόβλημα τα σκουπίδια. Μάλιστα έχουμε να προτείνουμε δράσεις και για αυτά*».

Η Σεϊντέ από τη μη θεσμοθετημένη συλλογικότητα της Σμίνθης αναφέρει: «*Σε κάποια σημεία έχει αρκετά σκουπίδια, ειδικά στο ποτάμι. Τα πετάνε όπου βρουν*».

Για το θέμα των απορριμμάτων όλοι συμφωνούν ότι αποτελεί πρόβλημα της περιοχής. Σχολιάζουν τη μειωμένη χρήση των κάδων ανακύκλωσης και σε κάποιες περιπτώσεις των κάδων για τα αστικά απορρίμματα γενικότερα. Ο Αϊντίν μέσω του Συλλόγου στον οποίο ανήκει, θα προτείνει δράσεις για την αλλαγή της εικόνας αυτής. Ενώ, η Χαλιμέ αναφέρει πως η ρύψη απορριμμάτων οφείλεται σε κοινωνικούς λόγους και ειδικότερα στην ανατροφή των παιδιών.

Κεφάλαιο 5^ο

Ανάλυση των στοιχείων της φυσικής και κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας

5.1 Η Καταγωγή των Πομάκων

Διάφορες θεωρίες αναλύθηκαν στο κεφάλαιο της καταγραφής για την καταγωγή των Πομάκων. Ποια είναι όμως η άποψη των ίδιων των Πομάκων σχετικά με την εθνική τους προέλευση;

Ο Παναγιωτίδης (1994), στην έρευνα που πραγματοποίησε για την εθνική συνείδηση των μελών της μουσουλμανικής μειονότητας της Θράκης στη σχολική ηλικία, συμπεραίνει ότι λόγω του καθαρά τουρκοκεντρικού χαρακτήρα του εκπαιδευτικού συστήματος και της ακώλυτης δραστηριότητας στη Θράκη διάφορων ατόμων ή οργανώσεων, φορέων εθνικιστικής – παντουρκιστικής ιδεολογίας, τα μουσουλμανόπαιδα διαφοροποιούνται από τους υπόλοιπους Έλληνες μαθητές ως προς την εθνική συνείδηση. Ωστόσο, παρατηρεί ότι οι φιλοτουρκική αυτή τάση δεν είναι ομοιογενής και ενιαία σε όλη τη μουσουλμανική μειονότητα. Οι Πομάκοι, σύμφωνα με τα αποτελέσματά του, είναι λιγότερο φιλότουρκοι συγκριτικά με τους τουρκόφωνους μουσουλμάνους και βρίσκονται πλησιέστερα προς την εθνική στάση του μέσου Έλληνα.

Από την επισκόπηση του τοπικού τύπου απορρέει το συμπέρασμα ότι μεγάλο μέρος των Πομάκων της Ξάνθης νιώθουν Έλληνες και θεωρούν ότι κατάγονται από αρχαία θρακικά φύλα. Γιορτάζουν τις εθνικές εορτές, παρελαύνουν και λένε ποιήματα νιώθοντας περήφανοι (xanthinet.gr). Από την άλλη πλευρά, υπάρχει και μία μερίδα Πομάκων οι οποίοι είναι πικραμένοι από τη στάση της Ελλάδας απέναντι τους, νιώθουν ξεχασμένοι και παραμελημένοι και έχουν επιλέξει την Τουρκία ως χώρα σπουδών, εργασίας και διαμονής.

Εικόνα 40 Εορτασμός 28^{ης} Οκτωβρίου, Σμίνθη Ξάνθης (πηγή: xanthinet.gr)

5.2 Ανάλυση Παιδείας ως μόρφωση και πολιτισμός

5.2.1 Το δικαίωμα στην εκπαίδευση

Όπως αναφέρεται στο κεφάλαιο της κοινωνίας, το ποσοστό της σχολικής διαρροής στην ορεινή απομονωμένη περιοχή μελέτης, άγγιζε απαγορευτικά ποσοστά κατά το παρελθόν (65% κατά το 2000), με τα κορίτσια να είναι το κυρίαρχο φύλο της διαρροής αυτής. Τα ποσοστά αυτά έχουν μειωθεί, το πρόβλημα όμως ακόμα υφίσταται, όπως μαρτυρά η καταγραφή, και τα στοιχεία της ΕΛ.ΣΤΑΤ. στο υποκεφάλαιο της κοινωνικής πραγματικότητας.

Σύμφωνα με το άρθρο 16 του Συντάγματος η πολιτεία οφείλει να εκπληρώσει τη διακηρυγμένη αποστολή της: να λάβει τα απαραίτητα μέτρα, να αξιοποιήσει τα κατάλληλα μέσα και να θέσει σε λειτουργία τους πρόσφορους μηχανισμούς ελέγχου για να εξασφαλίσει την εννιαετή υποχρεωτική φοίτηση των μαθητών (άρθρο 16 παρ. 3). Παρόλα αυτά, ελάχιστα φαίνεται να έχουν γίνει για τη μείωση της σχολικής διαρροής στην περιοχή μελέτης από την πολιτεία.

Το υψηλό ποσοστό πολιτών με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο (έως το 2011 το 53% είχε τελειώσει μόνο το δημοτικό) στην περιοχή μελέτης μπορεί να οφείλεται και στην άγνοια των γονέων του δικαιώματος στην εκπαίδευση και την υποχρεωτική εννιαετή φοίτηση, καθώς και τις ποινές τις οποίες επισύρει κατά των γονέων η παράβασή του. Επίσης, η κλειστή μουσουλμανική κοινωνία δεν θεωρεί απαραίτητη την εννιαετή φοίτηση, ειδικά για τα κορίτσια, των οποίων η θέση παραδοσιακά είναι μέσα στο σπίτι για τη φροντίδα της οικογένειας. Θα πρέπει η πολιτεία, μέσω της τοπικής αυτοδιοίκησης να ενημερώσει την τοπική κοινωνία για την υποχρεωτική εννιαετή φοίτηση και τα οφέλη της, όπως είναι τα εφόδια που παρέχονται μέσω της εκπαίδευσης ώστε κάθε πολίτης να μπορεί να είναι ενεργό μέλος μέσα στην κοινωνία. Με αυτόν τον τρόπο, ο καθένας θα μπορεί να ασκεί τα δικαιώματά του, έχοντας τις απαραίτητες γνώσεις και δεξιότητες, καθώς και να τα διεκδικήσει όταν αυτά καταπατούνται (Γεωργούλα, 2011).

Ο ρόλος της οικογένειας στην επιλογή του επιπέδου εκπαίδευσης είναι σημαντικός. Η σημασία της προτροπής της οικογένειας για περαιτέρω σπουδές και επαγγελματική σταδιοδρομία του ατόμου είναι μεγάλη. Ο Bowles S. (1972) αναφέρει ότι το κοινωνικό – οικονομικό επίπεδο συσχετίζεται θετικά με τα σχέδια για μεταγυμνασιακές σπουδές, ενώ ο Wright E. (1979) υποστηρίζει ότι η εκπαίδευση και το επάγγελμα του πατέρα επηρεάζει τις εκπαιδευτικές προσδοκίες του παιδιού. Από τα παραπάνω προκύπτει ότι τα παιδιά αναπτύσσουν ανάλογες φιλοδοξίες και προσδοκίες με αυτές των γονιών τους, γιατί προέρχονται από περιβάλλον που έχουν ομοιότητες στην εκπαίδευση, στο επάγγελμα ή στη θρησκεία με τους γονείς τους (Παφίλη, 2013).

Το γεγονός ότι δεν θεωρείται η εκπαίδευση απαραίτητη για τις γυναίκες απορρέει και από τις συνεντεύξεις οι οποίες πραγματοποιήθηκαν με 2 γυναίκες της περιοχής, τη Σεβτζάν και την Τζεϊντά. Οι γυναίκες αυτές, όπως αναφέρουν οι ίδιες, δεν συνέχισαν τις σπουδές τους στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση γιατί οι γονείς τους θεωρούσαν ότι για μια γυναίκα δεν είναι απαραίτητο το να πάει σχολείο. Επιπλέον, όσον αφορά την επιλογή του επιπέδου εκπαίδευσης, από τη βιωματική εμπειρία της γράφουσας, παρατηρείται μια τάση των νέων της περιοχής είτε αφού ολοκληρώσουν τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση είτε χωρίς να την ολοκληρώσουν, εγκαταλείποντάς την, να ακολουθούν συγγενείς τους για εργασία σε ναυπηγεία του εξωτερικού.

5.2.2 Μειονοτική γλώσσα και καθεστώς προστασίας

Η Συνθήκη των Σεβρών, το εσωτερικό νομοθετικό πλαίσιο και ευρωπαϊκές διατάξεις δεσμεύουν την Ελλάδα για την προστασία της μητρικής γλώσσας των μελών μιας μειονότητας. Το σύστημα προστασίας μειονοτήτων της Κοινωνίας των Εθνών υποχρεώνει κάθε χώρα να εξασφαλίσει, μεταξύ άλλων, την ελεύθερη χρήση της γλώσσας των μειονοτήτων και παντού υπογραμμίζεται το δικαίωμα στη χρήση της μητρικής γλώσσας και της εκπαίδευσης σε αυτήν (Τσιτσελίκης, 1996, Μήτσιου, 2010). Παρόλα αυτά, η πολιτεία θεωρούσε τη μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης ως ομοιόμορφη και αναγνώρισε ως μειονοτική γλώσσα μόνο την τούρκικη, υποχρεώνοντας έτσι και τους Πομάκους, οι οποίοι έχουν διαφορετική μητρική γλώσσα, να εκπαιδεύονται στα τούρκικα σαν να ήταν αυτή η μητρική τους γλώσσα.

Το 1954 αποφασίστηκε από τις ελληνικές αρχές να αλλάξουν οι ονομασίες ιδρυμάτων και θεσμών από μουσουλμανικές σε τουρκικές, στην προσπάθειά του να αποστασιοποιήσει τους Πομάκους από τους Βούλγαρους για να αποκλείσουν την ένταξή τους στην κομμουνιστική Βουλγαρία. Πιθανόν υπήρχε περισσότερη εμπιστοσύνη στην Τουρκία ως μέλος του ΝΑΤΟ, από ότι στη Βουλγαρία η οποία είχε προσχωρήσει στην πλευρά των κομμουνιστικών κρατών. Όταν αποφάσισε το ελληνικό κράτος να αλλάξει την πολιτική αυτή, οι Πομάκοι είχαν ήδη υιοθετήσει σε μεγάλο βαθμό την τουρκική εθνική ταυτότητα. Δεν ήταν μόνο οι Πομάκοι, αλλά και οι υπόλοιποι πολίτες του κράτους, οι οποίοι τείνουν να εκλαμβάνουν τη μειονότητα ως ομοιογενή πληθυσμό με τους Τούρκους της μειονότητας και τους μουσουλμάνους Τσιγγάνους (Ιμάμ & Τσακνρίδη, 2003).

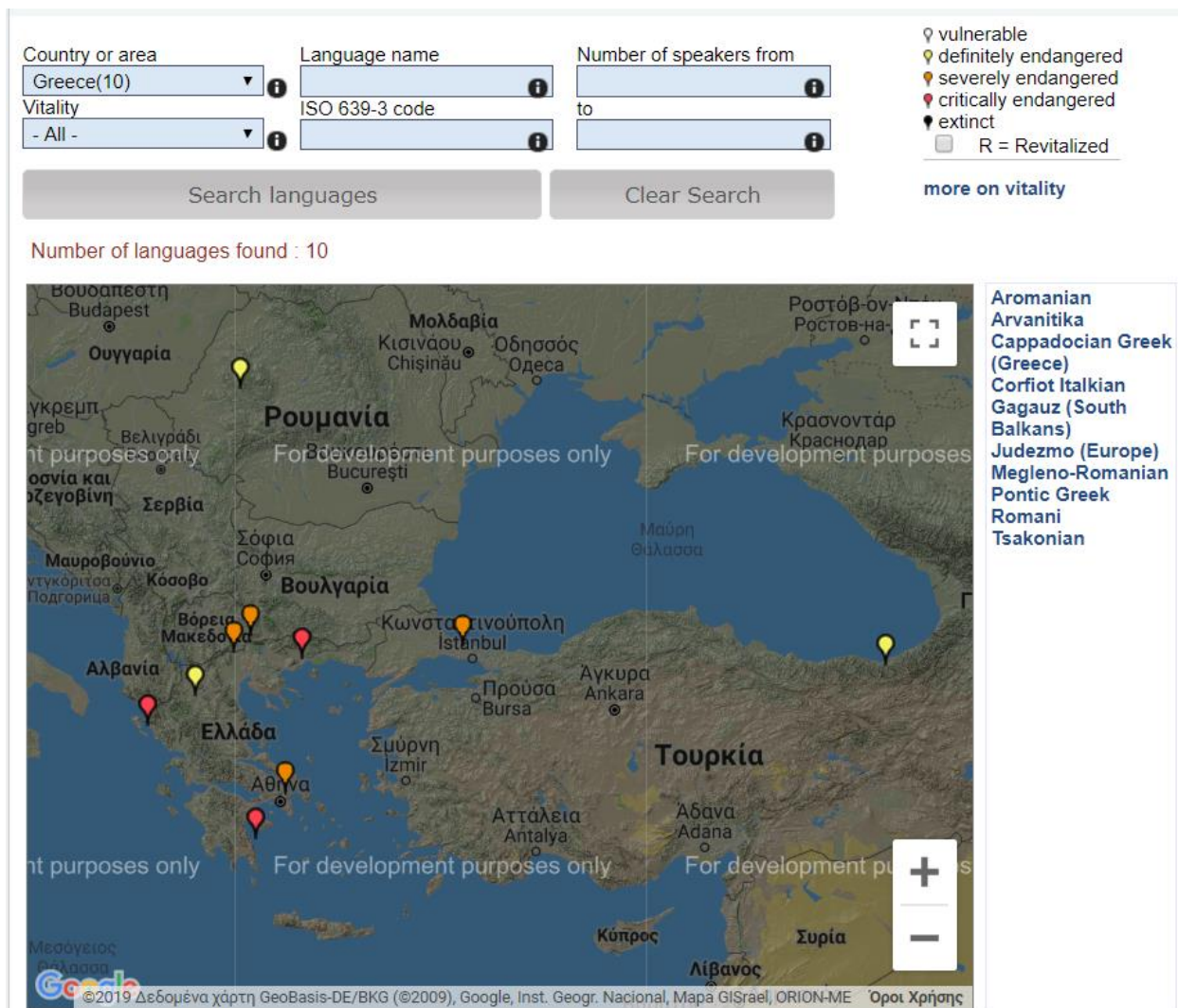
Αρκετοί Πομάκοι θεώρησαν ότι δεν θα πρέπει να μιλάνε πομάκικα, αλλά τούρκικα και πολλοί Πομάκοι γονείς μεγάλωσαν τα παιδιά τους σαν να είχαν μητρική γλώσσα τα τούρκικα, διότι δεν θέλουν να νιώθουν ότι αποτελούν μειονότητα μέσα στη μειονότητα (Ιμάμ & Τσακνρίδη, 2003). Η άρνηση της μετάδοσης της μητρικής γλώσσας στις νεότερες γενιές, αποτελεί φαινόμενο που περιγράφεται από τους κοινωνιογλωσσολόγους ως **γλωσσική αυτοκτονία** (language suicide) (Μπέης & Δασούλας, 2017).

Όσον αφορά την έκθεση Killilea, όπως αναφέρεται και στην καταγραφή, στην Ελλάδα κανένας αρμόδιος φορέας δεν απάντησε στο σχετικό ερωτηματολόγιο και τα στοιχεία τα οποία παρατίθενται στην έκθεση για την κατάσταση των λιγότερο διαδεδομένων γλωσσών στη χώρα προέρχονται από βιβλιογραφικές πηγές. Επιπλέον, τα στοιχεία για τον αριθμό των ομιλούντων αντλούνται από την απογραφή του 1951, την τελευταία απογραφή του ελληνικού κράτους στην οποία λαμβανόταν υπόψη το κριτήριο της γλώσσας. Σύμφωνα με την έκθεση, στην Ελλάδα υπάρχουν πέντε λιγότερο διαδεδομένες γλώσσες: τα Αρβανίτικα, τα Αρουμενικά – Βλάχικα, τα Πομάκικα, η Σλαβομακεδονική και η Τουρκική η οποία είναι η μόνη γλώσσα που αναγνωρίζεται επίσημα από το ελληνικό κράτος. Αυτό περιορίζει τους πολίτες με διαφορετική μητρική γλώσσα να μιλάνε τη γλώσσα τους μόνο στον οικογενειακό τους κύκλο, αφού ούτε διδάσκεται, ούτε αξιοποιείται στην καθημερινή ζωή εκτός σπιτιού. Όπως προκύπτει και από τις συνεντεύξεις των δυο Πομάκων γυναικών, τα πομάκικα μιλούνται μόνο μεταξύ τους και στον οικογενειακό κύκλο. Ενώ, για όλες τις δημόσιες και μη υπηρεσίες η γλώσσα επικοινωνίας είναι τα ελληνικά ή σε κάποιες περιπτώσεις τα τουρκικά.

Η διδασκαλία της μειονοτικής γλώσσας δεν παραλείπεται από κανένα κείμενο προστασίας των μειονοτήτων. Εξάλλου, η εγγύηση αυτή αποτελεί για τη μειονοτική ομάδα βασική προϋπόθεση για την προστασία της και τη μελλοντική διατήρηση της ταυτότητάς της.

Όπως αναφέρει και το άρθρο 29, παρ. γ, της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, σκοπός της εκπαίδευσης είναι η ανάπτυξη της ταυτότητας, της γλώσσας και των πολιτιστικών αξιών του παιδιού. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ενθαρρύνει τη μετάφραση βιβλίων και τη χρήση υποτίτλων από και προς τις λιγότερο ομιλούμενες γλώσσες. Για τα πομάκικα όμως η οποία αποτελεί μια προφορική ακόμα γλώσσα το εγχείρημα αυτό είναι ακόμη δύσκολο, όπως και η εκπαίδευση στη μητρική γλώσσα. Πολλά γλωσσικά ιδιώματα ορεινών περιοχών της Βαλκανικής δεν είχαν ανάγκη γραφής, αφού οι κάτοικοι ήταν κυρίως κτηνοτρόφοι, καλλιεργητές και ακολουθούσαν παραδοσιακούς τρόπους ζωής (Ιμάμ & Τσακηρίδη, 2003). Επομένως, η πομάκικη γλώσσα απειλείται να εξαφανιστεί με την πάροδο του χρόνου, εάν δεν ληφθούν τα κατάλληλα μέτρα προστασίας της τόσο από την πολιτεία, όσο και από τους ίδιους τους Πομάκους, οι οποίοι θα πρέπει να διεκδικήσουν τα δικαιώματά τους. Η εκδοτική δραστηριότητα, η οποία καταγράφηκε και κατά τη βιβλιογραφική επισκόπηση, αποτελεί μια θετική πρωτοβουλία προς την κατεύθυνση αυτή, δηλαδή στο να προβληθούν και να διατηρηθούν με την πάροδο του χρόνου τα πομάκικα.

Στον Άτλαντα των Γλωσσών που Κινδυνεύουν, της UNESCO, για την προστασία και προώθηση της γλωσσικής ποικιλομορφίας, δεν αναφέρονται τα Πομάκικα, τα Σλαβομακεδονικά και τα Τούρκικα (βλ. εικόνα).

Εικόνα 41 Άτλαντας Γλωσσών που κινδυνεύουν (Πηγή: <http://www.unesco.org/languages-atlas/index.php>)

5.2.3 Θεσμικό πλαίσιο μειονοτικής εκπαίδευσης

Τα άρθρα 40, 41 και 45 της Συνθήκης της Λωζάννης προβλέπουν το σεβασμό της θρησκευτικής, γλωσσικής και εκπαιδευτικής ελευθερίας των θρησκευτικών μειονοτήτων, τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Τουρκία (Παπάνης, 2008, Λιάζος, 2007). Στο πλαίσιο της δημόσιας εκπαίδευσης, η συνθήκη αυτή (άρθρο 41 παρ. 1), προβλέπει ότι το κράτος αναλαμβάνει την υποχρέωση παροχής εκπαίδευσης «...εν τη ιδία γλώσση» των μουσουλμάνων στα δημοτικά σχολεία – δεν διδάσκεται όμως παρά μόνο για τους τουρκόφωνους. Βέβαια, οι τουρκόφωνοι διδάσκονται τα τούρκικα που μιλούν στην Τουρκία, ενώ οι ίδιοι μιλούν ένα ιδίωμα της τουρκικής. Επομένως, παραβιάζεται η συνθήκη αφού η μουσουλμανική μειονότητα θεωρείται ομοιογενής γλωσσικά και τόσο οι Πομάκοι όσοι και οι Ρομά διδάσκονται στην τούρκικη γλώσσα, η οποία δεν αποτελεί τη μητρική τους γλώσσα.

Ένα παράδειγμα μειονοτικής γλώσσας για την οποία έγινε προσπάθεια για τη διδασκαλία της, αποτελούν τα βλάχικα. Το 1997 το Συμβούλιο της Ευρώπης υιοθέτησε τη

Σύσταση υπ' αριθμό 1333 για την προστασία της βλάχικης γλώσσας και πολιτισμού, με την οποία ζητείται από τις κυβερνήσεις των χωρών όπου ζουν Βλάχοι να ενθαρρύνουν τη χρήση της βλάχικης γλώσσας στην εκπαίδευση και στα μέσα μαζικής επικοινωνίας (Conseil de l' Europe, 1997). Η Σύσταση αυτή είτε δεν εφαρμόστηκε ποτέ, είτε υιοθετήθηκε πλημμελώς από τις ενδιαφερόμενες χώρες. Εκτός από ελάχιστες περιπτώσεις στη Βόρεια Μακεδονία, στη Ρουμανία και στην Αλβανία, δεν υφίσταται συστηματική εκμάθηση της βλάχικης. (Μπέης & Δασούλας, 2017).

Η Ε.Π.Α.Θ. ήταν μια διετούς φοίτησης Ακαδημία, στην οποία φοιτούσαν τόσο τουρκόφωνοι όσο και πομακόφωνοι. Οι πομακόφωνοι, μιας και δεν έχουν μητρική γλώσσα τα τούρκικα, δεν είχαν τα απαραίτητα εφόδια ώστε να διδάσκουν τούρκικα ως απόφοιτοι της διετούς φοίτησης της Ε.Π.Α.Θ. Οι πομακόφωνοι διδάσκονται τούρκικα στο δημοτικό, στο γυμνάσιο και λύκειο κάνουν όλα τα μαθήματα στα ελληνικά, εκτός εάν εγγραφούν σε ιδιωτικό μειονοτικό γυμνάσιο – λύκειο και στις σπουδές τους στην Ε.Π.Α.Θ. διδάσκονταν μόνο για δύο έτη τούρκικα και ως απόφοιτοι καλούνται να διδάξουν στο τούρκικο πρόγραμμα των μειονοτικών σχολείων.

Το μέτρο της ποσόστωσης βοήθησε στην εισαγωγή των παιδιών της μειονότητας στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Θα πρέπει να γίνει έρευνα για το ποσοστό αποφοίτησης των παιδιών της μειονότητας. Σύμφωνα με τη συνέντευξη με την κα Ασκούνη, έχει ξεκινήσει σχετική έρευνα, η οποία δεν έχει ολοκληρωθεί ακόμη. Άλλα ενδιαφέροντα ερωτήματα είναι, ποιοι είναι οι τομείς στους οποίους αντιμετωπίζουν το μεγαλύτερο πρόβλημα τα παιδιά αυτά, κατά τη διάρκεια των σπουδών τους στα ελληνικά πανεπιστήμια. Λόγω της μείωσης της σχολικής διαρροής και του γεγονότος ότι έχουν αρχίσει να μπαίνουν στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και παιδιά χωρίς την αξιοποίηση της βοήθειας της ποσόστωσης, αναμένεται ότι ο χρόνος αποφοίτησής τους θα έχει μειωθεί και το ποσοστό αποφοίτησης θα έχει αυξηθεί. Τέλος, ενδιαφέρον θα ήταν να μελετηθεί εάν τα παιδιά που καταφέρνουν και μπαίνουν στην τριτοβάθμια εκπαίδευση έχουν φοιτήσει σε όλα τα σχολικά τους χρόνια σε ελληνόφωνο σχολείο ή όχι.

5.2.4 Η μειονοτική εκπαίδευση χτες και σήμερα

Έως τη δεκαετία του 1990 δεν υπήρχαν νηπιαγωγεία στις ορεινές απομονωμένες περιοχές και τα παιδιά των Πομάκων πήγαιναν κατευθείαν στο δημοτικό, όπου έπρεπε να μάθουν από την αρχή 2 γλώσσες ελληνικά και τούρκικα. Όταν θεσπίστηκε η βαθμίδα του νηπιαγωγείου ως υποχρεωτική, τα παιδιά των Πομάκων άρχισαν να πηγαίνουν και στο νηπιαγωγείο το οποίο δεν ήταν μειονοτικό, αλλά ελληνόφωνο αφού δεν κατοχυρώνεται νομικά η λειτουργία μειονοτικών νηπιαγωγείων. Από το 2017, το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων εφαρμόζει πιλοτικό πρόγραμμα σε νηπιαγωγεία της Θράκης σε αμιγώς μειονοτικούς οικισμούς, το οποίο προβλέπει τη χρήση της μητρικής γλώσσας ως γλώσσας στήριξης με στόχο την αρμονική κοινωνικοποίηση των νηπίων της μειονότητας στον εκπαιδευτικό θεσμό του νηπιαγωγείου, την αποτελεσματικότερη εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας και την ισορροπημένη γλωσσική και κατά προέκταση γνωστική ανάπτυξη, καθώς και την καλύτερη προετοιμασία για επιτυχή επίδοση στις πρώτες τάξεις του δημοτικού. Αυτό επιτυγχάνεται με τη σύγχρονη παρουσία στην τάξη του/της νηπιαγωγού και συνεργάτη μέλους της μειονότητας (δίγλωσσου ατόμου), πτυχιούχου ελληνικού ΑΕΙ (ΙΕΠ, 2017). Από την επιτόπια έρευνα σε οικισμό στον οποίο εφαρμόζεται το πιλοτικό αυτό

πρόγραμμα βρέθηκε ότι οι συνεργάτες αυτοί παρέχουν βοήθεια για την τούρκικη γλώσσα. Αυτό αποτελεί άλλη μια προσπάθεια της πολιτείας να βοηθήσει, χωρίς όμως να διακρίνει την ανομοιομορφία μέσα στη μειονότητα. Τέτοιου είδους πιλοτικές εφαρμογές θα πρέπει να ξεκινούν αφού πρώτα έχει γίνει επιτόπια μελέτη ώστε να είναι ξεκάθαρες οι ανάγκες κάθε περιοχής, αντί να εφαρμόζεται ένα πλάνο για όλη τη Θράκη χωρίς να γνωρίζουν ότι υπάρχει γλωσσική ανομοιομορφία την περιοχή.

Με την κατάργηση της ΕΠΑΘ όσοι νέοι από τη μειονότητα θέλουν να σπουδάσουν δάσκαλοι πλέον θα εισέρχονται στο Παιδαγωγικό Τμήμα του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης με ποσόστωση και θα ακολουθούν ειδικό πρόγραμμα σπουδών επιλογής, το οποίο θα τους παρέχει ισότιμο με τους υπόλοιπους φοιτητές πτυχίο, αλλά και το δικαίωμα να διδάσκουν στα μειονοτικά σχολεία (Ναϊπλή, 2014). Εκτός από τους νέους φοιτητές, το δικαίωμα φοίτησης στο συγκεκριμένο τμήμα το έχουν και οι απόφοιτοι της ΕΠΑΘ. Το γεγονός αυτό είναι θετικό αφού τους δίνεται η δυνατότητα να αναβαθμίσουν το πτυχίο τους και θα τους παρέχονται τα κατάλληλα εφόδια και οι δεξιότητες για να διδάξουν.

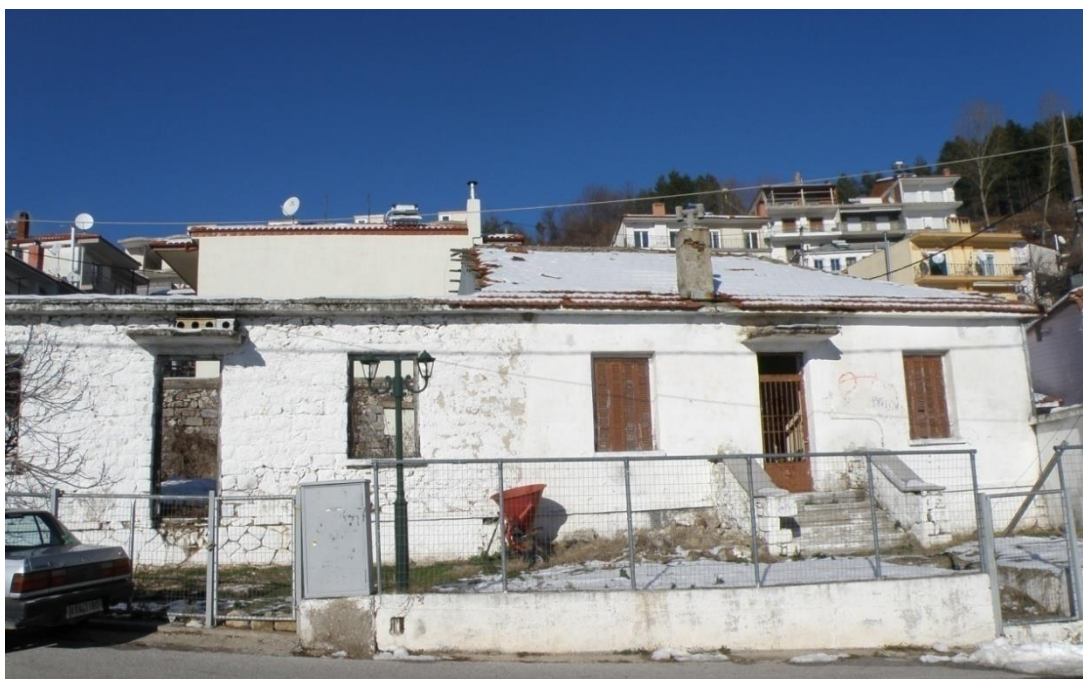
Όσον αφορά στο Νόμο της ποσόστωσης για τη μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης, θεωρείται ότι στόχος της ήταν ο κατευνασμός της πίεσης, της επιθετικότητας και των παρεμβάσεων της τουρκικής πλευράς στην περιοχή της Θράκης (Γκότοβος, 2014). Χαρακτηρίζεται ως μια αμυντική δράση απέναντι στην προσπάθεια της Τουρκίας για προσέγγιση και ενσωμάτωση του πομάκικου και ρόμικου μουσουλμανικού πληθυσμού στον αντίστοιχο τούρκικο με στόχο μια ενιαία τούρκικη συνείδηση στο μειονοτικό πληθυσμό (Γκότοβος, 2017). Ως νομοθεσία μεγάλης πολιτικής σημασίας, συμβολίζει μια εφικτή προοπτική βελτίωσης της κοινωνικής θέσης των μελών της μειονότητας (Ασκούνη, 2006), και τυπικά δημιουργεί προϋποθέσεις ένταξής τους στην ελληνική κοινωνία (Τρουμπέτα, 2001), ασκώντας έντονη επίδραση για την κοινωνική κινητικότητα (Δραγώνα & Φραγκουδάκη, 2007). Ενώ μέχρι τα μέσα του 1990 τα μέλη της μειονότητας είχαν θεωρητικά τη δυνατότητα να συμμετάσχουν στις διαδικασίες επιλογής για εισαγωγή σε σχολή της ελληνικής τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, πρακτικά αυτό ήταν αδύνατο, ακολουθώντας έτσι το δρόμο της μετανάστευσης για τα τουρκικά πανεπιστήμια. Μαζί τους υπήρχε και ένας μεγάλος αριθμός μαθητών αμέσως μετά το απολυτήριο δημοτικού. Αυτή η κίνηση έδωσε τη δυνατότητα στην Τουρκία να διατηρεί ισχυρό έλεγχο πάνω στην μειονότητα και ενίσχυσε το αίσθημα απειλής από την πλευρά της Ελλάδας, η οποία χαρακτήριζε την κίνηση αυτή ως υπόγεια με σαφή υπόθαλψη εχθρικών διαθέσεων της Τουρκίας κατά αυτής. Ο νόμος της ποσόστωσης φαίνεται τελικά ότι συμβάλλει σε αυτή τη μείωση της μετανάστευσης προς την Τουρκία (Ασκούνη, 2006), με πολλά μέλη της μειονότητας να φοιτούν σε ελληνικά πανεπιστήμια (Σελλά-Μάζη, 2004).

5.2.5 Τα Σπίτια του Παιδιού

Σύμφωνα με μαρτυρίες των κατοίκων της Πάχνης κατά την επιτόπια έρευνα, μέχρι το 1991 λειτουργούσε στην περιοχή, δίπλα στο δημοτικό σχολείο «το σπίτι του παιδιού». Ήταν τοποθετημένες από το κράτος 2 ελληνόφωνες νηπιαγωγοί, οι οποίες έκαναν δραστηριότητες με τα παιδιά. Επίσης, στο «σπίτι του παιδιού» εργαζόταν και μια γυναίκα κάτοικος της περιοχής, η οποία μαγειρεύε για τα παιδιά. Λειτουργούσε μετά τη λήξη του σχολικού προγράμματος του δημοτικού σχολείου και τα παιδιά μπορούσαν να συμμετέχουν στις δραστηριότητες

ανεξαρτήτως ηλικίας. Υπήρχε μικρή βιβλιοθήκη, το καλοκαίρι λειτουργούσε και θερινό σινεμά, ενώ εκεί τοποθετήθηκε και η πρώτη τηλεόραση του χωριού (περίπου το 1969-1970). Το κτήριο το οποίο στέγαζε το «σπίτι του παιδιού» υπάρχει έως σήμερα, αλλά μισογκρεμισμένο.

Από την μια πλευρά η δράση αυτή ήταν θετική, διότι μικροί και μεγάλοι είχαν την επιλογή μιας διαφορετικής δραστηριότητας για τα απογεύματά τους, υπήρχε βιβλιοθήκη από την οποία μπορούσαν να δανειστούν βιβλία για ανάγνωση και υπήρχε και χαρακτήρας της κοινωνικοποίησης, αφού μαζεύονταν και έλεγαν τα νέα τους. Παρόλα αυτά, δεν είναι κρυφή η πολιτική σκοπιμότητα αυτής της δράσης της βασίλισσας Φρειδερίκης, καθώς και ο σκοπός της, που ήταν η ενίσχυση του πατριωτισμού.

Εικόνα 42 Το «Σπίτι του Παιδιού» και το παλιό δημοτικό σχολείο στον οικισμό Πάχνη (προσωπικό αρχείο Νεϊλάν Χοτζάρ)

5.2.6 Πρόγραμμα διδασκαλίας

5.2.6.1 Πρωτοβάθμια εκπαίδευση

Όπως αναφέρεται και στην καταγραφή, στο σχολείο οι μαθητές στην ελληνική γλώσσα διδάσκονται: α) Ελληνική Γλώσσα, β) Ιστορία, γ) Γεωγραφία, δ) Αγωγή του Πολίτη και ε) Μελέτη Περιβάλλοντος, ενώ στην τουρκική γλώσσα διδάσκονται τα μαθήματα: α) Τουρκική Γλώσσα, β) Θρησκευτικά, γ) Μαθηματικά, δ) Εικαστικά, δ) Φυσική και ε) Χημεία. Για τα μαθήματα της Μουσικής και της Γυμναστικής ο χρόνος κατανέμεται περίπου εξίσου και για τις δύο γλώσσες (Λιάζος, 2007, Ναϊπλή, 2014). Όπως γίνεται κατανοητό από το παραπάνω πρόγραμμα διδασκαλίας, τα βασικά μαθήματα, δηλαδή μαθηματικά, φυσική και χημεία, οι μαθητές τα διδάσκονται στην τουρκική γλώσσα. Όπως αναφέρεται και στη συνέντευξη με την κα Ασκούνη, δεν υπάρχει αλληλοεπικάλυψη στα δύο προγράμματα διδασκαλίας. Αυτό έχει ως

αποτέλεσμα την ορολογία που μαθαίνουν οι μαθητές στα μαθήματα που κάνουν στα τούρκικα να τη γνωρίζουν μόνο στην τούρκικη γλώσσα και όχι και στην ελληνική. Στη συνέχεια, όταν τα παιδιά πηγαίνουν στο γυμνάσιο το οποίο είναι αμιγώς ελληνόφωνο σε περίπτωση που δεν έχουν επιλέξει το μειονοτικό γυμνάσιο, την ορολογία που έχουν μάθει κατά τη φοίτησή τους στο μειονοτικό δημοτικό να μην τη γνωρίζουν στα ελληνικά και άρα να χρειάζονται περισσότερο χρόνο έως ότου τα μάθουν και στα ελληνικά, να προσαρμοστούν και να εμπεδώσουν τη νέα ύλη των μαθημάτων.

Η προσθήκη της εκμάθησης της αγγλικής γλώσσας από την τρίτη τάξη έκανε τα πράγματα ακόμα πιο περίπλοκα. Η αγγλική γλώσσα διδάσκεται με τη βοήθεια της ελληνικής. Από την επιτόπια έρευνα και τη βιωματική εμπειρία παρατηρείται ότι αρκετές φορές λέξεις που ξέρουν τη σημασία τους οι μαθητές στα τούρκικα δεν τις ξέρουν στα ελληνικά και αυτό τα δυσκολεύει στην εκμάθηση του αγγλικού λεξιλογίου. Οι μαθητές, δηλαδή, καλούνται σε ηλικία περίπου 10 ετών να μιλάνε 4 γλώσσες, πομάκικα, ελληνικά, τούρκικα και αγγλικά.

Επίσης, είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι δεν υπάρχουν ελληνόφωνα δημοτικά στους ορεινούς απομονωμένους οικισμούς της περιοχής μελέτης. Επομένως, δεν δίνεται η δυνατότητα επιλογής των γονέων μεταξύ του μειονοτικού και του ελληνόφωνου σχολείου.

5.2.6.2 Δευτεροβάθμια εκπαίδευση

Όσον αφορά τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, όπως αναφέρεται και στην καταγραφή, τα δημόσια σχολεία είναι αποκλειστικά ελληνόφωνα, εκτός από τα ιδιωτικά μειονοτικά γυμνάσια και λύκεια. Στα ιδιωτικά μειονοτικά σχολεία της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης ακολουθείται επίσης δίγλωσσο πρόγραμμα. Τα μαθήματα τα οποία διδάσκονται στην ελληνική γλώσσα είναι: Αρχαία και Νέα Ελληνικά, Ιστορία, Γεωγραφία και Αγωγή του Πολίτη, ενώ τα υπόλοιπα μαθήματα μαζί με το μάθημα της τουρκικής γλώσσας διδάσκονται στα τουρκικά. Για τα μαθήματα που διδάσκονται στην ελληνική γλώσσα χρησιμοποιούνται τα βιβλία του ΟΕΔΒ, όπως και σε όλα τα άλλα δημόσια σχολεία της Ελλάδας, ενώ για τα μαθήματα στην τουρκική γλώσσα έρχονται από την Τουρκία, μετά από διαδικασία έγκρισης (Λιάζος, 2007, Μήτσιου, 2010, Ναϊπλή, 2014). Όπως και στο δημοτικό έτσι και στο γυμνάσιο και λύκειο τα βασικά μαθήματα διδάσκονται στα τούρκικα. Στην περίπτωση που τα παιδιά συνεχίσουν στη δευτεροβάθμια σε μειονοτικά σχολεία, αυτό δεν μπορεί να σημαίνει κάτι άλλο από το ότι θα συνεχίσουν τις σπουδές τους στην τριτοβάθμια εκπαίδευση σε κάποιο πανεπιστήμιο της γειτονικής χώρας.

Στην ορεινή περιοχή μελέτης, με μαθητικό δυναμικό καθαρά πομάκικο, λειτουργούν 3 Γυμνάσια, ένα Γενικό Λύκειο και ένα ΕΠΑ.Λ, τα οποία υπάγονται στη Γενική εκπαίδευση (Διεύθυνση Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Ξάνθης, χ.η.). Ο πολύ μικρός αριθμός σχολείων της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης ο οποίος πρέπει να εξυπηρετήσει 61 οικισμούς, εκ των οποίων αρκετοί είναι απομονωμένοι, αποτελεί μια βασική αιτία της εκπαιδευτικής απομόνωσης στην περιοχή. Συχνά οι μαθητές αντιμετωπίζουν δυσκολίες στο γυμνάσιο, λόγω της φοίτησής τους στο δίγλωσσο μειονοτικό δημοτικό. Για αυτόν το λόγο οι καθηγητές στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση αναγκαστικά είναι πιο επιεικείς όσον αφορά τους βαθμούς και τις εξετάσεις. Η επιείκεια αυτή όμως, μακροπρόθεσμα αποδεικνύεται προβληματική, αφού οι μαθητές περνούν

με ευκολία τις τάξεις παρόλο που αρκετοί έχουν κενά στις γνώσεις τους. Αυτά τα κενά θα πρέπει να αντιμετωπίσουν κατά την εισαγωγή τους στην τριτοβάθμια εκπαίδευση.

5.2.7 Γλωσσικός Ευνουχισμός των Πομάκων

Το πομακόπουλο αποτελεί το μεγαλύτερο θύμα της ιστορικής συγκυρίας που βίωσαν οι πρόγονοί του. Στο σπίτι μιλάει με την οικογένεια του τη μητρική του γλώσσα, την πομάκινη και, όταν πηγαίνει στο σχολείο, υποχρεώνεται σ' ένα γλωσσικό βομβαρδισμό από το μουσουλμάνο δάσκαλο, που του διδάσκει την τουρκική και το χριστιανό, που του διδάσκει την ελληνική. Τη μόνη, που δε διδάσκεται είναι η μητρική του, η πομάκινη (Παναγιωτίδης, 1994).

Είναι γνωστά, τα δυσμενή, από παιδαγωγική και ψυχολογική πλευρά, αποτελέσματα, που έχει για τα μικρά παιδιά η διγλωσσία. Στην περίπτωση όμως των Πομάκων έχουμε τριγλωσσία. Το πομακόπουλο, όταν γίνει έξι ετών, βρίσκεται σ' ένα γλωσσικό τρίστρατο. Τούτο έχει, ως αποτέλεσμα, μέσα στη γενική γλωσσική σύγχυση που ζει, χωρίς να μαθαίνει την τουρκική και την ελληνική, να ξεχνάει και τη μητρική του γλώσσα (Παναγιωτίδης, 1991).

Κι ενώ το σχολείο, από τη φύση του οφείλει να συνεχίζει να καλλιεργεί και μάλιστα να διευρύνει την υπάρχουσα στο μαθητή, από την οικογένεια, επικοινωνιακή ικανότητα, ώστε να μπορέσει αργότερα να γίνει καλύτερος χρήστης της γλώσσας του και να ανταποκριθεί στις ποικίλες επικοινωνιακές περιστάσεις, αυτό καταργεί, εντελώς, τη διδασκαλία της μητρικής του γλώσσας (Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, χ.η., Παναγιωτίδης, 1994).

Έτσι, ολόκληρο το γλωσσικό-σημασιολογικό δυναμικό, που διαθέτουν τα παιδιά των Πομάκων και με βάση αυτό αντιμετωπίζουν θαυμάσια τις επικοινωνιακές τους ανάγκες, μέχρι εκείνη τη στιγμή στο οικογενειακό αλλά και κοινωνικό τους περιβάλλον, απορρίπτεται από το σχολείο. Ο αποκλεισμός όμως από τη σχολική διδασκαλία της μητρικής γλώσσας έχει επιπρόσθετα, ως συνέπεια, να επενεργεί στα παιδιά και ως κοινωνικό στίγμα κατωτερότητας. Ο μαθητής ντρέπεται για τη μητρική του γλώσσα, αφού μόλις έρθει στο σχολείο, του εμπεδώνεται η άποψη ότι η γλώσσα του δεν έχει καμία αξία γι' αυτό και πρέπει να μάθει άλλες. Και ένας ομιλητής, που αναγκάζεται να ντρέπεται για τις ίδιες του τις γλωσσικές συνήθειες, υφίσταται θεμελιακή προσβολή, ως ανθρώπινο ον (Παναγιωτίδης, 1994).

Το να κάνουμε ένα παιδί να αισθάνεται ντροπή για τη γλώσσα του είναι τόσο απαράδεκτο, όσο να το κάνουμε να ντρέπεται για το χρώμα του δέρματος του (Φραγκουδάκη, 1987). Με τον τρόπο αυτό η καταδίκη της μητρικής γλώσσας των Πομάκων, πέρα από τη νοητική, επικοινωνιακή και εκφραστική στασιμότητα, που επιβάλλει στα παιδιά, συμβάλλει στη διαμόρφωση ενός αρνητικού διαλεκτικού δίπολου, όπου η αποποίηση της μητρικής γλώσσας καλλιεργεί την υποτίμηση της ταυτότητας και η υποτίμηση της ταυτότητας ενισχύει και προσαυξάνει την επιθυμία για αποποίηση της γλώσσας (Παναγιωτίδης, 1994).

Οι σημερινές κοινωνικές και εκπαιδευτικές συνθήκες οδηγούν, νομοτελειακά στο γλωσσικό ευνουχισμό των Πομάκων (Φραγκουδάκη, 1987) και είναι γνωστό, πως ο γλωσσικός ευνουχισμός ενός λαού οδηγεί σταθερά στον πολιτιστικό του αφανισμό. Γιατί η σκέψη μας και, γενικότερα, ο εσωτερικός μας κόσμος, δηλώνει την παρουσία του, και άρα, υφίσταται, αντικειμενικά, (για τους άλλους), από τη στιγμή, που εξωτερικεύεται, που εκφράζεται, που γίνεται δηλαδή γλώσσα (Μπαμπινιώτης, 1986). Κι όσο η σκέψη των Πομάκων και γενικά ο εσωτερικός τους κόσμος δεν εκφράζεται, δεν γίνεται γλώσσα (μητρική, προφορική και γραπτή),

οι Πομάκοι θα συρρικνώνονται πολιτιστικά και θα αλλοτριώνονται εθνοφυλετικά (Παναγιωτίδης, 1994).

Αποτέλεσμα του γλωσσικού ευνουχισμού και των σπουδών στην Τουρκία είναι το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο και η αδυναμία ένταξης και προσαρμογής στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα να δημιουργούν ένα φαύλο κύκλο, μέσα στον οποίο αναπαράγεται η κοινωνική υποβάθμιση και εντείνονται οι κοινωνικές διακρίσεις, φαινόμενα, που σε κάθε περίπτωση χρησιμοποιούνται για την κατασκευή αλλοτριωμένης εθνικής συνείδησης (Παναγιωτίδης, 1994, Βλαχάδη, 2004).

Η επιβίωση των γλωσσικών μειονοτήτων καθίσταται δύσκολη, ιδιαίτερα στο σημερινό πολυγλωσσικό και ανταγωνιστικό περιβάλλον, όπου μια γλώσσα που δεν ακολουθεί τις σύγχρονες εξελίξεις στον τομέα της τεχνολογίας, της επιστήμης, της πληροφορικής, του πολιτισμού, παύει αυτόματα να είναι χρήσιμη και αποτελεσματική καθώς δεν επιτελεί τον επικοινωνιακό της στόχο. Για να συνεχίσουν να ομιλούνται χρειάζεται μια επικουρική γλωσσική νομοθεσία (Μήτσιου, 2010). Πόσο μάλλον για μια γλώσσα η οποία είναι κατά κύριο λόγο προφορική, όπως είναι τα πομάκικα.

Η πομάκικη δεν κινδυνεύει να την «οικειοποιηθεί» κάποια άλλη γλώσσα, αλλά υστερεί ως λιγότερο ομιλούμενη γλώσσα και κινδυνεύει ως διάλεκτος, λόγω των αφομοιωτικών βλέψεων της βουλγαρικής. Η διατήρησή της εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό και από τη βούληση των ίδιων των μελών της γλωσσικής αυτής ομάδας, ενώ θα μπορούσε να λειτουργήσει και ως εξισορροπητικός και αποτρεπτικός παράγοντας για την ανάπτυξη εθνικιστικού φρονήματος από τις βουλγαρόφωνες ή τουρκόφωνες ομάδες (Μήτσιου, 2010). Όπως υπογραμμίζεται και στην έκθεση Ευρωμωσαϊκό της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (1996), για να διατηρηθεί μια μειονοτική γλώσσα θα πρέπει, κυρίως, να ενισχυθεί το γλωσσικό αίσθημα στην οικογένεια και στην ίδια την κοινότητα, να αναπτυχθεί σωστά η πολιτιστική της συμβολή, να ενισχυθεί η εκπαίδευση, να προβληθεί η αξία της και να προωθηθεί η χρήση της από τα μέσα ενημέρωσης (Μήτσιου, 2010).

5.2.8 Εκπαιδευτική Απομόνωση

Ο ορεινός χαρακτήρας της περιοχής διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην εκπαιδευτική απομόνωση. Η διασπορά των οικισμών στον ορεινό όγκο της οροσειράς της Ροδόπης δεν επιτρέπει την εύκολη πρόσβαση των μαθητών σε σχολικές δομές της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, όταν αυτές δεν υφίστανται ήδη στον οικισμό όπου κατοικούν. Επιπλέον, η μακροχρόνια διατήρηση της επιτηρούμενης ζώνης αποτέλεσε μέχρι το 1995 τροχοπέδη στην μετάβαση στην περιοχή δασκάλων, καθηγητών και άλλων ειδικοτήτων.

Η επεξεργασία στοιχείων της ΕΛ.ΣΤΑΤ. μεταξύ 1991-2011, δείχνει ότι το επίπεδο εκπαίδευσης σημαντικού ποσοστού (53%) των Πομάκων ήταν η πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Ο μη υποχρεωτικός χαρακτήρας της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, ο αγροτικός τρόπος ζωής και ο ορεινός απομονωμένος χαρακτήρας της περιοχής, που δυσκόλευε τις μετακινήσεις για εκπαιδευτικές και πολιτιστικές δραστηριότητες, είναι τα κύρια αίτια για το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο των Πομάκων. Μεταξύ των δύο φύλων οι γυναίκες κατέχουν τα πρωτεία στη σχολική διαρροή. Το παραδοσιακό μοντέλο της οικογένειας και η θέση της γυναίκας που την ήθελε στο σπίτι να φροντίζει για την ανατροφή των παιδιών την απέκλειε από την εκπαίδευση. Παρόλα αυτά, μια σύγκριση στα στοιχεία απογραφής της ΕΛ.ΣΤΑΤ. μεταξύ 2001 και 2011 δείχνει ότι

όλο και περισσότερες γυναίκες συνεχίζουν στη Β΄βάθμια και Γ΄βάθμια εκπαίδευση. Ενδεικτικά, οι γυναίκες απόφοιτοι μέσης εκπαίδευσης στην απογραφή του 2001 ήταν 66, ενώ στην απογραφή του 2011 ήταν 216. Η αύξηση του αριθμού μαρτυρά την μείωση της σχολικής διαρροής για τις γυναίκες της περιοχής.

5.2.9 Εκπαιδευτικές δράσεις που υλοποιούνται προς την κατεύθυνση άρσης της εκπαιδευτικής απομόνωσης

5.2.9.1 Κοινωνικά φροντιστήρια

Θετική είναι η ύπαρξη ενός φροντιστηρίου στην περιοχή, αφού υποστηρίζει τα παιδιά με τα σχολικά μαθήματα και ενισχύει την ελληνομάθεια. Η δράση θα είχε πιο ευρύ αποτέλεσμα εάν υλοποιούταν σε περισσότερους οικισμούς του Δήμου και όχι μόνο σε έναν. Λόγω της απόστασης και του ορεινού χαρακτήρα της περιοχής, είναι δύσκολη η μετακίνηση των παιδιών από άλλους οικισμούς στη Σμίνθη, όπου βρίσκεται το κοινωνικό αυτό φροντιστήριο.

5.2.9.2 Επιμορφωτικά Κέντρα Ενισχυτικής Διδασκαλίας

Στην περίπτωση αυτή, τα κέντρα ενισχυτικής διδασκαλίας δημιουργήθηκαν με πρωτοβουλία Πομάκων κατοίκων της περιοχής. Όπως αναφέρεται και στην καταγραφή, τα Επιμορφωτικά Κέντρα είναι μια Μη Κυβερνητική και Μη Κερδοσκοπική Οργάνωση. Παρόλα αυτά ένας από τους χορηγούς των επιμορφωτικών κέντρων είναι μία πρώην υφυπουργός Εξωτερικών. Η ενέργεια αυτή αποτελεί ακόμη μία απόδειξη της πολιτικής σκοπιμότητας που κρύβεται πίσω από τέτοιες δράσεις. Σε καμία περίπτωση όμως, δεν αμφισβητείται η υποστήριξη που παρέχεται στους μαθητές.

5.2.9.3 Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας

Έως το 2018 είχαν πρόσβαση σε σχολείο δεύτερης ευκαιρίας μόνο όσοι έμεναν στην πόλη. Είναι θετικό το γεγονός ότι ξεκίνησαν τμήματα και στις ορεινές απομονωμένες περιοχές, αυτό σημαίνει ότι υπήρχε ανάγκη και έγινε αίτημα από τους κατοίκους, το οποίο εισακούστηκε από τους αρμόδιους φορείς. Τα σχολεία δεύτερης ευκαιρίας δίνουν τη δυνατότητα σε ενήλικες να ολοκληρώσουν την υποχρεωτική εκπαίδευση, αυξάνουν τις εργασιακές ευκαιρίες, την αυτοπεποίθηση των γυναικών και τις κάνει ενεργά μέλη της πομάκινης κοινωνίας. Όπως αναφέρουν και στις συνεντεύξεις τους η Σεβτζάν και η Τζεϊντά, οι οποίες παρακολουθούν μαθήματα σε Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας, η ανάγκη αυτοεξυπηρέτησης σε δημόσιες και μη υπηρεσίες, αλλά και η προοπτική για περισσότερες πιθανότητες εύρεσης εργασίας, είναι οι κύριοι λόγοι οι οποίοι τις ώθησαν να εγγραφούν στο ΣΔΕ.

5.2.9.4 Υποτροφίες Ιδρύματος Κρατικών Υποτροφιών

Οι υποτροφίες που παρέχει το ΙΚΥ δίνουν τη δυνατότητα σε αγροτικές με χαμηλό εισόδημα οικογένειες να σπουδάσει το παιδί τους σε άλλη πόλη, το οποίο σε διαφορετική περίπτωση δεν θα είχε την οικονομική δυνατότητα και η μόνη του διέξοδος μετά το λύκειο θα ήταν η εργασία σε κάποιο ναυπηγείο του εξωτερικού για να στηρίξει οικονομικά την οικογένειά του.

Όσον αφορά τις υποτροφίες για μεταπτυχιακές σπουδές για μέλη της μουσουλμανικής μειονότητας της Θράκης οι οποίες σταμάτησαν να παρέχονται (το οποίο προκύπτει μετά από προσωπική επικοινωνία με τον αντίστοιχο φορέα), είναι σημαντική η επαναχορήγηση τους, διότι αυτό αποτελεί ένα θετικό μέτρο και ενθαρρύνει τους Πομάκους, οι οποίοι κατάγονται από γεωργικές και κτηνοτροφικές οικογένειες που δεν μπορούν να υποστηρίξουν τις σπουδές τους, να συνεχίσουν σε μεταπτυχιακές σπουδές.

Εκτός των άλλων, οι υποτροφίες για μέλη της μουσουλμανικής μειονότητας της Θράκης, συμβάλλουν και στο να παραμείνουν τα Πομακόπουλα για σπουδές στην Ελλάδα, αντί να προτιμήσουν ένα πανεπιστήμιο στη γειτονική Τουρκία.

5.2.9.5 Πρόγραμμα Εκπαίδευσης Μουσουλμανόπαιδων (ΠΕΜ)

Όπως αναφέρεται στην καταγραφή, η πρώτη προσπάθεια για νέα βιβλία έγινε το 1992, όπου το ελληνικό Υπουργείο Παιδείας εξέδωσε και διένειμε στα μειονοτικά σχολεία βιβλία για τις πέντε πρώτες τάξεις του δημοτικού, τα οποία είχαν συγγραφεί από καθηγητές της Ε.Π.Α.Θ. Παρατηρείται όμως ότι υπήρξε ανακοίνωση σχετικά με την ενέργεια αυτή από το Υπουργείο Εξωτερικών. Παρατηρείται, δηλαδή η εμπλοκή του Υπουργείου Εξωτερικών σε παιδαγωγικά θέματα της μειονότητας της Θράκης.

Όπως αναφέρεται και σε άλλα σημεία της παρούσας εργασίας, τα Κέντρα Στήριξης Προγράμματος Εκπαίδευσης Μουσουλμανόπαιδων (ΚΕΣΠΕΜ) υπάρχουν σε ορισμένες περιοχές, κυρίως στις πόλεις της Ξάνθης και της Κομοτηνής και όχι στις ορεινές απομονωμένες περιοχές, επομένως έχουν πρόσβαση σε αυτά μόνο όσοι μαθητές μένουν στην πόλη. Επιπλέον, τα κινητά ΚΕΣΠΕΜ δεν πηγαίνουν σε όλους τους οικισμούς της περιοχής μελέτης. Σύμφωνα με τον προγραμματισμό που είναι αναρτημένος στην ιστοσελίδα του προγράμματος, κάθε χρόνο επισκέπτονται και διαφορετικά χωριά.

Η τοπική κοινωνία φαίνεται ότι δέχτηκε τις δράσεις του ΠΕΜ και τα εμπιστεύεται, αφού και οι ίδιες οι μητέρες έκαναν αίτημα για μαθήματα ελληνικών και για τις ίδιες.

5.2.9.6 Δημιουργικά Εργαστήρια Νέων (ΔΕΝ)

Τα Δημιουργικά Εργαστήρια Νέων, σύμφωνα με τις πληροφορίες του ΠΕΜ, είναι χώροι οι οποίοι φιλοξενούν δραστηριότητες που απευθύνονται κυρίως, αν και όχι αποκλειστικά, σε νέους της μειονότητας των γύρω περιοχών. Το γεγονός ότι δεν απευθύνονται μόνο σε νέους της μειονότητας, επιτρέπει την αλληλεπίδραση της μειονότητας με την πλειονότητα, δηλαδή των παιδιών από τη μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης, με τα παιδιά από τη χριστιανική πλειονότητα. Επιπρόσθετα, βοηθάνε στον επαγγελματικό προσανατολισμό των νέων σε κάτι που τους ταιριάζει και τους αρέσει, μέσω των δράσεων τους.

Επιπρόσθετα, η κα Ασκούνη στη συνέντευξη αναφέρει ότι μια επιπλέον δράση των ΔΕΝ τα τελευταία χρόνια είναι η διοργάνωση εκδρομών με τελειόφοιτους Λυκείου στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, με σκοπό τα παιδιά να γνωρίσουν την περιοχή, να δουν το Πανεπιστήμιο και να επιλέξουν τι τους αρέσει. Η δράση αυτή συμβάλλει στην αύξηση της αυτοπεποίθησης των μαθητών και τους ενθαρρύνει να συνεχίσουν τις σπουδές τους στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Επίσης, εξοικειώνονται με το φοιτητικό χώρο και τη φοιτητική κοινότητα της περιοχής και κάνουν όνειρα για τα οποία θα προσπαθήσουν περισσότερο για την πραγματοποίησή τους.

Οι παραπάνω δράσεις που υλοποιούνται μέχρι σήμερα για την παιδεία βοηθούν στη μείωση της σχολικής διαρροής και στη βελτίωση του επιπέδου της ελληνομάθειας στα παιδιά της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.

5.2.10 Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά

5.2.10.1 Το λεξικό του Θεοχαρίδη

Ο Θεοχαρίδης συνέβαλε στο να μην είναι πλέον η πομάκινη γλώσσα μόνο προφορική. Όπως παρατηρείται από το κεφάλαιο της καταγραφής, η εκδοτική του δραστηριότητα όσον αφορά τα πομάκικα είναι μεγάλη.

5.2.10.2 Λοιπή Εκδοτική δραστηριότητα

Όπως φαίνεται από την καταγραφή της υφιστάμενης κατάστασης, υπάρχει εκδοτική δραστηριότητα με λεξικά, με τη λαογραφία των Πομάκων, CD με τα παραδοσιακά τραγούδια των Πομάκων, ιστορικά και άλλα. Παρόλα αυτά λίγοι γνωρίζουν στοιχεία για τους Πομάκους ως ξεχωριστό υποπληθυσμό της μουσουλμανικής μειονότητας, για την ιστορία τους και την παράδοσή τους. Το γεγονός αυτό ίσως οφείλεται στη μικρή προβολή των συγγραμμάτων αυτών. Το ότι η πλειονότητα των συγγραμμάτων αυτών έχουν συγγραφείς μη Πομάκους, είναι ένας λόγος για τον οποίο οι ίδιοι οι Πομάκοι δεν θα γνωρίζουν την ύπαρξη των βιβλίων αυτών.

Ο Πολιτιστικός Σύλλογος Πομάκων Ξάνθης όπως φαίνεται και στη βιβλιογραφική καταγραφή, διοργανώνει εκδηλώσεις στις οποίες προβάλλεται ο πομάκικος πολιτισμός, όπως για παράδειγμα εκδηλώσεις σε συνεργασία με το Λύκειο Ελληνίδων Ξάνθης, όπου προβάλλονται τα παραδοσιακά τους τραγούδια. Υπάρχει δυνατότητα μεγαλύτερης προβολής τέτοιων εκδηλώσεων, ώστε να γίνει ευρύτερα γνωστό και όχι μόνο στον κλειστό κύκλο της τοπικής κοινωνίας.

Τα παραμύθια και τα δημοτικά τραγούδια θα μπορούσαν να ενταχθούν στην εκπαίδευση, ώστε να μην χαθούν με την πάροδο του χρόνου. Για παράδειγμα, να μαθαίνουν τα πομάκικα τραγούδια και παραμύθια στο νηπιαγωγείο.

5.2.10.3 Εορτασμός Hidrelez και Kasem

Ο εορτασμός του Hidrelez και του Kasem θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν μέσω κάποιου προγράμματος περιβαλλοντικής εκπαίδευσης στα σχολεία. Με αυτόν τον τρόπο θα παραμείνει η παράδοση του εορτασμού τους ζωντανή, ειδικά για τον εορτασμό του ερχομού του χειμώνα, ο οποίος σύμφωνα με τη βιβλιογραφία σε πολύ λίγες περιπτώσεις γιορτάζεται πλέον.

5.2.10.4 Θρησκευτικές εορτές

Μέσω των θρησκευτικών εορτών των μουσουλμάνων ενθαρρύνεται η αλληλεγγύη για τους συνανθρώπους τους. Για αυτόν το λόγο, θεωρητικά θα είναι πιο εύκολο να ξεκινήσει μια από τα κάτω δράση στην κοινωνία των Πομάκων, εάν αυτή θα στοχεύει στο κοινό τους καλό και στη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης στην περιοχή.

Οι ομοιότητες στη θρησκεία των μουσουλμάνων με των χριστιανών θα μπορούσαν να αναδειχθούν μέσω της παιδείας. Με αυτόν τον τρόπο, τόσο οι μουσουλμάνοι, όσο οι χριστιανοί θα προσανατολιζόνταν σε αυτά που τους ενώνουν και όχι σε αυτά που τους χωρίζουν,

ελαχιστοποιώντας έτσι φαινόμενα ρατσισμού, διακρίσεων και περιθωριοποίησης και από τις δύο πλευρές.

5.2.10.5 Λαογραφικό Μουσείο Πομάκων

Η ύπαρξη του Λαογραφικού Μουσείου των Πομάκων δεν είναι ευρέως γνωστή. Η πρωτοβουλία για τη δημιουργία του ήταν του Πολιτιστικού Συλλόγου Πομάκων Ξάνθης, το γεγονός αυτό σημαίνει ότι η ομάδα από την οποία αποτελείται ο συγκεκριμένος σύλλογος ενδιαφέρεται για τη διατήρηση και την προβολή της πομάκινης γλώσσας και του πομάκιου πολιτισμού. Υπάρχει δυνατότητα περαιτέρω προβολής του Λαογραφικού Μουσείου. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι οι επισκέψεις σχολείων στο Μουσείο. Επιπλέον, η συλλογή του Μουσείου θα μπορούσε να εμπλουτιστεί και με αγροτικά εργαλεία, καθώς και με αναπαραστάσεις των αγροτικών εργασιών των Πομάκων.

Μια άλλη σύγχρονη δυνατότητα προβολής του Λαογραφικού Μουσείου των Πομάκων θα μπορούσε να είναι μια εικονική παρουσίασή του και η δημιουργία ιστοσελίδας προβολής του. Μια τέτοια δράση θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί ενδεχομένως σε συνεργασία με το Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης (ΕΚΤ), το οποίο προωθεί τέτοιου είδους δράσεις, το οποίο προκύπτει από την πρόσφατη συμμετοχή του ΕΚΤ στο ευρωπαϊκό συνέδριο του ICOM «Στην εποχή του εικονικού: τα ευρωπαϊκά μουσεία ανταποκρίνονται στην ψηφιακή πρόκληση» (ΕΚΤ, 2019).

5.2.10.6 Πομάκιες συνταγές

Η εκδοτική δραστηριότητα και η προβολή των παραδοσιακών συνταγών σε εκθέσεις αποτελεί θετική συνιστώσα για τη γνωστοποίηση των ιδιαίτερων παραδοσιακών συνταγών των Πομάκων. Επίσης, αναδεικνύονται τα έθιμα των Πομάκων και αυτό βοηθάει στο να διατηρηθούν ζωντανά.

5.2.10.7 Συλλογικότητες

Όπως παρατηρείται από τη βιβλιογραφική καταγραφή, οι θεσμοθετημένες συλλογικότητες των Πομάκων αφορούν τομείς όπως ο πολιτισμός, η εκπαίδευση, η παιδεία, οι παραδόσεις των Πομάκων. Οι σύλλογοι αυτοί προωθούν τη διατήρηση των εθίμων και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της κοινωνίας των Πομάκων με ταυτόχρονη προβολή τους στο ευρύτερο κοινό. Παράλληλα, διοργανώνουν δράσεις πολιτισμού όπως τα μαθήματα παραδοσιακών χορών και ο εορτασμός γιορτών των Πομάκων.

Ο Σύλλογος ο οποίος ασχολήθηκε με την πομάκινη γλώσσα και έθεσε το Πομάκινο ως ζήτημα πολιτισμικής γενοκτονίας, είναι το Κέντρο Πομακικών Ερευνών. Ενώ, ο Πανελλήνιος Σύλλογος Πομάκων συμμετείχε σε Συνόδους για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα. Ο Πανελλήνιος Σύλλογος Πομάκων επιδίωξε να κάνει σαφές ότι οι Πομάκοι είναι ξεχωριστή ομάδα της μειονότητας με διαφορετική γλώσσα. Από τα παραπάνω προκύπτει ότι υπάρχει μια ομάδα Πομάκων η οποία μάχεται για τα δικαιώματά της.

Λαμβάνοντας ως παράδειγμα τους παραπάνω Συλλόγους, στην τοπική κοινωνία θα μπορούσαν να δημιουργηθούν και άλλες συλλογικότητες, οι οποίες θα προωθήσουν και άλλα ζητήματα σημαντικά για την περιοχή, όπως για παράδειγμα την περιβαλλοντική παιδεία, την επαφή με τη φύση, τη διαχείριση των απορριμμάτων και των ανακυκλώσιμων υλικών κ.α. Σε

αυτό το δρόμο βαδίζει ο νεοσύστατος Πολιτιστικός Αθλητικός Σύλλογος Ορεινής Περιοχής Νομού Ξάνθης, ο οποίος μεταξύ άλλων έχει ως σκοπό να προωθήσει την εκπαίδευση και την κοινωνική αλληλεγγύη στους κατοίκους, να διοργανώσει ημέρες αιμοδοσίας, να εισάγει στη ζωή των κατοίκων της περιοχής τον αθλητισμό και τον εθελοντισμό, να δημιουργήσει βιβλιοθήκη. Στη συνέντευξη ο πρόεδρος του συλλόγου, Αϊντίν, αναφέρει τις δράσεις τις οποίες έχει μέχρι στιγμής πραγματοποιήσει ο σύλλογος. Ορισμένες από αυτές είναι ημερίδες σε σχολεία της περιοχής με θέματα όπως η ασφαλής πλοήγηση στο ίντερνετ, η οδική συμπεριφορά και πρώτες βοήθειες.

Δεν λείπει βέβαια και ο γυναικείος συνεταιρισμός από τις συλλογικότητες της περιοχής. Ο Οικοτεχνικός Αναπτυξιακός Συνεταιρισμός Γυναικών Κοτύλης, όπως αναφέρει σε συνέντευξη η πρόεδρος του συνεταιρισμού, δέχεται στο χώρο που φιλοξενείται τουρίστες και περιηγητές, οι οποίοι δείχνουν ενδιαφέρον για τα προϊόντα που παράγει και τον επισκέπτονται με σκοπό να τον γνωρίσουν.

Εικόνα 43 Ο χώρος του Οικοτεχνικού Αναπτυξιακού Συνεταιρισμού Γυναικών Κοτύλης (προσωπικό αρχείο Χοτζάρ Νεϊλάν).

5.3 Ανάλυση Πολιτισμικής Πραγματικότητας

5.3.1 Αρχαιολογικοί χώροι και μνημεία

Η γέφυρα του Παπά, η οποία γειτνιάζει με το μύλο του παπά, προσδίδει μεγάλη τοπική πολιτισμική σημασία, καθώς χρησιμοποιούνταν για τη μεταφορά σιτηρών για άλεσμα στο μύλο. Το μονοπάτι αυτό θα μπορούσε να αξιοποιηθεί και να αναδειχτεί μέσω προγράμματος περιβαλλοντικής εκπαίδευσης στα σχολεία ή μέσω ορειβατικών συλλόγων.

Ακόμη ένα παράδειγμα αξιοποίησης αρχαιολογικού χώρου στο Δήμο Μύκης είναι το Φρούριο στο Μεσεγκούνι της Γλαύκης. Το φρούριο συνδέεται με τις διαδρομές των ορεινών μονοπατιών των αρχαίων χρόνων. Θα μπορούσε να διερευνηθεί εάν συνδέεται με κάποιο σύγχρονο ορειβατικό μονοπάτι της περιοχής και να αξιοποιηθεί από σχολεία και ορειβατικούς συλλόγους.

5.3.2 Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική

Αν και υπάρχουν ακόμη παραδοσιακοί πομάκιμοι οικισμοί στο Δήμο Μύκης, στις περισσότερες περιπτώσεις ακατοίκητοι, η τεχνική με την οποία είναι χτισμένοι, ο τσατμάς, έχει πλέον εγκαταλειφθεί. Κατά την επιτόπια έρευνα, διάφοροι τεχνίτες και χτίστες της περιοχής ανέφεραν ότι πλέον με τη χρήση έτοιμων κεραμιδιών και τούβλων η ολοκλήρωση ενός σπιτιού γίνεται σε σημαντικά μικρότερο χρόνο και με λιγότερο κόπο από ότι χρειάζεται για ένα σπίτι που χτίζεται με τον παραδοσιακό τρόπο. Ελάχιστοι είναι οι χτίστες σήμερα που γνωρίζουν την τεχνική αυτή χτισίματος, παρόλα αυτά, σύμφωνα με αυτούς εάν κάποιος θελήσει να χτίσει με τον παραδοσιακό τρόπο δεν έχει παρά να μελετήσει πώς είναι χτισμένος ένας παραδοσιακός οικισμός παρατηρώντας τον και θα κατανοήσει την τεχνική.

Όπως είναι αντιληπτό από τα παραπάνω, η παραδοσιακή αυτή τεχνική χάνεται χρόνο με το χρόνο, άρα η ανάγκη διατήρησή της είναι άμεση. Πιθανή δυνατότητα διατήρησής της είναι η δημιουργία σεμιναρίων παραδοσιακής αρχιτεκτονικής και της τεχνικής της, σε συνεργασία με άλλους συλλόγους παραδοσιακών τεχνικών χτισίματος. Ένας τέτοιος σύλλογος είναι ο *Building with earth*, ο οποίος ασχολείται με τη φυσική δόμηση, και χτίζει σπίτια χρησιμοποιώντας παραδοσιακές τεχνικές, όπως αχυρόμπαλες, γαιόσακους, πλιθιά, τσατμά κ.α. (cob.gr, 2020).

Στην περιοχή των Σατρών, όπου βρίσκεται ο μεγαλύτερος αριθμός εναπομεινάντων παραδοσιακών οικισμών, οι οποίοι μάλιστα προσεγγίζονται μόνο με τα πόδια, θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν με τη δημιουργία ενός περιπατητικού μονοπατιού, το οποίο ίσως θα συνδέεται με ένα υφιστάμενο ορειβατικό μονοπάτι.

5.3.3 Τοπικές Ενδυμασίες

Από την επιτόπια έρευνα και τη βιωματική εμπειρία προκύπτει ότι μόνο στη Δημοτική Κοινότητα Μύκης φοράνε πια τις παραδοσιακές ενδυμασίες. Αν και κάθε οικισμός έχει τη δική του διακριτή παραδοσιακή ενδυμασία, σε κανέναν άλλον οικισμό δεν τις φοράνε, δεν τις κατασκευάζουν και δεν τις προβάλλουν όπως γίνεται με τη Δημοτική Κοινότητα Μύκης.

Ως δυνατότητα αξιοποίησης των παραδοσιακών φορεσιών της περιοχής θα ήταν η δημιουργία μιας χορευτικής ομάδας η οποία θα συμμετέχει σε εκδηλώσεις σε διάφορες περιοχές της Ελλάδας, ώστε να προβληθεί η πομάκιμη παραδοσιακή ενδυμασία την οποία ελάχιστοι γνωρίζουν. Μια τέτοια δράση θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί σε συνεργασία με το Λύκειο Ελληνίδων της Ξάνθης. Εκτός όμως από χορευτικές εκδηλώσεις, θα μπορούσαν να

Εικόνα 44 Παραδοσιακός οικισμός στην Κοττάνη (προσωπικό αρχείο Νεϊλάν Χοτζάρ).

πραγματοποιηθούν workshops του τρόπου κατασκευής των παραδοσιακών ενδυμασιών για την αναβίωση της υφαντικής τέχνης, ακολουθώντας το παράδειγμα του Πανεπιστημίου των Ορέων στην Κρήτη (panoreon.gr, 2020).

Στη συνέχεια, το παράδειγμα αυτό θα μπορούσαν να ακολουθήσουν και οι άλλοι οικισμοί, οι οποίοι έχουν διαφορετική ενδυμασία από αυτήν της Δημοτικής Κοινότητας Μύκης.

5.3.4 Νερόμυλοι

Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, από τους 62 καταγεγραμμένους νερόμυλους της περιοχής, λειτουργούν μόνο 5 σήμερα. Οι νερόμυλοι είναι άρρηκτα συνδεδεμένοι με την αγροτική ζωή στην ορεινή απομονωμένη περιοχή και τις παραδοσιακές τεχνικές. Όσοι νερόμυλοι είναι σήμερα εγκαταλειμμένοι θα είχαν τη δυνατότητα να ανακαινιστούν μέσω κάποιου προγράμματος παραδοσιακής αρχιτεκτονικής. Επιπλέον, στο πλαίσιο της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης μπορούν να οργανωθούν επισκέψεις από τα σχολεία της περιοχής και όχι μόνο.

5.4 Ανάλυση Κοινωνικής Πραγματικότητας

5.4.1 Μέγεθος και διάρθρωση πληθυσμού

Η μείωση του πληθυσμού μιας περιοχής θα μπορούσε να συσχετίζεται με τη μετανάστευση, με τη μείωση του ρυθμού γεννήσεων και την αύξηση του ρυθμού θανάτων. Η μείωση του πληθυσμού του Δήμου Μύκης κατά τη δεκαετία του 1970 συμπίπτει με τη μεταναστευτική κίνηση των Πομάκων προς αστικά κέντρα της χώρας, αλλά και προς ξένες χώρες, όπως είναι η Τουρκία (βλ. υποκεφάλαιο «μετανάστευση» στην καταγραφή της υφιστάμενης κατάστασης). Όσον αφορά τις γεννήσεις, τα διαθέσιμα δεδομένα της ΕΛΣΤΑΤ σε επίπεδο Δήμου ξεκινούν από το 1999 και έπειτα, επομένως δεν υπάρχει δυνατότητα υποθέσεων για το μέγεθος του πληθυσμού της περιοχής βάσει του αριθμού των γεννήσεων.

Τα μεταναστευτικά αίτια για τη μείωση του πληθυσμού αναλύονται στο αντίστοιχο κεφάλαιο της μετανάστευσης.

5.4.2 Πληθυσμιακές πυραμίδες

Η διαχρονική παρακολούθηση της κατανομής του πληθυσμού κατά μεγάλες ομάδες ηλικιών μας επιτρέπει αφενός να διερευνήσουμε αδρά τις ηλικιακές επιδράσεις των συνιστωσών

της φυσικής και μεταναστευτικής κίνησης και αφετέρου να προδιαγράψουμε τις πιθανές δημογραφικές εξελίξεις στο μέλλον.

Από τη σύγκριση των τριών πυραμίδων παρατηρείται ότι η βάση της πυραμίδας και στις τρεις απογραφές είναι διευρυμένη, επομένως ο πληθυσμός της περιοχής ανανεώνεται. Επίσης, τα άτομα ηλικίας 20 έως 49 ενώ στην απογραφή του 1991 εμφανίζονται λιγότερα, στις επόμενες δύο απογραφές οι αντίστοιχες ηλικιακές κλάσεις παρουσιάζονται περισσότερο διευρυμένες. Η διεύρυνση σε αυτές τις ηλικιακές κλάσεις υποδεικνύει ότι έχουν αυξηθεί και τα ανθρώπινα διαθέσιμα της περιοχής. Μια ακόμη παρατήρηση είναι ότι οι γυναίκες εμφανίζονται μακροβιότερες από τους άντρες.

Συμπερασματικά, είναι εμφανές ότι ο πυρήνας της κοινωνίας των Πομάκων είναι οι γυναίκες. Όπως φαίνεται και από τα μεταναστευτικά πρότυπα, οι περισσότεροι άντρες λείπουν για μεγάλα χρονικά διαστήματα από την περιοχή για δουλειά στο εξωτερικό. Οι γυναίκες όμως μένουν πίσω και στηρίζουν την οικογένεια, μεγαλώνουν τα παιδιά και ασχολούνται με τις αγροτικές εργασίες. Για αυτόν το λόγο, είναι σημαντική η ενδυνάμωση των γυναικών και η δημιουργία συνεργατικών σχημάτων, τα οποία θα αναδεικνύουν την πολιτισμική ομορφιά της περιοχής και θα διατηρούν ζωντανές τις παραδόσεις, τη λαϊκή σοφία και τις παραδοσιακές τέχνες – τεχνικές. Ταυτόχρονα, αυτές οι πρωτοβουλίες θα ενισχύσουν και τον οικονομικό προϋπολογισμό των νοικοκυριών και θα τονώσουν την αυτοπεποίθηση του γυναικείου πληθυσμού, δίνοντας, παράλληλα, και το παράδειγμα στις επόμενες γενιές να ακολουθήσουν και να εξελίξουν τα βήματά τους.

5.4.3 Γεννήσεις και Θάνατοι

Σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ, ο μέσος όρος γεννήσεων για το Δήμο Μύκης είναι ελαφρώς μεγαλύτερος από το μέσο όρο των θανάτων. Επομένως, ο πληθυσμός της περιοχής ανανεώνεται και δεν γερνάει. Το γεγονός αυτό, όσον αφορά το ανθρώπινο δυναμικό της περιοχής, σημαίνει ότι παραμένει σταθερό και δεν μειώνεται, με την προϋπόθεση ότι δεν θα υπάρξει μετανάστευση από την περιοχή, αλλά οι νεαροί κάτοικοι παραμένουν και προσφέρουν ως ανθρώπινο δυναμικό στον τόπο καταγωγής τους.

Οι πληθυσμιακές αναλύσεις θα πρέπει να αναλύονται και υπό το πρίσμα της κοινωνιολογίας. Η γεννητικότητα αποτελεί μια μορφή κοινωνικής συμπεριφοράς και συνεπώς καθορίζεται από κοινωνικούς κανόνες και πρότυπα τα οποία συμβάλλουν στην τελική διαμόρφωση των προσωπικών επιλογών. Η θρησκεία, η εθνικότητα και η φυλή είναι μεταβλητές οι οποίες αντιπροσωπεύουν την ομάδα με την οποία το άτομο ταυτίζεται και καθορίζουν τις επιλογές του. Η προσωπική επιλογή για τον επιθυμητό αριθμό παιδιών είναι ελεύθερη στο βαθμό που δεν παραβιάζει τους κανόνες αναπαραγωγής της κοινωνικής ομάδας (Στριγγλή, 2010).

5.4.4 Οικογενειακή κατάσταση

Ο αριθμός των διαζευγμένων γυναικών στην περιοχή, όπως παρατηρείται από τα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ, είναι πάρα πολύ μικρός (28 γυναίκες το 2001 και 41 το 2011). Οι αριθμοί αυτοί πιθανόν να υποδηλώνουν τη θέση της γυναίκας στην τοπική κοινωνία. Πιο συγκεκριμένα, λόγω της θρησκείας των Πομάκων, δεν είναι κοινωνικά αποδεκτό να διαλύεται ένας γάμος και να μένει μια γυναίκα διαζευγμένη. Όπως αναφέρεται και παραπάνω, έτσι και εδώ οι θεσμοί του γάμου διέπονται από κοινωνικούς κανόνες και πρότυπα.

5.4.5 Μετανάστευση

Η περιστασιακή μετανάστευση των αντρών της περιοχής μελέτης στο εξωτερικό αφορά στην αναζήτηση εργασίας. Από τη βιωματική εμπειρία της γράφουσας, η μη εύρεση εργασίας στην Ελλάδα με ικανοποιητικές αποδοχές ώστε να συντηρήσουν την οικογένειά τους, τους ωθεί σε αναζήτηση εργασίας σε ναυπηγεία του εξωτερικού. Επιστρέφουν στον τόπο καταγωγής τους για σύντομα χρονικά διαστήματα, έναν με τρεις μήνες, και έπειτα ξαναφεύγουν.

Και σε αυτήν την περίπτωση είναι φανερό ότι ο μόνιμος πυρήνας της πομάκινης κοινωνίας είναι οι γυναίκες που μένουν πίσω και μόνιμα στον τόπο καταγωγής τους. Οι άντρες οι οποίοι επιστρέφουν για διακοπές και μερικούς μήνες δεν συμμετέχουν στα κοινά με αποτέλεσμα να μην υπάρχει επαρκές ενδιαφέρον από τη μεριά τους για τον τόπο τους, και αντίστοιχα συνεργασία με αυτούς που προσπαθούν με διάφορες δράσεις να φέρουν την αλλαγή και τη βελτίωση στον τόπο όπου μεγάλωσαν.

Όσον αφορά τα αίτια της μόνιμης μετανάστευσης των Πομάκων από τον τόπο καταγωγής τους, θα μπορούσαν να διακριθούν σε δύο κατηγορίες, στα πολιτικά και στα οικονομικά αίτια. Στους πολιτικούς λόγους εντάσσεται ο φόβος που ένιωθαν στο παρελθόν τα μέλη της μειονότητας μπροστά στον κίνδυνο εκχριστιανισμού τους, που θεωρούσαν εσφαλμένα ότι υπάρχει. Για αυτόν το λόγο, κατά τη δεκαετία του 1980 αρκετοί μετανάστευσαν μόνιμα στη γειτονική Τουρκία. Στους οικονομικούς λόγους περιλαμβάνεται η αναζήτηση εργασίας. Πολλές οικογένειες μετανάστευσαν σε μεγάλα αστικά κέντρα, όπως τη Θεσσαλονίκη και την Αθήνα, εγκαταλείποντας τις αγροτικές εργασίες στον τόπο καταγωγής τους. Στη μετανάστευσή τους ίσως συνέβαλε και το κλείσιμο του συνεταιριστικού εργοστασίου επεξεργασίας τροφίμων ΣΕΒΑΘ Α.Ε. τη δεκαετία του 2000, το οποίο απασχολούσε πολλούς Πομάκους.

Από το 2010 και μετά, πολλές οικογένειες (από την Αθήνα κυρίως) επέστρεψαν πίσω στον τόπο καταγωγής τους, λόγω των οικονομικών συνθηκών και της μη εύρεσης εργασίας, από τους οποίους πολλοί άντρες επιλέγουν το δρόμο της ξενιτιάς, σε ναυπηγεία του εξωτερικού.

Επιπλέον, αρκετοί νέοι της περιοχής, οι οποίοι δεν θέλουν να συνεχίσουν στην τριτοβάθμια εκπαίδευση ή ακόμα και κάποιοι που έχουν ολοκληρώσει και την τριτοβάθμια εκπαίδευση, έχοντας ως πρότυπο τους μεγαλύτερους σε ηλικία συγγενείς τους επιλέγουν να εργαστούν στο εξωτερικό, όπου τους παρέχεται μεγαλύτερη αμοιβή από κάτι αντίστοιχο στην Ελλάδα. Όμως, οι νέοι επιστήμονες από την περιοχή, αποτελούν την υλική βάση για έναν αναπτυξιακό σχεδιασμό στην περιοχή (Χοτζάρ & Γεροντέλη, 2019).

5.4.6 Ανεργία και Απασχόληση

Αναλύοντας το διάγραμμα 13 στο κεφάλαιο της καταγραφής παρατηρείται ότι, το μεγαλύτερο ποσοστό ανέργων (63,5%) είναι απόφοιτοι δημοτικού ή δεν έχουν ολοκληρώσει το δημοτικό. Αυτό είναι αναμενόμενο αφού το μεγαλύτερο ποσοστό των ατόμων της περιοχής (74,5% για το 2011) ανήκει σε αυτό το επίπεδο εκπαίδευσης. Αντίστοιχα, ίδια εικόνα παρατηρείται και στο διάγραμμα 13, στους απασχολούμενους κατά επίπεδο εκπαίδευσης, όπου το 75% των απασχολούμενων είναι απόφοιτοι δημοτικού ή δεν έχουν ολοκληρώσει το δημοτικό.

Το ποσοστό ανεργίας στην περιοχή (11,45%) πιθανόν να οφείλεται στη θέση της γυναίκας (πολλές γυναίκες δεν εργάζονται, παρόλα αυτά εγγράφονται στα μητρώα του ΟΑΕΔ ώστε να επωφελούνται από επιχορηγούμενα προγράμματα όταν αυτά υπάρχουν) και στους

άντρες οι οποίοι εργάζονται πρόσκαιρα σε χώρες του εξωτερικού, οι οποίοι με την επιστροφή τους στην Ελλάδα εγγράφονται στα μητρώα των ανέργων έως ότου ξαναφύγουν για δουλειά στο εξωτερικό.

Στο διάγραμμα 14, όπου παρουσιάζεται ο οικονομικά ενεργός και μη πληθυσμός της περιοχής, παρατηρείται υψηλό ποσοστό οικονομικά μη ενεργού πληθυσμού (65,3%). Σε αυτή την κατηγορία θα συμπεριλαμβάνονται τα παιδιά μικρής ηλικίας, τα οποία δεν εργάζονται, οι συνταξιούχοι και ένας σημαντικός αριθμός έγγαμων γυναικών οι οποίες είναι αφοσιωμένες στην οικογένεια και δεν εργάζονται, λόγω της θέσης της γυναίκας στην πομάκινη κοινωνία.

Στο διάγραμμα 15, όπου παρουσιάζεται η κατάσταση ασχολίας ανά φύλο, εμφανίζεται η μεγάλη διαφορά μεταξύ των δύο φύλων στην κατηγορία «Λοιποί», στην οποία οι γυναίκες είναι κατά 36,8% περισσότερες από τους άντρες. Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, σε αυτή την κατηγορία ανήκουν οι οικονομικά μη ενεργοί πολίτες και τα παιδιά.

Από το υποκεφάλαιο αυτό είναι ολοφάνερη η οικονομική εξάρτηση των γυναικών από τους συζύγους τους, αφού λόγω θρησκείας, κοινωνικών προτύπων και άλλων παραγόντων οι γυναίκες παραδοσιακά δεν εργάζονται και μένουν στο σπίτι όπου φροντίζουν το νοικοκυριό και την ανατροφή των παιδιών.

5.4.7 Επίπεδο εκπαίδευσης

Στο υποκεφάλαιο αυτό απεικονίζεται το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο του πληθυσμού του Δήμου Μύκης. Από τα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ, προκύπτει ότι κατά τις απογραφές του 1991 και του 2001 πάνω από το 50% του πληθυσμού της περιοχής (από 10 ετών και άνω) είναι απόφοιτοι δημοτικού. Πιο συγκεκριμένα, στην απογραφή του 1991, το 53,4% είναι απόφοιτοι δημοτικού, εκ των οποίων το 51,7% είναι γυναίκες. Ενώ στην απογραφή του 2001, το 57% είναι απόφοιτοι δημοτικού, εκ των οποίων το 52,5% είναι γυναίκες. Στη συνέχεια, ακολουθεί πίνακας με τα ποσοστά κάθε απογραφής.

Πίνακας 24 Επί τοις % ποσοστά αποφοίτων στις διάφορες σχολικές βαθμίδες (στοιχεία: ΕΛ.ΣΤΑΤ., ίδια επεξεργασία).

	Δεν τελείωσαν δημοτικό	Απόφοιτοι δημοτικού	Απόφοιτοι γυμνασίου	Απόφοιτοι λυκείου	Απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης
1991	41,1%	53,4%	2,4%	2,4%	0,63%
2001	23%	57%	5,3%	2,8%	1,2%
2011	25,5%	49%	9,6%	4,8%	2,1%

Από τον πίνακα 24 παρατηρείται το μεγάλο ποσοστό του πληθυσμού της περιοχής το οποίο δεν έχει αποφοιτήσει από το δημοτικό. Με το πέρασμα των ετών παρατηρείται μείωση του ποσοστού αυτού σχεδόν στο μισό. Αντίστοιχα, οι απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης αποτελούσαν κατά την απογραφή του 1991 ένα εξαιρετικά μικρό ποσοστό (0,63%). Το ποσοστό αυτό διαχρονικά αυξάνεται, αλλά όχι σε τόσο σημαντικό βαθμό.

Πίνακας 25 Επί τοις % ποσοστά αποφοίτων ανά φύλο (στοιχεία: ΕΛ.ΣΤΑΤ., ίδια επεξεργασία).

	Απόφοιτοι δημοτικού		Δεν τελείωσαν το δημοτικό	
	άντρες	γυναίκες	άντρες	γυναίκες
1991	48,3	51,7	41,3	58,7
2001	47,5	52,5	36,6	63,4
2011	47,2	52,8	39,7	60,3

Από τον παραπάνω πίνακα, παρατηρούνται οι διαφορές μεταξύ αντρών και γυναικών σε δύο από τα επίπεδα εκπαίδευσης, στους αποφοίτους δημοτικού και σε όσους δεν έχουν τελειώσει το δημοτικό. Όπως φαίνεται και από τον πίνακα, δεν παρατηρούνται σημαντικές διαφορές μεταξύ των δύο φύλων στην κατηγορία των αποφοίτων δημοτικού. Από την άλλη πλευρά, στην κατηγορία όσων δεν έχουν ολοκληρώσει το δημοτικό, παρατηρείται διαφορά μεταξύ των δύο φύλων στις απογραφές του 2001 και του 2011. Αυτή η διαφοροποίηση μπορεί να οφείλεται στους λόγους που αναφέρονται και παραπάνω (θέση της γυναίκας, κοινωνικά πρότυπα κλπ), αλλά και σε δημογραφικούς λόγους όπως είναι η μακροβιότητα των γυναικών σε αντίθεση με των αντρών.

Πίνακας 26 Επί τοις % ποσοστά αποφοίτων ανά φύλο (στοιχεία: ΕΛ.ΣΤΑΤ., ίδια επεξεργασία).

	Απόφοιτοι γυμνασίου		Απόφοιτοι λυκείου		Απόφοιτοι τριτοβάθμιας	
	άντρες	γυναίκες	άντρες	γυναίκες	άντρες	γυναίκες
1991	79,1%	20,9%	70%	30%	98,8%	1,2%
2001	78,4%	21,6%	79,3%	20,7%	94,8%	5,2%
2011	67,5%	32,5%	70,8%	29,2%	82,8%	17,2%

Από τον παραπάνω πίνακα, παρατηρούνται τα μικρά ποσοστά γυναικών ανά επίπεδο εκπαίδευσης. Είναι αξιοσημείωτα τα μικρά ποσοστά γυναικών που είναι απόφοιτες τριτοβάθμιας εκπαίδευσης κατά τις απογραφές του 1991 και 2001. Παρατηρείται αλλαγή σε αυτό το πρότυπο με αύξηση του ποσοστού αυτού στην απογραφή του 2011, το οποίο επιβεβαιώνει και τη μείωση της σχολικής διαρροής των γυναικών που αναφέρεται στη βιβλιογραφία (βλ. αντίστοιχο κεφάλαιο καταγραφής της υφιστάμενης κατάστασης). Στις άλλες δύο βαθμίδες (απόφοιτοι γυμνασίου και απόφοιτοι λυκείου) δεν παρατηρούνται σημαντικές διαφορές με το πέρασμα των ετών.

5.4.8 Μαθητική Διαρροή

Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία (όπως αναγράφεται στο αντίστοιχο κεφάλαιο της υφιστάμενης κατάστασης), η μαθητική διαρροή πλήττει κυρίως τα κορίτσια της περιοχής. Και αυτό το στοιχείο αποτελεί απόρροια της θέσης της γυναίκας στην τοπική κοινωνία, διότι θεωρείται ότι αφού δεν χρειάζεται να εργαστεί μια γυναίκα ως σύζυγος, δεν χρειάζεται να πάει και σχολείο. Με την πάροδο του χρόνου όμως, τα κοινωνικά αυτά πρότυπα έχουν αρχίσει σιγά σιγά να διαφοροποιούνται. Μέσα σε 5 χρόνια, όπως επισημαίνεται και στην καταγραφή, η

σχολική διαρροή των κοριτσιών μειώθηκε κατά 50%. Σήμερα, οι γυναίκες της περιοχής είναι ενδυναμωμένες, πιο ανεξάρτητες, εργάζονται και συνεχίζουν τις σπουδές τους έως και την τριτοβάθμια εκπαίδευση.

Σε σχολεία της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης σε αμιγείς οικισμούς Πομάκων, λόγω ελλιπούς ελληνομάθειας των μαθητών και των δυσκολιών που αντιμετωπίζουν εξαιτίας της πολυγλωσσίας τους, οι καθηγητές είναι επιεικείς και δεν αφήνουν κάποιον μαθητή στην ίδια τάξη, παρόλο που δεν έχουν τα εφόδια και τις απαραίτητες γνώσεις για αυτό. Συνέπεια αυτής της επιεικειας είναι οι μεγάλες δυσκολίες που αντιμετωπίζουν στη συνέχεια τα παιδιά αυτά όταν εισέρχονται στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Στην πλειοψηφία τους τα παιδιά αυτά δεν ολοκληρώνουν τις σπουδές τους μέσα στον προβλεπόμενο χρόνο, ενώ είναι αρκετά που εγκαταλείπουν την προσπάθεια και επιλέγουν να εργαστούν (όπως αρκετοί συγγενείς τους) στο εξωτερικό ως ανειδίκευτοι εργάτες.

5.4.9 Εθελοντισμός

Όπως φαίνεται και από τη θρησκεία των Πομάκων, κυριαρχεί η φιλανθρωπία και η αλληλεγγύη. Οι εθελοντικές δράσεις των κατοίκων της περιοχής εστιάζουν στη βοήθεια του συνανθρώπου τους που βρίσκεται σε ανάγκη. Αυτά τα στοιχεία είναι σημαντικά εργαλεία για έναν αναπτυξιακό σχεδιασμό στην περιοχή. Επιπλέον εργαλεία είναι η συνεργασία, ομαδικότητα, κριτική σκέψη, τα οποία θα βοηθήσουν τους Πομάκους να βελτιώσουν τις συνθήκες στον τόπο καταγωγής τους.

5.5 Ανάλυση Οικονομικής Πραγματικότητας

5.5.1 Απασχόληση

Στο διάγραμμα 19 παρατίθεται η κατάσταση ασχολίας των κατοίκων του Δήμου Μύκης κατά φύλο. Η συντριπτική πλειοψηφία των οικονομικά μη ενεργών πολιτών (το 82,7%) είναι γυναίκες.

5.5.2 Τομείς Παραγωγικότητας

Όσον αφορά τους τρεις τομείς παραγωγικότητας, στο Δήμο Μύκης οι εργαζόμενοι απασχολούνται πρωτίστως στον πρωτογενή τομέα, στη συνέχεια στο δευτερογενή και το μικρότερο ποσοστό απασχολείται στον τριτογενή τομέα. Αντίστροφο πρότυπο ακολουθεί συνολικά η Π.Ε. Ξάνθης με την πλειοψηφία (60,7%) να απασχολείται στον τριτογενή τομέα παραγωγικότητας και το μικρότερο (17,9%) στον πρωτογενή.

Στο διάγραμμα 24 παρατηρείται ότι το 48,1% είναι γεωργοί και κτηνοτρόφοι, το 24% είναι τεχνίτες, το 10,1% είναι ανειδίκευτοι εργάτες και το 8,8% απασχολείται στην παροχή υπηρεσιών.

Το 37,8% των απασχολούμενων στο Δήμο Μύκης εργάζονται σε άλλον Δήμο ή άλλη χώρα από το Δήμο καταγωγής τους. Σε αυτό το ποσοστό εντάσσονται και όλοι όσοι εργάζονται ως ανειδίκευτοι εργάτες σε ναυπηγεία του εξωτερικού.

5.5.3 Πρωτογενής τομέας παραγωγής

5.5.3.1 Γεωργία

Σε σχέση με τις καλλιέργειες στην περιοχή, από την καταγραφή των κλιματολογικών στοιχείων και από τα στοιχεία για τη γεωμορφολογία της περιοχής μελέτης, παρατηρείται ότι δεν είναι δυνατή η καλλιέργεια μεγάλης ποικιλίας διαφορετικών ειδών. Το καλοκαίρι χαρακτηρίζεται από μειωμένες τιμές βροχόπτωσης, το οποίο αποτελεί πρόβλημα παρόλο που η περιοχή έχει πλούσιο υπόγειο υδρογραφικό δίκτυο. Επιπλέον, όσον αφορά τη γεωμορφολογία της περιοχής, χαρακτηρίζεται από έντονο ανάγλυφο, με συνεχή εναλλαγή στην κλίση. Αυτά τα χαρακτηριστικά του εδάφους δυσχεραίνουν την εκτεταμένη γεωργική καλλιέργεια, αφού καθιστά δύσκολη και την πρόσβαση σε γεωργικά οχήματα/ μηχανήματα.

Έως πρόσφατα, στην περιοχή οι κάτοικοι καλλιεργούσαν σε πολύ μεγάλο βαθμό καπνό (το 89% των καλλιεργούμενων στρεμμάτων στην περιοχή ήταν καπνοκαλλιέργειες, σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΛ.ΣΤΑΤ. για το 2016), οι πατάτες αποτελούν την αμέσως επόμενη μεγαλύτερη σε έκταση καλλιέργεια στην περιοχή (11,3%). Επιπλέον, είναι σύνηθες η κάθε οικογένεια να είναι αυτάρκης όσον αφορά τα φρούτα και λαχανικά. Ο καθένας καλλιεργεί τα δικά του και είναι συχνό να ανταλλάσσουν μεταξύ τους αυτά που παράγουν.

5.5.3.2 Κτηνοτροφία

Όσον αφορά την κτηνοτροφία, είναι μικρό το ποσοστό των Πομάκων (7,23%) που διατηρεί παραγωγικά ζώα. Όπως προκύπτει και από τα παραπάνω, οι Πομάκοι ασχολούνται περισσότερο με τη γεωργία, παρά με την κτηνοτροφία. Βέβαια, όσοι Πομάκοι επαναπατρίστηκαν τα τελευταία χρόνια, επέλεξαν να ασχοληθούν με την κτηνοτροφία, αφού οι καπνοκαλλιέργεια πλέον έχει αρχίσει να φθίνει και να αντικαθίσταται από άλλες καλλιέργειες.

Παρατηρείται αύξηση των ζωικών μονάδων κατά το έτος 2011, η οποία μπορεί να οφείλεται στη σταδιακή εγκατάλειψη της καλλιέργεια καπνού στην περιοχή, στον επαναπατρισμό και ενασχόληση των κατοίκων με τα κτηνοτροφικά ή σε κτηνοτροφικές επιδοτήσεις και αναδασμούς.

5.5.3.3 Δασοπονία

Στο διάγραμμα 28 παρουσιάζονται οι διαθέσιμες εκτάσεις ανά ποσοστό του Δήμου Μύκης. Το 58% αποτελείται από δασικές εκτάσεις και μόνο το 10% είναι αγροί, από αυτό προκύπτει ότι η περιοχή έχει μικρή έκταση για καλλιέργειες η οποία αξιοποιείται από τους κατοίκους της. Το μικρό ποσοστό αγροτικών εκτάσεων οφείλεται, όπως αναφέρεται και παραπάνω, κυρίως στο έντονο ανάγλυφο της περιοχής μελέτης.

Εκτός από την ξυλεία, τη μελισσοκομεία και ένα μικρό ποσοστό βόσκησης που καλύπτουν οι δασικές εκτάσεις στην περιοχή, όπως αναφέρεται και στο κεφάλαιο της καταγραφής, τα μη ξυλώδη δασικά προϊόντα θα μπορούσαν να αποτελέσουν μέσο στήριξης της οικονομίας της ορεινής περιοχής, αλλά και ανάδειξης των δασικών της οικοσυστημάτων.

Ορισμένα από αυτά τα δασικά προϊόντα είναι τα εδάδιμα μανιτάρια και οι τρούφες, τα αρωματικά και φαρμακευτικά φυτά και οι καρποί και τα φρούτα του δάσους (Στάρα, 2019).

Για την αποτελεσματικότερη αξιοποίηση των μη ξυλωδών δασικών προϊόντων της περιοχής, θα μπορούσαν να διοργανωθούν workshops στα οποία οι κάτοικοι της περιοχής θα ενημερωθούν για τη σωστότερη και αποδοτικότερη αξιοποίηση των προϊόντων αυτών (Στάρα, 2019).

Επιπλέον, το δασικό οικοσύστημα της περιοχής μπορεί να αξιοποιηθεί και για υπαίθρια αναψυχή, αλλά και περιβαλλοντική ενημέρωση – εκπαίδευση. Δραστηριότητες αναψυχής είναι κυρίως το υπαίθριο γεύμα, απλά και άτυπα παιχνίδια, η ξεκούραση και χαλάρωση, η πεζοπορία – περιήγηση και η απόλαυση της φύσης και του τοπίου, καθώς και η γνωριμία και κατανόηση των ιδιαίτερων στοιχείων του δασικού οικοσυστήματος. Σε αυτές τις δραστηριότητες θα συμμετέχουν όχι μόνο οι κάτοικοι της ορεινής περιοχής, αλλά και όλοι όσοι επιθυμούν να ξεφύγουν από τη ρουτίνα ή την ένταση της αστικής ζωής (Κασιούμης, 2010).

Εικόνα 45. Αριστερά: Δάσος Δασικής Πεύκης (*Pinus sylvestris*), δεξιά: δάσος Οξιάς (*Fagus sp.*) (προσωπικό αρχείο Χοτζάρ Νεϊλάν).

5.5.4 Δευτερογενής τομέας παραγωγής

Σύμφωνα με τα στοιχεία που παρατίθενται στο αντίστοιχο κεφάλαιο της καταγραφής της υφιστάμενης κατάστασης για την περιοχή μελέτης (πίνακας 17), είναι πολύ μικρός ο αριθμός βιοτεχνιών και βιομηχανιών στην περιοχή. Το έντονο ανάγλυφο της περιοχής και σε αυτή την περίπτωση, δεν επιτρέπει την εγκατάσταση εκτενών βιοτεχνικών μονάδων. Ως επακόλουθο της απουσίας τέτοιων μονάδων στην περιοχή, οι κάτοικοι της περιοχής οι οποίοι δεν απασχολούνται

στη γεωργία και κτηνοτροφία, αναζητούν εργασία σε βιοτεχνίες και βιομηχανίες σε άλλες περιοχές, σε άλλους δήμους του Νομού ή ακόμα και σε άλλους νομούς, χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η Καβάλα.

Επιπλέον, το κλείσιμο των βιομηχανιών ΣΕΚΑΠ και ΣΕΒΑΘ αποτελούν ένα επιπλέον πλήγμα και για τους κατοίκους του Δήμου Μύκης οι οποίοι εργάζονταν εκεί και έπρεπε να μετακινηθούν αλλού για εύρεση εργασίας.

5.5.5 Τριτογενής τομέας παραγωγής

Σε ό,τι αφορά τον τριτογενή τομέα παραγωγής στην περιοχή δεν είναι πολύ ανεπτυγμένος. Σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΛ.ΣΤΑΤ., τα οποία παρουσιάζονται στον πίνακα 18, ο μεγαλύτερος αριθμός των επιχειρήσεων στην περιοχή αφορούν το λιανικό εμπόριο και στη συνέχεια ακολουθούν οι επιχειρήσεις εστίασης. Οι δομές φιλοξενίας εντοπίζονται μόνο σε οικισμούς με ιαματικά λουτρά. Για την αποφυγή συγκέντρωσης όλων των δομών φιλοξενίας σε ορισμένους μόνο οικισμούς της περιοχής μελέτης, θα μπορούσαν να δημιουργηθούν παραδοσιακοί ξενώνες και σε άλλους οικισμούς οι οποίοι μπορούν να προσφέρουν στους επισκέπτες άλλου είδους δραστηριότητες, όπως για παράδειγμα μια ξενάγηση στους πομάκιους παραδοσιακούς οικισμούς ή μια πεζοπορία στο δάσος της Χαϊντού.

5.6 Ανάλυση Φυσικής Πραγματικότητας

5.6.1 Γεωμορφολογία εδάφους

Η μορφολογία του εδάφους, όπως αναφέρεται και σε αρκετές περιπτώσεις παραπάνω, αποτελεί περιοριστικό παράγοντα για διάφορες δραστηριότητες στην περιοχή. Κάποιες από αυτές είναι το είδος της καλλιέργειας και οι καλλιεργητικές πρακτικές, η εγκατάσταση βιομηχανιών, το οδικό δίκτυο. Η γεωμορφολογία αποτελεί, επίσης, αιτία απομόνωσης για τις ορεινές περιοχές, όπως είναι και η περιοχή μελέτης.

5.6.2 Ρήγματα

Η χαμηλή εμφάνιση σεισμικής δραστηριότητας στην περιοχή αποτελεί ενθαρρυντικό στοιχείο για τη χωροθέτηση μικρών οικογενειακών παραγωγικών και βιοτεχνικών μονάδων στην ευρύτερη περιοχή της Π.Ε. Ξάνθης, οι οποίες θα προσφέρουν θέσεις εργασίας και στους κατοίκους του Δήμου Μύκης.

5.6.3 Υδρογραφία – Ποταμοί

Οι ποταμοί της περιοχής συνδυάζουν φυσική ομορφιά με στοιχεία πολιτισμού. Η ιχθυοπανίδα της περιοχής εμφανίζεται πλούσια και με παρουσία ενδημικών ειδών. Η πλούσια αυτή φύση της περιοχής θα αποτελέσει έμπνευση για προγράμματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης για τα σχολεία, αλλά και για εξορμήσεις.

5.6.4 Κλιματολογικά χαρακτηριστικά

Οι κλιματολογικές συνθήκες και η κατανομή των βροχοπτώσεων κατά τη διάρκεια του χρόνου σε μια περιοχή, είναι στενά συνδεδεμένα με τη γεωργία. Όπως παρουσιάζεται στο διάγραμμα 28, τους μήνες Ιούλιο-Σεπτέμβριο οι βροχοπτώσεις είναι μικρότερες σε σχέση με

τους υπόλοιπους μήνες του χρόνου. Το καλοκαίρι, λόγω του χαμηλού ποσοστού βροχοπτώσεων, εμφανίζεται πρόβλημα λειψυδρίας στην περιοχή, το οποίο επιδεινώνεται εξαιτίας των καπνοκαλλιεργειών, οι οποίες απαιτούν μεγάλες ποσότητες νερού.

Διάφορα είδη πανίδας και χλωρίδας, όπως ορισμένα είδη μαλακίων και φυκών, θα μπορούσαν, με την κατάλληλη παρακολούθησή τους, να αποτελούν βιοδείκτες για την περιοχή, με σκοπό για παράδειγμα την παρακολούθηση της ποιότητας των υδάτων ή των εδαφών.

5.6.5 Οικοσυστήματα, χλωρίδα και πανίδα, Προστατευόμενες Περιοχές

Το πλούσιο φυσικό τοπίο της περιοχής είναι σημαντικό να προστατευτεί, ώστε να διατηρηθεί και η πλούσια βιοποικιλότητα της περιοχής. Τα μοναδικά αυτά οικοσυστήματα, αφού πρώτα μελετηθούν ως προς τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής σε αυτά ή τις επιπτώσεις από άλλες ανθρωπογενείς δραστηριότητες, θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν από την τοπική κοινωνία για την υλοποίηση προγραμμάτων περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, περιηγήσεις οικοτουριστικού ενδιαφέροντος, τη δημιουργία μονοπατιών και άλλα, τα οποία θα συνεισφέρουν στην ευαισθητοποίηση, ενημέρωση, γνώση και δραστηριοποίηση των νέων παιδιών – και όχι μόνο- γύρω από τη βιοποικιλότητα και τα οικοσυστήματα της περιοχής τους.

5.6.6 Κάλυψη γης – χρήσεις γης – βοσκήσιμες περιοχές

Στους χάρτες κάλυψης γης (χάρτες 6, 7 & 8) αποτυπώνεται η μεταβολή στην κάλυψη γης στην περιοχή μελέτης. Όπως παρατηρείται εκεί, ο δήμος αποτελείται σχεδόν ολοκληρωτικά από δασικές εκτάσεις. Όσον αφορά τις μεταβολές στην κάλυψη γης με το πέρασμα των χρόνων είναι πολύ μικρές. Για αυτό το λόγο, θα μπορούσε κανείς να πει ότι η περιοχή έχει διατηρήσει τη φυσική της ομορφιά, χωρίς να έχει υποστεί σε μεγάλο βαθμό τις ανθρωπογενείς δραστηριότητες.

5.6.7 Ιαματικές πηγές

Από τις βιβλιογραφικές αναφορές και την επιτόπια επίσκεψη στην περιοχή μελέτης, παρατηρείται ότι οι ιαματικές πηγές στο Δήμο Μύκης αξιοποιούνται μόνο για λουτροθεραπεία. Προσπάθειες αξιοποίησης των θερμών πηγών της περιοχής, πέραν των ιαματικών λουτρών, έχουν γίνει στο παρελθόν. Ένα παράδειγμα αποτελεί μια πιλοτική εφαρμογή του Εθνικού Ιδρύματος Αγροτικής Έρευνας (ΕΘ.Ι.ΑΓ.Ε.), το οποίο σχεδίασε, εγκατέστησε και προσέφερε σύστημα θέρμανσης με γεωθερμική ενέργεια στο Γυμνάσιο Θερμών Ξάνθης. Το σύστημα θέρμανσης βασίστηκε στην απόληψη θερμικής ενέργειας από τα απορριπτόμενα θερμά νερά των ιαματικών πηγών, με χρήση επιφανειακού εναλλάκτη θερμότητας στο σημείο απόρριψης και αερόθερμων (fancoils) στις αίθουσες διδασκαλίας (ΕΘ.Ι.ΑΓ.Ε, χ.η.). Από την επίσκεψη στην περιοχή διαπιστώθηκε πως η εγκατάσταση βρίσκεται πλέον εκτός λειτουργίας.

Οι θερμές πηγές της περιοχής, εκτός από λουτροθεραπεία, θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν για θέρμανση των γύρω κατοικιών της περιοχής, θέρμανση των σχολείων, των ξενώνων και των δημοσίων υπηρεσιών στους οικισμούς όπου εντοπίζονται οι θερμές πηγές. Επιπλέον, θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν για τα θερμοκήπια της περιοχής κατά τους χειμερινούς μήνες και τη ξήρανση φυτών, όπως καπνού και τσάι του βουνού. Άλλες χρήσεις των θερμών πηγών, σύμφωνα με τους Lund & Boyd (2016), είναι η αξιοποίηση σε παραγωγικές μονάδες, όπως για παράδειγμα για την παστερίωση του γάλακτος, για το λιώσιμο του πάγου, για ζεστό νερό για μπάνιο και για κτηνοτροφικές μονάδες.

Εικόνα 46. Αριστερά: το Γυμνάσιο Θερμών στο οποίο εφαρμόστηκε θέρμανση με χρήση γεωθερμικής ενέργειας, δεξιά: σχετική πινακίδα δίπλα στο Γυμνάσιο Θερμών (προσωπικό αρχείο Νεϊλάν Χοτζάρ)

5.6.8 Ορεινά μονοπάτια

Οι σηματοδοτημένες διαδρομές της περιοχής συνδυάζουν τον πολιτισμό και τη φύση. Μπορούν να διασχίζουν σημεία πολιτισμικού ενδιαφέροντος και σημεία με φυσιολατρικό και γεωλογικό ενδιαφέρον, τα οποία εξασφαλίζουν μια ευχάριστη εμπειρία πεζοπορίας και θα παρακινούν τόσο τους επισκέπτες, όσο και τους ντόπιους να ξεκινήσουν το περπάτημα και να γνωρίσουν τη φύση και τον πολιτισμό της περιοχής. Επιπλέον, τα μονοπάτια αυτά έχουν τη δυνατότητα να γίνουν ευρέως γνωστά μέσω μιας εφαρμογής στα κινητά τηλέφωνα, το διαδίκτυο και τον τοπικό τύπο, το οποίο θα προσελκύσει περισσότερους περιπατητές οι οποίοι θα ενδιαφερθούν να γνωρίσουν το φυσικό και πολιτισμικό πλούτο της περιοχής (Pathsofgreece.gr).

5.6.9 Ρύπανση περιβάλλοντος

Με μια επίσκεψη στην περιοχή μελέτης, το πιο ορατό πρόβλημα που μπορεί κανείς να εντοπίσει είναι αυτό της απόρριψης απορριμμάτων στους ποταμούς. Η έλλειψη περιβαλλοντικής συνείδησης και προστασίας του κοινού μας «σπιτιού», δηλαδή του πλανήτη Γη, είναι ένα πρόβλημα το οποίο πηγάζει από τη συνολική έλλειψη παιδείας των κατοίκων της περιοχής. Στην επιτόπια έρευνα, παρατηρήθηκε ότι οι κάτοικοι της περιοχής απορρίπτουν ό, τι δεν τους είναι πλέον χρήσιμο σε ποτάμια, φαράγγια, στους δρόμους και γενικότερα στον περιβάλλοντα χώρο τους.

Τα τελευταία χρόνια έχουν τοποθετηθεί στην περιοχή μπλε κάδοι ανακύκλωσης συσκευασιών και έχει γίνει και σχετική ενημέρωση των κατοίκων για τη χρήση τους και τα υλικά τα οποία μπορούν να απορρίπτονται σε αυτούς. Παρόλα αυτά, όπως αποτυπώθηκε και από την επιτόπια επίσκεψη, λίγοι είναι οι κάτοικοι του Δήμου οι οποίοι κάνουν διαλογή στα απορρίμματά τους. Η συνηθέστερη εικόνα μέσα στους μπλε κάδους είναι τα μικτά απορρίμματα.

Η αλόγιστη χρήση φυτοφαρμάκων και χημικών λιπασμάτων για τις καλλιέργειες στην περιοχή, δημιουργούν προβλήματα. Από μετρήσεις του Εθνικού Δικτύου Παρακολούθησης Υδάτων της Γενικής Γραμματείας Υδάτων, για τα έτη 2014-2015, βρέθηκαν στο νερό του ποταμού Κόσυνθου αρσενικό, ορθοφωσφορικά, νιτρικά, νιτρώδη και άλλες χημικές ενώσεις οι οποίες προέρχονται από φυτοφάρμακα και λιπάσματα (Ειδική Γραμματεία Υδάτων, ypeka.gr). οι χημικές αυτές ενώσεις εκτός από ρύπανση του περιβάλλοντος και θανάτωση της έμβιας ζωής σε αυτό, προκαλούν προβλήματα και στην ανθρώπινη υγεία.

Εικόνα 47 Απορρίμματα στον οικισμό Πάχνη (προσωπικό αρχείο Νεϊλάν Χοτζάρ).

Εικόνα 48 Απορρίμματα στον οικισμό Πάχνη (προσωπικό αρχείο Νεϊλάν Χοτζάρ).

5.6.10 Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης

Είναι βιωματικά και επιστημονικά τεκμηριωμένο από τις πιο πρόσφατες, αξιόπιστες και εμπειρισταωμένες εκθέσεις διεθνών και ευρωπαϊκών οργανισμών για την παρακολούθηση του παγκόσμιου περιβάλλοντος (πχ. UNEP-Global Environment Outlook (GEO), EEA - The European environment state and outlook), ότι η κατάσταση του περιβάλλοντος έχει επιδεινωθεί ραγδαία τα τελευταία χρόνια, ενώ η σχέση ανθρώπου-φύσης έχει εμφανώς και σοβαρά διαταραχθεί. Σε αυτές τεκμηριώνεται η επιβραδυνόμενη και μη-βιώσιμη πορεία διαχείρισης του περιβάλλοντος και βελτίωσης της ανθρώπινης ευημερίας, παρά τους πάνω από 500 διεθνώς συμφωνηθέντες, στόχους και προοπτικές.

Η φιλοσοφία της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης αναγνωρίζει τον πολυδιάστατο και πολύπλοκο χαρακτήρα και τις αλληλεξαρτήσεις μεταξύ των προβλημάτων του περιβάλλοντος ως «όλου» και της ανάπτυξης και μιλάει για ολοκληρωμένες διεπιστημονικές προσεγγίσεις στην προσπάθεια αντιμετώπισής τους. Αναφέρεται, μεταξύ άλλων στην ανάγκη ανάπτυξης κριτικής σκέψης και ολιστικής προσέγγισης αλλά και συνυπολογισμού όλων των διαστάσεων – κοινωνικών, πολιτικών, οικονομικών, πολιτισμικών, περιβαλλοντικών, τεχνολογικών- στην υλοποίηση των σχετικών προγραμμάτων (Γεροντέλη, 2016).

Σε συνέχεια των παραπάνω διαπιστώσεων, τα Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν σε μεγαλύτερο βαθμό από ευαισθητοποιημένους και συνειδητούς καθηγητές στα σχολεία της περιοχής, σε δράσεις που πιθανόν πραγματοποιούνται στο πλαίσιο της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης. Η επαφή με τη φύση και τα προβλήματα της περιοχής είναι σημαντική για τους μαθητές, ώστε να ευαισθητοποιηθούν, να αναπτυχθούν και να εξελιχθούν σε ενεργούς, συνειδητούς, μορφωμένους πολίτες, οι οποίοι θα ενδιαφέρονται για τον τόπο τους και θα συνδράμουν στη βελτίωσή του.

5.7 Ανάλυση Τεχνικής – τεχνολογικής Πραγματικότητας

5.7.1 Υποδομές

Όπως φαίνεται από τον πίνακα 26, οι κοινόχρηστοι χώροι στην περιοχή μελέτης είναι ελάχιστοι. Οι κοινόχρηστοι χώροι αποτελούν σημεία κοινωνικοποίησης και ανταλλαγής απόψεων και ιδεών ανάμεσα σε ομάδες ανθρώπων. Επιπλέον, αποτελούν έναν ασφαλή για παιχνίδι χώρο για τα παιδιά, τα οποία στα χωριά συνήθως παίζουν στο δρόμο με τον κίνδυνο από τα διερχόμενα οχήματα.

Οι αθλητικές εγκαταστάσεις είναι εξίσου σημαντικές, αφού σε αυτές μπορούν οι κάτοικοι του Δήμου να ψυχαγωγούνται, να γυμνάζονται, αλλά και να αναπτύσσουν το αίσθημα της ομαδικότητας και συνεργασίας μεταξύ τους.

Επιπρόσθετα, ξανά στον πίνακα 26, παρουσιάζονται τα σχολεία σε κάθε οικισμό και η βαθμίδα τους. Όπως παρατηρείται, γυμνάσιο υπάρχει μόνο σε δύο οικισμούς, ενώ λύκειο μόνο σε έναν οικισμό του Δήμου Μύκης (το λύκειο στον Εχίνο είναι ιεροσπουδαστήριο). Ο πολύ μικρός αυτός αριθμός γυμνασίων και λυκείων στην περιοχή, συμβάλλει στην ύπαρξη της εκπαιδευτικής απομόνωσης στην περιοχή. Είναι κατανοητό πως δεν είναι εφικτό να υπάρχουν όλες οι βαθμίδες σε κάθε οικισμό, καθώς ο αριθμός των παιδιών κάθε οικισμού δεν θα το επιτρέπει. Παρόλα αυτά, θα μπορούσε να αυξηθεί ο αριθμός των σχολείων και οι σχολικές

υποδομές να είναι κατανομημένες έτσι μέσα στο Δήμο, ώστε να μην τίθεται θέμα απομόνωσης, λόγω της απόστασης των σχολικών μονάδων από τους μαθητές. Σε περιπτώσεις όπου οι καιρικές συνθήκες στην περιοχή είναι δυσμενείς και εμποδίζουν τη μετάβαση των μαθητών στο σχολείο το οποίο βρίσκεται σε άλλον οικισμό, μια λύση θα μπορούσε να είναι η δυνατότητα τηλεεκπαίδευσης. Δηλαδή να υπάρχει σε κάθε οικισμό μια αίθουσα κατάλληλα εξοπλισμένη, ώστε να υπάρχει η δυνατότητα ζωντανής αναμετάδοσης των μαθημάτων που γίνονται στο σχολείο, τις ημέρες που τα παιδιά δεν έχουν τη δυνατότητα να μεταβούν σε αυτό.

Σε σχέση με τις μονάδες περίθαλψης, στην περιοχή υπάρχει ένα ιατρικό κέντρο (στον Εχίνο), ενώ οι υπόλοιποι οικισμοί στους οποίους εμφανίζεται στον πίνακα 26 ότι υπάρχει μονάδα περίθαλψης, αυτή αφορά ιατρεία όπου τα επισκέπτεται αγροτικός γιατρός συγκεκριμένες ημέρες και ώρες την εβδομάδα. Όπως είναι γνωστό από την εμπειρική γνώση της γράφουσας, το ιατρικό κέντρο στον Εχίνο είναι υποστελεχωμένο και εμφανίζει σοβαρές ελλείψεις σε ιατρικά μηχανήματα. Πολλές είναι οι φορές όπου οι κάτοικοι του Δήμου χρειάζεται να μεταβούν στο νοσοκομείο της Ξάνθης, όταν δεν υπάρχει η δυνατότητα περίθαλψης τους στο ιατρικό αυτό κέντρο.

5.7.2 Διαχείριση Στερεών Αποβλήτων – Ανακύκλωση

Από το αντίστοιχο κεφάλαιο της καταγραφής παρατηρείται ότι, οι φορείς οι οποίοι είναι υπεύθυνοι για τη συγκομιδή των απορριμμάτων στο Δήμο, τόσο για τα μικτά απορρίμματα, όσο και για τα ανακυκλώσιμα, βρίσκονται εκτός του Δήμου Μύκης. Για την πιο αποτελεσματική συγκομιδή των απορριμμάτων της περιοχής, κρίνεται απαραίτητο υπεύθυνος να είναι ο ίδιος ο Δήμος, καθώς αυτός γνωρίζει καλύτερα τις ανάγκες και ιδιαιτερότητες της περιοχής.

Επιπλέον, στην περιοχή θα ήταν χρήσιμο να τοποθετηθούν και καφέ κάδοι οργανικών υλικών και πρασίνων, μιας και είναι αγροτική περιοχή και η ποσότητα από τα κλαδέματα και την οργανική βιομάζα από τον καθαρισμό των χωραφιών είναι μεγάλη. Σε επόμενο στάδιο, και εφόσον έχουν εκπαιδευτεί οι πολίτες στη διαλογή των απορριμμάτων τους, θα μπορούσε να χωροθετηθεί ένα πράσινο σημείο στην περιοχή.

Εικόνα 49 Κάδοι απορριμμάτων στην Πάχνη (προσωπικό αρχείο Νεϊλάν Χοτζάρ).

5.7.3 Ύδρευση – Άρδευση – Πρακτικές άρδευσης

Όπως αναφέρεται και σε προηγούμενα κεφάλαια, το καλοκαίρι είναι εποχή λειψυδρίας για την περιοχή. Το πρόβλημα αυτό, μιας και δεν λύθηκε από τους τοπικούς φορείς, προσπαθούν να το περιορίσουν οι ίδιοι οι κάτοικοι της περιοχής με την εφευρετικότητά τους. Η μέθοδος την οποία σκέφτηκαν οι κάτοικοι είναι οι αυτοσχέδιες ομβροδεξαμενές, κάποιες από τις οποίες εντοπίστηκαν στην επιτόπια επίσκεψη. Στις αυτοσχέδιες αυτές ομβροδεξαμενές συλλέγεται το νερό της βροχής, με το οποίο στη συνέχεια οι κάτοικοι ποτίζουν τις καλλιέργειές τους, όταν υπάρχει έλλειψη άλλης πηγής νερού. Έτσι, με τη λαϊκή τους σοφία, οι κάτοικοι της περιοχής προσπαθούν να δώσουν λύσεις στα καθημερινά προβλήματα που αντιμετωπίζουν.

Εικόνα 50 Αυτοσχέδιες ομβροδεξαμενές στον οικισμό Αιμόνιο (προσωπικό αρχείο Νεϊλάν Χοτζάρ)

5.7.4 Δίκτυο Συγκοινωνιών

Το Δίκτυο Συγκοινωνίας στην περιοχή εμφανίζεται πολύ φτωχό. Είναι ξεκάθαρο ότι η έλλειψη συχνής συγκοινωνίας στην περιοχή συμβάλλει στην περαιτέρω απομόνωση της περιοχής, η οποία δεν είναι μόνο συγκοινωνιακή απομόνωση, αλλά συμβάλλει και στην εκπαιδευτική απομόνωση για τους οικισμούς στους οποίους δεν υπάρχουν όλες οι σχολικές βαθμίδες και αναγκάζονται τα παιδιά να μετακινούνται σε άλλους οικισμούς για να πάνε σχολείο. Επιπλέον, οι υφιστάμενη συγκοινωνία δεν εξυπηρετεί τους οικισμούς οι οποίοι δεν βρίσκονται πάνω στο κύριο οδικό δίκτυο της περιοχής. Τα πράγματα γίνονται ακόμα πιο δυσμενή όταν είναι αργία ή όταν οι καιρικές συνθήκες δεν επιτρέπουν στις συγκοινωνίες να μεταβούν στην περιοχή. Σε τέτοιες περιπτώσεις η μόνη λύση για τους μόνιμους κατοίκους της ορεινής αυτής περιοχής είναι το να είναι κάτοχοι μεταφορικού μέσου για να μπορούν να εξυπηρετούνται μόνοι τους.

5.7.5 Προγράμματα υλοποίησης έργων

Σε σχέση με τα προγράμματα τα οποία έχουν υλοποιηθεί ή θα υλοποιηθούν στην περιοχή, αυτά που αναφέρονται και ανήκουν στη διάσταση του πολιτισμού είναι προς μια θετική κατεύθυνση και φαίνεται ότι θα αναδείξουν και θα κάνουν περισσότερο γνωστή την ιδιαίτερη πολιτισμική ταυτότητα του τόπου. Το πρόγραμμα που αναφέρεται στη διάσταση της παιδείας, είναι εξίσου προς μια θετική κατεύθυνση, μιας και βοηθάει και ενισχύει την αυτοαπασχόληση πτυχιούχων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης από την περιοχή.

Τα προγράμματα που αφορούν τα λύματα και απορρίμματα συμβάλλουν στην προστασία του περιβάλλοντος και την ευαισθητοποίηση του κοινού (βιοαπόβλητα και προώθηση της οικιακής κομποστοποίησης).

Κεφάλαιο 6^ο

Συμπεράσματα - Συζήτηση

Στο παρόν κεφάλαιο αναπτύσσονται τα βασικότερα συμπεράσματα τα οποία απορρέουν συνολικά από την ανάλυση της πρωτογενούς και δευτερογενούς έρευνας της παρούσας εργασίας και διερευνάται εάν απαντώνται τα εξής ερευνητικά ερωτήματα:

Ποιοι είναι οι παράγοντες οι οποίοι συμβάλλουν στην εκπαιδευτική απομόνωση στην περιοχή;
Τι δράσεις έχουν υλοποιηθεί ή υλοποιούνται προς την άρση της εκπαιδευτικής απομόνωσης;
Πώς έχουν συνεισφέρει οι δράσεις αυτές; Έχει βελτιωθεί η κατάσταση;
Διασφαλίζεται η διατήρηση της ιδιαίτερης πολιτισμικής ταυτότητας και γλώσσας των κατοίκων της περιοχής; Εάν όχι, με ποιον τρόπο μπορούν να διαφυλαχτούν;
Τι δράσεις θα μπορούσαν να προταθούν ώστε να προβληθεί και να διατηρηθεί το γλωσσικό ιδίωμα της περιοχής;

Τα συμπεράσματα παρουσιάζονται χωρίς να διακρίνονται στις επιμέρους διαστάσεις της πραγματικότητας, ώστε να γίνεται φανερή η ολοκληρωμένη φύση της διαλεκτικής και αδιάσπαστης ενότητας της φυσικής και κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας της περιοχής μελέτης, δηλαδή οι σχέσεις, αλληλεπιδράσεις και αλληλεξαρτήσεις της οικονομίας, της κοινωνίας, της πολιτικής, του πολιτισμού και της τεχνικής/ τεχνολογίας, τόσο μεταξύ τους, όσο και με το ολικό περιβάλλον και την Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη στο χώρο και το χρόνο.

6.1 Εθνική συνείδηση των Πομάκων

Οι Πομάκοι αποτελούν αντικείμενο διαμάχης για την καταγωγή τους μεταξύ Ελλάδας, Βουλγαρίας και Τουρκίας. Αν και μεγάλο μέρος των Πομάκων νιώθουν εθνικά Έλληνες, όπως προκύπτει από την πρωτογενή, τη δευτερογενή έρευνα και τη βιοματική εμπειρία της γράφουσας, υπάρχουν και αυτοί που εμφανίζουν φιλοτουρκική τάση. Αυτό το αίσθημα προφανώς απορρέει από τη μακροχρόνια διατήρηση της επιτηρούμενης ζώνης στην περιοχή, κατά τη διάρκεια της οποίας υπήρχε περιορισμός μετακίνησης και έλεγχος των ατόμων -μη μόνιμων κατοίκων- οι οποίοι ήθελαν να επισκεφτούν την περιοχή. Εκτός αυτού, υπήρχαν και άλλοι περιορισμοί προς τα μέλη της μουσουλμανικής μειονότητας της Θράκης, οι οποίοι συνέβαλαν στον προσανατολισμό τους προς την Τουρκία, όπως το γεγονός ότι δεν τους επιτρεπόταν να βγάλουν δίπλωμα οδήγησης και δεν τους επιτρεπόταν να αγοράσουν κάποια ακίνητη περιουσία. Αυτοί οι περιορισμοί του ελληνικού κράτους, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι για αρκετά χρόνια το ελληνικό κράτος χαρακτήριζε όλη τη Μουσουλμανική Μειονότητα της Θράκης ως «τουρκική μειονότητα», οδήγησε αρκετούς Πομάκους να νιώθουν παραμελημένοι και να εμφανίζουν φιλοτουρκική τάση.

Σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση εθνικής συνείδησης στα Πομακόπουλα διαδραματίζει η μειονοτική εκπαίδευση, η εκπαιδευτική απομόνωση και η μη διδασκαλία της μητρικής τους γλώσσας. Όπως υποστηρίζει ο Παναγιωτίδης στη μελέτη του, ο τουρκοκεντρικός χαρακτήρας της μειονοτικής εκπαίδευσης είναι το βασικότερο στοιχείο της διαφοροποίησης των

μουσουλμανόπαιδων από τους υπόλοιπους Έλληνες μαθητές ως προς την εθνική συνείδηση. Επιπλέον, ο ορεινός απομονωμένος χαρακτήρας της περιοχής σε συνδυασμό με την εκπαιδευτική απομόνωση, συμβάλλουν στη διαμόρφωση εθνικής συνείδησης, αφού δεν υφίστανται αλληλεπιδράσεις με τους υπόλοιπους Έλληνες μαθητές. Εν συνεχεία, η μη διδασκαλία της μητρικής τους γλώσσας κάνει τα Πομακόπουλα να τη θεωρούν ασήμαντη και να παύουν να τη μιλούν. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί, κατά την επιτόπια έρευνα της παρούσας μελέτης, η παρατήρηση μιας ομάδας παιδιών δημοτικού να μιλάνε τούρκικα κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού τους αντί για πομάκικα. Το γεγονός αυτό ενισχύει το συμπέρασμα ότι η διδασκαλία της μητρικής γλώσσας είναι σημαντική για τη διατήρηση της ιδιαίτερης πολιτισμικής ταυτότητας των Πομάκων.

6.2 Συνθήκη της Λωζάννης και Μητρική Γλώσσα

Η Συνθήκη της Λωζάννης θεωρείται η βάση αναφοράς της μειονοτικής εκπαίδευσης και είναι αυτή που κατοχυρώνει τη διδασκαλία της μητρικής ή μειονοτικής γλώσσας. Επίσης, η Συνθήκη των Σεβρών, το εσωτερικό νομοθετικό πλαίσιο και ευρωπαϊκές διατάξεις δεσμεύουν την Ελλάδα για την προστασία της μητρικής γλώσσας των μελών μιας μειονότητας. Παρόλα αυτά, τίποτα από τα παραπάνω δεν συμβαίνει με τα Πομάκικα. Αυτό συμβαίνει διότι η πολιτεία εκλαμβάνει τη μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης ως ομοιόμορφη και αναγνώρισε ως μειονοτική γλώσσα μόνο την τούρκικη, υποχρεώνοντας έτσι και τους Πομάκους και τους Ρομά, οι οποίοι έχουν διαφορετική μητρική γλώσσα, να εκπαιδεύονται στα τούρκικα σαν να ήταν αυτή η μητρική τους γλώσσα, παραβιάζοντας έτσι τις παραπάνω συνθήκες.

Η μη διδασκαλία και χρήση της πομάκικης γλώσσας εκτός οικογενειακού κύκλου, δίνει την εντύπωση στους Πομάκους ότι η γλώσσα τους, η οποία αποτελεί μια προφορική ακόμα γλώσσα, δεν είναι σημαντική και απαξιώνεται, οδηγώντας τη σε **γλωσσική αυτοκτονία** (language suicide). Αυτός ο γλωσσικός ευνουχισμός των Πομάκων είναι πολύ πιθανό να οδηγήσει σταθερά προς τον πολιτιστικό τους αφανισμό, εάν δεν υπάρξουν δράσεις για την εμπόδισή του. Αποτέλεσμα του γλωσσικού ευνουχισμού και των σπουδών στην Τουρκία, σύμφωνα με τη μελέτη του Παναγιωτίδη, είναι το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο και η αδυναμία ένταξης και προσαρμογής στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα να δημιουργούν ένα φάυλο κύκλο, μέσα στον οποίο αναπαράγεται η κοινωνική υποβάθμιση και εντείνονται οι κοινωνικές διακρίσεις, φαινόμενα, που σε κάθε περίπτωση χρησιμοποιούνται για την κατασκευή αλλοτριωμένης εθνικής συνείδησης.

Όσο οι Πομάκοι δεν εκφράζονται στη μητρική τους γλώσσα (μητρική, προφορική και γραπτή), θα συρρικνώνονται πολιτιστικά και θα αλλοτριώνονται εθνοφυλετικά. Επομένως, η πομάκικη γλώσσα απειλείται να εξαφανιστεί με την πάροδο του χρόνου, εάν δεν ληφθούν τα κατάλληλα μέτρα προστασίας της τόσο από την πολιτεία, αλλά κυρίως από τους ίδιους τους Πομάκους, οι οποίοι θα πρέπει να διεκδικήσουν τα δικαιώματά τους.

6.3 Μαθητική Διαρροή

Η σχολική διαρροή στην περιοχή άγγιξε το 65% κατά το 2000 (σύμφωνα με την έρευνα που είχε πραγματοποιηθεί στο πλαίσιο του ΠΕΜ). Ενώ, έως το 2011 το 53% των κατοίκων του

Δήμου Μύκης είχε τελειώσει μόνο το Δημοτικό. Όπως προκύπτει από την πρωτογενή και δευτερογενή έρευνα της παρούσας εργασίας, τα αίτια της σχολικής διαρροής είναι πολυδιάστατα:

- Η απομόνωση των ορεινών περιοχών η οποία είναι τόσο φυσική, γεωγραφική, κοινωνική όσο και εκπαιδευτική.
- Η απομόνωση η οποία προκλήθηκε από τη παρατεταμένη διατήρηση της επιτηρούμενης ζώνης στην περιοχή.
- Η έλλειψη εκπαιδευτικών υποδομών.
- Ο ορεινός, αγροτικός χαρακτήρας της περιοχής.
- Η ανεπαρκής ενημέρωση της ορεινής πομάκινης κοινωνίας για την εννιαετή υποχρεωτική εκπαίδευση.
- Ο κλειστός χαρακτήρας της πομάκινης κοινωνίας.
- Η προβληματική μειονοτική εκπαίδευση.

Ο ορεινός χαρακτήρας της περιοχής καθορίζει και τη διασπορά των οικισμών στον ορεινό όγκο της οροσειράς της Ροδόπης. Επομένως, σε πολλές περιπτώσεις δεν είναι εύκολη η πρόσβαση των μαθητών σε σχολικές δομές. Μέσω της έρευνας που πραγματοποιήθηκε, βρέθηκε ότι μόνο σε 3 από τους 61 οικισμούς του Δήμου υπάρχει Γυμνάσιο, ενώ μόνο σε 1 υπάρχει Γενικό Λύκειο και Επαγγελματικό Λύκειο. Συνεπώς, ο ορεινός χαρακτήρας σε συνδυασμό με τις ελάχιστες σχολικές μονάδες στην περιοχή, κάνουν τη μετακίνηση των μαθητών προς αυτές πολύ δύσκολη και απαγορευτική όταν οι καιρικές συνθήκες είναι δυσμενείς.

Η διατήρηση της μπάρας ελέγχου στην περιοχή έως το 1995 συνέβαλλε στην εκπαιδευτική απομόνωση, διότι απέτρεπε την αλληλεπίδραση της περιοχής με το αστικό κέντρο, άλλους ανθρώπους και πολιτισμούς. Επομένως, η καθημερινή μετακίνηση των δασκάλων και καθηγητών από το αστικό κέντρο προς την ορεινή περιοχή, ήταν δύσκολη.

Η κοινωνία των Πομάκων, μέχρι σχετικά πρόσφατα, ήταν κυρίως κτηνοτρόφοι, καλλιεργητές και ακολουθούσαν παραδοσιακούς τρόπους ζωής. Για το λόγο αυτό, σύμφωνα με τους Ιμάμ & Τσακηρίδη, δεν θεωρούταν απαραίτητη η σχολική εκπαίδευση, ενώ αρκετές φορές, κυρίως την άνοιξη, τα παιδιά δεν πήγαιναν σχολείο για να βοηθούν τους γονείς τους στις αγροτικές εργασίες.

Το υψηλό ποσοστό πολιτών με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο στην περιοχή μελέτης μπορεί να οφείλεται και στην άγνοια των γονέων του δικαιώματος στην εκπαίδευση και την υποχρεωτική εννιαετή φοίτηση, καθώς και τις ποινές τις οποίες επισύρει κατά των γονέων η παράβασή του. Η άγνοια αυτή απορρέει από το γεγονός ότι πρόσφατα είχε ζητηθεί από τους γονείς των παιδιών, τα οποία είχαν διακόψει την υποχρεωτική εννιαετή φοίτηση, να απολογηθούν (όπως προέκυψε από την επιτόπια έρευνα στην περιοχή). Επομένως, κατά περίπτωση ζητήθηκε από τους γονείς τα παιδιά τους να συνεχίζουν τη σχολική εκπαίδευση έως ότου ολοκληρώσουν την εννιαετή υποχρεωτική φοίτηση.

Πρωταγωνιστές της μαθητικής διαρροής είναι τα κορίτσια. Η κλειστή μουσουλμανική κοινωνία δεν θεωρεί απαραίτητη την εννιαετή φοίτηση, ειδικά για τα κορίτσια, των οποίων η θέση παραδοσιακά είναι μέσα στο σπίτι για τη φροντίδα της οικογένειας. Η εικόνα αυτή άρχισε

να αλλάζει μετά την κατάργηση της μπάρας ελέγχου. Σε διάστημα μόνο πέντε χρόνων, από το 1997 μέχρι το 2002, σύμφωνα με την έρευνα των Ασκούνη και Σταμέλος, παρατηρήθηκε θεαματική αύξηση της πρόσβασης στο Γυμνάσιο (η διαρροή των κοριτσιών μειώνεται κατά 50%), και μια μικρή, αλλά σημαντική βελτίωση της επίδοσης στα μαθήματα. Η ταχύτητα των αλλαγών αποτελεί από μόνη της σημαντικό κοινωνιολογικό εύρημα.

Οι μαθητές/τριες εκτός των άλλων, εγκαταλείπουν το σχολείο και λόγω της σχολικής αποτυχίας, η οποία οφείλεται, σύμφωνα με τους Ασκούνη και Σταμέλος, στην ακαμψία του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος να ανταποκριθεί στις ιδιαίτερες εκπαιδευτικές ανάγκες των μαθητών αυτών. Τα πομακόπουλα από 6 χρόνων καλούνται να μάθουν ελληνικά, τούρκικα, αραβικά και αργότερα και αγγλικά, ενώ δεν διδάσκονται τη μητρική τους γλώσσα. Το πρόγραμμα των μειονοτικών σχολείων αποτελείται από 2 παράλληλα προγράμματα και δεν έχουν καμία σύνδεση μεταξύ τους, το οποίο μαζί με την πολυγλωσσία οδηγεί στο να μην μαθαίνουν τα παιδιά επαρκώς ούτε ελληνικά, αλλά ούτε και τούρκικα. Επομένως, οι μαθησιακές δυσκολίες που αντιμετωπίζουν τα πομακόπουλα, λόγω της προβληματικής μειονοτικής εκπαίδευσης και της μη διδασκαλίας στη μητρική τους γλώσσα, τα οδηγούν στην εγκατάλειψη της μαθητικής φοίτησης.

6.4 Δράσεις μείωσης της μαθητικής διαρροής και της εκπαιδευτικής απομόνωσης

Οι δράσεις που υλοποιούνται μέχρι σήμερα για την παιδεία, όπως είναι το Πρόγραμμα Εκπαίδευσης Μουσουλμανόπαιδων, τα κοινωνικά φροντιστήρια και τα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας, βοηθούν στη μείωση της σχολικής διαρροής και στη βελτίωση του επιπέδου της ελληνομάθειας στα παιδιά της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Παρόλα αυτά, αυτές οι δομές είναι λίγες σε αριθμό και δεν καλύπτουν την ανάγκη ενισχυτικής διδασκαλίας, παρά μόνο για τους μαθητές στους οικισμούς στους οποίους βρίσκονται.

Η ύπαρξη ΣΔΕ στην ορεινή περιοχή είναι πολύ σημαντικό γεγονός. Από τα ευρήματα της παρούσας εργασίας βρέθηκε ότι ολοένα και περισσότερες γυναίκες επιλέγουν την εγγραφή τους σε ένα ΣΔΕ, με σκοπό να ολοκληρώσουν την υποχρεωτική εκπαίδευση που είχαν εγκαταλείψει στο παρελθόν. Συνεπώς, παρατηρείται ότι ο στόχος δεν είναι μόνο η ενίσχυση των ανήλικων μαθητών, αλλά και η ενθάρρυνση των ενήλικων να ολοκληρώσουν τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση.

Η ίδρυση της Ε.Π.Α.Θ. το 1968 ήταν πολύ σημαντική για τα παιδιά της μειονότητας, αφού έως το 1995 αποτελούσε τη μόνη δυνατότητα πρόσβασης στην ελληνική τριτοβάθμια εκπαίδευση για τα παιδιά αυτά, διότι ελάχιστοι κατόρθωναν να ολοκληρώσουν τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, αλλά και εκείνοι οι οποίοι το κατάφεραν ήταν αδύνατο να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις των εξετάσεων για την εισαγωγή τους στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, λόγω κυρίως της ανεπαρκούς ελληνομάθειας, αλλά και του χαμηλού επιπέδου της μειονοτικής εκπαίδευσης, όπως αναφέρουν στις μελέτες τους ο Σγατζός και η Ασκούνη. Ωστόσο, η Ε.Π.Α.Θ. καταργήθηκε το 2011, αντικαθιστώντας την με ειδικό πρόγραμμα σπουδών επιλογής στο Παιδαγωγικό Τμήμα του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Εκτός από τους νέους φοιτητές, το δικαίωμα φοίτησης στο συγκεκριμένο τμήμα το έχουν και οι απόφοιτοι της Ε.Π.Α.Θ. Συνεπώς, τους δίνεται η δυνατότητα να αναβαθμίσουν το πτυχίο τους και θα τους παρέχονται τα κατάλληλα εφόδια και οι δεξιότητες για να διδάξουν.

Όσον αφορά στο Νόμο της ποσόστωσης για τη μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης, θεωρείται σημαντικότερη νομοθετική παρέμβαση από πολλούς μελετητές (Μπαλτζιώτης, Τσιτσελίκης, Σγατζός, Τσιτάκη). Μέχρι τα μέσα του 1990 τα μέλη της μειονότητας είχαν θεωρητικά τη δυνατότητα να συμμετάσχουν στις διαδικασίες επιλογής για εισαγωγή σε σχολή της ελληνικής τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, πρακτικά αυτό ήταν αδύνατο, ακολουθώντας έτσι το δρόμο της μετανάστευσης για τα τουρκικά πανεπιστήμια. Ο νόμος της ποσόστωσης φαίνεται ότι συμβάλλει σε αυτή τη μείωση της μετανάστευσης προς την Τουρκία, σύμφωνα με την Ασκούνη, με πολλά μέλη της μειονότητας να φοιτούν σε ελληνικά πανεπιστήμια. Η συμβολή του μέτρου της ποσόστωσης ήταν καθοριστική για τη μείωση της σχολικής διαρροής. Έχοντας υπόψη τα παιδιά ότι έχουν περισσότερες πιθανότητες για την εισαγωγή τους στην τριτοβάθμια εκπαίδευση στην Ελλάδα, δεν διέκοπταν τη σχολική τους εκπαίδευση και συμμετείχαν πιο ενεργά στις εξετάσεις εισαγωγής.

Επιπλέον, στην κοινωνική ένταξη της μουσουλμανικής μειονότητας της Θράκης συμβάλλει και το Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών, χορηγώντας υποτροφίες για προπτυχιακές σπουδές. Συχνό είναι το φαινόμενο, βάσει της βιωματικής εμπειρίας της γράφουσας, τα παιδιά φτωχών αγροτικών οικογενειών, τα οποία δεν έχουν την οικονομική δυνατότητα να σπουδάσουν σε άλλη πόλη, να επιλέγουν μετά την ολοκλήρωση της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, να μεταναστεύουν στο εξωτερικό ως ανειδίκευτοι εργάτες. Επομένως, με τις υποτροφίες του ΙΚΥ, τα παιδιά αυτά διευκολύνονται στο να ολοκληρώσουν και την τριτοβάθμια εκπαίδευση.

Παρόλο που έγινε πιο εύκολη η εισαγωγή των Πομακόπουλων στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, τα προβλήματα χαμηλής ελληνομάθειας που αντιμετώπιζαν τα ακολουθούν και στις σπουδές τους και αποτελούν τροχοπέδη για την επιτυχή ολοκλήρωσή τους, συμπεράσμα το οποίο προκύπτει από τη βιωματική εμπειρία της γράφουσας και την επιτόπια έρευνα. Τα τελευταία χρόνια, όμως, παρατηρείται ότι παιδιά της μουσουλμανικής μειονότητας καταφέρνουν να εισαχθούν στην τριτοβάθμια εκπαίδευση χωρίς της χρήση του Νόμου της ποσόστωσης. Στο γεγονός αυτό πιθανόν έχουν συμβάλει οι δράσεις για την άρση της εκπαιδευτικής απομόνωσης που υλοποιούνται. Ενδιαφέρον θα είχε, να ερευνηθεί εάν τα παιδιά αυτά έχουν φοιτήσει σε μειονοτικό σχολείο ή προέρχονται από οικογένειες οι οποίες έχουν μεταναστεύσει στο πλησιέστερο αστικό κέντρο και έχουν εξ αρχής ενταχθεί σε γενικό αμιγώς ελληνόφωνο σχολείο.

Συνοψίζοντας, αδιαμφισβήτητα οι δράσεις οι οποίες πραγματοποιούνται για την άρση της εκπαιδευτικής απομόνωσης και την εξάλειψη της μαθητικής διαρροής στην περιοχή, συμβάλλουν προς αυτήν την κατεύθυνση. Παρόλα αυτά, ορισμένες από αυτές τις δράσεις ελλοχεύουν κινδύνους, διότι τα κίνητρά τους είναι περισσότερο πολιτικά, παρά κοινωνικά – εκπαιδευτικά. Το συμπέρασμα αυτό απορρέει από το ενδιαφέρον που δείχνουν πολιτικά πρόσωπα, κυρίως του Υπουργείου Εξωτερικών, καθώς και από οικονομικές ενισχύσεις ορισμένων δράσεων από εκπροσώπους της τουρκικής πλευράς.

6.5 Η θέση της γυναίκας στην πομάκινη κοινωνία

Σε όλες τις διαστάσεις της πραγματικότητας είναι φανερή η υποδεέστερη θέση της γυναίκας στην κλειστή μουσουλμανική πομάκινη κοινωνία. Η μεγάλη σχολική διαρροή, το πολύ μικρό ποσοστό γυναικών με πανεπιστημιακή εκπαίδευση (μόλις 0,37% το 2011 στο σύνολο του πληθυσμού της περιοχής), το μικρό ποσοστό απασχολούμενων γυναικών και συνταξιούχων

(7,9% και 9,2% αντίστοιχα το 2011 στο σύνολο του πληθυσμού της περιοχής), η συμμετοχή των γυναικών στις λήψεις αποφάσεων της οικογένειας και η συμμετοχή στην πολιτική πραγματικότητα της περιοχής είναι μερικά στοιχεία τα οποία φανερώνουν την κοινωνική θέση της γυναίκας στην περιοχή μελέτης.

Η εικόνα αυτή έχει αρχίσει να διαφοροποιείται. Όπως αναφέρεται και παραπάνω, έχει μειωθεί η μαθητική διαρροή των κοριτσιών στην περιοχή και όλο και περισσότερες γυναίκες αποφασίζουν να εγγραφούν σε Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας για την ολοκλήρωση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης. Μέσω της ολοκλήρωσης της υποχρεωτικής εκπαίδευσης στα ΣΔΕ, οι γυναίκες επιδιώκουν την αυτοεξυπηρέτηση τους σε δημόσιες και μη υπηρεσίες, αλλά και γενικότερα την παρουσία τους στη δημόσια σφαίρα. Επιπλέον, επιδιώκουν, μέσω της απόκτησης απολυτηρίου Λυκείου, να διευρύνουν τις ευκαιρίες τους στην αγορά εργασίας και να απασχοληθούν και στο δευτερογενή και τον τριτογενή τομέα παραγωγής.

Στην έρευνα που πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας, παρατηρήθηκε ότι υπάρχει ενδυνάμωση των γυναικών και αύξηση της αυτοπεποίθησής τους. Το συμπέρασμα αυτό απορρέει από το γεγονός ότι οι συνεντευξιαζόμενες θεωρούν ότι είναι ικανές για τη συγκρότηση συλλογικοτήτων και λήψης αποφάσεων και πρωτοβουλιών. Βέβαια, κάτι τέτοιο θεωρείται αναγκαίο, αφού οι άντρες της περιοχής αναζητούν εργασία σε χώρες του εξωτερικού και λείπουν από την οικογενειακή εστία για μεγάλα χρονικά διαστήματα.

Οι υπάρχουσες γυναικείες συλλογικότητες της περιοχής, όπως είναι ο Γυναικείος Συνεταιρισμός Κοτύλης, εξυπηρετούν και την ανάγκη για κοινωνικές επαφές, η οποία είναι σημαντική για μια ορεινή απομονωμένη περιοχή, όπως είναι τα Πομακοχώρια. Επιπρόσθετα, τέτοιου είδους συνεταιρισμοί, όπως ο προαναφερόμενος, είναι πολύ σημαντικοί αφού μέσω των δράσεων τους γίνονται φορείς διάδοσης και προβολής της ιδιαίτερης πολιτισμικής ταυτότητας της περιοχής, στοιχείο σημαντικό για τη διατήρησή της.

Συμπερασματικά, ο ρόλος των γυναικών στη συγκεκριμένη περιοχή είναι πάρα πολύ σημαντικός, γιατί ουσιαστικά αποτελούν την κεφαλή της οικογένειας, καθώς αυτές φροντίζουν την οικογένεια και ανατρέφουν τα παιδιά, όσο οι άντρες λείπουν για μεγάλο χρονικό διάστημα για εργασία στο εξωτερικό. Παράλληλα, συμβάλλουν στην ανάπτυξη της τοπικής οικονομίας, γιατί έχουν αρχίσει να συνεργάζονται και να δημιουργούν συνεταιρισμούς. Αυτές οι δράσεις θα πρέπει οπωσδήποτε να στηριχθούν, αφού έχουν άμεση αλληλεπίδραση και αλληλεξάρτηση και επιρροές με όλες τις υπόλοιπες διαστάσεις της πραγματικότητας της περιοχής.

6.6 Πολιτισμική κληρονομιά των Πομάκων

Όπως είναι φανερό από την παρούσα μελέτη, η ορεινή περιοχή των Πομακοχωρίων διακρίνεται για την ιδιαίτερη πολιτισμική της ταυτότητα. Οι ορεινές περιοχές ιστορικά απετέλεσαν κιβωτούς, φυτώρια και εστίες ελευθερίας, αυτονομίας, αντίστασης, διαφύλαξης της συνείδησης, διατήρησης και ανάπτυξης των τοπικών πολιτισμών, αλλά και της ζωής γενικότερα και βαθύτατου σεβασμού στο φυσικό περιβάλλον, με φιλικές προς αυτό μεθόδους και τεχνικές γεωργίας, χρήσης και διαχείρισης των εδαφών (Ρόκος, 2018).

Η πολιτισμική ποικιλότητα των ορεινών περιοχών αναδεικνύεται επίσης και μέσα από τις διαφορές στις θρησκευτικές πεποιθήσεις, στα παραδοσιακά υλικά και τεχνογνωσίες, στην

ενδυμασία, στα έθιμα, στη μαγειρική, στις καλλιεργητικές πρακτικές, στους χορούς, στα χειροτεχνήματα, στη μουσική (Price, 2015). Αίτια αυτής της πολιτισμικής ποικιλότητας των ορεινών περιοχών, μεταξύ άλλων, είναι: η απομόνωση (φυσική, γεωγραφική, κοινωνική, εκπαιδευτική κ.λπ.), η δημιουργία ενός «πολιτισμικού καταφυγίου», ενός αναχώματος, απέναντι στα κυρίαρχα- «επιβαλλόμενα, μαζοποιημένα και ισοπεδωτικά» (Ρόκος, 2018) - πρότυπα «πολιτισμού» η κατάλληλη χρήση της οικοσυστημικής ποικιλότητας καθώς και η ανάγκη ύπαρξης, μακριά από τα κέντρα εξουσίας (Price, 2015).

Τα σημαντικότερα πολιτισμικά στοιχεία των Πομάκων, που εντοπίστηκαν στην παρούσα μελέτη, είναι το γλωσσικό τους ιδίωμα, οι παραδοσιακές ενδυμασίες, τα τραγούδια τους, τα παραμύθια, οι ιδιαίτερες πομάκικες συνταγές, η παραδοσιακή αρχιτεκτονική τους και διάφορα παραδοσιακά έθιμα που σχετίζονται με τη θρησκεία τους. Ιδιαίτερα η γλώσσα αποτελεί μια σημαντική πηγή καθορισμού της κοινοτικής ταυτότητας (community identity) μιας περιοχής. Η γεωγραφική απομόνωση πολλών περιοχών επέτρεψε τη μετεξέλιξη των τοπικών γλωσσικών μορφών σε διακριτές διαλέκτους. Πολλές από τις γλώσσες και τις διαλέκτους των ορεινών περιοχών δεν απαντώνται σε γραπτή μορφή και συχνά μεταφέρονται σε γραπτό λόγο μέσα από τις επισκέψεις ανθρωπολόγων στις συγκεκριμένες περιοχές (Parish, 2002). Έτσι και τα πομάκικα από χωριό σε χωριό εμφανίζουν παραλλαγές, οι οποίες οφείλονται στην απόσταση ανάμεσα στους οικισμούς. Ως προφορική, η πομάκικη γλώσσα, απειλείται να χαθεί με το πέρασμα του χρόνου, κυρίως λόγω του γλωσσικού ευνουχισμού που υφίστανται οι Πομάκοι, όπως αναφέρεται παραπάνω. Η εκδοτική δραστηριότητα, η οποία καταγράφηκε στην παρούσα μελέτη, που αφορά τη λαογραφία, τη γλώσσα, τα τραγούδια, τα παραμύθια κρίνεται ως θετική μιας και οπωσδήποτε βοηθάει στη διατήρηση των πομάκικων, αφού μεταφέρει τη γλώσσα σε γραπτή μορφή.

Όπως τα πομάκικα εμφανίζουν παραλλαγές από χωριό σε χωριό, έτσι το κάθε χωριό είχε και τη δική του ξεχωριστή παραδοσιακή ενδυμασία. Όπως αναφέρει ο Parish, η ενδυμασία αποτελεί ένα σημαντικό κομμάτι της παραδοσιακής ζωής. Κι έτσι κάθε περιοχή μπορεί να διαχωριστεί από μια γειτονική από τις διαφορετικές φορεσιές και τα στολίδια τα οποία χρησιμοποιούν. Το γεγονός αυτό αποδεικνύει τη μεγάλη σημασία της γεωγραφικής απομόνωσης στη δημιουργία της πολιτισμικής ποικιλότητας. Όπως προκύπτει, οι παραδοσιακές ενδυμασίες της περιοχής έχουν χαθεί με το πέρασμα του χρόνου, εκτός από κάποιες εξαιρέσεις. Στη Δημοτική Ενότητα Μύκης οι γυναίκες συνεχίζουν μέχρι και σήμερα να ντύνονται παραδοσιακά, όχι μόνο σε ειδικές περιστάσεις, αλλά και στην καθημερινότητά τους. Στη διατήρηση των παραδοσιακών φορεσιών συνέβαλε σε πολύ μεγάλο βαθμό η μη θεσμοθετημένη συλλογικότητα γυναικών της περιοχής. Οι γυναίκες αυτές κατασκευάζουν ακόμα και σήμερα τις παραδοσιακές φορεσιές του τόπου τους, προσπαθώντας μάλιστα να μεταλαμπαδεύσουν τις γνώσεις αυτές σε νεότερες γενιές. Η δραστηριότητα αυτή κρίνεται θετική προσπάθεια διατήρησης των πολιτισμικών στοιχείων της περιοχής. Επιπλέον, ανάδειξη της πομάκικης φορεσιάς επιδιώκουν και άλλοι φορείς, όπως είναι το Λύκειο Ελληνίδων Ξάνθης και η Θρακική Εστία, τα οποία σε εκδηλώσεις χορευτικές αξιοποιούν και αναδεικνύουν και τις πομάκικες φορεσιές.

Όσον αφορά τη μουσική και τα παραμύθια των Πομάκων, η πρωτογενής έρευνα δείχνει ότι τα τραγούδια διατηρούνται προφορικά από γενιά σε γενιά. Από την άλλη μεριά, από

τη βιωματική εμπειρία της γράφουσας προκύπτει ότι σταδιακά χάνονται. Στη διατήρησή τους συμβάλλει η εκδοτική δραστηριότητα, με την καταγραφή παραδοσιακών τραγουδιών, παραμυθιών, παροιμιών κ.α. Το σημαντικότερο στοιχείο στην περίπτωση της μουσικής, είναι το γεγονός ότι έχουν ηχογραφηθεί και εκδοθεί και σε CD.

Σε μια επίσκεψη στην περιοχή, θα παρατηρήσει κανείς μεγάλο αριθμό παραδοσιακών κατοικιών, οι οποίες όμως είναι μισογκρεμισμένες. Από την επιτόπια έρευνα προκύπτει ότι η παραδοσιακή τεχνική χτισίματος με τσατμά στην περιοχή έχει εγκαταλειφθεί. Ελάχιστα τέτοια σπίτια κατοικούνται και αυτά από ηλικιωμένους. Στη συντριπτική τους πλειοψηφία έχουν αφεθεί στο έλεος των καιρικών συνθηκών και στο πέρασμα του χρόνου, ενώ πολλά αξιοποιούνται ως αποθήκες ζωοτροφών. Στη θέση του χτισίματος με τσατμά έχουν έρθει τα σύγχρονα έτοιμα οικοδομικά υλικά, όπως είναι τα τούβλα και τα κεραμίδια, τα οποία προσφέρουν εξοικονόμηση χρόνου ως προς το χτίσιμο μιας κατοικίας.

6.7 Συλλογικότητες

Σύμφωνα με την παρούσα μελέτη, δεν υπάρχουν πολλές θεσμοθετημένες ή αυθόρμητες συλλογικότητες στην περιοχή μελέτης (μόλις 5), ενώ οι πιο σημαντικές που έχουν ασχοληθεί και με το Πομάκικο ζήτημα (Κέντρο Πομακικών Ερευνών), έχουν έδρα την Κομοτηνή και επομένως η θέση τους δεν είναι προσβάσιμη για όλους τους ενδιαφερόμενους. Παρόλα αυτά στο πλαίσιο αυτό είναι σημαντική η συνεργασία μεταξύ Πομάκων και όμορων δήμων. Η δράση αυτή του Κέντρου Πομακικών Ερευνών υποδηλώνει την πρόθεση από την μεριά των Πομάκων να διεκδικήσουν τα δικαιώματά τους.

Οι συλλογικότητες, οι οποίες εντοπίστηκαν στην περιοχή, αφορούν τομείς όπως ο πολιτισμός, η παιδεία, οι παραδόσεις των Πομάκων. Με τις δράσεις τους συμβάλλουν όχι μόνο στη διατήρηση και προβολή της πολιτισμικής ταυτότητας της περιοχής, αλλά και στην ενημέρωση και ευαισθητοποίηση των κατοίκων για διάφορα θέματα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο Γυναικείος Συνεταιρισμός Κοτύλης, όπου οι γυναίκες στον οικισμό αυτό μέσω των προϊόντων που παράγουν βοηθούν στην ανάδειξη διαφόρων παραδοσιακών τεχνικών και παραδοσιακών συνταγών στο ευρύ κοινό. Εκτός αυτού, η συγκεκριμένη συλλογικότητα αποτελεί ένα πρώτο βήμα στην ενδυνάμωση των γυναικών στην πομάκικη κοινωνία.

Μεγαλύτερη σημασία, όσον αφορά τις συλλογικότητες, έχουν οι ελεύθερες, συλλογικές, δημιουργικές πρωτοβουλίες και δράσεις των αυθόρμητων συλλογικοτήτων της ορεινής και γεωγραφικά απομονωμένης αυτής περιοχής, διότι οι πρωτοβουλίες αυτές έχουν πολιτισμικές καταβολές και είναι χρωματισμένες με τη λαϊκή σοφία των κατοίκων. Στην περιοχή καταγράφηκε η μη θεσμοθετημένη συλλογικότητα των γυναικών της Δημοτικής Ενότητας Μύκης. Οι γυναίκες αυτής της συλλογικότητας έχουν καταφέρει να διατηρήσουν ζωντανή την παραδοσιακή ενδυμασία της περιοχής τους, τη στιγμή που στους υπόλοιπους οικισμούς της ορεινής περιοχής έχουν πάψει να τις φοράνε εδώ και πολλά χρόνια. Οποιαδήποτε μέρα του χρόνου επισκεφθεί κάποιος τους οικισμούς της Δ.Ε. Μύκης, σίγουρα θα δει στους δρόμους τους περιπλανώμενες γυναίκες ντυμένες παραδοσιακά. Αν όμως θέλει κανείς να γεμίσει με χρώμα τη μέρα του, θα πρέπει να επισκεφτεί την περιοχή σε κάποια ειδική περίπτωση, όπως είναι μια

θρησκευτική γιορτή των Πομάκων ή μια γαμήλια εκδήλωση, όπου όλες οι γυναίκες είναι ντυμένες παραδοσιακά.

Εκτός από τη μη θεσμοθετημένη συλλογικότητα των γυναικών, παρατηρήθηκε ότι όταν οι περιστάσεις το επιβάλλουν, οι κάτοικοι της περιοχής μπορούν να συντονιστούν για να αντιμετωπίσουν διάφορα προβλήματα που εμφανίζονται. Συγκεκριμένα, παρατηρήθηκε πώς με τη λαϊκή τους σοφία και το ομαδικό τους πνεύμα οι κάτοικοι της περιοχής βρήκαν λύση στο πρόβλημα της καλοκαιρινής λειψυδρίας, κατά την οποία δεν υπάρχει διαθέσιμο νερό για πότισμα των καλλιεργειών τους. Αυτές οι αυθόρμητες πρωτοβουλίες, σε συνδυασμό με άλλα στοιχεία του πολιτισμού τους όπως είναι η κοινωνική αλληλεγγύη και η ομαδική συνείδηση, υποδηλώνουν ότι Πομάκοι μπορούν να συνεργαστούν δημιουργικά, σχεδιασμένα και συντονισμένα για διάφορες πρωτοβουλίες και δράσεις.

6.8 Περιβαλλοντική συνείδηση

Κατά την επιτόπια έρευνα, παρατηρήθηκε μεγάλος όγκος απορριμμάτων σε ποταμούς, πλαγιές και δρόμους. Κατά κοινή ομολογία στην πρωτογενή έρευνα, τα απορρίμματα αποτελούν σημαντικό πρόβλημα της περιοχής, το οποίο αποδίδεται στην ελλιπή περιβαλλοντική ενημέρωση και ευαισθητοποίηση. Οι εκπρόσωποι της τοπικής αυτοδιοίκησης δεν φαίνεται να ασχολούνται με αυτό το ζήτημα, αλλά και ούτε να διαθέτουν επαρκείς γνώσεις για να το κάνουν. Επομένως, το γεγονός αυτό αποτελεί περιοριστικό παράγοντα στην πλήρη αξιοποίηση προγραμμάτων προστασίας και ανάδειξης του περιβάλλοντος και της πολιτισμικής κληρονομιάς της περιοχής.

Όσον αφορά την περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση μέσω της σχολικής εκπαίδευσης, εντοπίστηκαν μόνο ελάχιστες περιπτώσεις όπου γίνονται στα σχολεία μαθήματα και δράσεις περιβαλλοντικής παιδείας.

Συμπερασματικά, στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας, εντοπίστηκε μεγάλη έλλειψη περιβαλλοντικής ευαισθητοποίησης τόσο από την τοπική αυτοδιοίκηση, όσο και από τους κατοίκους της περιοχής. Η εικόνα των απορριμμάτων είναι αποκαρδιωτική και αποτελεί αρνητικό στοιχείο για την ανάδειξη της φύσης της περιοχής.

Δυνατότητες και Προοπτικές για τα Πομακοχώρια της Ξάνθης

Για την αντιμετώπιση των προβλημάτων τα οποία εντοπίστηκαν στην παρούσα μελέτη, θα πρέπει να γίνει ένας αναπτυξιακός σχεδιασμός με άξονα την Παιδεία ως Μόρφωση και Πολιτισμό. Ο κίνδυνος που ελλοχεύει στην προσπάθεια ενός αναπτυξιακού σχεδιασμού μιας συγκεκριμένης ορεινής/απομονωμένης περιοχής είναι η απώλεια των αυτόχθονων πολιτισμικών στοιχείων, της παραδοσιακής γνώσης και σοφίας, στο βωμό π.χ. της τουριστικής ανάπτυξης και των αναπόφευκτων μετασχηματισμών που λαμβάνουν χώρα σε τέτοιες περιπτώσεις. Η υιοθέτηση σύγχρονων στρατηγικών και η εισροή νέας γνώσης μπορεί να οδηγήσει σε νέες αναπτυξιακές προοπτικές, όμως πολύ συχνά συγκρούεται με τις παραδοσιακές πολιτισμικές αξίες και ήθη (Parish, 2002).

Ειδικά σε ό,τι αφορά τις μειονότητες, η διατήρηση της ταυτότητάς τους αποτελεί συχνά μια πρόκληση για την κεντρική κυβέρνηση, ιδιαίτερα όταν οι ορεινές περιοχές έχουν στρατηγική σημασία λόγω της γεωγραφικής τους θέσης ή/και λόγω της ύπαρξης σε αυτές σημαντικών φυσικών διαθεσίμων (Price, 2015).

Συνθέτοντας όλα τα παραπάνω προκύπτει ότι για να κρατηθούν ζωντανές και να δυναμώσουν οι ορεινές, απομονωμένες και δυσπρόσιτες περιοχές χρειάζονται έναν κρίσιμο πυρήνα σχεδιασμού και αυτός δεν είναι άλλος από την **Παιδεία**. Η Παιδεία, ως μόρφωση και πολιτισμός, αποτελεί το ασφαλέστερο θεμέλιο για την Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη (ΟΑ) των περιοχών αυτών. Η πολιτισμική διάσταση της ΟΑ είναι αντικειμενικά, ηθικά, θεωρητικά και πρακτικά η ισχυρότερη των διαστάσεων της, στο βαθμό που οι πολιτισμοί του ανθρώπου συγκρότησαν και συνέβαλαν στο χρόνο και το χώρο στην εξέλιξη των αξιών, των αρχών, των μορφών, των δομών, των λειτουργιών και των τύπων κοινωνικής οργάνωσης, στην «ανάπτυξη», αλλά και τη διαρκή αλληλεπίδραση της οικονομίας, της κοινωνίας, της πολιτικής, της παιδείας, της έρευνας και της τεχνολογίας (Ρόκος, 2018).

Στη συνέχεια, γίνεται μια προσπάθεια απόδοσης των σημαντικότερων δυνατοτήτων και προοπτικών της περιοχής μελέτης, προς την κατεύθυνση ενός αναπτυξιακού σχεδιασμού.

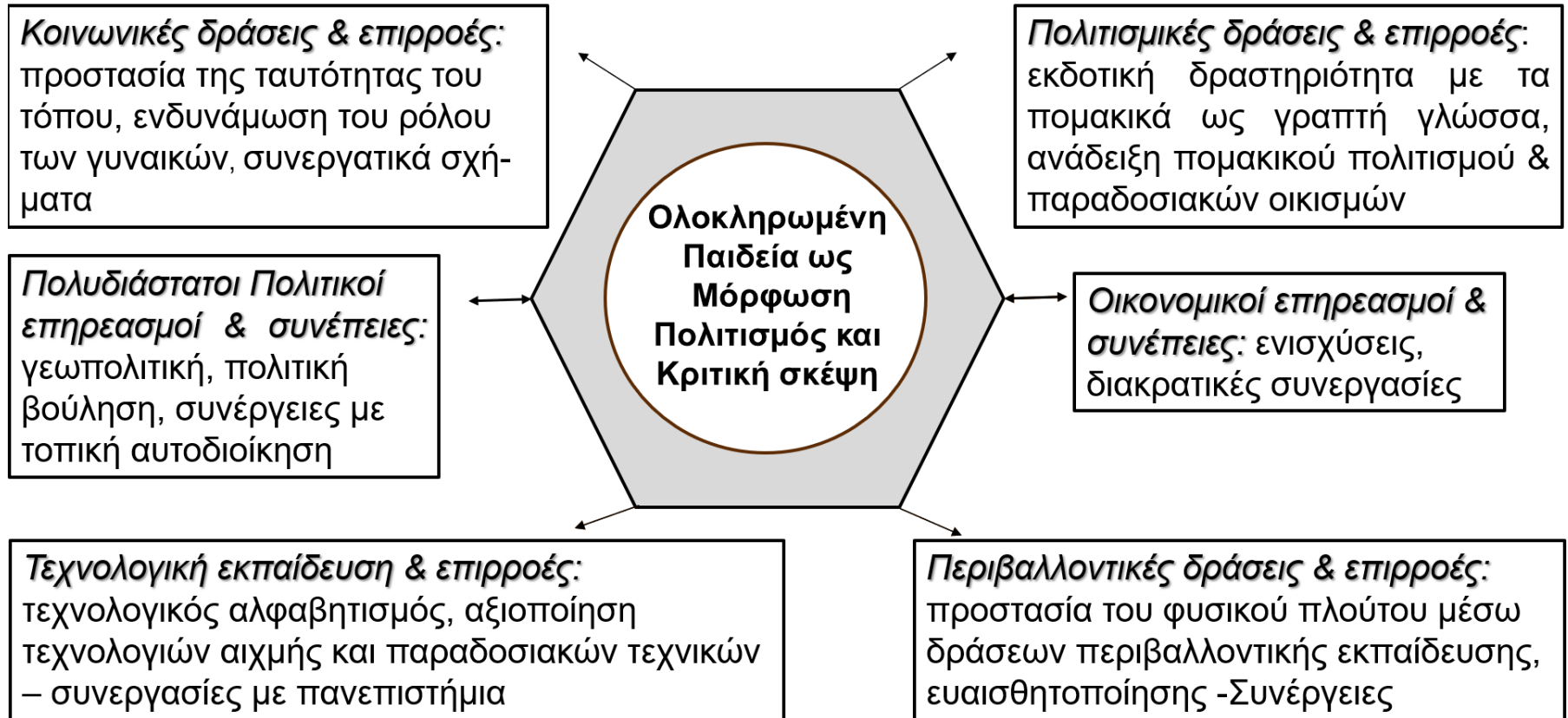
Η υλική βάση του σχεδιασμού θα πρέπει να είναι ο ντόπιος πληθυσμός, δηλαδή οι νέοι επιστήμονες από την περιοχή, οι γυναικείες συλλογικότητες, οι συνειδητοί μορφωμένοι και ενεργοί πολίτες. Ενώ, τα μεθοδολογικά τους εργαλεία θα πρέπει να είναι η συνεργασία, ο σεβασμός στη διαφορετικότητα. Μεγάλη έμφαση δίνεται στην κριτική σκέψη, γιατί είναι ο συνδετικός κρίκος μεταξύ όλων των διαστάσεων της ανάπτυξης μιας απομονωμένης περιοχής.

Ο πυρήνας ενός τέτοιου σχεδιασμού θα πρέπει να είναι ο πολιτισμός ως η ισχυρότερη όλων των διαστάσεων της Ολοκληρωμένης Ανάπτυξης, γιατί ο πολιτισμός εμπεριέχει τις υπόλοιπες διαστάσεις στις κάθε φορά συγκεκριμένες συνθήκες, αφού οι πολιτισμοί του ανθρώπου συνέβαλαν και οδήγησαν στην ανάπτυξη. Το σχέδιο θα πρέπει να προσέχει και να μαθαίνει από τα κοινοτικά δίκτυα αλληλεγγύης και να αξιοποιεί δημιουργικά την ταυτότητα του τόπου με σεβασμό στις αλληλεξαρτήσεις και αλληλεπιδράσεις μεταξύ όλων των διαστάσεων της ανάπτυξης.

Καθώς η γεωπολιτική σημασία της περιοχής είναι μεγάλη, θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη όλες οι αντιλήψεις, τόσο οι κοινοτικές, όσο και οι ατομικές, αλλά και οι προτεραιότητες, οι αντιδράσεις του σχεδιασμού εντός και εκτός καθώς και οι τυχόν συνέπειές του.

Στο παρακάτω σχήμα παρουσιάζονται ενδεικτικές δράσεις από αυτές που μπορούν να υλοποιηθούν στην περιοχή. Το διπλό βελάκι υποδεικνύει πόσο ισχυρή είναι η αλληλεπίδραση μεταξύ πολιτικής και οικονομικής διάστασης, για οποιαδήποτε δράση εφαρμοστεί, αλλά και τις πολύ ισχυρές αλληλεπιδράσεις και αλληλεξαρτήσεις στο χώρο και χρόνο μεταξύ τους.

Σκέψεις για περαιτέρω έρευνα - δράση

Εικόνα 51 Πολύγωνο σκέψεων για περαιτέρω έρευνα και δράσεις στην περιοχή μελέτης (Χοτζάρ & Γεροντέλη, 2019)

Παρακάτω δίνονται ορισμένα πιο συγκεκριμένα παραδείγματα δυνατοτήτων της περιοχής.

Πομακομάθεια

Όσον αφορά την σχολική εκπαίδευση, υπάρχει η δυνατότητα διαμόρφωσης του σχολικού προγράμματος της μειονοτικής εκπαίδευσης με τέτοιον τρόπο που τα παιδιά θα διδάσκονται ισότιμα βασικά μαθήματα, όπως είναι τα μαθηματικά, και στην ελληνική αλλά και στην τούρκικη γλώσσα, αυξάνοντας έτσι και την εμβέλεια της μόρφωσής τους. Οι δάσκαλοι θα πρέπει να μπορούν να αντιληφθούν το θέμα αυτό ως διεύρυνση της γνώσης, το οποίο δεν έχει σκοπό να κουράσει τα παιδιά, αλλά να τα κάνει να μπορούν να σκέφτονται με πιο ευρύ τρόπο για όλα τα ζητήματα.

Στο πλαίσιο αυτό συνεισφέρει η εκδοτική δραστηριότητα και πιο συγκεκριμένα τα λεξικά. Υπάρχει η δυνατότητα συγγραφής ενός τρίγλωσσου λεξικού (ελληνικά, πομάκικα, τουρκικά), αξιοποιώντας την ανάδραση από τα λεξικά που έχουν εκδοθεί έως τώρα, ως συμπλήρωση των προσπαθειών αυτών.

Επιπλέον, τα παραμύθια και τα δημοτικά τραγούδια θα μπορούσαν να ενταχθούν στην εκπαίδευση, στο επίπεδο της προσχολικής εκπαίδευσης για παράδειγμα, ώστε να μην χαθούν με την πάροδο του χρόνου. Προς αυτή την κατεύθυνση θα μπορούσε να συνεισφέρει και η αυτοδιδασκαλία. Η αυτοδιδασκαλία θα μπορούσε να αποτελέσει πρωτοβουλία πολιτών, κυρίως δασκάλων Πομάκων. Αξιοποιώντας ήδη υπάρχουσες ή δημιουργώντας νέες δανειστικές βιβλιοθήκες, οι δάσκαλοι θα μπορούν όχι μόνο να διευρύνουν τις δικές τους γνώσεις, αλλά και μέσα από ομαδικές συναντήσεις, να καθοδηγήσουν κάθε ενδιαφερόμενο προς αυτόν το δρόμο.

Για την επίτευξη των δράσεων αυτών, μπορούν να δημιουργηθούν σωστά οργανωμένα σεμινάρια για δασκάλους ή να ενταχθεί στο πρόγραμμα σπουδών των αντίστοιχων πανεπιστημιακών τμημάτων κάτι ανάλογο, για όσα παιδιά με καταγωγή από την περιοχή θέλουν να συνεισφέρουν στην πομακομάθεια των Πομακόπουλων.

Παράδοση

Το Λαογραφικό Μουσείο των Πομάκων αποτελεί μια θετική πρωτοβουλία ανάδειξης των πολιτισμικών χαρακτηριστικών των Πομάκων στο ευρύ κοινό. Η συλλογή του Μουσείου θα μπορούσε να εμπλουτιστεί με αγροτικά εργαλεία, καθώς και με αναπαραστάσεις των αγροτικών εργασιών των Πομάκων. Μια άλλη σύγχρονη δυνατότητα προβολής του Μουσείου θα μπορούσε να είναι μια εικονική παρουσίασή του και η δημιουργία ιστοσελίδας προβολής του. Μια τέτοια δράση θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί ενδεχομένως σε συνεργασία με το Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης (ΕΚΤ), το οποίο προωθεί τέτοιου είδους δράσεις, το οποίο προκύπτει από την πρόσφατη συμμετοχή του ΕΚΤ στο ευρωπαϊκό συνέδριο του ICOM «Στην εποχή του εικονικού: τα ευρωπαϊκά μουσεία ανταποκρίνονται στην ψηφιακή πρόκληση» (ΕΚΤ, 2019).

Οι παραδοσιακή ενδυμασία της περιοχής αποτελεί ακόμα ένα στοιχείο του πολιτισμού των Πομάκων το οποίο θα πρέπει να διαφυλαχτεί. Ως δυνατότητα αξιοποίησής τους θα ήταν η δημιουργία μιας χορευτικής ομάδας, η οποία θα συμμετέχει σε εκδηλώσεις σε διάφορες περιοχές της Ελλάδας, ώστε να προβληθεί η πομάκικη παραδοσιακή ενδυμασία την οποία ελάχιστοι γνωρίζουν. Μια τέτοια δράση θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί σε συνεργασία με το Λύκειο Ελληνίδων της Ξάνθης. Εκτός όμως από χορευτικές εκδηλώσεις, θα μπορούσαν να

πραγματοποιηθούν workshops του τρόπου κατασκευής των παραδοσιακών ενδυμασιών για την αναβίωση της υφαντικής τέχνης, ακολουθώντας το παράδειγμα του Πανεπιστημίου των Ορέων στην Κρήτη (panoreon.gr, 2020).

Η παραδοσιακή αρχιτεκτονική της περιοχής εκπροσωπείται σήμερα από αναξιποίητα και μισογκρεμισμένα αγροτικά σπίτια. Πιθανή δυνατότητα διατήρησης της αρχιτεκτονικής αυτής είναι η δημιουργία σχετικών σεμιναρίων σε συνεργασία με άλλους συλλόγους παραδοσιακών τεχνικών χτισίματος. Ένας τέτοιος σύλλογος είναι ο *Building with earth*, ο οποίος ασχολείται με τη φυσική δόμηση, και χτίζει σπίτια χρησιμοποιώντας παραδοσιακές τεχνικές, όπως αχυρόμπαλες, γαιόσακους, πλιθιά, τσατμά κ.α. (cob.gr, 2020).

Φυσικά διαθέσιμα

Τα Πομακοχώρια χαρακτηρίζονται και για τον πλούσιο φυσικό τους πλούτο, ο οποίος θα πρέπει να αξιοποιηθεί, με σεβασμό για κάθε μορφή ζωής. Στο πλαίσιο αυτό, τα μη ξυλώδη δασικά προϊόντα θα μπορούσαν να αποτελέσουν μέσο στήριξης της οικονομίας της ορεινής περιοχής, αλλά και ανάδειξης των δασικών της οικοσυστημάτων. Για την αποτελεσματικότερη αξιοποίηση των δασικών αυτών προϊόντων της περιοχής, θα μπορούσαν να διοργανωθούν workshops στα οποία οι κάτοικοι της περιοχής θα ενημερωθούν για τη σωστότερη και αποδοτικότερη αξιοποίηση των προϊόντων αυτών. Επιπλέον, το δασικό οικοσύστημα της περιοχής μπορεί να αξιοποιηθεί και για υπαίθρια αναψυχή, αλλά και περιβαλλοντική ενημέρωση – εκπαίδευση. Στο πλαίσιο αυτό θα μπορούσαν να πραγματοποιηθούν δράσεις εναλλακτικής εκπαίδευσης και μάθησης μέσα στη φύση. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι το «Σχολείο του Δάσους». Το «Σχολείο του Δάσους» είναι ένα διαφορετικό σχολείο, το οποίο φέρνει τα παιδιά κοντά στη φύση και τα βοηθάει να αναπτύξουν την προσωπικότητά τους μέσα από την ελευθερία. Απευθύνεται κυρίως σε παιδιά προσχολικής ηλικίας, προκειμένου να αποκτήσουν δεξιότητες κιναισθητικά, νοητικά, συναισθηματικά, αλλά και σε μεγαλύτερα παιδιά, που ακολουθούν ένα συμβατικό σύστημα εκπαίδευσης, αλλά για τους λόγους που ο πολιτισμός μας έχει ορίσει, δεν έρχονται σε επαφή με τη φύση (Huffingtonpost.gr, 2015, Πλιάκος, 2016).

Επιπλέον, όσον αφορά την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, η περιοχή ενδείκνυται για δράσεις που σκοπό έχουν την ενίσχυση του γνωστικού, συναισθηματικού και ψυχοκινητικού τομέα. Πιο συγκεκριμένα, με φορείς υλοποίησης τοπικές συλλογικότητες, δασκάλους, Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, ορειβατικές ομάδες κ.α, θα μπορούσαν να διοργανωθούν υπαίθρια εργαστήρια τα οποία θα έχουν ως βασικό στόχο την άμεση επαφή των παιδιών με το περιβάλλον, την απόκτηση προσωπικών εμπειριών, την ανάπτυξη της δημιουργικότητας και της κριτικής σκέψης, τη διεπιστημονικότητα, καθώς και την κοινωνικοποίηση και τη θέληση για συμμετοχή σε δράσεις. Μια τέτοια δράση θα μπορούσε να αφορά την παρατήρηση πουλιών. Πιθανή περιοχή εφαρμογής είναι το Δάσος της Χαϊντούς, στο οποίο συναντώνται αρκετά ενδημικά και σπάνια είδη γλωρίδας και πανίδας. Οι συμμετέχοντες θα εξοικειωθούν με την αναγνώρισή τους, θα μάθουν πληροφορίες για αυτά, όπως γιατί μεταναστεύουν, ποιες είναι οι συνήθειές τους και γιατί είναι σημαντικό να προστατευτεί η βιοποικιλότητα, ενώ τελικός στόχος θα είναι να αγαπήσουν τη φύση και να την προστατεύσουν. Με αυτόν τον τρόπο, θα γίνει ένα πρώτο βήμα για την αντιμετώπιση της έλλειψης περιβαλλοντικής ενημέρωσης – ευαισθητοποίησης, το οποίο παρατηρήθηκε στην περιοχή μελέτης.

Τα περιπατητικά μονοπάτια της περιοχής έχουν τη δυνατότητα να γίνουν ευρέως γνωστά μέσω μιας εφαρμογής στα κινητά τηλέφωνα, το διαδίκτυο και τον τοπικό τύπο, το οποίο θα προσελκύσει περισσότερους περιπατητές οι οποίοι θα ενδιαφερθούν να γνωρίσουν το φυσικό και πολιτισμικό πλούτο της περιοχής. Σε αυτές τις δραστηριότητες θα συμμετέχουν όχι μόνο οι κάτοικοι της ορεινής περιοχής, αλλά και όλοι όσοι επιθυμούν να ξεφύγουν από τη ρουτίνα ή την ένταση της αστικής ζωής και θα διοργανώνονται από θεσμοθετημένες ή αυθόρμητες συλλογικότητες της περιοχής.

Τα Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν σε μεγαλύτερο βαθμό από ευαισθητοποιημένους και συνειδητούς καθηγητές στα σχολεία της περιοχής, σε δράσεις που πιθανόν πραγματοποιούνται στο πλαίσιο της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης. Η επαφή με τη φύση και τα προβλήματα της περιοχής είναι σημαντική για τους μαθητές, ώστε να ευαισθητοποιηθούν, να αναπτυχθούν και να εξελιχθούν σε ενεργούς, συνειδητούς, μορφωμένους πολίτες, οι οποίοι θα ενδιαφέρονται για τον τόπο τους και θα συνδράμουν στη βελτίωσή του.

Οι θερμές πηγές της περιοχής, εκτός από λουτροθεραπεία, θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν για θέρμανση των γύρω κατοικιών της περιοχής, θέρμανση των σχολείων, των ξενώνων και των δημοσίων υπηρεσιών στους οικισμούς όπου εντοπίζονται οι θερμές πηγές. Επιπλέον, θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν για τα θερμοκήπια της περιοχής κατά τους χειμερινούς μήνες και τη ξήρανση φυτών, όπως καπνού και τσάι του βουνού.

Για τη διαχείριση των απορριμμάτων – αποβλήτων στην περιοχή, θα ήταν χρήσιμο να τοποθετηθούν και καφέ κάδοι οργανικών υλικών και πρασίνων, μιας και είναι αγροτική περιοχή και η ποσότητα από τα κλαδέματα και την οργανική βιομάζα από τον καθαρισμό των χωραφιών είναι μεγάλη. Σε επόμενο στάδιο, και εφόσον έχουν εκπαιδευτεί οι πολίτες στη διαλογή των απορριμμάτων τους, θα μπορούσε να χωροθετηθεί ένα πράσινο σημείο.

Επίλογος

Τα Πομακοχώρια της Ξάνθης είναι ένας πολύ πλούσιος σε φυσικά και ανθρώπινα διαθέσιμα τόπος. Οι δυνατότητες για περαιτέρω μελέτη και ανάδειξη της ταυτότητας του τόπου είναι πολλές.

Αρχικός στόχος της παρούσας διπλωματικής εργασίας ήταν να αναλύσει και να συνδέσει με κριτική σκέψη τους κύριους παράγοντες που οδήγησαν στη μακροχρόνια ανεπάρκεια της μειονοτικής εκπαίδευσης, καθώς και να εντοπίσει και αναδείξει όχι μόνο τα προβλήματα, αλλά και τις δυνατότητες και προοπτικές της περιοχής, οι οποίες θα έχουν ως θεμέλιο ολοκληρωμένη Παιδεία ως μόρφωση και πολιτισμό, με συνδεδετικό υλικό την κριτική σκέψη. Τα ερευνητικά ερωτήματα τα οποία τέθηκαν στη παρούσα διπλωματική διατριβή, απαντήθηκαν σε ικανοποιητικό βαθμό μέσω της πρωτογενούς και δευτερογενούς έρευνας που πραγματοποιήθηκε. Δευτερεύων στόχος της είναι η πυροδότηση του προβληματισμού, να αφυπνίσει και να ενεργοποιήσει τους πολίτες της περιοχής και τις συλλογικότητές τους, αλλά και να αποτελέσει την απαρχή για ουσιαστική και με κριτική σκέψη διαβούλευση μεταξύ τους και με τους αρμόδιους φορείς, βρίσκοντας έναν κοινό κώδικα επικοινωνίας. Η παιδεία ως μόρφωση και πολιτισμός αποτελεί μια ελεύθερη, κριτική, δυναμική διαδικασία η οποία οδηγεί σε μια «ολική» Παιδεία και αποτελεί το μοναδικό δρόμο για την πνευματική καλλιέργεια, εξέλιξη και ολοκλήρωση του ατόμου.

Σημαντικό είναι οι Πομάκοι να αντιληφθούν και να αγκαλιάσουν την πλούσια πολιτισμική τους ταυτότητα, να διεκδικήσουν με αυτογνωσία τα δικαιώματά τους και, έχοντας αντιληφθεί την επιτακτική ανάγκη για ένα «από τα κάτω» εγχείρημα, να πάρουν τη ζωή στα χέρια τους. Έχοντας ως θεμέλιο τις απλές αξίες την ανθρωπότητας, δηλαδή την ειρήνη, τη δικαιοσύνη, την αλληλεγγύη, τη δημοκρατία, την ελευθερία, την ηθική, δημιουργική άμιλλα, την ισότητα, το σεβασμό στη φύση και τους πολιτισμούς του ανθρώπου (Ρόκος, 2001), οι Πομάκοι θα κάνουν αβίαστα και σταθερά το βήμα προς μια πραγματικά άξια να τη βιώνουν, Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη.

Βιβλιογραφία

Νομοθεσία

- Αναγκαστικός Νόμος 376 τ. 546/ΦΕΚ Α/18/12/1936, Περί μέτρων ασφαλείας οχυρών θέσεων, σ. 3022-3024.
- Ν. 3852/2010, ΦΕΚ 87Α/7-6-2010, Νέα Αρχιτεκτονική της Αυτοδιοίκησης και της Αποκεντρωμένης Διοίκησης – Πρόγραμμα Καλλικράτης.
- ΝΔ. τ. 238/ΦΕΚ Α'/23/08/1923, Περί κυρώσεως της εν Λωζάνη Συνομολογηθείσας Συνθήκης περί Ειρήνης.

Ελληνόφωνη βιβλιογραφία

- Αβραμέα Α. (2000), Η Θράκη κατά τη ρωμαϊκή αρχαιότητα, (στο) Θράκη (έκδ. Γενικής Γραμματείας Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας – Θράκης), 135-138.
- Αγγελίδης Δ. (2005), Η έκθεση Killilea και η υποδοχή της στην Ελλάδα, Γλώσσα 60, Άνοιξη: 44-60, (Διαθέσιμο στο http://www2.media.uoa.gr/lectures/linguistic_archives/inmedia/page.php?name=aggelidis, τελευταία πρόσβαση στις 1/3/2019).
- Άμαντος Κ. Ι. (1923), Οι βόρειοι γείτονες τῆς Ἑλλάδος (Βούλγαροι - Ἀλβανοί – Νοτιοσλάβοι) , Ἀθήναι
- Αναστασιάδης Γ. (1998), Σύγχρονη ελληνική πολιτική και συνταγματική ιστορία (1940-1986). Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα, σ. 1
- Ανδρέου Α., Ηλιάδου-Τάχου Σ., Μπετσάς Γ.(2008). «Από το "παιδομάζωμα" στο βασιλικό "παιδοφύλαγμα": μεταπολεμικές όψεις κοινωνικής δικαιοσύνης στις Βόρειες Επαρχίες της χώρας». 3-5 Οκτωβρίου 2008, 5ο Επιστημονικό Συνέδριο Ιστορίας Εκπαίδευσης με θέμα: «Εκπαίδευση και Κοινωνική Δικαιοσύνη». Εργαστήριο Ιστορικού Αρχείου Νεοελληνικής και Διεθνούς Εκπαίδευσης.
- Ἀποστολίδης Κ. Μ. (χ.η.), Ἡ διὰ τῶν αἰῶνων ἔθνη φυσιογνωμία τῆς Θράκης, Α.Θ.Λ.Γ.Θ. Η' (1941-42), 83-122.
- Αρβανιτίδου Σ. (2000), Οι ελληνικές πόλεις στη Θράκη κατά τη ρωμαϊκή περίοδο, (στο) Θράκη (έκδ. Γενικής Γραμματείας Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας – Θράκης), 147-148, Ι.Ε.Ε., τ. ΣΤ', 202-203.
- Αρχείο Προφορικής Ιστορίας Ν. Θ. Κωνσταντινίδη Α, Προφορική μαρτυρία Μ.Χ., Ε-20-01.
- Αρχείο Προφορικής Ιστορίας Ν. Θ. Κωνσταντινίδη Β, Προφορική μαρτυρία Γ.Α., Ε-04-08
- Αρχείο Προφορικής Ιστορίας Ν. Θ. Κωνσταντινίδη Γ, Προφορική μαρτυρία Ε.Ξ., Ε-08-02 και Ν.Γ., Ε-10-03.
- Αρχείο Προφορικής Ιστορίας Ν. Θ. Κωνσταντινίδη Δ, Προφορική μαρτυρία Ζ. Ζ., D-05-01.
- Αρχείο Προφορικής Ιστορίας Ν. Θ. Κωνσταντινίδη Ε, Προφορική μαρτυρία Ο.Ο., Β-12-01.
- Ασκούνη Ν. (2006), Η εκπαίδευση της μειονότητας στη Θράκη. Από το περιθώριο στην προοπτική της κοινωνικής ένταξης. Εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα.
- Ασκούνη Ν. (2006β), Η εκπαίδευση της μειονότητας: δομή και θεσμικό πλαίσιο, (το κείμενο προέρχεται από το Ν. Ασκούνη (2006), Η εκπαίδευση της μειονότητας στη Θράκη. Από το

- περιθώριο στην προοπτική της κοινωνικής ένταξης, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, αλλά περιέχει και μεταγενέστερα ερευνητικά δεδομένα – διαθέσιμο στο <https://museduc.gr/el/to-πεδιο-ερευνης/η-εκπαιδευση-της-μειονοτητας>, τελευταία πρόσβαση στις 18/3/2019).
- Ασκούνη Ν., Σταμέλος Γ. (2004), Φοίτηση στο γυμνάσιο και σχολική διαρροή των Μουσουλμανοπαίδων, αδημοσίευτη έκθεση στο πλαίσιο του Προγράμματος ΕΠΕΑΕΚ II «Εκπαίδευση Μουσουλμανοπαίδων 2002-04, Αθήνα.
- Ασλάνης Ι. (1988), Η νεολιθική εποχή και η πρώιμη εποχή του χαλκού στην αιγαιακή Θράκη, (στο) Η Ιστορική, Αρχαιολογική και Λαογραφική Έρευνα για τη Θράκη, Πρακτικά Συμποσίου (Ξάνθη – Κομοτηνή – Αλεξανδρούπολη, 5 – 9 Δεκεμβρίου 1985), Θεσσαλονίκη, 140-141, 153.
- Ασλάνης Ι. (2000), Γεωμορφολογία και Προϊστορική κατοίκηση στη Θράκη, (στο) Θράκη. 'Ιστορικές και Γεωγραφικές Προσεγγίσεις' (έκδ. Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών), Αθήνα, 23-39.
- Αχμετσίκ Μ. (2002), CD Πομάκικα τραγούδια από τη Σμίνθη Ξάνθης. Σπανίδης, Ξάνθη.
- Βακαλιός Θ. (1991), Το πρόβλημα της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης στη Δ. Θράκη, Αθήνα, σ. 39.
- Βαμβακίδου Ι. (2009), Ήταν μια φορά ένας κοινοτάρχης Χρήστος Τανιμανίδης 1906-1968. Ξάνθη: Π.Α.ΚΕ.ΘΡΑ., σ. 58.
- Βαρβούνης Μ. Γ. (1996), Λαογραφικά των Πομάκων της Θράκης, Πορεία, Αθήνα, σ. 163-168.
- Βλαχάδη Μ. (2004), Η σχολική επίδοση των μουσουλμάνων μαθητών, σε σχέση με την κοινωνική ένταξη και διαστρωμάτωση των οικογενειών τους, στην ελληνική κοινωνία, Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Αθήνα.
- Βλαχούτσικου Χ. σε συνεργασία με Αντωνοκοπούλου Η. (2007), Αναζητώντας σχήματα οικογενειακής ζωής σε ένα προάστιο της Αθήνας: ισορροπίες και συνθέσεις, Ελληνική Κοινωνία, Επετηρίς Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Κοινωνίας (ΚΕΕΚ), Ακαδημία Αθηνών, επιμ. Γκιζέλης Γρ., τόμος 7, Αθήνα, σελ. 115-220.
- Βλαχούτσικου Χ, L. Kain Hart (επιμ.) (2003), Όταν γυναίκες έχουν διαφορές: Αντιθέσεις και συγκρούσεις γυναικών στη σύγχρονη Ελλάδα, σ. 280-317. Αθήνα: Εκδόσεις Μέδουσα.
- Βογιατζής Γ. (1998), Η πρώιμη οθωμανοκρατία στη Θράκη. Άμεσες δημογραφικές συνέπειες, Θεσσαλονίκη.
- Βογιατζόπουλος Δ. Κ. (2008), Η Ξάνθη πριν και μετά τον 2ο Παγκόσμιο Πόλεμο. Ξάνθη: εκδ. Σπανίδης.
- Γεροντέλη Α., (2016) «ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΕΝΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ: ΣΥΣΧΕΤΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ», στο Μανωλάς Ε.Ι. Τσαντόπουλος Γ. (Επιμ.), 8ος τόμος της σειράς Θέματα Δασολογίας και Διαχείρισης Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων με θέμα: Περιβαλλοντική εκπαίδευση και επικοινωνία. Τμήμα Δασολογίας και Διαχείρισης Φυσικών Πόρων, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, σελ.1-19. (http://utopia.duth.gr/~emanolas/files/Tomos_8.pdf)
- Γεωργακοπούλου Ε. (χ.η.), Ανεργία, Διδακτικές Σημειώσεις Πανεπιστημίου Πατρών
- Γεωργαντζής Π. Α.(1976), Συμβολή εις την ιστορίαν τῆς Ξάνθης, Ξάνθη, 56-60
- Γεωργαντζής Π. Α. (1993), Θρακικός Αγώνας 1912-1920. Ύστατοι απελευθερωτικοί αγώνες της Δ. Θράκης, Ξάνθη, 27 κ.εξ.

- Γεωργούλα Α. (2011), Η τήρηση της υποχρέωσης και του δικαιώματος των παιδιών στην εκπαίδευση με έμφαση στις περιπτώσεις ομάδων που κινδυνεύουν με κοινωνικό αποκλεισμό στην Ελλάδα και στην Αγγλία, Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Θεσσαλονίκη.
- Γκλαβίνας Γιάννης (2013), Οι Μουσουλμανικοί Πληθυσμοί στην Ελλάδα (1912-1923), Από την ενσωμάτωση στην Ανταλλαγή, Εκδόσεις: Εκδοτικό Οίκος Αντ. Σταμούλη.
- Γκότοβος, Α. Ε. (2014), «Διεθνιστικά πειράματα στη Θράκη: τουρκική ταυτότητα και ευνοϊκές εξαιρέσεις αντί πραγματικής μάθησης και ισονομίας», Άρδην, τχ. 96, προσβάσιμο: <http://ardin-rixi.gr/archives/18339>, τελευταία επίσκεψη 18/6/2017.
- Γκότοβος, Α.Ε. (2017, 8 Δεκεμβρίου), «Η εργαλειοποίηση της μουσουλμανικής μειονότητας και ο τουρκικός εθνικισμός», Huffpost, προσβάσιμο: http://www.huffingtonpost.gr/entry/e-eryaleioipoiese-tes-moesoelmanikesmeionotetas-kai-o-toerkikosethnikismos_gr_5a271113e4b0cd6fb5ee8afe?utm_hp_ref=gr-homepage, τελευταία επίσκεψη 09/12/2017.
- Γκουβέντα Ε. (2008), Σύγχρονα μεταναστευτικά δίκτυα στη «Μουσουλμανική Μειονότητα» της Θράκης, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Μυτιλήνη.
- Γονατάς Ν. –Κυδωνιάτης Π. (1985), Η μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης. Μέσα από τα άρθρα του τοπικού τύπου, Κομοτηνή.
- Διεύθυνση Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Ξάνθης (χ.η.), Σχολεία (Διαθέσιμο στο <http://dide.xan.sch.gr/>, τελευταία πρόσβαση στις 25/3/2019).
- Δραγώνα, Θ. & Φραγκουδάκη, Α. (2007), «Εισαγωγή: Πρόσθεση όχι αφαίρεση, πολλαπλασιασμός όχι διαίρεση», στο Θ. Δραγώνα & Α. Φραγκουδάκη (επιμ.), Πρόσθεση όχι αφαίρεση. Πολλαπλασιασμός όχι διαίρεση. Η μεταρρυθμιστική παρέμβαση στην εκπαίδευση της μειονότητας της Θράκης, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα, σ. 17-56.
- ΕΘ.Ι.ΑΓ.Ε (χ.η.), Θέρμανση Γυμνασίου Θερμών Ν. Ξάνθης με χρήση γεωθερμικής ενέργειας, σε συνεργασία με τις εταιρείες: Α. Λαδάς – Κ. Λαδάς Ο.Ε. (Καβάλα) & Α. Λεχούδης & Υιοί Ο.Ε. (Ιασμος Ροδόπης).
- Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης (2019). Συμμετοχή του ΕΚΤ στο ευρωπαϊκό συνέδριο του ICOM «Στην εποχή του εικονικού: τα ευρωπαϊκά μουσεία ανταποκρίνονται στην ψηφιακή πρόκληση» (Διαθέσιμο στο <http://www.ekt.gr/el/news/23532>, τελευταία πρόσβαση στις 19/01/2020).
- Ειδική Γραμματεία Υδάτων, (χ.η.). Εθνικό Δίκτυο Παρακολούθησης Υδάτων (Διαθέσιμο στο http://nmwn.ypeka.gr/?q=surface-stations&field_hydro_system_category_tid=6&field_hydro_sector_tid=579&field_hydro_system_tid=All, τελευταία πρόσβαση στις 13/10/2019).
- Ελληνική Ορνιθολογική Εταιρεία (2019) Βάση Δεδομένων των Σημαντικών Περιοχών για τα Πουλιά της Ελλάδας (Διαθέσιμο από την ιστοσελίδα www.ornithologiki.gr/iba, τελευταία πρόσβαση στις 20/2/2019).
- ΕΛ.ΣΤΑΤ. (χ.η.) Δημογραφικά χαρακτηριστικά 2011, (<http://www.statistics.gr/el/statistics/publication/SAM03/>- τελευταία πρόσβαση στις 27/08/2018).

- ΕΛ.ΣΤΑΤ. (χ.η.) – Ελληνική Στατιστική Αρχή, Πληθυσμός και Κοινωνικές Συνθήκες (διαθέσιμο στο <http://www.statistics.gr/el/statistics/pop> τελευταία πρόσβαση στις 28/11/2018).
- ΕΛ.ΣΤΑΤ. (χ.η.) – Ελληνική Στατιστική Αρχή, Οικονομία, Δείκτες (διαθέσιμο στο <http://www.statistics.gr/el/statistics/eco> τελευταία πρόσβαση στις 28/12/2018).
- Εμμανουηλίδης Δ. (2005), Η μουσική ταυτότητα των Πομάκων του Ν. Ξάνθης. Μεταπτυχιακή διατριβή, Κομοτηνή: Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Τμήμα Επιστημών Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού, σ. 115.
- Εμπειρικός Α., Ιωαννίδου Α., Καράτζολα Ε., Μπαλτσιώτης Α., Μπέης Σ., Τσιτσελίκης Κ. και Δ. Χριστόπουλος (επιμ.) (2001), Γλωσσική Ετερότητα στην Ελλάδα. Αρβανίτικα. Βλάχικα. Γλώσσες της Μειονότητας της Δ. Θράκης. Σλαβικές διάλεκτοι της Μακεδονίας. Αθήνα: Κέντρο Ερευνών Μειονοτικών Ομάδων και Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (1996). Ευρωμωσαϊκό: παραγωγή και αναπαραγωγή των γλωσσικών μειονοτικών ομάδων στην Ευρωπαϊκή Ένωση, Υπηρεσία Επισήμων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Λουξεμβούργο.
- Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (2013), Γλώσσες που απειλούνται με εξαφάνιση και γλωσσική πολυμορφία στην Ευρωπαϊκή Ένωση, Συνοπτική Παρουσίαση, Γενική Διεύθυνση Εσωτερικών Πολιτικών, Θεματικό Τμήμα Β: Διαρθρωτική Πολιτική και Πολιτική Συνοχής, Συντάκτης: Meirion Prys Jones, Βρυξέλλες (Διαθέσιμο στο [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2013/495851/IPOL-CULT_NT\(2013\)495851\(SUM01\)_EL.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2013/495851/IPOL-CULT_NT(2013)495851(SUM01)_EL.pdf) , τελευταία πρόσβαση στις 1/3/2019).
- Εξάρχου Θ. (2001), Οι Εβραίοι στην Ξάνθη (ο κόσμος που χάθηκε αλλά δεν ξεχάστηκε). Ξάνθη: εκδ. Π.Α.ΚΕ.ΘΡΑ, 2001, σ. 97-103, 105, 109.
- Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Δήμου Μύκης 2011 – 2014. Στρατηγικός Σχεδιασμός (2011) (Διαθέσιμο <http://www.0792.syzefxis.gov.gr/sites/default/files/epixeirisiako%202011-2014.stratigigos%20sxediasmos.pdf> τελευταία πρόσβαση στις 17/11/2018).
- Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Μακεδονίας – Θράκης 2007-2013 (2007), Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας – Θράκης.
- Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Δήμου Ξάνθης 2013-2014 (2012), Στρατηγικός Σχεδιασμός, Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας – Θράκης, Π.Ε. Ξάνθης, Δήμος Ξάνθης.
- Εφημερίδα Εμπρός 14/5/1955. σελ. 1 (Διαθέσιμο στο http://efimeris.nlg.gr/ns/pdfwin_ftr.asp?c=108&pageid=1&id=65842&s=0&STEMTYPE=0&STEM_WORD_PHONETIC_IDS=&CropPDF=0 τελευταία πρόσβαση στις 30/5/2019)
- Ζαγκλή Δ.Δ. (1974). Θρακικά Φυλαί, Αρχείο Θράκης (περίοδος τρίτη), τ. 37, 5-38
- Ζεγκίνης Ε. Χ. (1988), Ο Μπεκτασισμός στη Δ. Θράκη. Συμβολή στην ιστορία της διαδόσεως του Μουσουλμανισμού στον ελλαδικό χώρο, Θεσσαλονίκη, 86-96
- Ζεγκίνης Ε. (1999), «Οι τουρκικές σπουδές στην Ελλάδα: τουρκική γλώσσα και τουρκικά σχολικά εγχειρίδια στην εκπαίδευση των μειονοτικών μουσουλμάνων της Ελλάδος», Μακεδονικών: Παιδαγωγικών Δελτίων, Περιοδική επιστημονική έκδοση της Παιδαγωγικής Σχολής Φλώρινας του Α.Π.Θ., Φλώρινα, 6ο τεύχος, Φθινόπωρο, σ. 81.

- Ζεγκίνης Ε. (2002), «Μειονοτικά σχολεία, μειονοτική εκπαίδευση στη Θράκη», Ανθρώπινα δικαιώματα, πολιτισμικός πλουραλισμός και εκπαίδευση στην Ευρώπη, Ρόδος, 30/10-1/11/2002, Διεθνές Συνέδριο, σ. 7.
- Ζωγραφάκη Μ. (2011), Κοινωνικές Πορείες Γυναικών από τη Μειονότητα της Θράκης: Ο Ρόλος της Εκπαίδευσης, Διδακτορική Διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Εκπαίδευσης και Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία, Αθήνα.
- Θεοχαρίδης Π. (1995), Πομάκοι. Οι Μουσουλμάνοι της Ροδόπης. ΠΑΚΕΘΡΑ, Ξάνθη, σ. 12 & 379-380 & 451.
- Θεοχαρίδης Π. Δ. (1996), Γραμματική της πομακικής γλώσσας. Παράρτημα: Φράσεις και κείμενα πομακοελληνικά – ελληνοπομακικά, Θεσσαλονίκη
- Θρακιώτης Κ (1974), «Εθιμικές εκδηλώσεις στη Θράκη», Θρακικά Χρονικά 31, σ. 41.
- Ίδρυμα Θρακικής Τέχνης και Παράδοσης, ΙΟΤΠ (χ.η.). Κοινωνικό Φροντιστήριο (Διαθέσιμο στο <https://www.fthrace.gr/index.php/id/social-tutorial>, τελευταία πρόσβαση στις 21/3/2019).
- Ιμάμ Μ. & Τσακηρίδη Ο. (2003), Μουσουλμάνοι και Κοινωνικός Αποκλεισμός, Εκδ. Α. Α. Λιβάνη, Αθήνα.
- Ινστιτούτο Δασικών Ερευνών (2015), Γενική Διεύθυνση Αγροτικής Έρευνας, Προσωρινό Διαχειριστικό Σχέδιο Βόσκησης Δήμου Μύκης, Περιφερειακής Ενότητας Ξάνθης (ΚΥΑ με αριθ. 117394/2932/12-12-2014, ΦΕΚ 3557 Β' /30-12-2014), Φορέας χρηματοδότησης: ΕΛΓΟ-ΔΗΜΗΤΡΑ-Γενική Διεύθυνση Διασφάλισης Ποιότητας Αγροτικών Προϊόντων, Θεσσαλονίκη.
- Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής- ΙΕΠ (2017). Πιλοτική Παρέμβαση στα Νηπιαγωγεία της Θράκης (Διαθέσιμο στο <http://iep.edu.gr/el/crossingbordersedu-anakoinwseis/pilotiki-paremvasi-sta-nipiagogeia-tis-thrakis>, τελευταία πρόσβαση στις 17/7/2019).
- Ι.Π.Ε.Τ., Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας – Θράκης, Κόκκας Νικόλαος (2006), Παραδοσιακοί Οικισμοί της ορεινής Ξάνθης (Διαθέσιμο στο http://www.ipet.gr/cultureportalweb/article.php?article_id=165&topic_id=50&level=3&belongs=41&area_id=38&lang=gr, τελευταία πρόσβαση στις 24/1/2019).
- Ιωαννίδης Σ. (1998), Κάμινος πυρός καιομένη. Ξάνθη: Δήμος Ξάνθης, σ. 99, 111.
- Καβασακάλη Σ. (1965), Τα τρία γεφύρια στις Σάτρες, Θρακικά, 19, 138.
- Κανατσούλης Δ. (1979), Η Θράκη κατά τούς ρωμαϊκούς χρόνους (Provincia Thracia), Θεσσαλονίκη, 5-12.
- Καραγιαννόπουλος Ι.(1990), Η βουλγαρική πολιτική στα Βαλκάνια το πρώτο μισό του 13ου αι., Εγνατία 2, 11-28.
- Καράγιωργας Σ. (1977). Οικονομικές λειτουργίες του κράτους στη φάση του μονοπωλιακού καπιταλισμού, «Αυγή» 17.7.1977 όπως παρατίθεται στο Ρόκος Δ. (2009) «Δημόσιο Πανεπιστήμιο, Ανάπτυξη και Περιβάλλον». Αφιέρωμα στον Καθηγητή Σάκη Καραγεωργα, Οροπέδιο, Αθήνα.
- Καραχότζα Σ. (2006), Η καθημερινή γλώσσα των Πομάκων της περιοχής Μύκης, Εκδοτικός Οίκος Σπανίδης, Ξάνθη.
- Κασιούμης Κ. (2010). Η σημασία της αναψυχής και του δασοτουρισμού στη διαχείριση των δασών. Περιοδικό ΕΘΙΑΓΕ, Τεύχος 40, Απρίλιος – Ιούνιος 2010, Τριμηνιαία έκδοση του Εθνικού Ιδρύματος Αγροτικής Έρευνας.

- Καστοριάδης Κορνήλιος (2000). Η άνοδος της ασημαντότητας, εκδ. Ύψιλον, 2000, ISBN 960-7949-90-0, {κεφ. «Η αποσάθρωση της Δύσης», σελ. 97}
- Κατάκη Δ. & Καραχότζα Ρ. (1997), Ντάντο ι μπάμπα κάζαχο - 21 Παραμύθια από τη Ροδόπη. Γυμνάσιο Σμίνθης- Νομαρχία Ξάνθης, σ. 12-16.
- Κάτσικας Χ., Καββαδίας Γ. (1994). Η ανισότητα στην Ελληνική εκπαίδευση. Η εξέλιξη των ευκαιριών πρόσβασης στην Ελληνική εκπαίδευση (1960 – 1994), εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα.
- Καφταντζής Γ. (χ.η.), Το πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης στον καιρό της κατοχής. Θεσσαλονίκη: χ.χ., σ. 4· εγγραφή στο ημερολόγιο στις 14 Αυγούστου 1941: «...όλες οι μέρες συνεχώς εκ παραλλήλου προς τους Τούρκους που φεύγουν για Τουρκία, σήμερα φεύγουν πάρα πολλές οικογένειες για την Ελλάδα».
- Κελτσίδου Π. (1996) «Ο εορτασμός του Εντρελές στην Κοτύλη Ξάνθης. Πρακτικά Συνεδρίου: Λαϊκά δρώμενα. Παλιές μορφές και σύγχρονες εκφράσεις», Κομοτηνή: Δήμος Κομοτηνής-Κέντρο Λαϊκών Δρωμένων.
- Κόκκας Ν., Κωνσταντινίδης Ν., Μεχμεταλή Ρ. (2003), Τα Πομακοχώρια της Θράκης. Ιστορία, γλώσσα, περιήγηση, λαϊκός πολιτισμός. Οδυσσέας, Αθήνα, σ. 130 & 134.
- Κόκκας Ν. (2004), Μαθήματα Πομακικής Γλώσσας. Πολιτιστικό Αναπτυξιακό Κέντρο Θράκης, Ξάνθη, τ.Β, σ. 100 – 101.
- Κόκκας Ν. (2004), Η «γέφυρα του Παπά» στα Πομακοχώρια της Ξάνθης, Εισήγηση στην Ημερίδα του Κέντρου Μελέτης Πέτρινων Γεφυριών «Περί πετρογέφυρων... Γεφυριών Ιστορίες» 19 Νοεμβρίου, Αθήνα.
- Κόκκας Ν. (2006), Η προφορική παράδοση των Πομάκων της Ροδόπης, από το συλλογικό έργο «Θράκη. Ιστορική και λαογραφική προσέγγιση του λαϊκού πολιτισμού της», Επιμέλεια Βαρβούνης Μ. Γ., εκδ. Αλήθεια, Αθήνα, σ.271-310.
- Κόκκας Ν. (2010), Θερινά θρησκευτικά πανηγύρια των Πομάκων της ορεινής Ξάνθης (Διαθέσιμο στο https://pomakohoria.blogspot.com/2010/08/blog-post_11.html, τελευταία πρόσβαση στις 29/1/2019).
- Κόκκας Ν. (2011), Η Βυζαντινή ιστορία της Γλαύκης – Το φρούριο στο Μεσεγκούνι, Βυζαντινό Φρούριο Γλαύκης (διαθέσιμο στο <https://pomakohoria.blogspot.com/search?q=%CE%93%CE%BA%CF%81%CE%AC%CE%BD%CF%84%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B5>, τελευταία πρόσβαση στις 21/1/2019).
- Κόκκας Ν. (2011β), Ίδρυση Λαογραφικού Μουσείου από τον Πολιτιστικό Σύλλογο Πομάκων Ν. Ξάνθης (Διαθέσιμο στο https://pomakohoria.blogspot.com/2011/05/blog-post_26.html, τελευταία πρόσβαση στις 23/1/2019).
- Κόκκας Ν. (2011γ), Οι νερόμυλοι της Ορεινής Ξάνθης (Διαθέσιμο στο http://pomakohoria.blogspot.com/2011/09/blog-post_6578.html, τελευταία πρόσβαση στις 24/1/2019).
- Κόκκας Ν. (2015), Το Φρούριο στη θέση Γκράντιστε του πομακικού χωριού Ωραίων Ξάνθης (Διαθέσιμο στο http://castlesoffreedom.blogspot.com/2015/01/blog-post_28.html, τελευταία πρόσβαση στις 20/1/2019).
- Κολλάρος Β. (2018), Όταν έπεφταν οι μπάρες στη Θράκη, 30 Ιανουαρίου, SL PRESS.gr (διαθέσιμο στην <https://slpress.gr/ethnika/otan-epeftan-oi-mpares-sti-thraki/> τελευταία πρόσβαση στις 9/11/2018).

- Κορρές Γ., Χιόνης Δ. (2003), Ελληνική Οικονομία, Οικονομική Πολιτική και Ανάλυση βασικών Μακροοικονομικών Μεγεθών, Εκδόσεις Σταμούλης, Αθήνα.
- Κουίδης Β. (2009), Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις και η εκπαιδευτική πολιτική του ελληνικού κράτους απέναντι στη μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης κατά την περίοδο 1974-1996, Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Π.Μ.Σ. κατεύθυνση: Εκπαίδευση και Κοινωνικός Αποκλεισμός, Θεσσαλονίκη.
- Κουρτίδου Κ. Γ. (1955), Ιστορικά Σημειώματα. Ή Θράκη και οι κάτοικοι αὐτῆς, Θρακικά 23 (1955), 88-89
- Κουτσογιάννης Δ., Ανδρεαδάκης Α., Μαυροδήμου Ρ., Χριστοφίδης Α., Μαμάσης Ν., Ευστρατιάδης Α., Κουκουβίνος Α., Καραβοκυρός Γ., Κοζάνης Σ., Μαμάης Δ., Νουτσόπουλος Κ. (2008), Εθνικό Πρόγραμμα Διαχείρισης και Προστασίας των Υδατικών Πόρων, Αθήνα: Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο.
- Κυρανούδης Π. (1996-1998), Οι Πομάκοι και η γλώσσα τους, Ελληνική Διαλεκτολογία 5, 159, 160
- Κυριακίδου Στ. Π. (1934), Βυζαντινὰ Μελέται, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τ. 3
- Κυριακίδου Στ. Π. (1993), Περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς Θράκης - Ὁ ἑλληνισμὸς τῶν συγχρόνων Θρακῶν. Αἱ πόλεις Ξάνθη καὶ Κομοτινὴ, Θεσσαλονίκη, 32-37.
- Κυριακίδου Στ. Π. (1997), Ἡ Δυτικὴ Θράκη καὶ οἱ Βούλγαροι, Ἀθῆναι (ἀνατύπωσις), 116 κ.εξ.
- Κωνσταντινίδης Ν. (2013), Ο καπνός στην περιοχή της Ξάνθης (1950-1974). Σύγχρονη λαογραφική θεώρηση, Διδακτορική Διατριβή, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Τμήμα Γλωσσών Φιλολογίας και Πολιτισμού Παρευξείνιων Χωρών, Κομοτηνή.
- Κωστάκη Α. (2003), Τεχνικές Δημογραφικής Ανάλυσης. Διαθέσιμο online στο URL: <http://www2.stat-athens.aueb.gr/~akostaki/gr/courses/kefalaiο1.pdf> Τελευταία πρόσβαση στις 31/3/2018
- Κωφός Ε. (1993), «Ο Χάρτης των περιφερειακών ή μειονοτικών γλωσσών του Συμβουλίου της Ευρώπης» στο Σ. Περράκης (επιμ.), Τα δικαιώματα των λαών και των μειονοτήτων, σ.236.
- Λαμπριανίδης, Λόης (1998), “Οι συνέπειες της επιτηρούμενης ζώνης για τις τοπικές οικονομίες που αφορά”. Στο Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός. 6^ο Επιστημονικό Συνέδριο (Πανεπιστήμιο Μακεδονίας. 27-30 Νοεμβρίου 1996), σσ. 455-467. Αθήνα: Εκδόσεις Ίδρυμα Σάκη Καραγιωργα.
- Λεβέντης Γ.(1976), Τα κοινωνικά δικαιώματα του πολίτη. Το Σύνταγμα, 2, 121-186.
- Λιάζος Ν. (2007), Τα τουρκικά σχολικά εγχειρίδια της μειονοτικής εκπαίδευσης στην ανάπτυξη διαπολιτισμικών σχέσεων μεταξύ χριστιανών και μουσουλμάνων στη Δυτική Θράκη, Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή, Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας, Θεσσαλονίκη.
- Λιανός Θ., Παπαβασιλείου Α., Χατζηανδρέου Α. (χ.η.), Αρχές οικονομικής θεωρίας, Γ' Τάξη Γενικού Λυκείου, Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων / ΙΤΥΕ – ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ
- Λιάπης Αντ. Κ. (1995), Η υποθηκευμένη γλωσσική ιδιαιτερότητα των Πομάκων (στο) Πρακτικά του Α' Παγκοσμίου Συνεδρίου Θρακικών (Φέρες 1994), Ενδοχώρα 2 (ειδικό τεύχος) (Φεβρουάριος 1995), 82, 90

- Λουγγής Τ.Κ. (2000), Η ιστορική διαδρομή της Θράκης στα πλαίσια της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, (στο) Θράκη – 'Ιστορικές και Γεωγραφικές Προσεγγίσεις' (έκδ. Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών), Αθήνα, 86-87.
- Μαγκριώτης Γ. Δ. (1994), Πομάκοι ή Ροδοπαῖοι. Οἱ Ἕλληνες Μουσουλμάνοι, Ἀθήνα
- Μανάκας Δ. (1955), Κιρτζαλήδες, Πομάκοι, Ἀγριαῖοι, Νταγλήδες καὶ Κιζιλ-μπάσηδες, οἰκοῦντες πέριξ τοῦ ὄρους Ροδόπης, Α.Θ.Λ.Γ.Θ. (Περίοδος Β΄) Κ΄, 334-336.
- Μέγας Γ.Α (2001), Ἑλληνικές γιορτές καὶ ἔθιμα τῆς λαϊκῆς λατρείας. Ἐστία, Ἀθήνα σ. 270-1.
- Μητσάκης (1979), «Πομάκικες διασκευές τοῦ τραγουδιοῦ γιὰ τὸ "Γεφύρι τῆς Ἄρτας"». Γ΄ Συμπόσιο Λαογραφίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ χώρου- Πρακτικά, Ἴδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου 186, Θεσσαλονίκη σ. 466-471.
- Μήτσιου Η. (2010), Η μειονοτικὴ ἐκπαίδευση στὴ Δ. Θράκη: κοινωνικὲς καὶ ἐκπαιδευτικὲς προκλήσεις καὶ προοπτικὲς γιὰ τὴν πρόσβαση στὴ Δευτεροβάθμια καὶ Τριτοβάθμια ἐκπαίδευση τῶν Τουρκόφωνων καὶ τῶν Αθίγγανων, Διδακτορικὴ Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Ἀθήνα.
- Μιχαηλίδης-Νουαρός Γ. (1988), τὸ δικαίωμα ἐκπαιδύσεως κατὰ τὴν Ἑρωπαϊκὴ Σύμβαση Δ.Α. Στὸ Σύμμεκτα πρὸς τιμὴν Φ. Βεγλερή. Τομ. Ι., σελ 1-32, Ἀθήνα: Σάκκουλας.
- Μοσχοπούλου Ν. (1948-49), Ἡ ἑλληνικὴ Θράκη, Α.Θ.Λ.Γ.Θ. ΙΕ΄, 5-176.
- Μπαλά Ε. (2000), Η Θράκη στὶς οθωμανικὲς καταστιχώσεις (15ος – 16ος αἰώνας), (στο) Θράκη. 'Ιστορικές καὶ Γεωγραφικές Προσεγγίσεις' (έκδ. Εθνικοῦ Ἰδρύματος Ερευνῶν), Ἀθήνα, 110.
- Μπαλτσιώτης, Λ. (1997), «Ἑλληνικὴ διοίκηση καὶ μειονοτικὴ ἐκπαίδευση στὴ Δυτικὴ Θράκη» στὸ Κωνσταντῖνος Τσιτσελίκης, Δημήτρης Χριστόπουλος (ἐπιμ.) Το μειονοτικὸ φαινόμενον στὴν Ελλάδα. Μία συμβολὴ τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν. Ἀθήνα: Κριτικὴ.
- Μπαλτσιώτης, Λ. (2001) Η ἐκπαίδευση τῆς μειονότητας τῆς Θράκης. Ἐκπαιδευτικὴ Κοινότητα, Τεύχος 15.
- Μπαλτσιώτης Λ., Τσιτσελίκης, Κ., (2001), Η μειονοτικὴ ἐκπαίδευση τῆς Θράκης. Συλλογὴ Νομοθεσίας — Σχόλια. Ἀθήνα — Κομοτηνὴ: ἐκδ. Ἀντ. Ν. Σάκκουλα.
- Μπαμπινιώτης Γ. (1986). Θεωρητικὴ γλωσσολογία, Ἀθήνα, σελ.35.
- Μπέης Σ., Δασούλας Φ. (2017). Πρόταση γιὰ τὸ σύστημα γραφῆς τῆς βλαχικῆς γλώσσας. Περιοδικὸ Γλωσσολογία 25: 51-69.
- Μπίμπου Ι. (2007), Οἱ ἀπόψεις ἐκπαιδευτικῶν καὶ παιδιῶν ὡς πρὸς τὴν ἀναγνώριση τῆς πολιτισμικῆς διαφορᾶς. Ὁ ρόλος τοῦ σχολείου, Πτυχιακὴ ἐργασία, Μεταπτυχιακὸ Πρόγραμμα Σπουδῶν στὶς Ἐπιστῆμες Ἀγωγῆς, Κατεύθυνση: Κοινωνικὸς Ἀποκλεισμός καὶ Ἐκπαίδευση, Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Τμήμα Δημοτικῆς Ἐκπαίδευσης, Θεσσαλονίκη.
- Μυλωνάς Π. Α. (1990), Οἱ Πομάκοι τῆς Θράκης, Ἀθήνα
- Μυλωνάς, Θ. (1982). Μετανάστευση καὶ Μεταναστευτικὴ Πολιτικὴ στὴν Ελλάδα καὶ στὴν Ἑυρώπη, Gutenberg, Ἀθήνα.
- Ναῖπλή Α. (2014), Στὸ μεταίχμιο Ἀνατολῆς καὶ Δύσης: Ἡ περίπτωση τῆς μουσουλμανικῆς μειονότητας τῆς Δυτικῆς Θράκης, Μεταπτυχιακὴ Διπλωματικὴ Ἐργασία, Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Τμήμα Δημοσιογραφίας καὶ ΜΜΕ, Μεταπτυχιακὸ Πρόγραμμα Σπουδῶν, Εἰδίκευση: Ἐπικοινωνία & Πολιτισμός, Θεσσαλονίκη.

- Ντεμίρη Κωνσταντίνα (2018), Προσωπική επικοινωνία, Υπεύθυνη Θεμάτων Περιβαλλοντικής Πολιτικής, Ελληνική Ορνιθολογική Εταιρεία, Αθήνα.
- Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (χ.η.). Τμήμα Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης: Οδηγίες για τη διδασκαλία της Γραμματικής στις τάξεις Ε' και ΣΤ', σελ.9.
- Παναγιωτίδης Ν. (1991). Η εθνοφυλετική προέλευση των Πομάκων, Περιοδικό: "Τα Εκπαιδευτικά, Τεύχος: 22-23, σελ.118.
- Παναγιωτίδης Ν. (1995), Μουσουλμανική μειονότητα και εθνική συνείδηση, Αλεξανδρούπολη, σ. 92.
- Παναγιωτίδης Ν. (1994), Μουσουλμανική Μειονότητα και Εθνική Συνείδηση στη Σχολική Ηλικία, Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Αθήνα.
- Πάντου Π. Ά. (1975-1976), Ιστορική τοπογραφία του νομού Ξάνθης, Θρακικά Χρονικά 32, 3-26.
- Παπαβασιλείου Κ, Αρβανιτίδης Ν. (2010), Ειδικό Τεύχος Χαρτών, Ελληνικός Ορυκτός Πλούτος, Ινστιτούτο Γεωλογικών και Μεταλλευτικών Ερευνών, Αθήνα.
- Παπαδημητρίου Π. Γ. (2003), Οι Πομάκοι της Ροδόπης. Από τις εθνοτικές σχέσεις στους βαλκανικούς εθνικισμούς (1870-1990), Θεσσαλονίκη, 64-65.
- Παπαθανάση-Μουσιοπούλου Κ. (1975), Η απελευθέρωση της Δυτικής Θράκης. Από το αρχείο του Χαρισίου Βαμβακά. Αθήνα, σ. 25
- Παπάνης Α. (2008), Στρατηγικές εκμάθησης των Μουσουλμανόπαιδων της Θράκης που μαθαίνουν την αγγλική ως ξένη γλώσσα, Διδακτορική Διατριβή, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Σχολή Επιστημών Αγωγής, Τμήμα Επιστημών της Εκπαίδευσης στην Προσχολική Ηλικία, Αλεξανδρούπολη.
- Παπαχριστοδούλου Πολ. (1958), Οι Πομάκοι, Α.Θ.Λ.Γ.Θ. (περίοδος Β΄) 23
- Παπούλια Β. (1988), Φάσεις εντάξεως αρχαίων φύλων της Χερσονήσου του Αΐμου στον ελληνικό κόσμο, (στο) Η Ιστορική, Αρχαιολογική και Λαογραφική Έρευνα για τη Θράκη – Πρακτικά Συμποσίου (Ξάνθη – Κομοτηνή – Αλεξανδρούπολη, 5- 9 Δεκεμβρίου 1985), Θεσσαλονίκη, 203-210.
- Παπούλια Β. (2002), Πολιτιστικές επιδράσεις μεταξύ Ελλήνων και Θρακών στην ιστορία και προϊστορία : Φάσεις εντάξεως των Θρακών στον ελληνικό κόσμο, (στο) Από τον αρχαίο στον νεότερο πολυμερισμό, Τόμος Α΄ , Αρχαία Φύλα – Βυζαντινή Οικουμένη, Θεσσαλονίκη, 76-89.
- Πασχαλινός Γ. Α. (1992), Οι Ροδοπαίοι Πομάκοι, Κομοτηνή
- Παυλίδου Ε. (2017), Εκπαίδευση και εθνογλωσσική ενσωμάτωση ξενόφωνων πληθυσμών στην Ελλάδα την περίοδο 1912-1940. Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Σχολή Παιδαγωγική, Τμήμα Παιδαγωγικό Δημοτικής Εκπαίδευσης.
- Παφίλη Ε. (2013). Το μορφωτικό επίπεδο του πληθυσμού, σαν παράγοντας οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης του Νομού Κυκλάδων, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Πειραιώς, Τμήμα Στατιστικής και Ασφαλιστικής Επιστήμης, Πειραιάς.
- Πελεκίδης Χ. (2000), Οι Έλληνες στη Θράκη, (στο) Θράκη (έκδ. Γενικής Γραμματείας Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας – Θράκης), 98.
- Πετράκη, Γ. 1997. "Στην Ξάνθη και στο Λαύριο: Ταξικές διαστάσεις του μειονοτικού στην Ελλάδα". ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΘΕΜΑΤΑ, 63: 84-85.

- Πλεξουσάκη, Ε. (2003), “Κραυγές και ψίθυροι: Συγκρούσεις και ταυτότητες στον λόγο μειονοτικών γυναικών στη Θράκη”.
- Πολίτης Ν.Γ. (1904), Παραδόσεις, Α' εκδ. Ιστορική Έρευνα, σ. 163-166.
- Πορτόλου Δ., Μπορδάκης Σ., Βλάχος Χ., Καστρίτης Θ. και Δημαλέξης Τ. (επίμ.) (2009), Οι Σημαντικές Περιοχές για τα Πουλιά της Ελλάδας: Περιοχές Προτεραιότητας για τη Διατήρηση της Βιοποικιλότητας. Ελληνική Ορνιθολογική Εταιρεία, Αθήνα.
- Προοδευτική (17/1/1955), Ο καπνός και ο καρκίνος των πνευμόνων, φ. 950, σ. 2.
- Πυργιωτάκης, Ι. (1984). Κοινωνικοποίηση και εκπαιδευτικές ανισότητες, εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα.
- Ρόγγο Α. (2002), Πομάκικα Δημοτικά Τραγούδια της Θράκης, Ταμείον Θράκης, Ξάνθη, σ. 28.
- Ρόκος Δ. (2003). Από τη «Βιώσιμη» ή «Αειφόρο» στην Αξιοβίωτη Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη. Αθήνα, Εκδοτικός Οίκος Λιβάνη.
- Ρόκος Δ. (2005). Αξιοβίωτη Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη για Ένα Ειρηνικό και Καλύτερο Κόσμο, Συλλογικός Τόμος "Περιβάλλον και Ανάπτυξη. Διαλεκτικές Σχέσεις και Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις", Εναλλακτικές Εκδόσεις, Αθήνα.
- Ρόκος Δ. (2007). «Η Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη της Ηπείρου. Προβλήματα, δυνατότητες και περιορισμοί», όπως παρατίθεται στο Δ. Ρόκος (επίμ.) 4ο Διεπιστημονικό Διαπανεπιστημιακό Συνέδριο του ΕΜΠ και του ΜΕΚΔΕ του ΕΜΠ «Η Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη της Ηπείρου», Συνεδριακό Κέντρο Μετσόβου, 23-26 Σεπτεμβρίου 2004, Εκδοτικός Οίκος Λιβάνης, Αθήνα, σ. 93-140.
- Ρόκος Δ. (2013). Μπορούν να υπάρξουν βιώσιμα μοντέλα ανάπτυξης στις ορεινές περιοχές στον αστερισμό της «βιώσιμης» ανάπτυξης; Η θεωρία και η πράξη της Αξιοβίωτης Ολοκληρωμένης Ανάπτυξης. Βιώσιμα Μοντέλα Ολοκληρωμένης Ανάπτυξης Ορεινών Περιοχών. Η Περίπτωση της Ηπείρου και της Πίνδου, Αναπτυξιακό Συμπόσιο, Ιωάννινα, 14-15 Ιουνίου.
- Ρόκος Δ. (2016). "Η ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΕΝΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΟΡΕΙΝΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΑ ΑΠΟΜΟΝΩΜΕΝΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ" 8ο Διεπιστημονικό Διαπανεπιστημιακό Συνέδριο του Ε.Μ.Π. και του ΜΕ.Κ.Δ.Ε. του Ε.Μ.Π. Μέτσοβο, 22-24 Σεπτεμβρίου 2016
- Ρόκος Δ. (2017). Κείμενο το οποίο παρουσιάστηκε στο επιστημονικό συμπόσιο "Το πεδίο της κοινωνικής και πολιτικής φιλοσοφίας" αφιερωμένο στον Π. Νούτσο, Ομότιμο Καθηγητή Κοινωνικής και Πολιτικής Φιλοσοφίας, το οποίο διοργανώθηκε από το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Τμήμα Φ.Π.Ψ Τομέας Ψυχολογίας, στο Πνευματικό Κέντρο Δήμου Ιωαννιτών, στα Ιωάννινα, στις 5 και 6 Μαΐου 2017 (Διαθέσιμο στο <https://drokos.webnode.gr/news/politikes-koinonikes-kai-politismikes-orseis-tis-pragmatikis-pragmatikotitas-kai-i-filosofia-tis-axioniotis-olokliromenis-anaptyxis/>).
- Ρόκος, Δ. (2018). *Παιδεία και Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη*, Εκδόσεις Κουκκίδα, Αθήνα.
- Σαρλής Π. Γ. (1999), Βελτίωση και Διαχείριση Φυσικών Βοσκοτόπων, Μέρος Β., σελ. 105.
- Σγατζός Α. (2005), Μαθαίνοντας τα σύνορα, Η κατασκευή της μειονοτικότητας σε ένα Μειονοτικό Σχολείο της Κομοτηνής, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας, Μυτιλήνη.
- Σελλά – Μάζη Ε. (2004). Η ελληνική στα μειονοτικά σχολεία της Θράκης, Εκδόσεις Παπαζήση.
- Σέργης Μ. Γ. (2000), Ο Ζακύνθιος μοναχός Παχώμιος Ρουσάνος και ο λαϊκός πολιτισμός του 16ου αιώνα. Αθήνα: εκδ. Paulos, σ. 30

- Σέργης Μ. Γ. (2008), Εκκλησιαστικός λόγος και λαϊκός πολιτισμός τον 16ο αιώνα: Η περίπτωση του Παχωμίου Ρουσάνου, Θεσσαλονίκη: εκδ. Αφοί Κυριακίδη Α.Ε., σ. 33
- Σκορδέλη Β. Γ. (1874), Έλληνικὸν λεξιλόγιον ἐκ τῆς Ῥοδότης, Βύρων Α΄
- Σκουρῆς Β. (1995), Δίκαιο της Παιδείας, Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.
- Σπιλάνης Γ. & Κίζος Θ. (2015), Ο Άτλας τον νησιών, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Μυτιλήνη
- Στάρα Κ. (2019). Τα μη ξυλώδη δασικά προϊόντα ως μέσο στήριξης της οικονομίας του ορεινού χώρου, διαχείρισης και ανάδειξης των δασικών οικοσυστημάτων. Επιστημονική Συνεργάτης Πανεπιστημίου Ιωαννίνων/Έργο INCREdible H2020, Εργαστήριο Οικολογίας, Τμήμα Βιολογικών Εφαρμογών και Τεχνολογιών, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.
- Στρίγγλη Α. (2010). Η επίδραση δημογραφικών και κοινωνικο-οικονομικών παραγόντων στη γονιμότητα Ελλήνων και μεταναστών βάσει των στοιχείων της απογραφής του 2001. Διπλωματική Εργασία, Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών στην Εφαρμοσμένη Στατιστική, Τμήμα Στατιστικής και Ασφαλιστικής Επιστήμης, Πανεπιστήμιο Πειραιώς, Αθήνα.
- Ταραμπατζή Κ. (2001), Οι Πομάκοι της Θράκης, Μια Κοινωνιογλωσσολογική Προσέγγιση, Διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Βόλος.
- Τζεβελέκου Μ., Κάντζου Β., Σταμούλη Σ., Χονδρογιάννη Β., Βαρλοκώστα Σ., Ιακώβου Μ., Λύτρα Β., Παπαγεωργακόπουλος Γ. (2004), Πρόγραμμα Εκπαίδευσης Μουσουλμανοπαίδων 2002-2004, Δράση: Προσδιορισμός επιπέδων γλωσσομάθειας, Επιστημονική υπεύθυνη: Μαρία Τζεβελέκου, Η ελληνική ως δεύτερη γλώσσα, Κλίμακα αξιολόγησης και μέτρηση του επιπέδου γνώσης της ελληνικής στα μειονοτικά δημοτικά σχολεία της Θράκης, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα.
- Τριανταφυλλίδης Κ. (2018), The Genetic Origins of the Greeks, Εκδόσεις Δέσποινας Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη.
- Τριαντάφυλλος Δ. (1987-1990), Η Θράκη του Αιγαίου πριν από τον ελληνικό αποικισμό, Θρακική Επετηρίδα, τ. 7, 297-322.
- Τριαντάφυλλος Δ. (1990), Οχρωματικοί περίβολοι στην ενδοχώρα της αιγαιακής Θράκης – Μνήμη Δ. Λαζαρίδη, Πόλις και Χώρα στην αρχαία Μακεδονία και Θράκη (Πρακτικά Αρχαιολογικού Συνεδρίου, Καβάλα 9-11 Μαΐου 1986), Θεσσαλονίκη, 694, 695.
- Τριαντάφυλλος Δ. (2000), Αρχαία Θράκη, (στο) Θράκη (έκδ. Γενικής Γραμματείας Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας – Θράκης), 37.
- Τρουμπέτα Σ. (2001), Κατασκευάζοντας ταυτότητες για τους Μουσουλμάνους της Θράκης. Το παράδειγμα των Πομάκων και των Τσιγγάνων, Εκδόσεις: ΚΕΜΟ-Κριτική.
- Τσιμπιρίδου, Φωτεινή 2000. “Πομάκος σημαίνει άνθρωπος του βουνού”. Εννοιολογήσεις και βιώματα του ‘τόπου’ στις κατασκευές και τις πολιτικές μειονοτικών περιθωριακών ταυτοτήτων”. Στο Β. Νιτσιάκος και Χ. Κασίμης (επιμ.) Ο Ορεινός Χώρος της Βαλκανικής. Συγκρότηση και Μετασχηματισμοί, σσ. 35-52 . Αθήνα: Εκδόσεις Πλέθρον και Δήμος Κόνιτσας.
- Τσίμπος Κ. (2008), Εισαγωγή στην Πληθυσμιακή Γεωγραφία, Εκδόσεις Σταμούλη, Αθήνα
- Τσιούμης Κ. (1994), Η Μουσουλμανική Μειονότητα της Δυτικής Θράκης και οι Ελληνοτουρκικές σχέσεις (1923-1940), Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Σχολή Παιδαγωγική, Τμήμα Νηπιαγωγών, Θεσσαλονίκη.

- Τσιούμης Κ. Α. (1997), Οι Πομάκοι στο ελληνικό κράτος (1920 – 1950). Ιστορική προσέγγιση, Θεσσαλονίκη, 84 κ.εξ.
- Τσιούμης, Κ. (2003) Μειονοτικές Ομάδες στην Προσχολική Εκπαίδευση, Θεσσαλονίκη, Ζυγός.
- Τσιτάκη Β. (2015), Η διαχείριση των εθνοπολιτισμικών ταυτοτήτων των εκπαιδευτικών στη σχέση τους με τα παιδιά προσχολικής ηλικίας της μειονότητας της Θράκης: Το παράδειγμα επεξεργασίας αφηγηματικών – λογοτεχνικών κειμένων στο Νηπιαγωγείο, Διδακτορική Διατριβή, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Σχολή Επιστημών Αγωγής, Τμήμα Επιστημών της Εκπαίδευσης στην Προσχολική Ηλικία, Αλεξανδρούπολη.
- Τσιτσελίκης Κ. (1996), Το διεθνές και ευρωπαϊκό καθεστώς προστασίας των γλωσσικών δικαιωμάτων των μειονοτήτων και η ελληνική έννομη τάξη, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Τσιτσελίκης, Κ. & Χριστόπουλος, Δ. (1997), Το μειονοτικό φαινόμενο στην Ελλάδα, Μια Συμβολή των Κοινωνικών Επιστημών, Αθήνα, Κριτική ΑΕ & ΚΕΜΟ.
- Υ.Π.Α.Π.Ε.Ν. (2015), Επιχειρησιακό Πρόγραμμα “Περιβάλλον και Αειφόρος Ανάπτυξη”, Μελέτη Μορφολογικών κανόνων δόμησης και αρχιτεκτονικής, στις περιοχές εντός και εκτός οικισμών μέχρι 2.000 κατοίκων, της Περιφερειακής Ενότητας Ξάνθης της Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης.
- Υ.Π.Α.Π.Ε.Ν (2015), Γενική Γραμματεία Χωροταξίας και Αστικού Περιβάλλοντος, Γενική Διεύθυνση Πολεοδομίας – Δ/ση Πολεοδομικού Σχεδιασμού και Τράπεζας Γης, «Μελέτη Μορφολογικών κανόνων δόμησης και αρχιτεκτονικής, στις περιοχές εντός και εκτός οικισμών μέχρι 2.000 κατοίκων, της Π.Ε. Ξάνθης της Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης», Χρηματοδότηση: Επιχειρησιακό Πρόγραμμα “Περιβάλλον και Αειφόρος Ανάπτυξη”, Α’ Φάση.
- Υ.Π.Ε.Κ.Α (χ.η.), Ευρωπαϊκό Οικολογικό Δίκτυο NATURA 2000 (Διαθέσιμο στο <http://www.ypeka.gr/Default.aspx?tabid=432>, τελευταία πρόσβαση στις 20/2/2019).
- Υ.Π.Ε.Κ.Α. (2015), Υπουργείο Περιβάλλοντος και Κλιματικής Αλλαγής, Έργο: Μελέτη μορφολογικών κανόνων δόμησης και αρχιτεκτονικής στις περιοχές εντός και εκτός οικισμών μέχρι 2.000 κατοίκων της Περιφερειακής Ενότητας Ξάνθης της Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης.
- Υπουργείο Πολιτισμού & Αθλητισμού (χ.η.). Ορισμός της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς. (Διαθέσιμο στο <http://ayla.culture.gr/orismos-apk/>, τελευταία πρόσβαση στις 25/01/2020).
- Φιλότης, Βάση Δεδομένων για την Ελληνική Φύση «Όρος Χαϊντού – Κούλα και γύρω Κορυφές» (Διαθέσιμο στο <https://filotis.itia.ntua.gr/biotopes/c/GR1120003/>, τελευταία πρόσβαση στις 22/2/2019).
- Φραγκόπουλος, Ι. (2004), “Κοινωνική μετάβαση και χωρική οργάνωση σε μία ορεινή μειονοτική κοινότητα της Θράκης”. ΣΕΙΡΑ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΩΝ ΕΡΓΑΣΙΩΝ, 10(9): 221-258.
- Χαραλαμπίδη Α. (1985-1986) "Οι Πομάκοι της Ροδόπης", Ανάτυπο, Θρακική επετηρίδα, Τόμος ΣΤ', Κομοτηνή, σελ.90.
- Χαρίτος, Χ. (1996) Το Ελληνικό Νηπιαγωγείο και οι Ρίζες του, Αθήνα, Gutenberg.
- Χατζηγηρηγορίου Α. (1998), «Τα γεφύρια της ορεινής Ξάνθης», εφ. Εμπρός, 20 Ιουνίου.
- Χατζηδημητρίου Σ. (2005), Τοπωνυμολογική Θεώρηση των Πομάκικων Οικισμών του Νομού Ξάνθης, Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Φιλολογίας, Θεσσαλονίκη.

- Χιδίρογλου Π. (1992), Οι Έλληνες Πομάκοι και οι σχέσεις τους με την Τουρκία, Εκδόσεις: Ηρόδοτος, Αθήνα.
- Χοτζάρ Ν. & Γεροντέλη Α. (2019). Η Παιδεία ως Κρίσιμος Τομέας Σχεδιασμού για την Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη στα Πομακοχώρια της ορεινής Ξάνθης. 9^ο Συνέδριο του ΕΜΠ και του ΜΕΚΔΕ, Μέτσοβο 26-28 Σεπτεμβρίου.
- Χρυσάφη Μ. (2012), Ανάγλυφο του Μίθρα Ταυροκτόνου στις Θέρμες, Περιγραφή, Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού (Διαθέσιμο στο http://odysseus.culture.gr/h/2/gh251.jsp?obj_id=715, τελευταία πρόσβαση στις 20/1/2019).
- Cowan J. (1998), Η πολιτική του σώματος: Χορός και Κοινωνικότητα στη Βόρεια Ελλάδα, μτφρ. Κουρεμένος Κ., Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα.

Ξένη βιβλιογραφία

- Bowles, S. (1972). Unequal Education and the Reproduction of the Social Division of the Labor στο Carnoy N. (Ed.) Mc Kay.
- Chtouris Sotiris, Psimmenos Iordanis και Tzelepogou Flora (1999), “Muslim Minorities in Greece: From Traditional rural communities to migrant Network communities. The emergence of a Global Underclass”. Muslim Voice project, TSER, Brussels: Manchester University
- Cohen L., Manion L., Morrison K. (2000). Μεθοδολογία Εκπαιδευτικής Έρευνας, Μεταίχμιο.
- Conseil de l' Europe (1997). Parliamentary Assembly AACR 18.97, 1403-24/6/97-I-E και AS (1997) CR18 Doc. 7728 provisional edition, ordinary session report, eighteenth sitting, 24 June, appendix: Recommendation 1433 on the Aromanian culture and language.
- Dawkins R. M. (1948), “Some remarks on Greek Folktales”, Folklore, σ. 65.
- Dorsunski Mehmed (1998), Istorija na Pomacite (Βλ. Str. Dimitrov, Nedoumici i greški v edna kniga za bālgarite mohamedani, Rhodopica 1998 / 1, 199-212)
- Froebel Fr. (1826). Die Menschenereziehung, Kielhau
- Heath, M. F. and Evans, M. I., eds (2000) Important Bird Areas in Europe. Cambridge, UK: BirdLife International.
- Javeau, C (1996). *Η έρευνα με ερωτηματολόγιο. Το εγχειρίδιο του καλού ερευνητή*, επιμέλεια και απόδοση στα Ελληνικά Κατερίνα Τζαννονε-Τζώρτζη, ΑΘΗΝΑ: τυπωθήτω Γιώργος Δάρδανος.
- Katsikatsos G. (1992), Geology of Greece, Athens.
- Kayihan Ahmet (1967) Lozan ve bati Trakya, Istanbul, σελ.2-3
- Kehaya S. (2015). An analysis of the Pomak language based on fieldwork research data, Thesis of the Master of Arts in Theoretical and Applied Linguistics, Department of Theoretical and Applied Linguistics, School of English, Faculty of Philosophy, Aristotle University of Thessaloniki, Greece.
- Kiratzi A., Louvari E. (2003), Focal mechanisms of shallow earthquakes in the Aegean Sea and the surrounding lands determined by waveform modeling: a new database. Journal of Geodynamics 36, p. 251-274.
- Kotzageorgis Ph. P. (2002), A greek source regarding the islamization of the population of the mountainous region of Xanthi (mid 16th c.), Περί Θράκης 2, 293-297.

- Kvale S. (1996). *Interviews: An Introduction to Qualitative Research Interviewing*, Thousand Oaks, CA Sage Publications.
- Lund J., Boyd T. (2016). Direct utilization of geothermal energy 2015 worldwide review, *Geothermics* 60, 66-93.
- Lyberis N. (1984), *Tectonic evolution of the North Aegean trough*, Geological Society, London, Special Publications.
- Mendrinou D., Choropanitis I., Polyzou O., Karytsas C. (2010), Exploring for geothermal resources in Greece, *Geothermics* 39, 124-137.
- Mouyiaris N. (1994), *The seismic History of the Aegean land (from 2400 B.C. to 1990 A.D)*. Ph.D. Thesis. P. 440, Univ. of Patras.
- Nicolaidy B. M. (1859), *Les Turcs et la Turquie contemporaine. Itinéraire et compte-rendu de voyage dans les provinces ottomanes avec cartes détaillées. Tome Première*. Paris, σ. 275.
- Papazachos, B.C. & Papazachou, C. (1997), *The earthquakes of Greece*. Ziti Ed Thessaloniki.
- Rajčevski St. (1998), *Bългарите Mohamedani*, Sofija.
- Robson, C. (2007). *Η έρευνα του πραγματικού κόσμου* (μτφρ. Β. Νταλάκου και Κ. Βασιλικού, επιμ. Κ. Μιχαλοπούλου). Αθήνα: Gutenberg.
- Rondoyanni Th., Georgiou Ch., Galanakis D., Kourouzidis M. (2004), Evidences of active faulting in Thrace region (North-Eastern Greece), *Bulletin of the Geological Society of Greece* vol. XXXVI, Proceedings of the 10th International Congress, Thessaloniki, April.
- Sandry S. (2013). *Phonology and Morphology of Pavevik Pomak with Notes on the Verb and Fundamentals of Syntax*, Thesis of Master of Philosophy, School of Slavonic and East European Studies, University College London.
- Shucksmith, M. (2004). Young People and Social Exclusion in Rural Areas, *Sociologia Ruralis*, 44 (1), 43-59.
- Tuckman, B. W. (1972). *Conducting educational research*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Vogiatzis G. (1993), Xantheia und Didymoteichon: Zwei verschiedene Aspekte des Fortbestehens der byzantinischen Stadtbevölkerung Westthrakiens während der frühen Osmanenherrschaft, *Balkan Studies* vol. 34 – Number 1, 23
- Wright, E. (1979). *Class Structure and Income Determination*, Academic Press, New York.

Διαδικτυακή βιβλιογραφία

- Διεύθυνση Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Ξάνθης (χ.η.). *Γυμνάσια – Γενικά Λύκεια Ξάνθης* (Διαθέσιμο στο <http://dide.xan.sch.gr/index.php/lykeia> τελευταία πρόσβαση στις 3/6/2019).
- Διεύθυνση Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Ξάνθης (2018). *Μειονοτικά Σχολεία Ξάνθης* (Διαθέσιμο στο <http://dipe.xan.sch.gr/index.php/2017-12-06-10-26-15/2017-12-06-10-42-39> τελευταία πρόσβαση στις 3/6/2019).
- ΚΠΕ Βιστωνίδας (2019). *Προγράμματα* (Διαθέσιμο στο <http://www.kpevistonidas.gr/> τελευταία πρόσβαση στις 3/6/2019).
- ΚΠΕ Παρανεστίου (2012). *Προγράμματα για μαθητές* (Διαθέσιμο στο <http://www.kpeparanestiou.gr/ekpaideysi-mathiton/programmata-mathites.html> τελευταία πρόσβαση στις 3/6/2019).

- Πλιάκος Κώστας (2016). Ψάχνοντας για φωλιές αλεπούδων στο «σχολείο του δάσους». (Διαθέσιμο στο <https://www.cnn.gr/focus/story/19054/psaxnontas-gia-folies-alepoydon-sto-sxoleio-toy-dasoyx>, τελευταία πρόσβαση στις 18/02/2020).
- Φιλονόη (2013), Ο δάσκαλος των Πομάκων (Διαθέσιμο στο <https://filonoi.gr/2013/05/02/f-o-daskalos-ton-pomakon/>, τελευταία πρόσβαση στις 20/11/2018).
- Χεκίμογλου Α. (2009). «Είμαι Πομάκος και το λέω!», Άρθρο στην εφημερίδα Το Βήμα (Διαθέσιμο στο www.tovima.gr/2009/08/02/society/eimai-pomakos-kai-to-lew/, τελευταία πρόσβαση στις 6/7/2019).
- 1ο Λύκειο Γλαύκης (2017), Αιμοδοσία στο σχολείο, Οκτώβριος 2017 (Ανακτήθηκε από <http://1epal-glafk.xan.sch.gr/index.php/alles-draseis/123-aimodosia-sto-sxoleio-oktovrios-2017> τελευταία πρόσβαση στις 17/12/2018).
- Actionaid.gr, Τι συμβαίνει στην Παλαιστίνη; (διαθέσιμο στο <http://www.actionaid.gr/enhmerwsou/nea/ti-sumvainei-stin-palaistini/> τελευταία πρόσβαση στις 20/12/2018).
- Anaptyxi.gov.gr, (2017). Καρτέλα έργου 5044165 (Διαθέσιμο στο <http://anaptyxi.gov.gr/ErgoPopup?mis=5044165>, τελευταία πρόσβαση στις 5/6/2019).
- Anaptyxi.gov.gr, (2017α). Καρτέλα έργου 5002705 (Διαθέσιμο στο <http://anaptyxi.gov.gr/ErgoPopup?mis=5002705> τελευταία πρόσβαση στις 6/6/2019).
- Anaptyxi.gov.gr, (2018). Καρτέλα έργου 5035378 (Διαθέσιμο στο <http://anaptyxi.gov.gr/ErgoPopup?mis=5035378> τελευταία πρόσβαση στις 5/6/2019).
- Bodossaki.gr (2014). Κάλυψη δαπανών ενισχυτικής διδασκαλίας (Διαθέσιμο στο <https://www.bodossaki.gr/donation/kalypsi-dapanon-enischytikis-didaskalias/>, τελευταία πρόσβαση στις 6/7/2019).
- Cnn.gr (2016), Η Περιφέρεια Αν. Μακεδονίας–Θράκης χρηματοδοτεί το φεστιβάλ νεολαίας της μουσουλμανικής μειονότητας (Ανακτήθηκε από <https://www.cnn.gr/news/ellada/story/43241/h-perifereia-an-makedonias-thrakis-xrimatodotei-to-festival-neolaias-tis-moysoylmanikis-meionotitas> τελευταία πρόσβαση στις 20/12/2018).
- Cob.gr (2020). Φυσική Δόμηση, Χτίζοντας με τοπικά διαθέσιμα και μη επεξεργασμένα δομικά υλικά. (Διαθέσιμο στο <https://cob.gr/> τελευταία πρόσβαση στις 20/01/2020).
- Copernicus.eu, Corine Land Cover (Διαθέσιμο στο <https://land.copernicus.eu/pan-european/corine-land-cover>, τελευταία πρόσβαση στις 13/2/2019).
- diaamath.gr (χ.η.). Φορέας Διαχείρισης Στερεών Αποβλήτων (Φο.Δι.Σ.Α.) της Περιφέρειας Αν. Μακεδονίας – Θράκης.
- Diavgeia.gov.gr (2017). Ακύρωση της υπ. αριθμ. 254/2016 απόφαση της Οικονομικής Επιτροπής και απ' ευθείας ανάθεση λόγω κατεπείγουσας ανάγκης της εργασίας με τίτλο: «Λειτουργία – συντήρηση Εγκατάστασης Επεξεργασίας Λυμάτων οικισμού Μύκης» (Διαθέσιμο στο <https://diavgeia.gov.gr/decision/view/ΨΗΤ7ΩΚΛ-ΠΙΧ9>, τελευταία πρόσβαση στις 6/6/2019).
- Diavgeia.gov.gr (2018). Λήψη απόφασης για την υλοποίηση του έργου με τίτλο «Mineral Paths: Vacations and Nature with a blink» και ακρόνυμο «Mineral Paths» (σε ελεύθερη μετάφραση: Ιαματικά Μονοπάτια: Διακοπές και Φύση σε κλάσματα του δευτερολέπτου) του Ευρωπαϊκού Προγράμματος INTERREG V-A ΕΛΛΑΔΑ - ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ 2014-2020.

(Διαθέσιμο

στο

<https://diavgeia.gov.gr/decision/view/6%CE%A15%CE%9B%CE%A9%CE%9A%CE%9B-%CE%96%CE%940>, τελευταία πρόσβαση στις 4/6/2019).

Diavgeia.gov.gr (2018α). Έγκριση μνημονίου συνεργασίας του Δήμου Μύκης με την Ελληνική Εταιρεία Περιβάλλοντος και Πολιτισμού (ΕΛΛΕΤ), για την υλοποίηση της πράξης «Μονοπάτια Πολιτισμού στο Δήμο Μύκης». (Διαθέσιμο στο <https://diavgeia.gov.gr/decision/view/%CE%A9%CE%9221%CE%A9%CE%9A%CE%9B-%CE%A30%CE%94>, τελευταία πρόσβαση στις 4/6/2019).

Diavgeia.gov.gr (2018β). Έγκριση 2ου Π.Κ.Τ.Μ.Ν.Ε. και 2ου Ανακεφαλαιωτικού Πίνακα και του υποέργου 1 «ΜΟΝΑΔΑ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑΣ ΛΥΜΑΤΩΝ ΟΙΚΙΣΜΟΥ ΕΧΙΝΟΥ» της Πράξης «ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΜΟΝΑΔΑΣ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑΣ ΛΥΜΑΤΩΝ ΟΙΚΙΣΜΟΥ ΕΧΙΝΟΥ» με κωδικό ΟΠΣ “349430” (Διαθέσιμο στο <https://diavgeia.gov.gr/decision/view/6ΩΦΨΩΚΛ-ΣΚ9>, τελευταία πρόσβαση στις 5/6/2019).

Diavgeia.gov.gr (2018γ). Υποβολή Πρότασης από το Δήμο Μύκης στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Υποδομές Μεταφορών, Περιβάλλον και Αειφόρος Ανάπτυξη 2014-2020», ΑΞΟΝΑΣ ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΑΣ 14 «Διατήρηση και Προστασία του Περιβάλλοντος – Προαγωγή της Αποδοτικής Χρήσης των Πόρων», ο οποίος συγχρηματοδοτείται από το Ταμείο Συνοχής (ΤΣ), στη Δράση 14.6i.26.2-4.2: «Διαχείριση βιοαποβλήτων στην Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας - Θράκης» στο πλαίσιο της υπ’ αρ. 3867/31-10-2018 (Α.Δ.Α.: 6ΣΘ67ΛΒ-ΗΛ7) Πρόσκλησης του Περιφερειάρχη Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης. (Κωδικός Πρόσκλησης: ΥΜΕΠΕΡΑΑ_04 και Α/Α ΟΠΣ ΕΣΠΑ 3344) (Διαθέσιμο στο <https://diavgeia.gov.gr/decision/view/64Κ6ΩΚΛ-ΔΝΗ>, τελευταία πρόσβαση στις 6/6/2019).

Diavgeia.gov.gr (2018). Πρόσληψη Χουσεϊνογλου Μουαμμέρ για εκτέλεση Πρακτικής Άσκησης (διαθέσιμο στο <https://diavgeia.gov.gr/decision/view/6ΒΚΥΩΚΛ-ΗΗΜ> τελευταία πρόσβαση στις 26/6/2019).

Diavgeia.gov.gr (2019). Απόσπασμα Πρακτικού 4 της από 17/04/2019 τακτικής συνεδριάσεως του Δημοτικού Συμβουλίου Μύκης, Απόφαση αριθμός 63: Ίδρυση Τμήματος Ένταξης στο Γυμνάσιο Σμίνθης (Διαθέσιμο στο <https://diavgeia.gov.gr/doc/%CE%A8%CE%A07%CE%A9%CE%A9%CE%9A%CE%9B-%CE%9A6%CE%A8?inline=true>, τελευταία πρόσβαση στις 5/6/2019).

Dide.xan.sch.gr (χ.η.). Νηπιαγωγεία Ξάνθης (Διαθέσιμο στο <http://dipe.xan.sch.gr/nipiagogia.htm> τελευταία πρόσβαση στις 3/6/2019).

Eaasxanthis.gr, Εκκλησιασμοί στα Πομακοχώρια Ξάνθης (Διαθέσιμο στο <http://www.eaasxanthis.gr/ekklesiasmoi-sta-pomakochoria-xanthes/ekklesiasmoistapomakochoriaxanthes2016>, τελευταία πρόσβαση στις 21/1/2019).

Edu.klimaka.gr (χ.η.). Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (Κ.Π.Ε.) (Διαθέσιμο στο <https://edu.klimaka.gr/drasthriothtes/periballontikh/454-kentra-periballontikhs-ekpaideyshs> τελευταία πρόσβαση στις 3/6/2019).

Efsyn.gr (2017). Πτώχευση εάν δεν αρθεί το αδιέξοδο αποφάσισε το Δ.Σ. της ΣΕΚΑΠ (διαθέσιμο στο https://www.efsyn.gr/oikonomia/elliniki-oikonomia/135138_ptoheysi-ean-den-arthei-adiexodo-apofasise-ds-tis-sekap τελευταία πρόσβαση στις 3/6/2019).

- Empros.gr (2018), Ξεκίνησαν οι εγγραφές στο Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας, Εμπρός, Καθημερινή Εφημερίδα της Ξάνθης (Διαθέσιμο στο <https://empros.gr/2018/09/ksekinisan-oi-engrafes-sto-scholeio-defteris-efkairias/>, τελευταία πρόσβαση στις 23/3/2019).
- Enallaktikos.gr (χ.η.), Οικοτεχνικός Αναπτυξιακός Συνεταιρισμός Γυναικών Κοτύλης (ανακτήθηκε από http://www.enallaktikos.gr/kg15el_oikotexnikos-anartyksiakos-synetairismos-gynaikwn-kotyliis_a4432.html τελευταία πρόσβαση στις 28/12/2018).
- Enallaktikos.gr (χ.η.), Παραγωγικός Οικοτεχνικός Αναπτυξιακός Συνεταιρισμός Γυναικών Σατρών (ανακτήθηκε από http://www.enallaktikos.gr/kg15el_paragwgikos-oikotexnikos-anartyksiakos-synetairismos-gynaikwn-sartrwn_a4433.html τελευταία πρόσβαση στις 28/12/2018).
- Eodxanthis.gr, Ελληνική Ομάδα Διάσωσης Ξάνθης, Δραστηριότητες (διαθέσιμο στο <http://www.eodxanthis.gr/index.php/activities> τελευταία πρόσβαση στις 28/12/2018).
- Eosx.gr (χ.η.). Πεζοπορικές διαδρομές καταγεγραμμένες με GPS. (Διαθέσιμο στο http://www.eosx.gr/gps_marks.html τελευταία πρόσβαση στις 3/6/2019).
- Ert.gr (2015), Ξάνθη: Οι γυναίκες της Κοτύλης ενώνουν τις δυνάμεις τους (ανακτήθηκε από <http://www.ert.gr/perifereiakoi-stathmoi/xanthi-i-ginekes-tis-kotilis-enonoun-tis-dinamistous/> τελευταία πρόσβαση στις 28/12/2018).
- Espa.gr (2018). Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (ΚΠΕ) - Περιβαλλοντική Εκπαίδευση (Διαθέσιμο στο <https://www.espa.gr/el/pages/ProclamationsFS.aspx?item=2924> τελευταία πρόσβαση στις 3/6/2019).
- Galaktokomio-rodopi.gr, Οι Άνθρωποι (Διαθέσιμο στο <https://www.galaktokomio-rodopi.gr/anthropoi/>, τελευταία πρόσβαση στις 17/1/2019).
- Hikinexperience.gr (2013) Ανάβαση στο Γυφτόκαστρο του όρους Χαϊντού (Διαθέσιμο <https://hikinexperience.gr/%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CE%B2%CE%B1%CF%83%CE%B7-%CF%83%CF%84%CE%BF-%CE%B3%CF%85%CF%86%CF%84%CF%8C%CE%BA%CE%B1%CF%83%CF%84%CF%81%CE%BF-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CF%8C%CF%81%CE%BF%CF%85%CF%82-%CF%87%CE%B1%CF%8A/> τελευταία πρόσβαση στις 18/11/2018).
- Huffingtonpost.gr (2015). Σχολείο του Δάσους: Ένα κέντρο προσχολικής αγωγής στο δάσος του Διονύσου (Διαθέσιμο στο https://www.huffingtonpost.gr/2015/08/30/life-sxoleio-dasous_n_8053020.html, τελευταία πρόσβαση στις 18/02/2020).
- Iky.gr (χ.η.), Πρόγραμμα οικονομικής ενίσχυσης επιμελών φοιτητών/τριών που ανήκουν σε ευπαθείς κοινωνικές ομάδες» (ΕΚΟ) (Διαθέσιμο στο <https://www.iky.gr/el/upotrofies-gr/proptixiako-gr/ypotrofies-eko>, τελευταία πρόσβαση στις 26/3/2019).
- Kathimerini.gr (2018). Η ΣΕΚΑΠ θα συνεχίσει να λειτουργεί, διαβεβαιώνει η JTI (Διαθέσιμο στο <http://www.kathimerini.gr/977991/article/oikonomia/epixeirhseis/h-sekap-8a-synexisei-na-leitoyrgei-diavevaiwnei-h-jti> τελευταία πρόσβαση στις 3/6/2019).
- Ksxanthis.gr, Κυνηγετικός Σύλλογος Ξάνθης (διαθέσιμο στο <http://ksxanthis.gr/> τελευταία πρόσβαση στις 21/12/2018).
- Ktelxanthis.gr Τοπικά Δρομολόγια (Διαθέσιμο στο www.ktelxanthis.gr/topika-dromologia/, τελευταία πρόσβαση στις 7/6/2019).

- Meteoblue.com, Κλίμα Πάχνη (Διαθέσιμο στο https://www.meteoblue.com/el/καιρός/πρόγνωση/modelclimate/Πάχνη_Ελληνική-Δημοκρατία_734843, τελευταία πρόσβαση στις 11/2/2019).
- Museduc.gr (χ.η.), Εκπαίδευση των Παιδιών της Μουσουλμανικής Μειονότητας στη Θράκη, Δράσεις (Διαθέσιμο στο <https://museduc.gr/el/το-προγραμμα/δρασεις>, τελευταία πρόσβαση στις 29/3/2019).
- Natura.org, natura 2000, networking program (Διαθέσιμο στο <http://www.natura.org/about.html>, τελευταία πρόσβαση στις 20/2/2019).
- Naturagraeca.com, Κόσυνθος (Διαθέσιμο στο <http://www.naturagraeca.com/ws/214,278,352,1,1,Κόσυνθος>, τελευταία πρόσβαση στις 10/2/2019).
- Naturagraeca.com, Κομψάτος (Διαθέσιμο στο <http://www.naturagraeca.com/ws/214,278,67,1,1,Κομψάτος>, τελευταία πρόσβαση στις 10/2/2019).
- Natura 2000 – Standard data form, Koilada Kompasou (Διαθέσιμο στο <http://natura2000.eea.europa.eu/Natura2000/SDF.aspx?site=GR1130012>, τελευταία πρόσβαση στις 21/2/2019).
- Natura 2000 – Standard data form, Oros Chaintou – Koula kai gyro koryfes (Διαθέσιμο στο <http://natura2000.eea.europa.eu/Natura2000/SDF.aspx?site=GR1120003>, τελευταία πρόσβαση στις 21/2/2019).
- Nomosphysis.org.gr (2018), ΣΤΕ 807/2014 ΧΩΡΟΘΕΤΗΣΗ ΑΣΠΗΕ ΣΕ ΣΗΜΑΝΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΓΙΑ ΤΑ ΠΟΥΛΙΑ (<https://nomosphysis.org.gr/13393/ste-8072014-xorothetisi-aspiese-simantikes-perioxes-gia-ta-poulia/>, τελευταία πρόσβαση στις 14/6/2018).
- peripomakon.blogspot.com (χ.η.), Το παρόν αποτελεί το προσωπικό ιστότοπο του Θεοχαρίδη Π. το οποίο αναφέρεται στους Πομάκους της Θράκης (Διαθέσιμο στο <http://peripomakon.blogspot.com/2010/05/>, τελευταία πρόσβαση στις 1/3/2019).
- ogrencialemi.com (2011). Προβλήθηκε η ταινία «Φοιτητική Αγωνιστικότητα» (Διαθέσιμο στο <http://www.ogrencialemi.com/index.php/ogrenci-alemi-dergileri/ogrenci-alemi-makaleleri/ogrenci-alemi-sayi-4/111-provlithike-h-tainia-foithtikh-aiwnotita-ths-omadas-enothta-newn>, τελευταία πρόσβαση στις 10/7/2019).
- Panoreon.gr (χ.η.). Η Ιερή τέχνη της Υφαντικής στην Κρήτη σήμερα. (Διαθέσιμο στο <http://www.panoreon.gr/gandhi/identity>, τελευταία πρόσβαση στις 27/10/2019).
- Paths of Greece.gr, Μονοπάτια της Ελλάδας (διαθέσιμο στο <https://www.pathsofgreece.gr/services/>, τελευταία πρόσβαση στις 8/10/2019).
- Paratiritis-news.gr (2018). Βιβλία του προγράμματος των Δημόσιων Σχολείων θέλει ο Σύνδεσμος Σχολικών Εφορειών Μειονοτικών Σχολείων (Διαθέσιμο στο <https://www.paratiritis-news.gr/article/206429/Biblia-tou-programmatos-ton-Dimosion-Sxoleion-thelei-o-Sundesmos-Sxolikon-Eforeion-Meionotikon-Sxoleion>, τελευταία πρόσβαση στις 28/10/2019).
- Pomakohoria.blogspot.com (2017), Τα τραγούδια των Πομάκων βρίσκουν τη θέση που τους αξίζει (Διαθέσιμο στο https://pomakohoria.blogspot.com/2017/06/blog-post_26.html, τελευταία πρόσβαση στις 24/1/2019).

- Pomakohoria.blogspot.gr (2015), 21 Πομακικά παραμύθια γραμμένα στην πομάκινη γλώσσα (Διαθέσιμο στο <https://pomakohoria.blogspot.com/2015/01/21.html>, τελευταία πρόσβαση στις 25/1/2019).
- Pomakohoria.blogspot.gr Μαγειρική (διαθέσιμα άρθρα στο <https://pomakohoria.blogspot.com/search/label/ΜΑΓΕΙΡΙΚΗ>, τελευταία πρόσβαση στις 22/1/2019).
- Pomakohoria.blogspot.gr, Πομάκινη παραδοσιακή φορεσιά (Διαθέσιμο στο https://pomakohoria.blogspot.com/2013/06/blog-post_2506.html, τελευταία πρόσβαση στις 22/1/2019).
- Pomakohoria.blogspot.gr, Εμινέ Μπουρουτζή: " Άλλο η θρησκεία και άλλο η Τουρκία!" (Διαθέσιμο στο https://pomakohoria.blogspot.com/2017/02/blog-post_16.html, τελευταία πρόσβαση στις 24/1/2019).
- Sahinligenclerveislam.blogspot.com (2014), Paşevik'te Gazze'ye Yardım Amaçlı Kermes (διαθέσιμο στο http://sahinligenclerveislam.blogspot.com/2014/08/pasevikte-gazzeye-yardm-amacl-kermes.html?fbclid=IwAR2h7eQukzqzKUxp2etUIB4Sq_KTljSmcpfDJxBTUt1DhEOyUDn6K-8RTDg τελευταία πρόσβαση στις 21/12/2018).
- Sekap.gr (χ.η.). Ιστορική Αναδρομή (Διαθέσιμο στο <http://www.sekap.gr/history/> τελευταία πρόσβαση στις 3/6/2019).
- sylogospachnis.gr (2019), Πολιτιστικός Αθλητικός Σύλλογος Ορεινής Περιοχής Νομού Ξάνθης (Διαθέσιμο στο <https://sylogospachnis.gr/index.php/about-us>, τελευταία πρόσβαση στις 5/4/2019).
- Tuvunu.com, Tuvunu: Το τσάι του βουνού από την Κομοτηνή που ταξιδεύει σε όλον τον κόσμο (Διαθέσιμο στο <https://www.tuvunu.com/index.php/el/tvunu-news/item/5-tuvunu> , τελευταία πρόσβαση στις 17/1/2019).
- Unesco.org.cy (2012), Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά (Διαθέσιμο στο <http://www.unesco.org.cy/Programmes-Ayli Politistikii Klironomia,GR-PROGRAMMES-04-02,GR>, τελευταία πρόσβαση στις 23/1/2019).
- Vice.com (2015). Φωτογραφίζοντας ένα απέραντο νεκροταφείο εργοστασίων (Διαθέσιμο στο <https://www.vice.com/gr/article/vvggaj/fwtografizontas-ena-aperanto-nekrotafeio-ergostasiwn>, τελευταία πρόσβαση στις 3/6/2019).
- Visitthraki.gr, Λουτρά Θερμών – Θράκη (Διαθέσιμο στο <https://www.visitthraki.gr/θρακη/ανακαλυψεις/λουτρά-θερμών/>, τελευταία πρόσβαση στις 12/2/2019).
- Xanthi2.gr (2019), “Τραγουδάμε για την αγάπη”. Εκδήλωση του Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας (Διαθέσιμο στο <https://xanthi2.gr/2019/03/23/τραγουδάμε-για-την-αγάπη-εκδήλωση-του/?fbclid=IwAR32WF7PggS45a06bFmi1-OJysSTazw8sAgAeSdiN5yFAq7BwIHexauFcLw>, τελευταία πρόσβαση στις 29/3/2019).
- Xanthinea.gr (2017), Ξάνθη: Εταιρεία αναψυκτικών δίνει οικονομική ελπίδα στους Έλληνες με το άγριο τσάι του βουνού (Διαθέσιμο στο <http://www.xanthinea.gr/2017/02/pws-mia-etairia-anapsyktikwn-dinei-oikonomiki-elpida-stous-ellhnes-me-to-agrio-tsai-tou-vounou.html>, τελευταία πρόσβαση στις 17/1/2019).

- Xanthinet.gr (2018), Εαρινές Αιμοδοσίες ΑΓΑΠΗΣ 2018, Απολογισμός (Ανακτήθηκε από <https://www.xanthinet.gr/index.php/home/item/5643-earines-aimodosies-agapis-2018-apologismos> τελευταία πρόσβαση στις 18/12/2018).
- Xanthinet.gr (<https://www.xanthinet.gr/index.php/home>, τελευταία πρόσβαση στις 15/11/2018).
- Xanthinews.gr, Νέο ΔΣ στον Σύλλογο Δασκάλων Μειονοτικών Σχολείων (Ανακτήθηκε από <http://xanthinews.gr/%CE%BD%CE%AD%CE%BF-%CE%B4%CF%83-%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%BD-%CF%83%CF%8D%CE%BB%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%BF-%CE%B4%CE%B1%CF%83%CE%BA%CE%AC%CE%BB%CF%89%CE%BD-%CE%BC%CE%B5%CE%B9%CE%BF%CE%BD%CE%BF%CF%84%CE%B9/> τελευταία πρόσβαση στις 20/12/2018).
- Xanthipress.gr (2019). Εξαντλούνται οι δυνατότητες του Χ.Υ.Τ.Α. στην Ξάνθη; Τι ζητούν οι Δήμαρχοι. (Διαθέσιμο στο www.xanthipress.gr/dynatotites-xyta-stin-xanthi-exantlountai/, τελευταία πρόσβαση στις 6/6/2019).
- Xronos.gr (2016), Η άγνωστη λουτρόπολη της ορεινής Ξάνθης (Διαθέσιμο στο <https://www.xronos.gr/epikairoτητα/i-agnosti-loytropoli-tis-oreinis-xanthis>, τελευταία πρόσβασης στις 12/2/2019).
- Xronos.gr (2018). Αγανακτισμένοι γονείς της μειονότητας: "Δεν μαθαίνουν τίποτα τα παιδιά μας" (Διαθέσιμο στο <https://www.xronos.gr/meionotita/aganaktismenoi-goneis-tis-meionotitas-den-mathainoyn-tipota-ta-paidia-mas>, τελευταία πρόσβαση στις 28/10/2019).
- Youtube.com (2011). EbediÖğrencilik - Φοιτητική Αιωνιότητα (Διαθέσιμο στο <https://www.youtube.com/watch?v=3NLMtossGgk>, τελευταία πρόσβαση στις 11/7/2019).
- Zagalisa.gr, Πομάκικες Συνταγές και Τοπική Επιχειρηματικότητα (διαθέσιμο στο <http://zagalisa.gr/content/pomakikes-syntages-kai-topiki-epixeirimatikotita>, τελευταία πρόσβαση στις 22/1/2019).
- zagalisa.gr Μικρό ιστορικό του Κέντρου Πομακικών Ερευνών (Ανακτήθηκε από <http://zagalisa.gr/content/mikro-istoriko-toy-kentroy-pomakikon-ereynon> τελευταία πρόσβαση στις 20/12/2018).

Ντοκιμαντέρ

- «Ρεπορτάζ στα Πομακοχώρια» της εκπομπής «Πρωταγωνιστές», προβλήθηκε στις 24/2/2013 από το κανάλι Mega (διαθέσιμο στο <https://www.youtube.com/watch?v=I9g11tJwPyo>, τελευταία πρόσβαση στις 20/4/2019).
- «Πάχνη» της σειράς «Σκάνι Γυρίσματα», τα γυρίσματα πραγματοποιήθηκαν στις 1/8/2010 (διαθέσιμο στο <http://girismata.skai.gr/default.asp?pid=2&vid=659&rid=1&cid=7>, τελευταία πρόσβαση στις 20/4/2019).
- «Η μουσουλμανική μειονότητα στη Θράκη» της εκπομπής «360°», προβλήθηκε στις 13/12/2018 από το κανάλι Alpha (διαθέσιμο στο <https://www.alphatv.gr/show/360/?vtype=player&showId=823&year=2018>, τελευταία πρόσβαση στις 20/4/2019).